

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI

ZEYDÎLİKTE SÜNNET DELİLİNİN USUL VE
UYGULAMA YÖNÜNDEN MUKAYESELİ OLARAK
İNCELENMESİ

DOKTORA TEZİ

Ali AL-MASAWA

Ankara, 2023

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI

ZEYDÎLİKTE SÜNNET DELİLİNİN USUL VE
UYGULAMA YÖNÜNDEN MUKAYESELİ OLARAK
İNCELENMESİ

DOKTORA TEZİ

Ali AL-MASAWA

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Oğuzhan TAN

Ankara, 2023

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

ZEYDÎLİKTE SÜNNET DELİLİNİN USUL VE UYGULAMA YÖNÜNDEN
MUKAYESELİ OLARAK İNCELENMESİ

DOKTORA TEZİ

Ali AL-MASAWA

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Oğuzhan TAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	İmzası
Doç. Dr. Oğuzhan Tan	
Prof. Dr. Nahide BOZKURT	
Doç. Dr. Mahmut Demir	
Doç. Dr. Ferhat Gökçe	
Dr. Öğr. Üyesi Hadi Ensar Ceylan	

Tez Sınavı Tarihi: 17/02/2023

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

DOÇ. DR. OĞUZHAN TAN danışmanlığında hazırladığım “ZEYDİLİKTE SÜNNET DELİLİNİN USUL VE UYGULAMA YÖNÜNDEN MUKAYESELİ OLARAK İNCELENMESİ” (Ankara.2023)” adlı DOKTORA tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 20.02.2023

Ali AL-MASAWA

ÖNSÖZ

Zeydîlerin sünnet kaynaklarına yaklaşımı konusunda çeşitli algı ve yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Pek çok kişi Zeydî mezhebinin Kütüb-i Sitte'ye itibar etmediğini düşünmektedir. Fakat konu araştırıldığında eski dönemlerdeki Zeydî yye mensupları ile günümüzdeki Zeydî yye mensupları arasında bir yaklaşım farklılığı olduğu görülmektedir. Bu çalışmada Zeydî mezhebinin genel anlamda sünnet mefhumuna bakışını tespit edeceğiz. Daha sonra başta *Sahîhayn* olmak üzere Ehl-i Sünnet nezdinde muteber sayılan *Kütüb-i Sitte*'ye ve diğer hadis kaynaklarına nasıl yaklaştıklarını ele alacağız. Zeydî kaynaklarda geçen ve asıl olarak Sünni kaynaklarda rivayet edilen hadislerin zikredildiği incelenecektir. Zeydîlerin sünnet kaynaklarına karşı takındıkları tavır yanında sünnetin kaynaklarını kabul ve red konusunda nasıl bir yöntemle sahip oldukları belirlenecektir. Böylece Zeydîlerin, sünnete bakışı hakkında genel bir perspektif verilecektir.

Uzun soluklu bir çabanın ürünü olan bu çalışmanın konusunun belirlenmesi ve son şeklini alması sürecinde katkı ve desteklerini esirgemeyen, tezim sırasında daima yol gösteren ve önüme çıkan engelleri aşmamda bana yardımcı olan kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Oğuzhan TAN'a teşekkürü bir borç bilirim. Bu çalışmanın konusunun belirlenmesi ve önerisini hazırlama sürecinde tavsiyelerde bulunan ve değerli görüşlerini benimle paylaşan ilk danışmanım merhum Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN hocama teşekkür eder ve kendisine rahmet dilerim. Ayrıca çalışmayı hazırlama sürecinde değerli görüşlerini benimle paylaşan ve her konuda bana destek veren tez izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. Mehmet Hayri KIRBAŞOĞLU ve Prof. Dr. Nahide BOZKURT hocalarıma şükranlarımı sunarım. Bu çalışmayı okuyarak son şeklini almasına katkı sağlayan Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Bahattin ALPHAN'a teşekkür ederim. Ayrıca Türkiye'de eğitim alma imkânını bana sağlayan Türkiye devletine ve YTB (Türkiye Bursları Programı) yetkilerine teşekkür ederim.

Her türlü fedakârlıklarla beni yetiştirip eğiten ve üzerimde hiçbir zaman ödeyemeyeceğim hakları bulunan sevgili anne ve babama; eğitim süresi boyunca bana çok yardımda bulunan abim Hasan'a ve bu çalışmanın başından sonu kadar gurbet diyarında fedakârlıkta bulunarak bana çalışma imkânı sağlayan ve bana anlayış gösteren vefakâr eşime ve sevgili çocuklarım Zeyd, Rezan ve Hanin'e teşekkür ederim. Dar-ı bekâyâ irtihal eden ve hiçbir zaman unutamadığım değerli kardeşim Zeyd'e rahmet dilerim.

Ali AL-MASAWA

ANKARA – 2023

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
TRANSLİTERASYON LİSTESİ	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ.....	1
I. KURAMSAL ÇERÇEVE	1
A. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
B. Araştırmanın Sınırları.....	2
C. Araştırmanın Amacı	3
D. Araştırmanın Yöntemi	3
E. Araştırmanın Zorlukları.....	4
F. Araştırmanın Kaynakları	4
G. Önceki Çalışmalar	8
II. ZEYDİYYE VE DÖRT MEZHEPTE SÜNNET KAVRAMINA GİRİŞ	11
A. Zeydîlere Göre Sünnetin Tanımı.....	11
B. Dört Mezhebe Göre Sünnetin Tanımı	12
III. İMAM ZEYD VE ZEYDÎ FIKHÎ EKOLLER.....	13
A. İmâm Zeyd	13
1. İmâm Zeyd'in Hocaları ve Öğrencileri.....	15
a. Hocaları.....	15
b. Öğrencileri	15
B. Zeydîler Dışındaki Alimlerin İmâm Zeyd Hakkındaki Görüşleri	17
C. Fıkharın İmâm Zeyd Hakkında Söyledikleri.....	21
D. İmâm Zeyd b. 'Alî'nin İmâmiyyeden Olduğu Görüşü.....	21
C. Zeyd b. 'Alî'nin Mu'tezilî Olduğu Görüşü	23
IV. ZEYDİYYE NİSPETİNİN ANLAMİ.....	25
V. ZEYDÎ FIKHÎ EKOLLER.....	26

A. Kâsımıyye	26
B. Hâdeviyye	27
C. Nâsırıyye	29
VI. YARARLANILAN ÖNEMLİ ZEYDÎ ALİMLER	30
I. el-Mü'eyyed Billah Ahmed (ö. 411/1021)	30
II. en-Nâtık Billâh Yahya b. el-Hüseyin b. Hârûn el-Hüseyinî el-Hârûnî (ö. 424/1033)	31
III. el-Mansûr Billâh Abdullah b. Hamza (ö. 614/1218)	32
IV. İbnü'l-Vezîr (ö. 840/1437)	34
V. İmam el-Mehdî Ahmed b. Yahya el-Mürtezâ (ö. 840/1437)	36
VI. Sârimüddîn el-Vezîr İbrahim b. Muhammed b. Abdillâh el-Hasenî (ö. 914/1509)	38
VII. el-Hasan b. Ahmed el-Celâl (ö. 1084/1674)	39
E. İshâk b. Yûsûf b. İmam el-Mütevekkil 'Alallâh İsmâil b. el-Kâsım el-Hasenî (ö. 1173/1760)	39
BİRİNCİ BÖLÜM	41
ZEYDÎLERE GÖRE SÜNNET DELİLİNİN USÛL YÖNÜNDEN MUKAYESELİ OLARAK İNCELENMESİ	41
VIII. TEŞRÎ KAYNAĞI OLARAK SÜNNET İLE İSTİDLÂL	42
A. Zeydî lere Göre Sünnet İle İstidlâl	43
B. Dört Mezhebe Göre Sünnet ile İstidlâl	44
I. HABER-İN KISIMLARI VE KABUL ŞARTLARI	47
A. Zeydî lere Göre Haberin Kısımları ve Kabul Şartları	47
1. Zeydîlere Göre Haberin Kısımları	47
2. Zeydî lere Göre Haber-i Vâhidi Kabul Şartları	50
3. Zeydî lere Göre Mürsil Râvînin Mechûl Râvîyi Kabul Etmesi Meselesi	54
B. Dört Mezhebe Göre Haberin Kısımları ve Kabul Şartları	58
1. Haber-i Vâhidin Kabul Edilmesinde Hanefilerin İleri Sürdüğü Şartlar	58
2. Haber-i Vâhidin Kabul Edilmesinde Mâlikîlerin İleri Sürdüğü Şartlar	60
3. Haber-i Vâhidin Kabul Edilmesinde Şâfiîlerin İleri Sürdüğü Şartlar	61

4. Haber-i Vâhidin Kabul Edilmesinde Hanbelîlerin İleri Sürdüğü Şartlar.....	61
II. ZEYDÎLER VE DÖRT MEZHEBE GÖRE PEYGAMBER'İN FİİLLERİ.....	63
A. Zeydî lere Göre Peygamber'in (s.a.s.) Fiilleri.....	63
B. Zeydîlere Göre Peygamber'in Bir Fiili ve Başka Bir Fiili ya da Sözü Arasında Teâruzun Olması	65
C. Dört Mezhebe Göre Peygamber'in (s.a.s.) Fiilleri	67
D. Dört Mezhebe Göre Peygamberin Bir Fiili ile Başka Bir Fiili ya da Sözü Arasında Teâruzun Olması.....	70
1. Dört Mezhebe Göre Peygamber'in İki Fiili Arasında Teâruzun Olması.....	70
2. Dört Mezhebe Göre Bir Fiil ile Bir Söz Arasında Teâruzun Olması	71
III. ZEYDÎLER VE DÖRT MEZHEBE GÖRE SÜNNETİN KUR'AN'I YA DA SÜNNETİ NESHETMESİ.....	72
A. Zeydîlere Göre Sünnetin Kur'an'ı ya da Sünneti Neshetmesi	72
B. Dört Mezhebe Göre Sünnetin Kur'an'ı ya da Sünneti Neshetmesi.....	73
IV. HADİSİ KUR'AN'A ARZ ETME KURALI.....	75
A. Zeydî lere Göre Hadisi Kur'an'a Arz Etme Kuralı	75
B. Dört Mezhebe Göre Hadisi Kur'an'a Arz Etme Kuralı	78
V. CERH VE TA'DİL YOLLARI.....	86
A. Zeydî lere Göre Cerh ve Ta'dil Yolları	89
1. Cerh Yolları	89
2. Ta'dil Yolları	91
B. Dört Mezhebe Göre Cerh ve Ta'dil Yolları	92
1. Dört Mezhebin İttifak Ettiği Cerh ve Ta'dil Yolu	93
a. Cerh ve Ta'dil Durumunun Herkesçe Bilinir Olması	93
2. Dört Mezhebin İhtilaf Ettiği Cerh ve Ta'dil Yolları.....	94
a. Ravinin Ta'dili İçin Sayı Şartı	94
b. Cerh ve Ta'dilin Sebebini Zikretme Şartı	95
c. Durumu Mechûl Olan Râvî/Mestûr	96
VI. SÜNNET DELİLİNDE TERCİH GEREKÇELERİ.....	99
A. Zeydî lere Göre Sünnet Delilinde Tercih Gerekçeleri.....	99

1. Sened Yönünden Tercih Gerekçeleri.....	99
2. Metin Yönünden Tercih Gerekçeleri	103
B. Dört Mezhebe Göre Sünnet Delilinde Tercih Gerekçeleri	107
1. Ravilerin Çok Olması	107
2. İsnadın Âlî Olması.....	109
VII. HADİS KAYNAKLARI VE BUNLAR HAKKINDAKİ TUTUMLAR	110
A. Zeydî lere Göre Hadis Kaynakları ve Hadis Ehlinin Bu Konudaki Tutumu..	110
1. İmâm Zeyd b. ‘Alî’nin <i>Müsned</i> ’i.....	111
2. Ahmed b. İsa’nın (ö. 247/862) <i>Emâlî</i> ’si (‘Ulûmü Âli Muhammed).....	116
3. el-Mueyyed Billah’ın Şerhu’t-Tecrîd fî fikhi’z-Zeydî yye’si.....	116
4. Ebû Tâlib en-Nâtık Bi’l-Hakk’ın (ö. 424/1033) <i>Emâlî</i> ’si	117
5. el-Esânidü’l-Yahyeviyye	118
B. Zeydîlerin Sünnî Hadis Kaynakları Konusundaki Tutumları.....	119
İKİNCİ BÖLÜM	132
ZEYDİLERDE TERCİH, TE’ÂRUZ, CÂMÎ’, ÂMM VE HÂSS LAFZIN İLİŞKİSİNE DAİR UYGULAMALAR	132
I. TERCİHE İLİŞKİN ÖRNEKLER	132
A. Zeydî Alimlerin Cumhuruna Göre Sünnet Deliline Tutunmanın Tercih Edilmesi	132
B. Sünnet Delillerinde Farklı Anlaşılma İhtimali Çok Olana Tercih Edilmesi ..	134
C. Müttasıl Hadisi Delil Göstermede Öne Almak ve Onu Müttasıl Olmayan Hadise Tercih Etmek	138
D. İçinde Ziyâde Olan Sünnetin, İçinde Ziyade Olmayan Sünnete Tercih Edilmesi	140
E. Sünnet Delillerinde Hükümleri İspat Edenin Hükümleri Nefyeden Tercih Edilmesi.....	144
F. Olayın Sahibi Olayı Yaşayan ve Hadisi Dinlemeye Daha Yakın Olan Kimsenin Başkasına Tercih Edilmesi	146
G. Sünnetin Delâletinin Kur’an’ın ‘Umûmuna Tercih Edilmesi	150
II. TE’ÂRUZ VE CÂMÎ’A İLİŞKİN ÖRNEKLER	154
A. Mütevâtir Sünnet Delilinin Kitâb’ın ‘Umûmu İle Teâruz Etmesi.....	154

B. Sünnet Delili Başka Bir Delil İle Teâruz Ettiği Zaman Sünnetin Anlamını Haramdan Kerâhete Çevirmek	155
C. Muâriz Olan Delili Tevil Ederek Çelişen Delilleri Cem' Etme	159
III. ÂMM VE HÂSS LAFZIN İLİŞKİSİNE DAİR ÖRNEKLER.....	163
A. Sünnet Delillerinde Âmmın Hâss Üzerine Binâ Edilmesi	163
B. Sünnet Delilinin Kur'an'ın 'Umûmunu Tahsîs Etmesi	165
C. Sünnet Delilinin İcmâ Delili İle Tahsîs Edilmesi.....	168
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	171
ZEYDİLERDE SÜNNETİN KUR'AN'A ARZI, SÜNNETİN KIYASA TERCİHİ VE HADİS EHLİNİN KİTAPLARINA MÜRACAATA DAİR UYGULAMALAR.....	171
I. ZEYDİLERE GÖRE HADİSİN KUR'AN'A ARZ ETME ÖRNEKLERİ	171
A. Haber-i vâhid Delilinin Kur'an'a Arz Etmesi (Uzlaştırma).....	171
Birinci örnek.....	171
İkinci örnek.....	173
Üçüncü örnek	175
Dördüncü örnek.....	178
1. Durumu Belirsiz Olan Ravi İle Durumu Belli Olan Ravinin Rivayetlerinin Teâruz Etmesi.....	181
2. Sünnet Delilinde Mürsel	182
3. Akli Delile Muâriz Olan Sünnet Delili	182
4. Sünnet Delinin Kur'an İle Teâruz Etmesi	184
II. SÜNNET İLE KIYAS DELİLİNİN İLİŞKİSİNE DAİR ÖRNEKLER.....	186
A. Sünnetin 'Umûmunun Kıyas İle Tahsîs Edilmesi	186
B. Kıyasa Aykırı Olan Sünnet Delilinin Öncelenmesi	188
C. Kıyasın Sünnet Delilinin 'Umûmuna Tercih Edilmesi ve Kur'an'ın 'Umûmunun Sünnet Delili İle Tahsîs Edilmesi	190
III. ZEYDİLERİN HADİS KAYNAKLARINDAN YARARLANMALARI:....	193
A. Zeydîlerin Kaynaklarında Delil Bulunmadığı İçin Hadis Ehlinin Kaynaklarındaki Hadisleri Delil Göstermeleri.....	193
Birinci örnek.....	193
İkinci örnek.....	195

IV. GENEL BAŞLIK ALTINA ALINMAYAN TEKİL ÖRNEKLER	199
A. Mutlakın Mukayyede Hamledilmesi	199
SONUÇ.....	201
KAYNAKÇA	205
ÖZET	232
SUMMARY	233

TRANSLİTERASYON LİSTESİ

Arap Harfi	Latin Harf Karşılığı
Çeken ı-i sesi	İ
	İ
Çeken u-u sesi	Ū
	Ū
Çeken a-e sesi	Ā
	Ā
غ	Ġ
	Ġ
ع	‘
ء	’
ط	ṭ
	Ṭ
ظ	ẓ
	Ẓ
ص	ṣ
	Ṣ
ض	ḍ
	Ḍ
خ	ḫ
	Ḫ
ح	ḥ
	Ḥ
ق	q
	Q
ث	ṡ
	Ṣ
ذ	ẓ

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: Bin
b.y.	: Baskı yeri yok
Bkz.	: Bakınız
ed.	: Editör
H.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radiyallahu anhu/anhumâ/anhüm
s.a.s.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
thk.	: Tahkik
ts.	: Tarihsiz

GİRİŞ

I. KURAMSAL ÇERÇEVE

A. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Bilindiği gibi bir şey hakkında hüküm verebilmek için öncelikle o şey hakkında bir tasavvura sahip olmak gerekir. Zeydîler hakkında elde edeceğimiz kanaat de aynı şekilde bu mezhep hakkında net bir tasavvurla elde edilebilir. Zeydîler hakkındaki mevcut tartışmalar bize onlar hakkında açık ve dakik bir tasavvur oluşmadığını göstermektedir. Bu muğlaklığın sonucu olarak, Zeydî mezhebinin Sünnet kaynağına bakışı konusunda bazı farklı yaklaşımlar serd edilmektedir. Özellikle halk nezdinde Zeydî mezhebinin, sünnet rivayetlerini toplayan kaynaklar içerisinde yadsınmaz bir önemi olan Kütüb-i Sitte'ye itibar etmediği şeklinde bir kanaat vardır. Türkiye'de böyle bir kanaat olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Fakat özellikle Arap dünyasında ve Zeydî liğın bulunduğu bölgelerde bu türden bir kanaatin varlığından bahsetmek mümkündür. Doğrusu bu konuya bakış, tarih içerisinde değişkenlik göstermiştir. Zeydî yyenin geleneksel görüşleri ile günümüzdeki mensupları arasında yaygın olan görüşleri farklılaşmıştır. Bu değişimi tespit etmek üzere, bu çalışmada Zeydî mezhebinin sünnete bakışını incelemeye çalışacağız. Zeydî yyenin hadis kaynaklarına bakışını, zaman içinde görüşlerinin nasıl değişkenlik gösterdiğini ve günümüzde Zeydîlerin bu kaynaklara bakışının nasıl olduğunu ortaya koyarak onlar hakkındaki yanlış düşünciyi bertaraf etmek önem arz etmektedir.

Zeydî yye kaynaklarında sünnet delilinin nasıl ele alındığı ve temellendirildiği, Ehl-i Sünnet nezdinde mutemet olan Kütüb-i Sitte'ye özellikle sahîhayna nasıl bakıldığı ve diğer hadis kaynaklarına dair ne türden yaklaşımlar sergilendiği araştırılacaktır. Kezâ Ehl-i Sünnet kaynaklarında rivayet edilmekle birlikte Zeydîlerin kaynaklarında da geçen

hadisleri onlar kendi görüşlerini desteklemek için mi aynı hadisleri kullandıkları yoksa başka bir amaçla mı bu hadisleri kendi eserlerine aldıkları araştırılacaktır. Bu konuları “Zeydî Mezhebinde Sünnet Delilinin Mukayeseli Olarak Usul ve Uygulama Yönünden İncelemesi” adlı çalışmada ele alacağız. Böylece Zeydîlerin, İslâm hukuku delillerinin ikincisi olan sünnet deliline bakışı hakkında tam bir perspektif elde etmeye gayret edeceğiz. Ayrıca Zeydîlerin bu konudaki görüşlerini diğer mezheplerle karşılaştırmalı olarak ele alacağız. Onların bu konudaki görüşlerinin diğer mezheplerle ne kadar örtüştüğü ve ne kadar farklılık olduğunu tespit etme ve onların diğer mezheplere göre konumunu belirlemenin önemi ortadadır.

Zeydîlerin kendi görüşleri için sünnet delilini kullanma konusunda bir fikir vermesi için Zeydîlerin muamelat ve ibadetlerde kendi görüşleri için sünnet delilini ne kadar kullandıklarını inceleyeceğiz. Bunun da onların sünnete karşı yaklaşımlarını göstermesi bakımından önemli olduğu görülmektedir.

B. Araştırmanın Sınırları

Araştırmamızın alanı, Kur’an’dan sonra ikinci delil olan sünnet deliline Zeydî mezhebinin bakışı olacaktır. İlgili ekolün sünnete yönelik tarifleri ve onu dini hükümlerin belirlemesinde kullanma biçimleri, şer’i deliller arasında teâruz olduğunda nasıl hareket edileceği ile ilgili yaklaşımlar değerlendirilecektir.

Konuların aydınlatılması amacıyla gerekli oldukça *cerh*, *ta’dil* gibi konulara da değinilecektir. Tüm bu başlıklar esas olarak temel fıkıh eserlerine başvurulacaktır. Ravi tenkidine ilişkin dipnotlarda kısmi izahlar sunulacak ve detaylı bilgi verilmeyecektir ancak tezle bağlantısından ve öneminden ötürü İmâm Zeyd’in “Müsned”inin ravisi olan Ebu Halid el-Vasıtı kapsamlı bir şekilde irdelenecektir.

Çalışmanın son iki bölümü, Zeydî mezhebinin sünnete yaklaşımını gösteren uygulamalı örnekler içerecektir. Bu örnekleri oluşturan meseleler, sünnet delilinin

kullanıldığı bütün alanları kapsamayacak; sadece kanaat oluşturacak derecede makul bir kapsamda seçilmiş önemli konuları içerecektir.

C. Araştırmanın Amacı

Tezimiz, Zeydîlerin, Sünnet ile istidlâl, sünnetle başka bir delil arasında teâruz olduğunda takip edilecek çözüm yolları gibi konular bağlamında sünnete bakışlarını araştırmak üzere hazırlanmıştır. Zeydîlerin rivayetlerin kabulü ve reddi konusunda benimsemiş oldukları yöntemin saptanması da tezde ele alınması hedeflenen konulardandır. Aynı şekilde Zeydîlere göre sünnet delilinin kaynaklarının tespit edilmesi ve, onların diğer mezheplere ait rivayet kaynaklarına nasıl baktıklarının incelenmesi de tezimizin amaçları arasındadır. Bu amaçların ötesinde tezin temel gayesi Zeydîlerin sünnet ile ilgili yaklaşımlarını İslam hukuku açısından ele almak ve geniş örneklerle bu yaklaşımı ortaya koymaktır. Bu sayede İslam hukukunun gerek usulü gerekse furuu açısından bir mukayese imkanının doğmasına katkı sağlamak da tezimizin amaçları arasındadır.

D. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma Zeydîlerin muteber kaynakları ve sünnet delili konusunda Zeydî alimlerin görüşleri incelenecektir. Bu görüşler diğer alimlerin görüşleri ile karşılaştırılarak değerlendirilecektir. İttifak edilen ve ihtilaf edilen konular tespit edilecektir. Bu çalışma, dört bölümden müteşekkildir.

Birinci bölümde Zeydîler hakkında genel bilgi verilecektir. Zeydî liğın kurucu imamları, ayırıcı görüşleri, ihtiva ettiği alt fırkalar, bünyesinde oluşan fikhî ekoller konusunda genel bir perspektif verilecektir. Tezin en önemli kaynağı durumundaki *el-'Avâsım ve'l-Kavâsım* adlı eserin ve müellifinin tanıtımı da bu bölümde yer alacaktır.

İkinci bölümde Zeydîlerin sünnet deliliyle ilgili görüşleri ve bunu kullanmadaki yöntemleri incelenecektir.

Üç ve dördüncü bölümde ise Zeydî fakîhlerin sünnet delilini kullanma yöntemleri için esas aldığı fıkhi ameli deliller araştırılacaktır.

E. Araştırmanın Zorlukları

Zeydîlerin farklı ekol ve fırkalarının bulunmasının yanı sıra temsilcilerinin de çok olması. Bu durum, görüşte esas olanı tespit etmeyi zorlaştıran bir engel olmuştur. Zeydîlik en eski mezheplerden biri olmasına karşın mezhebe dair günümüze kadar ulaşan kaynakların sayısı oldukça azdır. Bu durum, düşüncelerin daha geniş bir zeminde ele alınmasını ve bulguların doğrudan doğruya klasik kaynaklara dayandırılmasını zorlaştırmıştır. Bu nedenle belirli bir eser perspektifi, çalışmamızda etkili ve belirleyici olmak durumunda kalmıştır. Zeydîlere ait kitaplar ve çalışmalar dijital ortama yeterince aktarılabilmiş değildir. Aynı şekilde Zeydî liğe mahsus bir kütüphane de mevcut değildir. Bu durum zaten az olan literatüre ulaşmada güçlükler doğurmuştur. Sadece bazı ülkelerde bulunan yazma eserlerin ya da bazı kitapların temini için maddi bütçe gerekmesi de tez materyallerinin tedarikinde bir zahmet oluşturmuştur. Ayrıca Zeydî liğin en çok yaygın olduğu yer olan Yemen’de devam etmekte olan siyasi karışıklıklar ve henüz dinmemiş olan iç savaş, ülkeye gitmemizi ve mezhebi bizatihi yaygın olduğu saha üzerinden incelememizi zorlaştırmıştır.

F. Araştırmanın Kaynakları

Bu çalışmada kullanılacak belli başlı kaynaklar şunlardır:

1- Ahmed b. İsa (ö. 247/862), *Emâlî el-İmâm Ahmed b. İsa (Re’bu’s-sad’)*, Derleyen: Ebû Cafer Muhammed b. Mansûr el-Makrî el-Mürâdî (ö. 290/903), thk: ‘Alî el-Mü’eyyed, Dârü’n-nefâis, 1. Baskı, 1410/1990. Bu eser Zeydîler nezdinde fıkıh ve

hadis alanında yazılan en eski eser olması hasebiyle önem arz etmektedir. İmam Ahmed b. İsa, İmam Zeyd b. Ali'nin torunudur. O Buhârî'nin çağdaşıdır. İbnü'l-Vezîr, Ahmed b. İsa'nın *el-Emâlî* adlı eserinde Buhârî'den yaptığı nefis rivayetlerin olduğunu söylemiştir. *el-Emâlî*'yi inceleyen kimse Buhârî'den nakledilen onlarca sened görecektir. Bu esere *Re'bu'l-Sad* denilmiştir. Eserin ismini muhakkik vermiştir. İmam Muhammed b. Mansûr el-Mürâdî (ö. 290/903), *el-Emâlî*'de Ahmed b. İsa'dan ve onun dışında Ehl-i Beyt'ten rivayet edilen hadisleri toplamıştır. Bu eser Zeydîlerin hadis ve fıkıh alanında temel eserlerinden sayılmaktadır. Zeydîler nezdinde bu eserin konumu Hadis ehli nezdindeki *Sahîhu'l-Buhârî*'nin konumu gibidir. Bu eserin ele aldığı konulara bakıldığında mu'âmelât konularını az ele aldığı görülmektedir.

2- el-İmâm el-Hâdî b. el-Hüseyin (ö. 298/911), *el-Ahkâm fi'l-helâli ve'l-harâm*, thk: el-Mürtedâ el-Mahtûrî, Mektebetü Bedr, 1. Baskı, 1434/2013. Bu eser alim ve fakihlerin başvuru kaynağıdır. Zeydî yye Hadeviyye okulunun esaslarıdır. Birçok alim bu eseri yeterli düzeyde şerh etmiştir. Onun metinlerinden çıkarımlarda bulunmuşlardır. Bunlar üzerine fer'î meseleler kurmuşlardır. Onun müellifi Zeydî yye Hadeviyye ekolünün başıdır. Bu eser, İmam Zeyd'in Mecmû'u'ndan sonra fıkıhta Zeydîlerin en meşhur kitabıdır. Eserde muhalif görüşleri söyleyen kimselerin adları zikredilmeden sadece muhalif görüşe değinilmektedir. Eserin çoğu el-Hâdî'nin kendi görüşlerinden oluşmaktadır. Ondan sonra gelen Hâdevî alimlerin çoğu birçok konuda ona uymuştur.

3- el-İmâm el-Mansûr Billah Abdullah b. Hamza b. Süleyman (ö. 614 /1218), *Safvetü'l-ihyâr fi usûli'l-fıkıh*, Merkezü Ehhli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 3. Baskı, 1423/2002. Bu eserle Zeydîlerden kendine muhalif olanlara delil getirmektedir. Bu da bu eserin Zeydîler nezdinde ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu eser kendi yönteminde ve yazım şeklinde kelimelerin yöntemine benzemektedir. Mantık ilminin kavramlarını çok kullanmaktadır. Bu eserin olumsuz yönlerinden biri, birçok

verde anlaşılır olmamasıdır. Bu eserin metni şerh, açıklama ve örneklendirmeye ihtiyaç duymaktadır.

4- Yahyâ b. Hamza ez-Zimârî (ö.749/1349), *el-İntisâr ‘alâ ‘ulemâi’l-emsâr*, thk: Abdulvehhâb b. ‘Alî el-Mü’eyyed-‘Alî b. Ahmed el-Müfaddal, Müessesetü’l-İmâm Zeyd b. ‘Alî es-Sekâfiyye, 1. Baskı, 1432/2011. Bu eser Zeydîlerin en büyük eserlerinden biridir. Karşılaştırmalı fıkıhta kapsamlı bir araştırmadır. Müellif bu eserde şu yöntemi takip etmiştir: Görüşleri zikretmiştir. Sonra bunları incelemiş her bir meseleyi kendi başına karşılaştırmıştır. Ondan sonra zikrettiği görüşlerden kendisine göre muhtar olan görüşü belirtmiştir. Tercih ettiği görüşün delillerini göstermeye özen göstermiştir. Her bir konuda tercih ettiği görüşü destekleyen delilleri zikredek konuyu sonlandırmıştır. Böyle yaparken de muhaliflerin görüşlerini basiretli eleştirmen kalitesi ve inceleyen müçtehidin derinliğiyle tartışmaktadır. Fakat bu eserin çoğu basılmamıştır. Eserin üçte biri, “Hâc” bölümüne kadar yaklaşık olarak altı cilt halinde basılmıştır. Diğer ciltler ise halen yazma halindedir.

5- el-İmâm el-Mehdî li-dinillah Ahmed b. Yahyâ b. el-Mürtedâ (ö. 840/1437), *Mukaddimetü’l-bahrü’z-zahhâr el-câmi‘ li-mezâhib ‘ulemâi’l-emsâr*, Dârü’l-hikmeti’l-yemâniyye, 1. Baskı, 1366/1947. *el-Bahru’z-zehhâr*’ın önsözünde bu eserde geçen Sahâbe, Tâbi‘în, mezhep alimleri ve fakihlerin isimlerinin kısaltmasının açıklaması geçmektedir. Bu çalışmamızda o kısaltmaların hangi isme ait olduğunu öğrenmek için bu önsözden istifade ettik.

6- es-Seyyid Sârimüddin İbrâhîm b. Muhammed el-Vezîr (ö. 914/1508), *el-Füsûlü’l-lü’lü’iyye fî usûli fıkhi’l-atreti’z-zekiyye*, thk: Muhammed Yahyâ Sâlim İzâm, Merkezü’t-Türâs ve’l-Bühûsü’l-Yemenî, ts. Bu eser Zeydîler nezdinde fıkıh usûlünde bir kaynaktır. Bu sebeple el-Hasan el-Celâl (ö.1084/1674) gibi büyük alimler ve bu eserin müellifinden sonra gelen alimler bu eseri şerh etmişlerdir. Bu eserin özelliklerinden biri zikrettiği konuların tümünde olmasa da birçoğunda Zeydî alimlerin birçok görüşüne yer

vermesidir. Bu eserin olumsuz yönlerinden biri ise bazı konuları ele alırken önceki eserlerin düzeninin aynısını takip etmesidir. Örneğin tercih yöntemleri konusunda başka bir eserin yöntemini esas aldığı apaçık bir şekilde görülmektedir. Nitekim bu konuda İbn Hâcib'in (ö.646/1249) tercih yöntemlerini esas almıştır. Fakat bu olumsuz yön çok nadirdir.

7- es-Seyyid Ahmed b. Muhammed Lokman (ö. 1039/1630), *el-Kâşif li-zevî'l-'ukûl an vücûhi ma'âni'l-kâfil bi-neyli's-sü'ûl*, thk: el-Mürtedâ b. Zeyd el-Mihatverî el-Hasenî, Mektebetü Merkezi Bedr li't-Tibâ 'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 2. Baskı, 1425/2004. Bu eser İbn Behrân *ez-Zebîdî'nin el-Kâfil bi-neyli's-su'l* adlı eserin şerhidir. Bu şerh Zeydîler nezdinde fıkıh usûlü alanında en önemli şerhlerden biridir. Bu şerh geniş bir şekilde açıklama özelliğine sahiptir. Fıkıh usûlüne başlayanlar ve araştırmacıların hızlı bir şekilde bilgilere ulaşmaları için faydalı bir şerhtir.

8- Ahmed b. Sa'düddin el-Mesûrî (ö. 1079/1669), *er-Risâletü'l-munkize mine'l-ğivâyeti fî turuki'r-rivâye*, thk: Hamûd b. Abdullah el-Ehnûmî, Mektebetü Bedr, 1. Baskı, 1417/1997. Bu risale hadisçilerin Sahâbe'yi tümünden adil görmelerine bir reddiye olarak yazılmıştır. Bu risalede hadisçilerin Hâricilerin rivayetlerini kabul etme ve Şia'nın hadislerini reddetme gibi kuralları eleştirilmiştir. Eser Zeydîlerin genel yolundan ayrılan ve H. 11. asırda orta çıkan çıkışlar için bize örnek vermektedir. Bu risalenin kusuru, Zeydîlerin görüşünü gerçek dışı göstermeye çalışmasıdır.

9- Şerefüddin el-Hüseyn b. Ahmed b. el-Hüseyn b. Ahmed es-Siyâğî (ö. 1221 /1807), *er-Ravdu'n-nadîr şerhu Mecmû'u'l-fıkhi'l-kebîr*, Dârü'l-Ceyl, Beyrut, ts. Bu eser İmam Zeyd'in *el-Müsned*'inin (Mecmû') şerhidir. Bu şerhte el-Müsned'de geçen fıkhi konular geniş bir şekilde şerh edilmiştir. Bütün meselelerde olmasa da çoğunda dört mezhebin görüşlerine yer verilmiştir. Müellif bu şerhi tamamlayamamıştır. "Ne Zaman Adalet Ehli Haddi Aşan Grupla Savaşması Gerekir" adlı bölüme kadar bu eseri şerh etmiştir. Bazı alimler bu şerh için tetimme yazmışlardır. Bu şerh, İmam Zeyd'in *el-*

Müsned'inin şerhleri arasında basılan tek şerhtir. *el-Müsned*'in *el-Minâhcu'l-celî* adlı bir diğer şerhi tahkik edilme aşamasındadır. Henüz basılmamış ise de basılmak üzeredir. Diğer şerhler ise henüz yazma halindedir.

10- Ahmed b. Muhammed b. 'Alî el-Vezîr (ö. 1372/1953), *el-Museffâ fî usûli'l-fikh*, Dârü'l-fikri'l-mu 'âsır, Beyrut, Lübnan, 1. Baskı, 1417/1996. Bu eser son dönem Zeydîlerin en önemli eserlerinden biridir. İfadeleri kolay ve anlam yüklüdür. Zeydîlerin kapalı olan birçok kavram ve ifadelerini açıklamaktadır. Bu eser aynı zamanda birçok meselede Zeydîler ve onlar dışındakiler arasında karşılaştırma yapmaktadır. Eski Zeydî alimlerin fıkıh usûlü alanında değinmediği birçok meseleye değinmektedir. Müellif Zeydî mezhebinin muhakkiklerinden sayılmaktadır.

11- el-Kâdî Ahmed b. Kâsım el-'Ansî (ö. 1390/1970), *et-Tâcü'l-müzheb li-ahkâmi'l-mezheb*, Dârü'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1414/1993. Bu eser büyük bir şöhrete kavuşmuştur. İslam Hukuku ilimleri öğrencisinin Hâdeviyye mezhebinin mutemet eseri sayılan *el-Ezhâr*'ı okuduktan sonra okuduğu en önemli eserlerden biridir. Bu eser orta düzeyde bir şerhtir. Ne bozacak şekilde çok veciz ne de bıktıracak şekilde çok uzundur. Bu şerh, *el-Ezhâr* adlı şerh ve onun haşiyelerinin ele aldıkları mezhep konularını bir arada toplamıştır. Böylece bu eser Zeydî fıkının eserlerinden biri olmuştur. Bu şerh, ilim talebesi ve Zeydî mezhebini araştıran kimsenin ihtiyaç duyduğu bir eserdir. Fıkhi konularda görüş sahiplerinin kimler olduğunu öğrenme konusunda araştırmacı için yararlı bir eserdir. Meseleleri tartışma ve hükmün delillerini araştırma konusunda yararlı bir eser değildir.

G. Önceki Çalışmalar

1- Bedrüddîn el-Hûsî (1431/2010), *Tahrîrü'l-efkâr*, thk: es-Seyyid Cafer el-Hüseynî, Râbitatü's-Sekâfeti ve'l-'Alâkâti'l-İslâmiyye'nin iş birliğiyle, nşr: el-Mecme'u'l-Âlemî li-Âli'l-Beyt, Kum, 1. Baskı, 1417/1997. Bu eser Bedrüddîn el-

Hûsî'nin eseridir. Bedrüddîn günümüzde Hûsî diye bilinen cemaatin kurucusu olan Hüseyin el-Hûsî'nin babasıdır. Müellif hayattayken Hûsî cemaatinin manevi önderiydi. Müellif bu eserinde hadis ilmi, raviler ve onların şartlarını ele almıştır. Bu eser bilgileri temel kaynaklardan nakletmede bir aracı olmuştur. Eser Sünnet delili ve ihtiva ettiği meseleleri tartışmıştır.

2- el-Mürtedâ el-Mahtûrî (ö. 1436/2015), *'Adâletü'r-rüvvât ve's-şühûd ve tatbîkâtuhâ fi'l-hayâti'l-mu'âsara*, Doktora Tezi, Mektebetü Bedr li-t-Tibâ'a ve'n-Neşr, 2. Baskı, 1417/1997. Bu eser Cârûdîlerin Râfıza diye nitelenen çağdaş aşırı akımının görüşlerini ele almaktadır. Müellif hadis alimlerini tenkit etmiştir. Onları ravileri cerh etme konusunda adil davranmamakla suçlamıştır. Bu eser hadis kitapları ve Kütüb-i Sitte'nin sahih olmadığını söyleyen Zeydîlerin görüşlerini toplamıştır. Ayrıca Şiilik sebebiyle cerh etme meselesini ve cerh sebeplerini geniş bir şekilde ele almıştır. Hadis alimlerinin Şi'a'yı cerh etme sebebinin Emevilerin siyasetine dayandığını belirtmiştir.

3- Abdullah b. Hamûd el-'Azzî, *'Ulûmi'l-hadîs 'inde'z-Zeydî yye ve'l-muhaddisîn*, nşr: Mü'essesetü'l-İmâm Zeyd b. 'Alî es-Sekâfiyye, Ammân, Ürdün, 1. Baskı, 2001. Bu eser, Zeydîlerin kaynaklarda dağınık olarak geçen görüşlerini toplamaya girişmiştir. Yazar Zeydîlerin çoğu görüşlerini toplamıştır. Fakat Zeydî lere ait olmayan görüşleri de bunlara karıştırmıştır.

4- Aytekin Yıldız, *Zeyd bin 'Alî ve Müsnedi*, Yüksek Lisans Tezi, (Atatürk Üniversitesi - Erzurum - 2004). Bu eser İmam Zeyd b. Ali'nin *Müsned*'ini ele alan bir yüksek lisans tezidir. İmam Zeyd b. Ali'nin müsnedinin ispatıyla ilgili tartışmalar hakkında bilgi edinmek için bu eseri inceledim. Bu eseri incelediğimde yazarın Zeyd b. Ali'nin *Müsned*'ini tahkik edenlerin önsözlerinden çok alıntı yaptığını gördüm. Yazar ayrıca Ebû Zehra'dan nakillerde bulunmaktadır. İmam Zeyd'in *Müsned*'ini şerh eden es-Siyâğî'den ise az nakilde bulunmaktadır. Halbuki es-Siyâğî, *Müsned*'i rivayet eden Ebû Hâlid el-Vâsitî'yi şiddetli bir şekilde savunmaktadır. Onun savunmasını geniş bir şekilde

ele almaktadır. Ayrıca *Müşned*'i şerh eden kişidir. Yazarın muhakkiklerin önsözlerinden alıntı yapmak yerine daha çok es-Siyâğî'den alıntı yapması gerekirdi.

5- Abdullah Kavalcıoğlu, *Zeydî yye mezhebinin usul-ü fıkıh kaynakları*, Yüksek Lisans Tezi, (Fırat Üniversitesi, Elazığ-2009). Bu eser Zeydîlerin mezhebinin fıkıh usûlünü ele alan bir yüksek lisans tezidir. Zeydî lere göre sünnet delilinin tanımı konusu için bu eseri inceledim. Bu eserin Zeydî lere göre sünnet tanımı konusunda yapılan alıntıların Muhammed b. Yahya el-Mürtezâ ve çağdaş müelliflerden ve Zeydîler konusunda uzman olmayanlardan yapıldığını gördüm.

6- Fatih Yücel, *Zeydî usulcülerin kaynak anlayışı*, Doktora Tezi, (Ankara Üniversitesi Ankara- 2008). Bu eser Zeydîlerin kaynak anlayışını ele alan bir doktora tezidir. Kur'an'ın sünnete arz edilmesi konusunda bu eserden istifade ettim. Bu eser Kur'an'ın sünnete arz edilmesini geniş bir şekilde ele almıştır. Sünnetin Kur'an ile teâruz etmesi durumunda sünnetin kabul veya reddedilmesi ve teâruz bulunduğu anda nasıl davranılacağı konusunda bu eserden yararlandım.

7- İlmi Gura, *Mezhepler tarihi kaynaklarında zeydiyye fırkaları*, Yüksek Lisans Tezi, (Uludağ Üniversitesi, Bursa 2010). Bu eser Zeydîler ve Zeydî fırkaları hakkında birçok görüşü ele almıştır. Zeydî fırkalar hakkındaki görüşler konusunda daha önce ulaşmadığım birçok temel kaynağa bu eser aracılığıyla ulaştım.

8- Kadir Demirci, *Zeydî yye ve hadis* (Gece Akademi, Birinci Basım, 2019). Bu eser Zeydîler hakkında yazılan eserlerin en iyisidir. Zeydî lere göre sünnet delilinin kaynaklarını nasıl ele aldığını öğrenmek için bu eseri inceledim. Bu eserin Zeydîlerin tarihini ele alma yöntemini çok beğendim. Bu eserde Zeydîlerin fıkhi ekolleri ve Zeydî akımlar hakkında çok iyi bilgiler bulunmaktadır. Bu eser ayrıca Zeydîlerin sünnet delili ile ilişkilerini ele almaktadır. Her eserin eksikleri bulunmaktadır. Bu eserde gördüğüm olumsuz yön-ki bu da çok azdır-bunun, Şî'îler'e ait olan bazı kitapları Zeydî lere nispet etmesidir. Halbuki bu eserler Zeydî lere ait değildir. Cerh ve ta'dîl yollarını ele alırken

dipnotta bu noktaya temas ettim. Bu eser Zeydîlerin sünnet delilini kabul veya reddetme konusundaki görüşlerini harika bir şekilde ele almıştır. Ayrıca Zeydîlerin sünnet deliliyle ilgili bazı kurallarını ele almıştır. Zeydîlere göre sünnet delilinin kaynakları konusunda bu eserden istifade ettim.

9- Yusuf Gökalp, *Zeydîlik ve Yemen’de yayılışı*, Yüksek Lisans Tezi, (Ankara Üniversitesi, 2006). Bu eser genellikle Zeydîlerin tarihini ele almıştır. Bu eseri incelememin amacı el-Matarrifiyye fırkası hakkında olan Süleyman b. Muhammed b. Ahmed el-Mahallî’nin el yazma halindeki *el-Burhānu’r-rāik el-muḥallî min varṭati’l-maḍāyik* adlı eserine beni ulaştıran bir kaynağı bulmaktır. Çünkü Yemen’de bulunan bu el yazma esere ulaşamıyordum. Yemen’deki el yazmaya ulaşmak için bu eseri incelememe rağmen bu amacıma ulaşamadım. Fakat Zeydîlerin Yemen’deki tarihi konusunda bu eserden istifade ettim.

II. ZEYDİYYE VE DÖRT MEZHEPTE SÜNNET KAVRAMINA GİRİŞ

A. Zeydîlere Göre Sünnetin Tanımı

Sünnet “Peygamber’in söz, fiil ve takrirî” olarak tanımlamaktadır.¹ Bir diğer tanım ise şu şekildedir: “Peygamber’den irşat ve yönü bilinen şeyler için sadır olandır.”² İbn Salâh et-Taberî’nin *Muğnî zevi’l-’ukûl* adlı eserini şerh ve tahkik eden Muhammed Yahyâ,³ bu tanımda geçen “yönü bilinen” ifadesinde geçen yönden maksadın vücûb, nedb

¹ Muhammed b. Yahyâ b. Muhammed b. Ahmed et-Temîmî Behrân, *el-Kāfil bi neyli’s-sûl fi ‘ilmi’l-uşûl*, ed. el-Velid b. ‘Abdurrahman b. Âl Feryân (b.y.: Daru ‘Alimi’l-Fu’ad, ts.), 54; Fatih Yücel, *Zeydî Usulcülerin Kaynak Anlayışı* (Ankara Üniversitesi, 2008), 86.

² ‘Alî b. Salâh b. ‘Alî b. Muhammed et-Taberî, *Muğnî zevi’l-’ukûl ilâma’rifeti’l-uşûl*, (ed. Muhammed Yahyâ Sâlim ‘Azân) (San’a: Dâru’t-Turâsî’l-Yemenî, 1992), 19. Yazar sünnetin tanımını yaptıktan sonra “el-Vasî’den (a.) gelenler de bunun gibidir.” demiştir. Arapça metinde ع şeklinde yazılıp da burada parantez içinde a şeklinde yazdığımız harf aleyhisselâm ifadesinin kısaltmasıdır. İleride İmam Zeyd’i ele alacağımız bölümün başında İmam Zeyd hakkında bilgi verirken Peygamberler dışındaki birine aleyhisselâm demenin hükmünü açıklayacağız.

³ Muhammed Yahyâ Sâlim ‘Azzân, Zeydî mezhebinde çağdaş bir muhakkik ve müelliftir. Onun *es-Sahâbe inde’z-Zeydî yye* adlı bir eseri bulunmaktadır. Bkz: ‘Abdusselâm b. ‘Abbâs el-Vecîh, *A’lâmu’l-mu’ellifîn* (Muessesetu’l-imâm Zeyd b. ‘Alî eş-Şekâfiyye, 1999), 440.

ve benzeri şeyler olduğunu söylemiştir.⁴ Kanaatimizce “yön” ifadesinden maksat hadisin sıhhat ve zayıf olma yönleridir.

B. Dört Mezhebe Göre Sünnetin Tanımı

Mezhepler farklı yaklaşımlardan bakarak sünneti farklı tanımlamışlardır. Hanefiler; Rasûlullah’ın ve ondan sonra gelen ashabının belirlediği yol şeklinde tanımlamaktadırlar.⁵ Şâfiîler; bazen sünneti Peygamber’den (s.a.s.) nakledilen nafîle ibadetler için kullanılmaktadır. Onlara göre bazen de Rasûlullah’tan (s.a.s.) sadır olup metlû (sözlü/okunan) olmayan, mucize ve mucize anlamında da olmayan şer’î delil anlamına gelmektedir. Beyândan maksat da budur. Buna Peygamber’in (s.a.s.) sözleri, fiilleri ve takrirleri girmektedir.⁶ Mâlikîler ve Hanbelîlere göre; sünnet, Peygamber’in (s.a.s.) söz, fiil ve ikrarı olmak üzere üç kısımdır.⁷

Her ne kadar Zeydîler içinde Hz. ‘Alî’nin sözlerini sünnetten sayanlar olsa da sünnetin, Peygamber’in söz, fiil ve takriri olduğu konusunda Zeydîler diğer mezheplerle hem fikirdir.⁸ Hanefiler de Sahâbe’nin sünnetini sünnetin tanımına eklemektedirler. Fakat bunların hiçbirisi Peygamber’in sözü, fiili ve takririnin sünnet olduğu ve bunun delil getirilen bir delil olduğu görüşüne karşı çıkmamaktadır.

Zeydîlerin bir kısmının Hz. ‘Alî’nin sözünü ve Hanefîlerin bir kısmının Sahâbe sözünü sünnetin tanımına eklemesi racih olmayan görüştür. Çünkü sünnet ancak

⁴ Behrân, *el-Kâfil bi neyli’s-sûl fi ‘ilmi’l-uşûl*, 54.

⁵ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsu’l-e’imme Serahsî, *Uşûlu’s-Serahsî*, (ed. Ebû’l-Vefâ el-Afgânî) (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1973), I/113.

⁶ Ebu’l-Hasen Seyfuddîn ‘Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa’lebî el-Âmidî, *el-İhkâm fi uşûli’l-aḥkâm*, ed. ‘Abdurrezzâk Afîfî (Beyrut: el-Mektebu’l-İslâmî, 1402), 1/169.

⁷ Muhammed b. Ahmed el-Kelbî el-Ġirnâfî İbn Cuzey, *Takrîbu’l-vuşûl ilâ ‘ilmi’l-uşûl*, ed. Muhammed Hasan (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1424), 177; Taḳiyyuddîn Muhammed b. Ahmed el-Futūḫî İbnu’n-Neccâr, *Şerḫu’l-kevkebi’l-munîr*, ed. Muhammed ez-Zuhaylî, Nezîh Hammâd (Mektebetu Abîyân, 1997), 2/166.

⁸ Taberî, *Muġnî zevi’l-’uḳûl ilâma’rifeti’l-uşûl*, 19.

masumdan olan biri tarafından ortaya çıkar ki Hz. Peygamber'den sonra masum kimse yoktur.

Dört mezhebe göre sünnetin tanımına Peygamber'in (s.a.s.) teşrî' için yaptığı fiillerin yanı sıra bir beşer olarak yaptığı fiiller de girmektedir. Dolayısıyla sünnetin tanımına "teşrî' maksadıyla yaptığı fiiller" kaydının eklenmesi daha doğrudur. Bu sebeple dört mezhebin bazı alimleri sünnetin tanımına "uyma ve tabi olma maksadıyla" ifadesini eklemektedirler. Hanefilerden Cessâs,⁹ Mâlikîlerden Bâcî (ö.474/1082),¹⁰ Şâfiîlerden el-el-Hatîb Bağdâdî¹¹ (ö.463/1070) ve Hanbelîlerden el-Hasan b. Şihâb el-'Akberî¹² bu kaydı tanıma eklemektedir.

III. İMAM ZEYD VE ZEYDÎ FİKHİ EKOLLER

A. İmâm Zeyd

İmam Zeyd hakkında gerek Zeydî kaynaklardan gerekse diğer mezhep mensupları tarafından yazılan eserlerden bilgiler edinmek mümkündür. Bu bilgileri farklı başlıklar altında derlemeyi uygun bulduk. Böylece İmam Zeyd hakkındaki yaklaşım farklılığının nedenlerinden biri olan mezhep farklılığı faktörüne de işaret etmiş olacağız.

Zeydî Kaynaklar Işığında İmam Zeyd'in Soyu ve Yetişi

Zeydîlerin birçok kitabında İmâm Zeyd'in hayatına değinilmiştir. Onun künyesi, Ebû'l-Hasan Zeyd b. 'Alî b. el-Hüseyn b. 'Alî b. Ebî Tâlib'dir.¹³ Annesi ümmü veledir

⁹ Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî er-Râzî Ceşşâs, *el-Fuşûl fi'l-uşûl*, ed. 'Uceyl Câsim en-Neşemî (Kuveyt: Vizâratu'l-evkâfi'l-Kuveytiyye, 1994), 3/235.

¹⁰ Ebu'l-Velîd Suleyman b. Halef b. Sâ'd el-Bâcî, *el-Hudûd fi'l-uşûl*, ed. Muhammed Hasan (Beyrut-Lubnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 113.

¹¹ Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Şâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mutefakkih*, ed. Ebû 'Abdurrahman Âdil b. Yûsuf el-Ğarrâzî (Suudi Arabistan: Dâru İbnu'l-Cevzî, 1421), 1/257.

¹² Ebû 'Alî el-Hasan b. Şihâb b. el-Hasan el-Hanbelî el-'Akberî, *Risâletu'l-'Akberî fi'uşûli'l-fıkh*, ed. Bedr b. Nâsır es-Sebi'î (Urdun: Letâ'if li Neşri'l-Kutub ve'r-Resâ'ili'l-İlmiyye, 2017), 26.

(Efendisinden çocuğu olan cariye). İsmi Ceydâ'dır. el-Muhtâr'ın¹⁴ onu otuz bin dirheme satın alıp 'Alî b. el-Hüseyn'e hediye ettiği aktarılmıştır. Bir başka rivayete göre ise 'Alî b. el-Hüseyn onu satın almıştır. Zeyd b. 'Alî 75/695 yılında dünyaya gelmiştir.¹⁵

İmam Zeyd, Medine'de yetişmiştir. İlim ve faziletin kucağında büyümüştür. Babası Zeynülabidin'den ve kardeşi Muhammed el-Bakır'dan seccadeyi almıştır. Daha sonra on üç yaşında Kur'an öğrencisi olmuştur. Kur'an'ı okuyor ve anlamını tedebbür edebiliyordu. Öyle ki ona Halîfü'l-Kur'an lakabı verilmiştir. Onun dönemindeki âlimler onun akranlarından daha önce ve üstün olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Medine'de ömrünün ilk yarısını geçirmiştir. Daha sonra Hicâz, Şam ve Irak arasında gidip gelmiştir.¹⁶

İmam Zeyd; beyaz tenli, iri gözlü, bitişik kaşlı, uzun boylu, gür sakallı, geniş göğüslü, kemerli burunlu, siyah saç ve sakallıydı. Fakat yanaklarına beyazlar karışmıştı. Fesâhat, belâgat ve takva konusunda Emîru'l-Mü'minîn'e benziyordu.¹⁷ İmam Zeyd; yakışıklı, güzel ve edipti. Alnında secde izi vardı.¹⁸

¹⁴ el-Muhtâr b. Ebî 'Ubeyde es-Sakafî, yalancılıkla meşhur olan biridir. "Sakîf kabilesinde bir yalancı ve bozguncu vardır." hadisinde yalancı denilen kişi bu şahıstır. Bkz: Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ et-Tirmizî, *Sunen*, ed. Beşşar 'Avvad Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), 4/499, Hadis no: 2220. Muhtâr yalancıydı. el-Haccâc ise bozguncuydu. Abdullah b. Zübeyr ilk başlarda ona güvenmiştir. Fakat onun yalancı olduğunu öğrenince kardeşi Mus'ab'ı ona gönderip 67/687 yılında onu öldürmüştür. Bkz: Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, ed. Şu'ayb el-Arnâ'ût, Hüseyn el-Esed (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1985), 3/538.

¹⁵ Ebû Tâlib Yahyâ b. el-Hüseyn b. Hârûn Nâtık-Bilhâk, *el-İfâde fî târîhi'l-e'immeti's-sâde* (Sa'dah: Mektebetu Ehli'l-Beyt, 2014), 39; *el-Emâlî el-İsneyniyye* adlı eserde de bu tarihte doğduğu zikredilmiştir. Hamîd el-Mahallî onun hakkında şöyle demiştir: "Onun doğumu 75/695 yılında olmuştur." Mecdüddin el-Mü'eyyedî ve Abdusselam el-Vecîh de esah görüşe göre İmâm Zeyd'in 75/695 yılında doğduğunu söylemişlerdir. -Şecerî, *el-Emâlî'l-işneyniyye*, ed. 'Abdullah Hamûd el-'İzzî (San'a: Muessesetu'l-İmâm Zeyd b. 'Alî eş-Şekâfiyye, 2008), 566; Hamîd b. Ahmed b. Muhammed Maḥallî, *el-Hadâ'îku'l-verdiyye fî menâkıbi'l-e'immeti'z-Zeydî yye*, ed. el-Murteḍâ b Zeyd el-Maḥatverî (Matbu'ātu Mektebeti Merkezi Bedri'l-İlmi ve's-Şekâfî, 2002), 1/242; Mecdüddin el-Mueyyedî, *et-Tuḥaf şerhu'z-zulef* (Mektebetu Bedr, 1417), 439; Vecîh, *A'lâmu'l-mu'ellifîn*, 439.

¹⁶ Vecîh, *A'lâmu'l-mu'ellifîn*, 439-440.

¹⁷ Nâtık-Bilhâk, *el-İfâde fî târîhi'l-e'immeti's-sâde*, 39-40.

¹⁸ Maḥallî, *el-Hadâ'îku'l-verdiyye*, 1/243.

1. İmam Zeyd'in Hocaları ve Öğrencileri

a. Hocaları

İmam Zeyd birçok hocadan eğitim almış ve istifade etmiştir. Onun önde gelen hocaları şunlardır: 'Ubeydullah b. Ebî Râfi'¹⁹ (ö.91/710), babası 'Alî b. el-Huseyin'dir²⁰ (ö.95/714), 'Urve b. ez-Zubeyr'²¹ (ö. 99/718) ve Ebân b. Osman b. 'Affân,²² (ö.150/767).

b. Öğrencileri

İmam Zeyd birçok öğrenci yetiştirmiştir. Onun belli başlı öğrencileri şunlardır: Zeyd el-Yâmî²³ (ö. 122/740), Ebû Seleme Râşid b. Sa'd es-Sâîğ el-Kûfî²⁴ (ö. 123/741),

¹⁹ 'Ubeydullah, Rasûlullah'ın (s.a.s.) azatlı kölesi olan Ebû Râfi''in oğludur. Ebû Râfi''in adı Eslem'dir. 'Ubeydullah; babasından, Ali b. Ebî Tâlib'den ve Ebû Hureyre'den hadis rivayet etmiştir. Hz. Ali'nin katibiydi. Onunla birlikte Nehrân'da Hariciler savaşına katılmıştır. Sika biri olup çok hadis rivayet etmiştir. İbn Hibbân onu sikalar arasında zikretmiştir. Bkz: Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Şâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Haîb el-Bağdâdî, Beşşâr 'Avvad Ma'ruf, *Târîhu Bağdâd* (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002), 10/304; Yûsuf b. 'Abdurrahman Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*, ed. Beşşâr 'Avvad Ma'ruf (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1980), 19/34.

²⁰ O İmam Zeyd'in babası olup Zeynû'l-Âbidîn diye meşhur olmuştur. Bkz: Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, ed. 'Alî Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963), 4/387.

²¹ Tam adı; Ebû Abdillâh 'Urve b. Zubeyr b. el-'Avâm b. Huveylid b. Eslem b. Abdî'l-'Uzzâ b. Kusayy el-Kureşî el-Esdî el-Medenî'dir. Abdullâh b. Zübeyr'in kardeşidir. Anneleri Esmâ' binti Ebîbekir es-Sıddîk'tir. O Medine'nin fakihlerinden olup yedi fakihden biridir. Tâbi'nin faziletli şahsiyetlerindendir. Kureyşlilerin en çok ibadet edenlerindendi. 'Urve her gün Kur'an'ın dörtte birini yüzünden okurdu. Sonrayı geceyi bununla ihyâ ederdi. 'Urve 99/718 yılında vefat etmiştir. Bkz: Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 20/11; Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed İbn Hibbân, *Meşâhîr 'ulemâ'l-emşâr* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1959), 1/64.

²² Tam adı; Ebû Sa'id, Ebân b. Osman b. 'Affân b. Ebî'l-'Âs b. Ümeyye el-Kureşî el-Emevî el-Medenî'dir. Medine'nin sika olan fakihlerinden biriydi. Tâbi'nin büyüklerindendi. İnsanlar arasında hükümleri en iyi bilenlerdendi. İbn Sa'd onun hakkında şöyle demiştir: Onun çok yarısı vardı. Ölmeden önce felç oldu. Ebân 150/767'de Medine'de vefat etmiştir. Bkz: Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefâyâtî'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, ed. Beşşâr 'Avvad Ma'ruf (Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003), 7/22; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibbân, *es-Şikât*, thk. es-Seyyid Şerefuddîn Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1395), 4/37.

²³ Tam adı; Ebû Abdillâh Zebîd b. Hâris b. Abdilkerîm b. 'Amr b. Ka'b el-Yâmî el-Kûfî'dir. İbnu'l-Medîni onu hiçbir Sahâbe ile karşılaşmayanlar arasında zikretmiştir. O Tâbi'nin sikalarındandır. Onda biraz Şiiilik vardır. Ebû İshâk el-Cuzcânî onun hakkında şunu söylemiştir: "Kûfe ehlinde bir grup var. İnsanlar onların mezhebini övmüyor. Onlar Kûfeli muhaddislerin başıdırlar. Ebû İslâh, Mansûr, Zebîdî el-Yâmî, el-A'meş ve bunlardan başka bunların akranları bu gruba örnek gösterilebilir. Onlar hadis doğru sözlü oldukları için insanlar onlardan rivayet etmişlerdir. Onlar irsal yaptıklarında (mürsel hadis naklettiklerinde) insanlar sözlerini almamışlardır." Kattân onun hakkında şöyle demiştir: Birden fazla kişi onun sika olduğunu söylemiştir. 122/740 yılında vefat etmiştir. Bkz: Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 9/289; Ebû Zur'a Ahmed b. 'Abdirrahîm Irâkî, *et-Tahşîl fî zikri ruvâtî'l-merâsîl*, ed. 'Abdullâh Nevvâre (Riyâd: Mektebet'u-Ruşd, 1999), 1/109; Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, ed. 'Alî Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963), 3/97.

²⁴ Tam adı; Ebû Seleme Râşid b. Sa'd el-Makrânî el-Himsî'dir. Makrân Dımaşk'ın bir köyüdür. O bir grup Sahâbe'den rivayet etmiştir. 'Âbid, salih ve zahit biriydi. Uzun süre yaşamıştır. Mu'âviye b. Ebî Süfyân ile

Ziyâd b. ‘Alâka²⁵ (ö. 125/743), Ebu’l-Cârûd Ziyad b. Münzir el-Hemedânî²⁶ (ö. 125/743), İsmâil b. Abdîrrahmân es-Süddî²⁷ (ö. 127/745), Abdullah b. İsa b. Abdîrrahmân b. Ebî Leylâ²⁸ (ö. 130/748), Abdurrahmân b. Hâris b. ‘Îyâş b. Ebî Rabî‘a el-Mahzûmî²⁹ (ö. 143/761), Ebû Hamza Sâbit b. Ebî Safiyye es-Sumâlî³⁰ (ö. 148/766), Süleymân el-A‘meş³¹ (ö. 148/766), Zekerîyyâ b. Ebî Zâide³² (ö. 149/766), Şu‘be b. Haccâc³³ (ö.

birlikte Sıffîn savaşına katılmıştır. Hişâm b. Abdilmelik’in himayesinde olup Hıms’ta yaşamış ve orada 123/741 yılında vefat etmiştir. Bkz: Ebu’l-Feidâ İsmâil b. Ömer İbnu Keşîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye* (Beyrut: Mektebetu’l-Ma‘ârif, 1986), 9/257; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, 4/233.

²⁵ Tam adı; Ebû Mâlik Ziyâd b. ‘Alâka b. Mâlik es-Sa‘lebî el-Kûfî’dir. Yaşlı sikâlardanır. Onun İbn Mes‘ûd dönemine yettiği söylenmektedir. Kûfe’nin büyük hocalarındandır. Orada vefat etmiştir. İşini iyi ve sağlam yapan biriydi. İbn Ma‘în onun sika olduğunu belirtmiştir. Ebû Hâtîm hadisi doğru biri olduğunu söylemiştir. İbn Hibbân onu sikalar arasında saymıştır. Yaklaşık yüz yaşında 125/743’ta vefat etmiştir. Bkz: İbn Hibbân, *Meşâhîr ‘ulemâ’l-emşâr*, 1/108; Ahmed b. ‘Abdullâh b. Ebî’l-Hayr el-Yemenî Şafiyyuddîn el-Hazrecî, *Hulâşatu tezhîbi Tehzîbi ‘l-kemâl fî esmâ’i’r-ricâl*, thk. ‘Abdulfettâh Ebû Ğudde (Beyrut: Dâru’l-Beşâir, 1416), 1/125.

²⁶ O Cârûdiyye ekolünün başıdır. Bu çalışmada onun hakkında daha sonra bilgi verilecektir.

²⁷ Tam adı; Ebû Muhammed İsmail b. Abdîrrahman b. Ebî Kerîme es-Süddî el-Kuraşî’dir. Lakabı es-Süddî el-Kebîr’dir. Caminin girişinde oturduğu içinde giriş anlamına gelen es-Süddî adı ona verilmiştir. Önde gelen bir tefsircidir. Süddî’nin Şa ‘bî’den Kur’an’ı daha iyi bildiği söylenmiştir. İsmail es-Süddî 127/745’ta vefat etmiştir. Bkz: Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ*, 5/264; Mizzî, *Tehzîbu ‘l-kemâl*, 17/367.

²⁸ Tam adı; Ebû Muhammed Abdullah b. İsa b. Abdîrrahman b. Ebî Leylâ el-Ensârî el-Kûfî’dir. Muhammed b. Abdîrrahman b. Ebî Leylâ’nın kardeşinin oğludur. Abdullah amcası Muhammed’den daha büyük ve ondan daha üstündü. İbn Ma‘în onun sika olduğunu ve bir rivayete göre de onun Şii olduğunu söylemiştir. İbn Harâş, onun Ebû Leylâ’nın evlatları arasında en sika kişi olduğunu söylemiştir. Nesâî onun sika ve sağlam biri olduğunu söylemiştir. İbn Hibbân onu sikalar arasında saymıştır. 130/748 yılında vefat etmiştir. Bkz: Ebu’l-Faḍl Ahmed b. ‘Alî el-‘Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehzîb* (Hind: Maḥba‘atu Daireti’l-Ma‘âriḥi’n-Nizâmiyye, 1909), 5/308; Zehebî, *Târîhu ‘l-İslâm ve vefâyâti ‘l-meşâhîr ve ‘l-a’lâm*, 8/153.

²⁹ Tam adı; Ebu’l-Hâris Abdurrahman b. Hâris b. Abdillâh b. ‘Îyâş b. Ebî Rabî‘a Amr, Muğîre, b. Abdillâh b. Ömer b. Mahzûm el-Kureşî el-Mahzûmî el-Medîni’dir. 80/700 yılında doğmuştur. Buhârî “Edeb” bölümünde ondan hadis rivayet etmiştir. Müslim dışında başkaları da ondan hadis rivayet etmiştir. İbn Hibbân onun ilim ehlinde olduğunu söylemiştir. İbn Sa ‘d Ebû Cafer’in halifeliliğinin başında 143/761 yılında vefat ettiğini söylemiştir. Bkz: Zehebî, *Târîhu ‘l-İslâm ve vefâyâti ‘l-meşâhîr ve ‘l-a’lâm*, 5/271; Mizzî, *Tehzîbu ‘l-kemâl*, 17/37; Ebu’l-Hayr Muhammed b. ‘Abdîrrahmân b. Muhammed Şemsuddîn es-Seḥâvî, *et-Tuhfetu ‘l-laṭîfe fî târîhi ‘l-Medîneti ‘ş-Şerîfe* (Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1414), 2/121.

³⁰ Tam adı; Ebû Hamza Sâbit b. Ebî Safiyye Dînâr el-Ezdî el-Kûfî’dir. Muhelleb’in azatlı kölesidir. Hadisi zayıftı. İbn Hibbân onun hakkında şöyle demiştir: “Haberlerde çok hata yapardı. Öyle ki tek başına rivayet ettiğinde hadisi delil olma sınırından çıkmaktadır. Bununla birlikte Şii’likte çok aşırı gidiyordu.” Yahya b. Ma‘în onun 148/766’da vefat ettiğini söylemiştir. Bkz: Ebû Muhammed b. Ömer ‘Ukaylî, *ed-Ḍu‘afâi ‘l-kebir*, ed. ‘Abdulmu‘ṭî Emîn Kaḥacî (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1404), 1/172; İbn Hacer, *Tehzîb*, 2/7.

³¹ Tam adı; Ebû Muhammed Süleymân b. Mehrân el-Esdî el-Kâhilî el-Kûfî el-A‘meş’tir. 60/680 yılında doğmuştur. Şeyu’l-İslâm’dır. Kurraların ve muhaddislerin hocasıydı. Kur’an eğitimi veriyordu. Kendi döneminde Kûfe ehlinin muhaddisiydi. Enes b. Mâlik’i görmüştür. Fakat ondan hadis dinlememiştir. Çokça ibadet eden biriydi. Namazları cemaatle ve ilk safta kılmaya özen gösterirdi. Faydalı ilimde ve salih amelde baştı. Rebîu’l-evvel ayında 148/766 yılında 87 yaşında vefat etmiştir. Bkz: Mizzî, *Tehzîbu ‘l-kemâl*, 12/67; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ*, 6/226.

³² Tam adı; Ebû Yahya Zekerîya b. Ebî Zâide Hâlid b. Meymûn b. Fîrûz el-Hemedânî el-Kûfî’dir. Tâbî’inin küçüklerindendir. Akıllı ve sika biridir. Çokça hadis rivayet etmiştir. Fakat tedlîs yapardı. Ebû Cafer’in halifeliliği döneminde 149/766’da vefat etmiştir. Bkz: Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ*, 6/202; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3/284.

³³ Tam adı; Ebû Bestâm Şu‘be b. Haccâc b. Verd el-Hücce el-Hâfız el-Ezdî el-‘Atkî el-Vâsîti’dir. 80/700 yılında doğmuştur. Basra’da ikamet etmiştir. Oranın muhaddisidir. Sevrî, Şu‘be’nin hadiste mü’minlerin emiri olduğunu söylemiştir. İmam Şâfiî, Şu‘be olmasaydı Irak halkı hadisi bilmezdi demiştir. İbn Ma‘în onun müttekilerin imamı olduğunu söylemiştir. Hâkim, Şu‘be’nin ümmetin imamı olduğunu söylemiştir. 160/777 yılında vefat etmiştir. Bkz: Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Tezkiretu ‘l-huffâz* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1998), 1/193; Mizzî, *Tehzîbu ‘l-kemâl*, 12/479.

160/777), Sa ‘îd b. Haysam el-Hilâlî³⁴ (ö. 180/697) ve Hüseyin b. Zeyd b. Ali³⁵ (ö. 190/806).

B. Zeydîler Dışındaki Alimlerin İmâm Zeyd Hakkındaki Görüşleri

Zeydî alimler dışındaki alimler de İmâm Zeyd hakkında olumlu konuşmuşlardır. Onlardan bazı örnekler verecek olursak örneğin Şa‘bî³⁶ (ö. 104/723) Kadınların Zeyd b. ‘Alî’den daha iyi, daha fakîh ve daha zâhid birini doğurmadığını söylemektedir.³⁷ Ebû İshâk es-Sabî‘î³⁸ (ö. 127/745) Zeyd b. ‘Alî’yi gördüğünü, ailesi içinde ondan daha bilgili ve daha iyi birini bilmediğini, dil bakımından onların en fasihi olduğunu, zühd ve fesahat sahibi olduğunu ifade etmiştir.³⁹ A‘meş⁴⁰ (ö. 148/766) Zeyd’in ailesi içinde onun gibi birinin olmadığını, onlar içinde ondan daha iyi, daha fasih, daha bilgili ve daha cesur olanını görmediğini söylemektedir.⁴¹ İmâm Ebû Hanife⁴² (ö. 150/767); Zeyd b. ‘Alî’yi de

³⁴ Tam adı; Ebû Ma‘mer Sa‘îd b. Haysem b. Rüşd el-Hilâlî el-Kûfî’dir. Hadis rivayetinde doğru sözlü biridir. Şiilikle suçlanmıştır. Bu konuda yanlışları vardır. İbn Ma‘în onun Kûfeli olduğunu, onda bir beis olmadığını ve sika biri olduğunu söylemiştir. İbn Hibbân onu sikalar arasında saymıştır. 180/697’de vefat etmiştir. Bkz: İbn Hacer, *Tehzîb*, 4/20.

³⁵ Tam adı; Ebû Abdillâh Hüseyin b. Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî el-‘Alevî el-Kûfî’dir. Annesi ümmü veledir (efendisinden çocuğu olan cariyeye). İbn ‘Adî onun hakkında şöyle demiştir: Hadis rivayetinde onda bir beis yoktur. Fakat onun hadisinde biraz münkerlik gördüm. Ailesinden en son kalan kimseydi. 190/806’lı yıllarda vefat etmiştir. Bkz: İbn Hacer, *Tehzîb*, 2/293; Şalâhuddîn b. Hâlıl b. Aybeg eş-Şafedî, *el-Vâfî bi’l-vefeyât*, ed. Ahmed Arnâ‘ût, Turkî Muştafâ (Beyrut: Dâru İhyai’t-Turâs, 2000), 12/227.

³⁶ Ebû ‘Amr ‘Âmir b. Şerâhîl el-Hemedânî eş-Şa‘bî, Hz. Ömer’in halifeliğinin altıncı yılında doğmuştur. Çok sayıda büyük sahâbeden hadis dinlemiştir. A‘meş hafıza gücü ile tanınırdı. Hiçbir şeyi yazmadığı bütün bildiklerini hafızasında tuttuğu söylenir. 104/723 yılında vefat etmiştir. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ*, 4/294.

³⁷ Ebu’l-‘Abbâs Ahmed b. ‘Alî el-Hüseynî el-Makrîzî, *el-Mevâ‘iz ve’l-i‘tibâr bi zikri’l-huṭaṭi ve’l-‘aṣṣâr* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1418), 1/317.

³⁸ Amr b. Abdillâh el-Hemedânî el-Kûfî, hafızdır. Kufe’nin önde gelen alimi ve muhaddisidir. Hz. Osman’ın halifeliğinin bitmesine iki yıl kala doğmuştur. Bir grup sahâbeden hadis rivayet etmiştir. 127/745’te vefat etmiştir. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ*, 5/392.

³⁹ Makrîzî, *el-Mevâ‘iz*, 4/318.

⁴⁰ Süleyman b. Mehrân el-Esdî, Özellikle hadis ve ferâiz bilgisiyle temayüz eden biriydi. Doğruluğu sebebiyle kendisine Mushaf lakabı verilmiştir. 148/766’da vefat ettiğinde, 87 yaşındadır. Zehebî, *Tezkiretu’l-huffâz*, 1/116.

⁴¹ Makrîzî, *el-Mevâ‘iz*, 4/318.

⁴² Nu‘mân b. Sâbit Ebû Hanîfe, ehl-i sünnetin dört mezhep imamından biridir. 80/700 yılında doğmuştur. İmâm A‘zam lakabıyla maruf olan Ebû Hanîfe 150/767’de vefat etmiştir. Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Menâkıbu’l-İmâm Ebû Hanîfe ve şâhibeyhi*, ed. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Ebu’l-Vefâ el-Afgânî (Haydarâbâd: Lecnetu İhyâi’l-Me‘ârifî’n-Nu‘mâniyye, 1408), 13; Zehebî, *Tezkiretu’l-huffâz*, 1/127; Hayruddîn b. Maḥmûd b. Muhammed b. ‘Alî b. Fâris ed-Dimeşkî Ziriklî, *el-A’lâm* (Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâiyîn, 2002), 8/36; ‘Abdullah Tayyib Bâ Maḥreme, *Kılâdetu’n-naḥr fî vefeyâti a’yâni’d-dehr*, ed. Bû Cum’a Mukrî, Hâlid Zuvârî (Cidde: Dâru’l-Minhâc, 2008), 2/171.

ailesini de gördüğünü, onun zamanında ondan daha fakîh, daha hızlı cevap veren ve daha açık sözlü birini görmediğini ve onun yegane biri olduğunu söylemiştir.⁴³ Zehebî⁴⁴ (ö.748/1348): İmam Zeyd'in salih alimlerden biri olduğunu, bir hatası sebebiyle şehit edildiğini ve bunun da ahirette onun derecesinin yükselmesine sebep olacağını söylemiştir.⁴⁵

Câhız onu Hâşim oğullarının derecelerine ulaşılmayan hatiplerinden saymıştır.⁴⁶ İbn Hibbân onu sikalar arasında saymış ve onun bir grup Sahâbeyi gördüğünü söylemiştir.⁴⁷ Başka bir yerde de onun Ehl-i Beyt'in en faziletlerinden ve en fazla ibadet edenlerinden olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸

Ehl-i sünnet, Mürcie, Mu'tezile ve Şi'a Zeyd b. Ali'nin ilimde imam olduğu ve onun fıkıh ilminde hüccet olduğu görüşündedirler. O kendi döneminde insanlar arasında helal ve haramı en iyi bilendi. Abidler, zahitler ve onlar dışındakiler; onun ilminde ve ahlakında bir benzerinin olmadığı görüşündedirler.⁴⁹

‘Âsım b. Abdillâh b. Ömer b. el-Hattâb onunla ilgili şöyle demiştir: “*Sizde bir adam yetişmiş, o dönemde onun gibisi yoktur. Ondan sonra böyle birinin geleceğini de sanmıyorum. O da Zeyd b. Ali'dir. Ben daha o çocukken onu görmüştüm. Allah'ın kitabından bir şey duyduğunda bayılırdı. Öyle ki o bir daha dünyaya geri gelmez deniliyordu.*”⁵⁰

⁴³ Maqrîzî, *el-Mevâ'iz*, 4/318.

⁴⁴ Tam adı, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz'dır. Siyer A'lâmi'n-Nübelâ', Târîhu'l-İslâm ve başka eserlerin sahibidir. 673/1275'te doğmuş; 748/1347'de vefat etmiştir. Muhammed b. Şâkir el-Mulâkka b. Şalâhuddîn, *Fevâtu'l-vefeyât*, ed. İhsân 'Abbâs (Beyrut: Dâru Şâdir, 1974), 3/315.

⁴⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefâyâtı'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 3/415.

⁴⁶ Ebû 'Osmân 'Amr b. Baḥr b. Maḥbûb Cāhız, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Beyrut: Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, 1423), 254, 285.

⁴⁷ İbn Hibbân, *eş-Şikât*, 4/249.

⁴⁸ İbn Hibbân, *Meşâhîr 'ulemâi'l-emşâr*, 104.

⁴⁹ Muhammed Ebû Zehra, *el-İmâm Zeyd hayatuhu ve 'aşruhu ve ârâuhu'l-fikhiyye* (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1425), 74.

⁵⁰ Maqrîzî, *el-Mevâ'iz*, 4/318.

Alimler İmam Zeyd'in Emevîlere karşı ayaklanmasını onlara karşı ilim, züht ve ibadet ehlinin devrimi olarak kabul etmişlerdir. Hatta bazı tarihçiler İmam Zeyd'in safında savaşanların kurrâ ve fakihler olduğunu ve bazılarının ona katılmadığını söylemiştir. Ebû Hanife (ö. 150/767) şöyle demiştir: Onun hurucu (karşı çıkması) Rasûlullah'ın (s.a.s.) Bedir günü düşman karşına çıkmasına benzemektedir. Ebû Hanife'ye ona niye katılmadığı soruldu. Bunun üzerine Ebû Hanife şöyle dedi: Yanımda insanların emanetlerinin olması ona katılmama engel oldu. O emanetleri İbn Ebî Leylâ'ya (ö. 148/766) vermek istedim. Kabul etmedi. Ben de bendeki malların kimin olduğunu belirsiz bırakarak ölmekten korktum. Ebû Hanife'nin (ö. 150/767) İmam Zeyd'in ayaklanmasına katılmama mazereti olarak şunu ileri sürdüğü söylenmektedir: "İnsanların onun babasını yüzüstü bıraktığı gibi onu yüzüstü bırakmayacaklarını bilseydim. Onun yanında cihat ederdim. Çünkü o hak imamdır. Fakat ben malımla ona yardım edeceğim." Ebû Hanife ona binlerce dirhem göndermiştir. Bunları verdiği elçiye de şunu söylemiştir: "Benim mazeretimi ona açıkla."⁵¹

Abdulkâdir el-Kureşî bu olayın İmam Zeyd ile Abdullah b. Mâlik b. Süleymân arasında cereyan ettiğini, İmam Zeyd'in onu kendisine biat etmeye davet ettiğini, Abdullah b. Mâlik'in mazeretini beyan ederek ona katılamayacağını ve ona parasal yardımda bulunduğunu söylemiştir. Başka bir rivayete göre Abdullah b. Malik ona katılmama gerekçesi olarak hastalığını mazeret göstermiştir. Ne zaman İmam Zeyd'in ayaklanmasından bahsedilseydi Abdullah b. Mâlik ağlardı. Yukarıda Ebû Hanife için söylenenlerin aynısı onun için de söylenmektedir.⁵²

Muhammed Ebû Zehra (ö.1394/1974), İmam Zeyd'in kapsamlı bir şekilde hayatını *el-İmâm Zeyd hayatuhu ve 'aşruhu ve ārâuhu'l-fikhiyye* adlı büyük hacimli bir eserde ele

⁵¹ Muhammed b. Muhammed b. Şihâb İbnu'l-Bezzârî, *Menâkıbu'l-İmâmi'l-A'zam*, 1321, 1/255; Ebû Zehra, *el-İmâm Zeyd*, 74.

⁵² Ebû Muhammed 'Abdulkâdir b. Muhammed Muhyiddîn el-Hanefî, *el-Cevâhiru'l-muđie fî tabakâti'l-Hanefiyye* (Karaçi: Mîr Muhammed Kutubhâne, ts.), 1/496.

almıştır. Ebû Zehra onun hakkında şunu söylemektedir: “Zeyd b. Ali (r.a.) fakihler ve muhaddisler arasında çok güvenilir biriydi. O da onlardandı. Bu sebeple durum vahim olunca ve insanların ayaklanma konusunda onu yalnız bıraktıklarını görünce bu alimlere haber gönderip onlardan yardım istemiştir. Onunla birlikte cihat edenlerin çoğu bu alimlerden gençler olanlardı. Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) Kûfe’nin muhaddisi ve vaiziydi. Onun yanında Zeyd anıldığı zaman onun yok olmasıyla kaybolan ilme ve onun vefat etmesiyle kaybolan takva ve fazilete ağlardı. Bazı kâdılar onunla birlikte ayaklanmaya katılmışlardır. Süfyân es-Sevrî onun hakkında şöyle söylemiştir: Zeyd tartışmasız bir şekilde bir alimdi. Ufku geniş, bilgisi deniz gibi olan bir alimdi. Hicaz ve Iraklı fakihlerin görüşlerini biliyordu. Bütün fıkhi yöntemleri biliyordu. Ehl-i beytin ve diğerlerinin hadislerini ve İslami fırkaları biliyordu. Mezheplerden birini benimsediğini açıklayan ilk alevi olabilir. İmamlar hakkında yazdıklarımız neticesinde İmam Zeyd’in ilminin şu dört unsura dayandığına ulaştık:

Birincisi: İmam Zeyd’in kişisel özellikleri, onun bir ilmi bir hazine olduğunu gösterir. Bu özellikler, onu yönlendiren, hareket ettiren, ortaya çıkaran ve geliştiren güçtür.

İkincisi: Onu yönlendiren hocalarıdır. Onlar, onun elini ilim pınarlarını üzerine koymaktadırlar. Onu ilmin kaynaklarına götürmektedirler. Ona bereket ve hayır yerlerini göstermektedirler.

Üçüncüsü: Alimin amelidir. Zira alim kendi ayakları üzerinde durduktan ve kendini yönlendirenlerden bağımsız olduktan sonra o artık kendi ilmini geliştirebilmektedir. Bazı insanlara üstün ilmi eğitim verilmektedir. Fakat büyüdüklerinde ilim ve alimlerden uzaklaşabilmektedirler. Onun aklında yeşerenlerin kurduğu bir yola girmektedir. Onun kalbinde fışkıran ışık sönmektedir. Bazısı da hayatın yollarının birinde yürümektedir. O yolda kendi içine diktiği fidanlar yetişmektedir.

Dördüncüsü: Yaşadığı asırdır. Alimin yaşadığı asır bitkinin yetiştiği hava gibidir. Hava nasıl ki bitkilerin gelişimi ya da hayatların sönmesinde etkili oluyorsa aynı şekilde alimin yaşadığı atmosfer de ya onun ilmini geliştirir ya da onu yok eder.⁵³

Vehbe ez-Zuhaylî sekiz büyük mezhebi tanıtma bağlamında; Zeyd b. Ali'nin, kendi çağında imam ve çok yönlü bir alim olduğunu; Kur'an ilimleri, kıraatler ve fıkıh konularını iyi bildiğini, ona Kur'an'ın dostu denildiğini ve *Müsned* adlı en eski fıkıh kitabının ona ait olduğunu söylemiştir.⁵⁴

C. Fırkaların İmâm Zeyd Hakkında Söyledikleri

İmâm Zeyd'in İmâmî mi Mu'tezilî mi olduğu konusunda İmâmiyye ve Mu'tezile grupları arasında tartışma bulunmaktadır. Zeydîler de dahil olmak üzere farklı grupların İmâm Zeyd hakkındaki görüşlerini ele alacağız.

D. İmâm Zeyd b. 'Alî'nin İmâmiyyeden Olduğu Görüşü

İmamiyenin Zeyd b. Ali hakkındaki görüşü aynı zamanda Zeydî ye mezhebinin esası hakkında ne düşündüklerini göstermektedir. Nitekim eğer Zeyd b. Ali müstakil bir imamet davetinde bulunmuş ise bu onu imamiye dışına çıkarmaktadır. Ancak onun daveti ve kıyamı, İmamiye tarafından imam kabul edilen kimseler için ise bu takdirde Zeyd b. Ali imamiye saflarında mücadele veren bir kimse olup on iki imamdan biri değildir.

Muhammed el Bağdâdî şöyle demektedir: “Şî'a'nın çoğu, Zeyd'de imâmet olduğuna inanmaktadır. Onların bu şekilde düşünmelerinin sebebi onun kılıç ile emevilere karşı hurûc etmesi (ayaklanması) ve Muhammed'in (s.a.s.) ailesine biat edilmesini istemesidir. Onlar bu ayaklanmayı, kendisine biat edilmesini sağlamak üzere gerçekleştirdiğini sandılar. Halbuki onun amacı bu değildi. Çünkü İmam Zeyd, imâmetin

⁵³ Ebû Zehra, *el-İmâm Zeyd*, 75.

⁵⁴ Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuh* (Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, ts.), 1/56.

kardeşi Bâkır'ın hakkı olduğunu ve Bakır vefat ettiği takdirde imametini oğlu Ebû Abdullah Ca'fer'e⁵⁵ vasiyet ettiğini biliyordu."⁵⁶

Muhammed el-Bağdâdî'nin bu ifadelerine göre Zeyd b. 'Alî'nin kendi adına davette bulunması söz konusu olmamıştır. O esasen İmâmiyyeye mensuptur. Fakat onun Bakır için yaptığı silahlı isyan bazılarınca yanlış anlaşılmıştır.

Muhammed el-Bağdâdî'nin, İmâm Zeyd'i İmâmiyye ekolüne nispet etme görüşü, *Mir'âtü'l-'Ukûl*'ün müellifi Meclisî'nin zikrettiği başka rivayetlerle çelişmektedir. Nitkeim o şöyle demektedir: *"Zeyd ile ilgili haberler farklılık arz etmektedir. Bazı rivayetler onun imâmeti iddia ettiğini ve bu sebeple kafir olduğunu göstermektedir. Çoğu rivayet ise ehl-i beytin imametini davet ettiğini, amacının kafirleri defetmek ve hakkı ehline teslim etmek olduğunu göstermektedir. Bazen de şöyle denilmektedir: Her ne kadar takiyye olarak es-Sâdık açıktan onu sakındırsa da gizliden o es-Sâdık'tan izinliydi. Bu görüş uzak bir ihtimaldir.*"⁵⁷

Meclisî başka bir yerde ise İmâmiyye kaynaklarında Zeydîlerin kafir olduğuna dair çok sayıda haber bulunduğunu aktarmıştır.⁵⁸ Zeyd'in imamiye saflarından ayrılıp ayrılmadığı konusunda İmamiye mensupları ihtilaf etmiştir. Fakat Zeyd hakkında ittifak ettikleri bir husus vardır ki o da Zeyd b. 'Alî'nin on iki imamdan biri olmadığıdır. Nitekim İmamiye mezhebinde, şehit edilmiş olmasına rağmen İmâm Zeyd için matem yapma gibi adeti bulunmamaktadır. Halbuki diğer İmâmlar için matem yapma adeti vardır. Bunun yanı sıra İmâmiyye kitaplarında, Zeyd'den gelen rivayetler diğer imâmlardan gelen

⁵⁵ Tam adı; Ebû Abdillâh Ca'fer es-Sâdık b. Muhammed el-Bâkır b. Ali Zeynûlabidin b. el-Hüseyn b. Ali b. Ebî Tâlib'dir. İmâmiyye mezhebinin kabul ettiği on iki imamdan biridir. Lakabı, es-Sâdık'tır. 80/700 yılında doğmuştur. 83/702'de doğduğu da söylenmiştir. Şevvâl 148/766'da Medine'de vefat etmiştir. Babası Muhammed el-Bakır, dedesi Ali Zeynûlabidin ve dedesinin amcası el-Hasan b. Ali'nin defnedildiği Bakî kabristanına defnedilmiştir. Ebu'l-'Abbas Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâ'u ebna'î'z-zamân*, ed. İhsân 'Abbâs (Beyrut: Dâru's-Şadr, 1990), 1/327.

⁵⁶ Muhammed b. Muhammed en-Nu'man el-Bağdâdî İbnu'l-Mu'allim, *el-İrşâd fî ma'rifeti hucecillah 'ala'l-'ibâd* (Lubnan: Muessesetu Âlu'l-Beyt li ihyâ'i't-Turâs, 2008), 2/172.

⁵⁷ Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Mir'âtü'l-'ukûl fî şerhi aḥbâri âli'r-resûl* (Tahran: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 1370), 2/278.

⁵⁸ Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, ed. Muhammed Mehdî es-Seyyid Hasan el-Horosân, Muhammed el-Bâkır (Beyrut: Muessesetu'l-Vefâ, Dâru İhyâ'i't-Turâşi'l-'Arabî, 1983), 37/34.

rivayetlere nispetle çok azdır. Bütün bunlardan İmâmiyye’de Zeyd’in imam olarak görülmediği anlaşılmaktadır. İmâm Zeyd’in zulme ve haksızlığa karşı çıktığına, adaleti ve şeriatın sınırlarını tesis etmeye davet ettiğine ve İmâmiyye’den bazılarının Cafer es-Sâdık için karşı çıktığı iddialarına dair Zeydî yye, İmâmiyye ve Ehl-i Sünnet kaynaklarında aksi pek çok rivayet bulunmaktadır.

C. Zeyd b. ‘Alî’nin Mu‘tezilî Olduğu Görüşü

Kâdî Abdulcebbâr, İmâm Zeyd’i Mu‘tezile’nin üçüncü tabakasından saymıştır.⁵⁹ el-Mürtezâ⁶⁰ da aynı şeyi nakletmiştir.⁶¹ eş-Şehristânî, İmâm Zeyd’in i’tizâlî görüşleri, Vâsıl b. ‘Atâ’dan (ö. 114/733) aldığı söylemiştir⁶² Muhammed Ebû Zehra ise şöyle bir yorumda bulunmuştur: “İmâm Zeyd ile Vâsıl b. ‘Atâ’nın akidelerinin aynı olması Zeyd’in onun öğrencisi olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü bu akide, Vâsıl b. ‘Atâ’dan önce Âl-i Beyt’in de akidesidir. Vâsıl ve İmâm Zeyd’in karşılaşması talebelik karşılaşması değil, karşılıklı okuma şeklinde bir karşılaşmadır.”⁶³

Mu‘tezile’nin İmâm Zeyd’in mu‘tezilî olduğunu söylemeleri şaşırılacak bir durum değildir. Zira onlar geriye doğru pek çok önemli şahsiyeti kendi mezheplerinden saymaktadırlar. Hatta Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. ‘Ali nin Mutezile’den sayıldığı vakidir. Yine Hasan Basrî⁶⁴ gibi tâbi’în imamlarını Mu‘tezile tabakâtı içerisinde sayanlar

⁵⁹ Ebu’l-Hasen Kâdî’l-Kudât el-Hemedânî el-Kâdî ‘Abdulcebbâr, *Faḍlu’l-i’tizâl ve ṭabāḳti’l-mu‘tezile*, ed. Fuad es-Seyyid (Dâru’t-Tunusiyye, ts.), 228.

⁶⁰ Tam adı; İmâm Mehdî Ahmed. b Yahya el-Mürtedâ’dır. Onun eserlerinden bazıları şunlardır: *Mi’yâru’l-‘Uḳûl* ve bunun şerhi *Minhâcu’l-Vuṣûl*, *eş-Şâfiyye Şerhu’l-Kâfiye*, *Baḥru’z-Zaḥḥâr*, *el-Ezhâr*, bunun şerhi *el-Ğaysu’l-Midrâr*. Bunlar dışında başka eserleri de vardır. Zimâr şehrinde pazartesi günü 7 Recep 775/1374’te doğmuştur. Zilkade 840/1437’de büyük alimlerin çoğunun ölmesine sebep olan büyük salgın hastalık sebebiyle vefat etmiştir. Kabri Zafîru Hacc’e dedir. Kabri meşhur olup ziyaret edilmektedir. Muhammed b. ‘Ali b. Muhammed b. ‘Abdullah eş-Şevkânî el-Yemenî Şevkânî, *el-Bedru’t-tâli’ bi-meḥāsini min ba’d-e’l-ḳarni’s-sâbi’* (Beyrut: Daru’l Ma’rife, ts.), 1/122-126.

⁶¹ Ahmed b. Yahyâ İbnu’l-Murtazâ, *Ṭabaḳātu’l-Mu‘tezile*, ed. Susanna Diwald-Wilzer, ts., 17.

⁶² Ebû’l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihâl* adlı eserin müellifidir. 479/1086’da doğmuştur. Kelam ilmi, dinler tarihi ve felsefe mezheplerinde imamdır. Şehristân’da doğdu. Ondan sonra 510/1117’de Bağdat’a geçmiştir. Orada üç yıl kalmıştır. Sonra memleketine dönmüştür. Orada 548/1153’te vefat etmiştir. Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ’*, 20/287; Muhammed b. ‘Abdülkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihâl* (Muessesetu’l-Halebî, ts.), 1/155.

⁶³ Ebû Zehra, *el-İmâm Zeyd*, 43.

⁶⁴ Tam adı el-Hasan b. Ebi’l-Hasan Yesâr el-Basrî’dir. Tâbi’înin önderleri ve büyüklerindendi. İlim, zühd, vara’ ve ibadet yönlerinin hepsini kendinde toplamıştı. Babası Zeyd b. Sâbit el-Ensârî’nin (r.a.) azatlı

olmuştur.⁶⁵ Halbuki mu‘tezililiğin kurucusu kabul edilen Vâsıl b. ‘Atâ, Hasan Basrî’den ayrılıp mu‘tezilî olmuştur. Fakat enteresan olan, kendisi de bir Zeydî olan Mürtedâ Ahmed b. Yahyâ’nın İmâm Zeyd’i mu‘tezile ulemasından saymasıdır. Halbuki genel olarak Zeydîler kendilerini mu‘tezilî görmezler. Nitekim ilk Zeydîler bunu açıkça dile getirmişlerdir.⁶⁶ Ayrıca Zeyd b. ‘Alî ile aynı dönemde yaşayan İbnu’l-Vezîr, *el-‘Avâsım ve’l-Kavâsım* adlı eserinde Şehristânî’nin İmâm Zeyd’in mu‘tezilî olduğu iddiasının asılsız olduğunu savunmaktadır. İbnü’l-Vezîr, Şehristânî’nin iddiasının esasen Rafizîlere ait olduğunu, önceki Zeydîlerden ve tarihçilerden buna dair herhangi bir delil nakledilmediğini söyler. İbnu’l-Vezîr, Şehristânî’nin nakilde kendisine güvenilecek biri olmadığını, *el-Milel ve’n-Nihal* adlı eserinde imâmlar nezdinde doğru olmadığı bilinen birçok şeyi naklettiğini iddia eder. İbnu’l-Vezîr’e göre bu durum, Şehristânî’nin şahısları tanıma muhakkik olmadığını göstermektedir. Buna bağlı olarak Şehristânî, Zeyd b. ‘Alî’yi Mu‘tezile’den saymıştır. İbnu’l Vezîr’in iddiasına göre Şehristânî, Ehl-i Sünnet İmâmlardan bazılarıyla ve sahih hadis râvilerinden büyük bir grubu Zeyd b. ‘Alî’nin taraftarlarından saymış bunların Zeydî olduklarını söylemiştir. Hatta bununla kalmayıp onları Zeydîye kitaplarını yazan müelliflerden saymıştır. Mesela Ebû Hâlid el-Vâsîtî’yi Zeydî mezhebine davet eden ve eser yazanlardan biri olarak tanıtmıştır.⁶⁷ İmâm Zeyd yaş ve değer bakımından Vâsıl’dan daha büyük olduğu için İbnü’l-Vezîr, İmâm Zeyd’in

kölesidir. Annesinin adı Hayra olup Peygamber’in (s.a.s.) eşi Ümmü Seleme’nin azatlı kölesidir. Hz. Ömer’in (r.a.) halifeliği döneminde 21/642 yılında doğmuştur. Basra’da Recep ayının başında 120/738’de vefat etmiştir. Allah ondan razı olsun. Cenazesine çok sayıda kişi katılmıştır. Humeyd et-Tavîl şöyle demiştir: Hasan Basrî Perşembe günü akşam vefat etti. Cuma günü sabah onun cenaze işiyle meşgul olduk. Cuma namazından sonra onu defnettik. İnsanların hepsi onun cenazesine katıldı. Onunla meşgul oldular. İkinci namazı camide kılınmadı. İslam o diyara geldiğinden beri o gün dışında namazın camide kılınmasının terk edildiğini bilmiyorum. Çünkü insanların hepsi cenazeye katıldılar. Camide ikinci namazını kılacak kimse kalmadı. İbn Hâlikân, *Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâ’u ebnâ’i’z-zamân*, 2/69; Şafedî, *el-Vâfî bi’l-vefeyât*, 2/190.

⁶⁵ Kađî ‘Abdulcebbâr, *Fađlu’l-i’tizâl ve tabâktü’l-mu‘tezile*, 2/190.

⁶⁶ *Mecmu’u’l-İmâm Hamidân el-Kâsimî* adlı eserin “Mu‘tezile’nin Yanıtlmaları” adlı altıncı bölümünde Zeydîlerin Mu‘tezilî olmadıkları bilgisi geçmektedir. Ebû ‘Abdillâh Hamidân b. Yahyâ, *Mecmu’u’l-İmâm Hamidân el-Kâsimî* (Mektebetu Ehli’l-Beyt, 1436), 295.

⁶⁷ Şehristânî bunları aşırıya giden gruplardan saymıştır. Bu gruplar inançlarında aşırıya gitmektedirler. Onları bölümün sonunda İsmâ‘îliyye grubundan önce bu gruplar arasında zikretmiştir. Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, 1/190.

Vâsıl'ı taklit etmesinin pek de mümkün olmadığını ifade etmiştir. Nitekim Vâsıl 80/700'de doğmuştur. İmâm Zeyd ise 100/719'da vefat etmiştir.⁶⁸

Bu anlatılanlardan İmâm Zeyd'in Mu'tezilî olmadığı ortaya çıkmaktadır. Özellikle İmâm Zeyd'in görüşlerini incelediğimizde onun Mu'tezile'nin esaslarının çoğuna muhalefet ettiğini görmekteyiz. İmam Zeyd'in hurûc ale'l-hâkim konusundaki görüşünün Mu'tezile'nin görüşüyle aynı olması bazıları tarafından onun Mu'tezilî olduğuna yorulmuştur. Fakat o Mu'tezilî değildir.

IV. ZEYDİYYE NİSPETİNİN ANLAMİ

Zeydîler, mensubu oldukları sistemin itikadî bir fırka mı siyasi bir cemaat mi yoksa fıkhi bir mezhep mi olduğuna dair çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu farklı yaklaşımlar Zeydî 'âlimlerin eserlerinde apaçık bir şekilde görülmektedir. Bu sebeple bazı çağdaş yazarlar, Zeydîlerin fırka, grup ve mezhep karakteri etrafında oluşan ayrımları ele almışlardır.⁶⁹ Zeydî 'âlimlerinden bir kısmı Zeydî nisbesinin sadece İmâm Zeyd'e bağlılığı değil, bir mezhebe nispeti ifade ettiği görüşündedir. Buna göre zeydîlik, İmam Zeyd'in imametini de aşan bir düşünce aidiyetidir. Bazıları ise 'Zeydî yye nisbesinin İmâm Alî'ye yapıldığını düşünmektedirler.⁷⁰

Zeydî mezhebi, fıkhi açıdan dört mezhebe benzememektedir. Mensup ve bağlı olma bakımından o sırf bir düşüncedir. Diğer mezheplerde olduğu gibi Zeydîlikte tabi olunması

⁶⁸ İbnü'l-Vezîr burada İmâm Zeyd'in vefatının 100/719 yılında olduğunu söylemiştir. Bu meşhur olmayandır. Herhalde İbnü'l-Vezîr İmâm Zeyd'in doğumunun 75/695'ten önce olduğunu tercih etmektedir.

⁶⁹ Bu eserlere şunlar örnek verilebilir: *ez-Zeydî yye nazariyye ve tatbîk*, *ez-Zeydî yye et-tâife ve'l-mezhebe* adlı eserleri Ali b. Abdülkerim el-Füdayl yazmıştır. *ez-Zeydî yye 'alâmâtün ve efkâr* adlı eseri Zeyd b. Ali el-Füdayl yazmıştır. *ez-Zeydî yye... kirâ'etün fi'l-meşrû' ve bahsün fi'l-mükevvenât* adlı eseri Abdullah b. Muhammed Hamîdüddin yazmıştır.

⁷⁰ el-Hādî b. İbrāhîm el-Vezîr, *Hidāyetu'r-rāğibîn ilā mezhebi'l- 'itrati't-tāhire* (Merkezu Ehli'l-Beyt li'd-Dirāsati'l-İslāmiyye, 2002), 177; Muhammed b. Aḥmed b. Muhammed el-Kebṣī, *el-Furūki'l-vāḍiḥati'l-behiyye beyne'l-firaki'l-İmāmiyyeti ve beyne'l-fırkati'z-Zeydî yye*, ed. 'Abdulḥālîk b. 'Abdullah (Dāru'l-Kutubi'l-Vaṭaniyye, 2010), 13; 'Alī b. 'Abdülkerim Şerefuddīn el-Fuḍayl, *ez-Zeydî yyeti't-tā'ife ve'l-mezhebe* (Taşdīru'l-Kitāb min ḥilāli mevki'i'z-Zeydî yye, 1419), 4.

gereken katı bir mezhebî yapısı yoktur. Herhalde bunun sebebi Zeydîlerin, âlim ve fakîh olanların başkasını taklit etmesinin caiz olmadığına inanmalarıdır.⁷¹

V. ZEYDÎ FIKHÎ EKOLLER

İbnü'l-Vezîr'in *el-Câmi'u'l-Kâfi* adlı eserden naklettiğine göre Zeydîler fûrû-i fıkıhta birkaç mezhep ve ekole ayrılmaktadırlar. Bunlar Hâdeviyye, Nâsiriyye ve Kâsımiyye'dir. Kûfe ehlinde bir kesim Ahmed b. İsa (ö. 247/862), bir kesim el-Hasan b. Yahyâ (ö. 260/874) ve bir kesim de Muhammed b. Mansûr'un (ö. 290/903) mezhebi üzerindedir.⁷² Fakat biz üç ana ekolden bahsedeceğiz.

A. Kâsımiyye

Kâsımiyye ekolü, Kâsım b. İbrâhîm'e (ö. 246/861) nispet edilmektedir.⁷³ Kâsım'ın tam adı Kâsım b. İbrâhîm b. İsmâîl b. İbrâhîm b. el-Hasan b. el-Hasan b. 'Alî b. Ebî Tâlib'dir. Kardeşi Muhammed b. İbrâhîm'in vefatından sonra Kûfe'de 220/835'te kendi imâmetine davette bulunmuştur. 246/861'de Medine'nin Zülhuleyfe'ye yakın olan Ress kentinde yetmiş yedi yaşında vefat etmiştir.⁷⁴

Kâsımiyye ekolünün sahibi olan Kâsım b. İbrâhîm'in kaldığı Ress kentine nispeten bu ekole *er-Ressiyye* de denilmektedir.

Kâsım b. İbrâhîm'in (ö. 246/861) Eserleri

Kâsım'ın çok ilmi vardı. Kelam ve başka ilimlerde önemli eserleri bulunmaktadır. Eserlerinden biri, *ed-Delîlü'l-kebîr*'dir. Bu eser felsefeyi çok iyi ele alan bir eserdir. Ancak ilimde öne çıkan ve bilgili olanların yapabileceği şekilde anlamı kapalı ifadeler

⁷¹ Ahmed b. Suleymân b. Muhammed b. Mutahhar Mutevekkil-'Alellah, *Uşûli'l-aḥkâmi'l-câmi' li edilleti'l-helâl ve'l-harâm*, ed. 'Abdullah b. Ḥamûd el-'Izzî (Urdun: Muessesetu'l-imâm Zeyd b. 'Alî eş-Şekâfiyye, ts.), 1/13.

⁷² Muhammed b. İbrâhîm İbnü'l-Vezîr, *el-'Avâşım ve'l-kavâşım fi'z-zebbi 'an sunneti Ebî'l-Kâsım*, ed. Şu'ayb el-Arnâ'ût (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1994), 3/457-458.

⁷³ Mutevekkil-'Alellah, *Uşûli'l-aḥkâmi'l-câmi'*, 1/12.

⁷⁴ Nâṭıq-Bilhâk, *el-İfâde fî târîhi'l-e'immeti's-sâde*, 75.

kullanılmıştır. Onun eserlerinden biri de *ed-Delîlû 's-sağîr*' dir. Bu eserde adalet, tevhit ve va'd ile va'îdin doğruluğunun esasları ele alınmıştır. Cebriyye hakkında uzun bir şekilde konuşulmuştur. Ayrıca *er-Red 'alâ İbni'l-Mukni'* ve *er-Red 'ale'n-Nesârâ, el-Müsterşid, er-Red 'ale'l-Mücebbire* ve *Te'vilü'Arş ve'l-Kürsî* adlı eserleri de vardır. Son eserinde Müşebbihe'ye reddiye vardır.⁷⁵

Kâsımiyye Ekolünün Kurucusundan Sonraki İlk Nesil

Kâsım b. İbrâhîm'in yanında birçok 'âlim öğrencilik yapmıştır. Öğrencileri arasında evlatları Muhammed, Hasan ve Hüseyin yanında Muhammed b. Mansûr el-Mürâdî (ö. 290/903), el-Hasan b. Yahyâ b. el-Hüseyin b. Zeyd b. 'Alî (ö. 260/874), *Kitâbü'l-Ensâb*'ın müellifi Yahyâ b. el-Hasan b. Cafer b. 'Ubeydullah (ö. 358/969) ve Abdullah b. Yahyâ el-Kavmisî el-'Alevî' ve Muhammed b. Musa el-Hivârî el-'Âbid'i saymak mümkündür. Birçok fakîh kendisinden hadis rivayet etmiştir. 'Alî b. Cehşiyâr ve Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan b. Sellâm el-Kûfî'de onun öğrencilerindendir. Bu son öğrencisi büyük bir fakîh olup bolca rivayetleri bulunmaktadır.⁷⁶

Kâsımiyye ekolü Deylem'de yayılmıştır. Abdullah b. Hamza (ö. 614 /1218), azı hariç Deylem ovasındakilerin Kâsımî olduklarını söylemiştir.⁷⁷

B. Hâdeviyye

Hâdeviyye, Kâsım b. İbrâhîm'in torunu İmâm el-Hâdî'nin (ö. 298/911) tabileri ve onu taklit edenlerdir.⁷⁸ Hâdî'nin tam adı, Yahyâ b. el-Hüseyin b. el-Kâsım b. İbrâhîm b.

⁷⁵ Vezîr, *Hidāyetu'r-rāğibîn*, 256.

⁷⁶ Nâtık-Bilhak, *el-İfāde fî târîhi'l-e'immeti's-sāde*, 76.

⁷⁷ 'Abdullah b. Hamza Manşûr-Billāh, *Mecmu' u resā'ili'l-İmām Manşûr-Billāh 'Abdullah b. Hamza*, ed. 'Abdusselām el-Vecîh (San'a: Muessesetu'l-imām Zeyd b. 'Alî eş-Şekāfiyye, Merkezu'n-Nehārîlî't-tab'a, 2002), 1/108.

⁷⁸ Şârimuddîn İbrâhîm b. Muḥammed el-Vezîr, *el-Fuṣūlu'l-lu'lu'iyye fî uṣūli fiḫhî'l-itrati'z-zekiyye ve alāmu'l-ummeti'l-Muḥammediyye*, ed. Muḥammed Sâlim 'Azân (Merkezu't-Turās ve'l-Buḥūsi'l-Yemenî, ts.), 20.

İsmâîl b. İbrâhîm b. el-Hasan b. el-Hasan b. ‘Alî b. Ebî Tâlib’dir.⁷⁹ Hâdevî mezhebinin kurucusu Yahyâ b. el-Hüseyin’e nispetle bu ekole Yahyeviyye de denilmektedir.⁸⁰

İmâm el-Hâdî’nin (ö. 298/911) Eserleri

el-Ahkâm ve el-Müntehâb adlı iki eseri bulunmaktadır. Fıkıh bablarını topladığı, düzenlediği ve başlıklandığı için kitaba ‘iki toplayan’ anlamında *el-Câmi‘ân* denilmektedir. Fıkıh alanında kaleme aldığı diğer eserleri *el-Fünûn*, *Mesâilî Muhammed b. Sa‘îd*, *er-Radâ‘*, *el-Müzâra‘a*, *Ümmehâtî‘l-evlât*, *el-Velâ* ve *el-Kıyâs*’dır. Kelâm alanında; *et-Tevhîd*, *el-Müsterşid*, *er-Red ‘ala Ehli‘z-Zeyğ*, *el-İrâde ve‘l-meşî‘e*, *er-Red ‘alâ İbni‘l-Hanefiyye fî‘l-Kelâm ‘ale‘l-Cebriyye*, *Bevârü‘l-Karâmite*, *Usûlüddîn*, *el-İmâme ve İsbâtü‘n-Nübüvve ve‘l-Vasiyye*, *er-Redd ‘ale‘l-İmâmiyye*, *el-Bâliğü‘l-Müdrîk* kaleme aldığı eserlerinden bazılarıdır.⁸²

İmâm Hâdî’ye birçok kişi talebelik yapmıştır. Çocukları İmâm en-Nâsır li‘l-Hak Ahmed ve İmâm el-Mürtedâ Muhammed onun öğrencilerindedir. Öğrencilerinden biri de Bâliğ el-Vezîr’dir. İmâm ondan usûlüddin eğitimini almış nihayetinde İmâm olmuştur. Bir diğer öğrencisi İmâm ‘Alî b. el-Abbâs el-Hasenî’dir. Zeydîlerin İmâm el-Hâdî’nin çoğu kitaplarını kendisinden rivayet ettiği kimsedir. Ebû Cafer Muhammed b. Süleyman el-Kûfî ise İmâm el-Hâdî için bir vezir konumunda olan en önemli talebelerindendir. Öğrencilerinden ‘Alî b. Ahmed b. Ebî Harîsa, el-Hâdî’nin *el-Ahkâm* adlı eserini rivayet etmiş, Zeydîler, el-Hâdî’nin haberlerini ondan rivayet etmişlerdir.⁸³

⁷⁹ Nâtık-Bilhak, *el-İfâde fî târîhi‘l-e‘immeti‘s-sâde*, 76.

⁸⁰ Yahyâ b. Hamza, *el-İntişâr ‘alâ ‘ulema‘i‘l-emsâr*, ed. ‘Abdulvehhâb b ‘Alî el-Mueyyed, ‘Alî b. Ahmed Mufaddal (San‘a: Mektebetu İmâm Zeyd b. Alî, 2005), 1/173.

⁸¹ ‘Abdullah b. Hamza, *el-‘Ağdu‘ş-şemîn fî tebyîni aḥkâmî‘l-eimmeti‘l-hādîn*, ed. ‘Abdusselâm el-Vecîh (Muessesetu‘l-imâm Zeyd b. ‘Alî eş-Şekâfiyye, 2001), 423.

⁸² Vezîr, *Hidâyetu‘r-râğibîn*, 271.

⁸³ Mecduddîn el-Mueyyidî, *el-Câmi‘atu‘l-muhimme li esânîdi kutubi‘l-ei‘mme* (Sa‘dah: Merkezu Ehli‘l-Beyt, ts.), 21; İbrâhîm b. el-Kâsım el-Mu‘eyyed Billâh, *Ṭabakātu‘z-Zeydî yyeti‘l-kubrâ (Buluğu‘l-murâd ilâ ma‘rifeti‘l-isnâd)*, ed. ‘Abdusselâm el-Vecîh (Muessesetu‘l-imâm Zeyd b. ‘Alî eş-Şekâfî, 2001), 1/261, 971.

C. Nâsiriyye

Bu ekol İmâm en-Nâsır el-Hasan b. ‘Alî el-Etrûş’a (ö. 304/917) nispet edilmektedir. Onun tam adı İmâm en-Nâsır li’l-Hak Ebû Muhammed el-Hasan b. ‘Alî b. el-Hasan b. ‘Alî b. Ömer el-Eşref b. ‘Alî b. el-Hüseyin b. ‘Alî b. Ebî Tâlib’dir.⁸⁴ Bu ekole el-Etrûşîyye de denilmektedir.

İmâm en-Nâsır’ın (ö. 304/917) Eserleri

İmâm en-Nâsır’ın “*el-Bisât, el-Muğnî, el-Müsfir, es-Safî ve el-Bâhir*” adlı eserleri bulunmaktadır. Bir diğer eseri *elfâzu’n-nâsır*’dır. Bu eserde gönülleri aydınlatan çeşitli ilimleri toplamıştır. *et-Tefsîr* adlı eseri ise bin şiirden bin beyit ihtiva etmektedir. Diğer *İmâmet ve Emâlîdir. Emâlî*’de Ehl-i Beyt’in faziletlerini yazmıştır. Zikrettiklerimiz dışında başka eserleri de bulunmaktadır.”⁸⁵

Öğrencilerinden bazıları: el-Emîr el-Hatîr el-Mü’eyyed Ahmed, Ebû’l-Hasan ‘Alî b. İsmâîl el-Fakîh, el-Mü’eyyed billah ve Ebû Tâlib’dir. İmâm en-Nâsır li’l-Hakk’ın bütün eserlerini ‘Alî b. İsmâîl’den rivayet etmişlerdir.⁸⁶

Bu ekol Taberistan’da kurulmuştur. En çok Cîl ve Deylem’de yayılmıştır.⁸⁷ Abdullah b. Hamza (ö. 614 /1218) Deylem dağlarında yaşayanların azı hariç Nâsırî olduklarını söylemiştir.⁸⁸

Zeydî mezhebinin fikhî ekollerinin kitaplarını okuyan kimse bu ekollerin Zeydîlerin ilk neslinin görüşlerine bağlı kalmadığını görecektir ki bu durum dört mezhepte de bulunmaktadır. Bunun sebebi Zeydî mezhebinin müctehide taklidi yasaklaması ve sadece avama serbest kılmasıdır.⁸⁹

⁸⁴ Muhammed b. ‘Alî b. Yûnus ez-Zehîf İbn Fend, *Me‘âşiru’l-ibrâr fî tafşîli mucmelâti cevâhiri’l-aḥbâr* (San’a: Mu‘essesetu’l-imâm Zeyd b. ‘Alî eş-Şekâfi, 2002), 2/620.

⁸⁵ Mueyyedî, *et-Tuḥaf şerhu’z-zulef*, 206.

⁸⁶ Mecdudî el-Mueyyidî, *Levâmi‘u’l-envâr fî cevâmi‘il-‘ulûm ve’l-âşâr ve terâcimi uli’l-‘ilmi ve’l-enzâr* (Sa’dah: Merkezu Âlu’l-Beyt, ts.), 1/259.

⁸⁷ Mutevekkil-‘Alellah, *Uşûli’l-aḥkâmi’l-câmi‘*, 1/12.

⁸⁸ Manşûr-Billâh, *Mecmu‘u resâ‘ili’l-İmâm Manşûr-Billâh ‘Abdullah b. Hamza*, 1/108.

⁸⁹ Mutevekkil-‘Alellah, *Uşûli’l-aḥkâmi’l-câmi‘*, 1/13.

Belli bir zaman sonra bu ekollerin tabilerinden bazıları diğerlerini hatalı görmüşlerdir. Bu durum bu ekollere tabi olanlardan birinci neslin, müctehidin doğru veya yanlış yapabildiğini kabul etmesinden kaynaklanmaktadır. Zamanla Deylem'deki Kâsımîler ve Cîl'de olan Nâsırîler birbirlerini hatalı görmüşlerdir. Bu durum Mehdî Ebû Abdillâh b. ed-Dâ'î'nin zamanına kadar devam etmiştir. Mehdî Ebû Abdillâh her müctehidin musib olduğu görüşündedir. Yemen'deki Yahyeviyye'nin çoğu da Yahyâ'nın muhaliflerini hatalı görmüşlerdir. Bu durum el-Mütevekkil Ahmed b. Süleyman'ın dönemine kadar devam etmiştir.⁹⁰

VI. YARARLANILAN ÖNEMLİ ZEYDÎ ALİMLER

I. el-Mü'eyyed Billah Ahmed (ö. 411/1021)

O, İmam el-Meeyyed Billâh Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. el-Huseyin b. Hârûn b. el-Huseyin el-Hârûnî el-Hasenî'dir. 333/945'te Âmil'de (Taberistan) doğmuştur. Onun nesebi Zeyd b. el-Hüseyn b. Ali b. Ebî Tâlib'e dayanmaktadır. Orada yetişmiştir. İnsanlar onu nahiv ve dil alimi, hadisi toplayan, dirayet ve rivayet açısından hadisi eleştiren biri olarak biliyordu. O babasının mezhebi olan İmâmiyye mezhebi üzerindiydi. Ebû'l-Abbâs diye bilinen Ahmed b. İbrahim el-Haseni'nin (ö. 353/966) yanında öğrencilik yapıp Zeydî mezhebi hakkında eğitim almıştır. Onun Ebû'l-Abbâs'ın yanında öğrencilik yapması kendi babasının mezhebi olan İmâmiyye mezhebini terk etmesine sebep olmuştur. Çünkü Ebû'l-Abbâs muhaddisti. Ebû'l-Abbâs'ın hocalarından olan Abdurrahman b. Ebî Hâtım (ö. 327/939) de meşhur bir muhaddisti. el-Mü'eyyed Billâh, Ebû'l-Hüseyn Ali b. İsmâîl b. İdrîs'in (ö. 350/962) yanında da öğrencilik yapıp ondan Hanefî mezhebiyle ilgili eğitim almıştır. Ayrıca Ebû'l-Abbâs el-Hasenî ve Ebûbekir el-Mukrî'den (ö. 381/992) hadis rivayet etmiştir. O kendi imametine çağrıda bulunmuştur. Birkaç defa huruç (imama karşı

⁹⁰ Vezîr, *el-Fuşûlu'l-lu'lu'iyye*, 299.

çıkma) etmiştir. Buna 380/991 yılında başlamıştır. Ceyl ve Deylem halkı ona biat etmiştir. Huruç etmede bazen başarılı olmuş, bazen de başarısız olmuştur. Onun en büyük destekçileri Ceyl ve Deylem'in ileri gelenleriydi. Mevâlî (Arap olmayan Müslümanlar) bazen ondan desteklerini çekiyorlardı. Ebü'l-Fadl en-Nâsır, Mü'eyyed Billâh'ın imametine karşı çıkmıştır. Ceyl halkından Nâsırî olanlar tutuculuk ve asabiyetten dolayı Ebü'l-Fadl en-Nâsır'a destek vermişlerdir. Çünkü Ebü'l-Fadl en-Nâsır, İmam en-Nâsır el-Atrûşî'nin neslindendi. Ebü'l-Fadl en-Nâsır, bilgide el-Mü'eyyed Billâh'ın seviyesinde değildir. O birçok defa el-Mü'eyyed Billâh ile münazara etmekten kaçınmıştır. İlk münazarada el-Mü'eyyed Billâh insanları onun aleyhine çevirmeyi başarmıştır. es-Sâhib b. 'İbâd (ö. 385/996) birçok defa onun tarafında olmuş ve bir seferinde onu Büveyhîlerden kurtarmıştır. el-Mü'eyyed Billâh'ın konumu Zeydî fikhında *Şerhu't-tecrîd*'i yazmasından anlaşılmaktadır. Bu kitabın temeli İmam el-Kâsım er-Ressî ve onun torunu İmam el-Hâdî'nin görüşlerini ele alan *Tecrid* adlı eserdir. Daha sonra o bu eserini geniş bir şekilde şerh etmiş ve Kitap, sünnet, icmâ ve kıyas delilleriyle bu eserini zenginleştirmiştir.⁹¹

II. en-Nâtık Billâh Yahya b. el-Hüseyin b. Hârûn el-Hüseynî el-Hârûnî (ö. 424/1033)

en-Nâtık Billâh, *Şerhu't-tecrîd* müellifi olan İmam el-Mü'eyyed Billâh Ahmed b. el-Hüseyin'in kardeşidir. 340/952'de doğmuştur. Ebü'l-Abbâs diye bilinen Ahmed b. İbrahim el-Hasenî'nin (ö. 353/966) yanında eğitim almıştır. Ayrıca Ebû Abdillâh el-Basrî'nin (ö. 369/980) yanında da eğitim almıştır. Biraz Cürcân'da biraz da Deylem'de ders vermiştir. Tatarlar Deylem'e girince onun kitapları Âmil kentine nakledilmiştir. Onun kardeşi el-Mü'yyed Billâh'tan sonra bilgili olması ve imametin özelliklerini

⁹¹ Yahyâ b. el-Hüseyin el-Mürşid Billâh, *Sîretü'l-İmâm el-Mu'eyyed Billâh Ahmed b. el-Hüseyin el-Hârûnî*, thk. Şâlih °Abdullâh Aḥmed Ḳurbân (Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. °Alî, 1424), 17, 59; Vecîh, *A'lâmu'l-mu'ellifîn*, 100-101.

taşınması sebebiyle ona biat edilmiştir. En önemli eserleri; *el-Muczî fî uşûli'l-fıkıh* ve *el-Emālî*'dir (*Teysîru'l-meṭālib fî emālî Ebî Ṭālib*). O *el-Emālî*'de hadisleri Peygamber'e (s.a.s.) kadar senedleriyle birlikte zikretmektedir. Hâkim en-Nîsâbü'rî onun hakkında şöyle demiştir: “Onda ilahi ilmin dokunuşu ve nebevî kelamın meşalesi vardır.” Deylem'de 424/1033 yılında vefat etmiştir.⁹²

III.el-Mansûr Billâh Abdullah b. Hamza (ö. 614/1218)

O; İmam el-Mansûr Billâh Abdullah b. Hamza b. Süleymân b. Hamza b. Ali b. Hamza b. el-Hasan b. Abdîrrahman b. Yahya b. Abdullah b. el-Hüseyn b. el-Kâsım er-Ressî b. İbrâhîm'dir. Onun hanedanlığı, Hâdeviyye mezhebinin sahibi olan İmâm el-Hâdî'nin hanedanlığından gelmiyor. Hamzât ya da Hamzaoğulları denilen bir hanedanlıktan gelmektedir. Bu hanedanlık günümüze kadar San'â'nın kuzeyindeki Sa'da'da yaşayan bir hanedanlıktır. Hamzat hanedanlığı İmam Yahya b. el-Hüseyn b. el-Kâsım b. İbrâhîm'in soyundan değil, Abdullah b. el-Hüseyn b. el-Kâsım b. İbrâhîm'in soyundan gelmektedir. Yahya ve Abdullah İmam Kâsım er-Ressî'nin torunlarıdır. Fakat Abdullah b. el-Hüseyn soyundan gelenlere Hamzat denilmektedir. Çünkü onların hanedanlığında ismi Hamza olanlar çoktur. Hamzat hanedanlığının yanı sıra el-Hâdî Yahya b. el-Hüseyn'in soyundan gelen iki emir de el-Mansûr Billâh'a biat etmiştir. Bu iki emirde Şemsüddîn Yaya b. Ahmed b. Yahya ve Bedrüddîn Muhammed b. Ahmed b. Yahya b. Yahya'dır. el-Mansûr Billâh Adullah'ın idarecilik dönemi onu üç yıl ve birkaç ay sürmüştür. Vefat edinceye kadar yönetimde kalmıştır. O 614/1218 yılında vefat etmiştir.⁹³

Abdullah b. Hamza'nın dönemi, Yemen'de Hâtemiyye devletinin yönetiminin (494-569/1101-1174) son dönemleriydi. O dönemde Hâtemiyye devletinin son

⁹² Maḥallî, *el-Hadâ'îku'l-verdiyye*, 2/165; İbn Fend, *Me'âşîru'l-ebrâr fî tafşîli mucmelâti cevâhiri'l-aḥbâr*, 2/697.

⁹³ Mueyyedî, *et-Tuḥaf şerhu'z-zulef*, 52; Vecîh, *A'lâmu'l-mu'ellifîn*, 241.

hükümdarı olan Ali b. Hâtım b. Ahmed (556-569/1161-1173) yönetimin başındaydı. Abdullah b. Hamza ayrıca Yemen’de Eyyûbîler yönetimi dönemine (569-626/1173-1229) de denk gelmiştir. O zaman Salahuddîn Eyyûbî’nin kardeşi Seyfû’l-İslâm Tuğtekin b. Eyyûb (ö. 593/1197) yönetimin başındaydı. Abdullah b. Hamza; Tuğtekin’in oğlu olan ve el-Melikü’l-Mü‘izz denilen İsmail’in (ö. 598/1202) yönetim dönemine de denk gelmiştir. Abdullah b. Hamza, kendi imametine çağrıda bulunmadan önce Ali b. Hâtım ve Seyfû’l-İslâm Tuğtekin ile savaşımıştır.⁹⁴ O 594/1198 yılında kendi imamlığı için çağrıda bulunmuştur.

İmam Abdullah b. Hamza’nın adıyla irtibatlandırılan en meşhur hadise Mütarrifiyye hadisesidir. Zira o, onları öldürmüş, evlerini ve mescitlerini yıkmıştır. Abdullah b. Hamza’ya bu konuda çok eleştirilince o, Mütarrifiyye fırkası karşısındaki tutumunu açıklayan bir risale kaleme almıştır. Abdullah b. Hamza Mütarrifiyye’nin kanını dökmenin mubah olma sebeplerini bu risalede ele almıştır. Bu risalede ikna edici olmayan gerekçeler sunmuştur. Bu gerekçelerin çoğu, Mütarrifiyye’nin fikirsel olarak ona muhalefet ettiklerini ve İslam dini üzerine kaldıklarını göstermektedir. Abdullah b. Hamza şunu söylemektedir: “Mütarrifiyye her ne kadar Allah’tan başka ilah olmadığını ve Muhammed’in onun Rasûlü olduğunu söyleseler de bu, onların kanlarının dökmeye engel değildir.” O, Hz. Ali’nin Sıffîn, Cemel ve Nehrevân ehli ile savaşmasını buna gerekçe göstermiştir.⁹⁵ O ayrıca münafıkların açıktan hakkı söylediklerini, fakat küfrü gizlediklerini ve bunların durumlarının şu ayette geçen münafıkların durumları gibi olduğunu gerekçe göstermemiştir: *“Münafıklar sana geldiklerinde, ‘Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah’ın elçisisin’ derler. Senin hiç kuşkusuz kendi elçisi olduğunu Allah elbette biliyor; ama Allah tanıklık eder ki münafıklar (inandık derken) kesinlikle yalan*

⁹⁴ Fâdıl b. ‘Abbâs Ebû Firâs b. Da‘sem, *es-Siretu’s-şerife el-manşûriyye siretu’l-İmâm el-Manşû Billâh ‘Abdullâh b. Hamza* (Menşûrâtı Merkezi’l-İmâm el-Manşûr Billâh, 1441), 1/148.

⁹⁵ Sıffîn, Cemel ve Nehrevân, Hz. Ali’nin halifeliği döneminde kendi muhalifleriyle yaptığı savaşların adıdır. Sıffîn’de Şam halkı ve Mu‘âviye ile savaşımıştır. Cemel’de Hz. Osman’ın kan davası için Hz. Aişe ile birlikte çıkanlarla savaşımıştır. Nehrevân’da ise haricilerle savaşımıştır.

söylemektedirler.”⁹⁶ Bu ayette Abdullah b. Hamza için Mütarrifiyye’nin kanını dökmenin mubah olduğunu gösteren bir delil bulunmamaktadır. Çünkü ayet Allah tarafından gelen bir haberdır. Abdullah b. Hamza’nın Mütarrifiyye hakkındaki kararı onun bir zannıdır. Hadler ise zan ile yerine getirilmez. Şüphelerle hadler defedilir. Mütarrifiyye’nin durumundan anlaşılan o ki onlar ilim ve zeka sahibi olan kimselerdi. Onlara muhalif olanlar gerekçelerle onlara karşı çıkmaktan acizdiler. Bu sebeple onlara karşı olanlar; meydana gelen ve Abdullah b. Hamza’nın tahtını sarsan bir fitneyi sonlandırmak için kılıca başvurmuşlardır.⁹⁷

IV. İbnü’l-Vezîr (ö. 840/1437)

İbnü’l-Vezîr, Şevkânînin (ö.1250/1853), künyesinin: “es-Seyyid Muhammed b. İbrâhîm b. ‘Alî b. el-Mürtedâ b. el-Müfaddal b. el-Mansûr b. Muhammed b. el-‘Afîf b. Müfaddâl b. el-Haccâc b. ‘Alî b. Yahyâ b. el-Kâsım b. el-İmâm ed-Dâ ‘î Yûsuf b. el-İmâm el-Mansûr Billah Yahyâ b. en-Nâsır Ahmed b. el-Hâdî Yahyâ b. el-Hüseyn b. el-Kâsım b. İbrâhîm b. İsmâîl b. İbrâhîm b. İsmâîl b. el-Hasan b. el-Hasan b. ‘Alî b. Ebî Tâlib” olduğunu ifade etmektedir. Şevkânînin ondan bahsederken soyunda hata yapması sebebiyle tam bir şekilde zikrettiğini söylemiştir.⁹⁸

İbnu’l-Vezîr’in lakabı Beytü’l-Vezîr’dir. Bu lakap ailenin büyük dedesi el-‘Âfîf diye de bilinen el-Emîrû’l-Kebîr Muhammed b. el-Müfaddal el-Kebîr’den gelmektedir. Soyü el-İmâm el-Hâdî ile’l-Hak Yahyâ b. el-Huseyin’e (ö. 298/911) dayanmaktadır. el-Emîr Muhammed el-‘Afîf emirliği bırakıp İmâm Abdullah b. Hamza’ya (ö. 614 /1218) vezir olmuştur. Bu sebeple lakabı Vezîr olmuştur. 600/1204 yılında vefat etmiştir.⁹⁹

⁹⁶ Münâfikûn, 63/1.

⁹⁷ Manşûr-Billâh, *Mecmu‘u resâ‘ili’l-İmâm Manşûr-Billâh ‘Abdullah b. Hamza*, 2/225.

⁹⁸ Şevkânî, *el-Bedru’t-tâli‘*, 2/81.

⁹⁹ İbn Fend, *Me‘âşiru’l-ebâr fî tafşîli mucmelâti cevâhiri’l-aḥbâr*, 2/835; ‘Alî b. ‘Abdulkerîm Şerefuddîn el-Faḍîl, *el-Aḡṣân li-muşeccerâti’l-ensâb* (Riyâd: Mektebetu’l-‘Azîziyye li’t-Tevzi‘, 1995), 127.

İbnü'l-Vezîr, Recep ayında 775 yılında Şazab¹⁰⁰ kentine bağlı olan Hecretü'z-Zehrâveyn'de¹⁰¹ doğmuş, 840 yılının Muharrem'inde vefat etmiştir. Bu yıl salgın hastalık sebebiyle çok sayıda 'alimin hayatını kaybettiği bir yıl olmuştur.¹⁰²

el-'Avâsım ve'l-kavâsım Eseri Hakkında Söylenenler

Birçok alim İbnü'l-Vezîr'in *el-'Avâsım ve'l-kavâsım* adlı eseri hakkında görüş beyan etmiştir. Biz burada yalnızca birkaçını zikretmekle yetineceğiz. Muhammed b. 'Alî Kays;¹⁰³ Seyyid Muhammed b. İbrâhîm'in *el-'Avâsım ve'l-Kavâsım* adlı eserinde söylediklerinin her insaf sahibinin tabi olması gereken hak şeyler olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁴ Tarihçi Ahmed b. Salîh b. Ebi'r-Ricâl; *el-'Avâsım fi'z-Zebbi 'an Sünneti Ebi'l-Kâsım*¹⁰⁵ adlı eserin dört cilt olduğunu, başka kitapta olmayan husuları ihtiva ettiğini ve bu esere bakan kimsenin başka esere bakmaya ihtiyaç duymadığını ifade etmiştir.¹⁰⁶ Şevkânî (ö.1250/1853); *el-'Avâsım ve'l-kavâsım* adlı kitabın Yemen

¹⁰⁰ Şazab: es-Sûde'ye yakın bir kenttir. Sûdetü's-Şazab oraya nispet edilmektedir. Hecretü Şazab Yemen'de ilim medreselerinden biridir. Orada bir grup alimlerin kabirleri bulunmaktadır. Günümüzde oraya Hece denilmektedir. Burası San'â'ya yüz küsur km olup onun kuzey batısına düşmektedir. 'İmrân kentine ise 58 km uzaklıktadır. Hece kelimesi hicret kelimesinden gelmektedir. *Tâcü'l-'Arûs*'ta şöyle geçmektedir. Bedevi ya da şehirli olsun kendi memleketinden ayrılan ya da başka bir memleketeye yerleşen kimseye muhacir denilmektedir. Bu eylemin ismi "hicret" şeklinde gelmektedir. Hece ifadesi burada Yemen ehline özgü olan bir anlamda kullanılan bir kavramdır. Onlara göre hece kelimesi kabilelerin adet ve kurallarından ayrı bir yaşam tarzları olan her bir mahalle için kullanılmaktadır. İlim, fazilet ve iyiliğe sahip mahalleler için kullanılmaktadır. Burada yaşayanların durumları ve örfleri kabilelerinkinden farklıdır. Bunlar bu özellikte oldukları için bunlara saygı gösterilmektedir. Bkz. Muhammed Murtaş ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, ed. Mecmu'atun mine'l-muhakkikîn (Dâru'l-Hidâye, ts.), 14/397; İsmâ'îl b. 'Alî Ekva', *Hiceru'l-'ilm ve me'âkiluhu fi'l-Yemen* (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'asıra, 1995), 1/6, 3/1339-1340; el-Kâdî Muhammed el-Hucrî, *Mecmu'u'l-budâni'l-Yemen ve kabâ'iluhâ* (San'a: Mektebetu'l-İrşâd, 2011), 2/452. el-Hemedânî Şazab'ın meşhur bir dağ olduğunu söylemiştir. İbnü'l-Ha'ik Hasan b. Ahmed b. Ya'kûb Hemdânî, *Şıfatı Cezîreti'l-'Arab* (Leiden: Matba'atu Brill, 1884), 125.

¹⁰¹ Bu daha önce sağlam bir yerdi. Fakat sonra yıkılmıştır. Sadece iki ev ve bir mescidi kalmıştır. Buranın yakınında Hecretü Şazab denilen bir kabrin üzerinde küçük bir kubbe bulunmaktaydı. Şazab, burada bulunan Şazab adlı bir dağa nispetle buraya verilmiştir. Bkz: Ekva', *Hiceru'l-'ilm ve me'âkiluhu fi'l-Yemen*, 3/1339.

¹⁰² Ahmed b. Şalîh İbn Ebi'r-Ricâl, *Maṭla'u'l-budûr ve mecma'u'l-buhûr* (San'a: Merkezi Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2004), 4/159-160; Ekva', *Hiceru'l-'ilm ve me'âkiluhu fi'l-Yemen*, 3/1374.

¹⁰³ Tarihçi Yahya b. el-Hüseyn b. el-Kâsım, *Behcetü'z-zemen fi enbâ'i'l-Yemen* adlı eserinde 1095 yılının olaylarından bahsederken bu alimden bahsetmiştir. Onun hakkında şöyle demiştir: "Pazar günü kuşluk vaktinde 24 Şaban'da Kâdî Muhammed b. Ali Kays vefat etmiştir. O Hâdeviyye fıkını biliyordu. Müderris ve hakimdi. Usûle bazı katkıları vardı. Sahâbe (r. anhum) ve onlar dışındaki Müslüman alimler hakkında iyi niyetliydi. O, Muhammed b. İbrahim el-Vezîr'in *el-'Avâsım ve'l-kavâsım* adlı eserini istinsah (el yazısıyla bir nüshasını yazmıştır) etmiştir. Bkz: Emetulğafûr 'Abdurrahman el-Emîr, *el-Evdâ'u's-siyâsiyye fi'l-Yemen fi'n-nısfı's-sânî mine'l-karni'l-hâdî 'aşeri'l-hicriyyi's-sâbi'i'l-'aşeri'l-milâdî ma'a behcetü'z-zemen fi târihi'l-Yemen* (Muessesetu'l-imâm Zeyd b. 'Alî eş-Şekâfî, 2008), 3/1268.

¹⁰⁴ Emîr, *el-Evdâ'u's-siyâsiyye*, 3/1268.

¹⁰⁵ Eserin adı kaynakta bu şekilde geçmiştir. *el-Kavâsım* ifadesi geçmemiştir. Sehven düşmüş olabilir.

¹⁰⁶ İbn Ebi'r-Ricâl, *Maṭla'u'l-budûr ve mecma'u'l-buhûr*, 4/150.

diyarının dışına çıkması halinde Yemen ve halkının iftihar kaynağı olacağını söylemiştir.¹⁰⁷

İbnü'l-Vezîr'in *el-'Avāşım ve'l-Ḳavāşım* Adlı Eserinin Önemi ve Bu Çalışmada Esas Alınmasının Sebebi

İbnü'l-Vezîr, *el-'Avāşım ve'l-Ḳavāşım* adlı eserinde Zeydîlerin en büyük alimlerinden biri olan Abdullah b. Zeyd'in (ö. 659/1261) *ed-Dureru'l-manẓûme fî uşûli'l-fıkḥ* adlı eseri gibi henüz basılmayan el yazma eserlerinde geçen Zeydî alimlerin görüşlerini ele aldığı için önem arz etmektedir. İbnü'l-Vezîr bu eserinde Zeydîlerin eserinde geçen bilgilere ulaşmak için bir aracı sayılmaktadır¹⁰⁸. Bunun yanı sıra İbnü'l-Vezîr'in Zeydî alimler ve diğer mezheplerin alimleri nezdinde değeri bulunmaktadır. Ayrıca İbnü'l-Vezîr kendi hocası Cemâlüddîn'in *Risâlesi* 'ndeki sorunlara cevap verirken- ki bu Risâle onun *el-'Avāşım ve'l-Ḳavāşım* adlı eserine yazmaya sebep olmuştur- sünneti savunmadaki yönteminde mantıksal cevaplar ve Zeydî alimlerin kendi kitaplarındaki cevapları bir araya toplamıştır. İbnü'l-Vezîr ulaşamadığımız eserlerde geçen meseleleri bu eserinde zikretmiştir. Tüm bu sebeplerden dolayı İbnü'l-Vezîr'in *el-'Avāşım ve'l-Ḳavāşım* adlı eserini seçmede etkili olmuştur.

V. İmam el-Mehdî Ahmed b. Yahya el-Mürtezâ (ö. 840/1437)

İmam el-Mehdî'nin şu eserleri bulunmaktadır: *Mi'yâru'l-'Uḳûl*, *Şerḥu Mi'yâri'l-'Uḳûl*, *Minhâcu'l-Vuşûl*, *eş-Şâfiye Şerḥu'l-Kâfiye*, *el-Baḥru'z-zehḥâr*, *el-Ezhâr* ve *el-Gayṣu'l-midrâr şerḥu'l-Ezhâr*. Bunlar dışında başka eserleri de vardır. Zimâr şehrinde pazartesi günü 7 Receb 775/1374'te doğmuştur. Çok sayıda büyük alimlerin vefat ettiği

¹⁰⁷ Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 2/90.

¹⁰⁸ İbnü'l-Vezîr, *el-'Avāşım ve'l-Ḳavāşım*, 1/372.

büyük salgın sebebiyle Zilkade ayında 840/1437'de vefat etmiştir. Onun kabri Hucce şehrine bağlı Zafîr kentindedir. Türbesi meşhur olup ziyaret edilmektedir.¹⁰⁹

İmam Ahmed b. Yahya el-Mürtezâ'nın kendi imametine davet etmesi İmam Salahuddî Muhammed b. Ali'nin (793/1391) vefatından sonra olmuştur. Nitekim Salâhuddin'den sonra onun oğlu Ali imam olarak tayin edilince halkın ileri gelenleri onun oğlunun imam olmasından rahatsız oldular. Halk bir grup alim seçim onlardan birinin Ali b. Salâhuddîn'in yerine imam olmasını önerdiler. Nihayetinde Ahmed b. Yahya el-Mürtezâ'nın imam olmasında karar kıldılar. Fakat Ali b. Salâhuddîn halkın Ahmed b. Yahya'yı imam olarak seçtiklerini öğrendiğinde onun taraftarlarını kuşatmaya aldı ve onlardan bazılarını öldürdü. Ahmed b. Yahya'yı da esir olarak alıp hapsetti. Daha sonra Ahmed b. Yahya hapisten kaçıp Selâ şehrindeki bir kaleye yerleşti.¹¹⁰

Halkın ileri gelenlerinin Ahmed Yahya'yı imam olarak seçmesi ve ona biat etmeleri onun Zeydîler nezdindeki konumunu göstermektedir. Ahmed b. Yahya'nın kendi imametine davet etmesinde başarısız olmasını sebebi Muhammed b. İbrahim el-Vezîr'in Ali b. Salâhuddîn'e destek vermesidir. Muhammed b. İbrâhîm'in onunda yanında durması ona bir meşruiyet kazandırmıştır. Bu sebeple Muhammed b. İbrâhîm el-Vezîr ile Ahmed b. Yahya el-Mürtezâ arasındaki ilişkiler iyi değildi.

Zeydîler nezdinde Ahmed b. Yahya'nın yüksek bir ilmi değeri bulunmaktaydı. Onun *Metnu'l-Ezhâr* adlı eseri Hâdeviyye ekolü fikhının bir özeti mahiyetindedir. Bu eser Zeydî alimler ve halkı arasında günümüze kadar kendisiyle amel edilen bir eserdir. Bu eser ile günümüze kadar Zeydî çevrede fıkıh kültürü oluşmuştur. Onun fıkıh ve fıkıh usûlü alanında birçok eseri bulunmaktadır. Fıkıhtaki en önemli eserleri; *Metnu'l-ezhâr fî fıkhi'l-eimmeti'l-aḥḥâr* ve *el-Baḥru'z-zahḥâr el-câmi' li-meḥāhibi 'ulemāi'l-emṣār*'dır.

¹⁰⁹ el-Mu'eyyed Billâh, *Tabakātu Zeydî yyeti'l-kubrâ*, 1/226.

¹¹⁰ el-Mu'eyyed Billâh, *Tabakātu Zeydî yyeti'l-kubrâ*, 1/226.

Fıkıh usûlündeki en önemli eserleri; *Mi'yāru'l-'uḳūl* ve bunun şerhi olan *Minhācu'l-uṣūl*'dür.¹¹¹

VI. Sârimüddîn el-Vezîr İbrahim b. Muhammed b. Abdillâh el-Hasenî (ö. 914/1509)

Sârimüddîn 834/1431 yılında doğmuştur. Farklı ilimlerde eğitim almıştır. Büyük bir alim olup ilimlerde uzmanlaşmıştır. Kendi döneminde başvurulan kaynaktır. Çokça ibadet eder ve zahit biriydi. San 'a'da 914/1509 yılında vefat etmiştir. Sârimüddîn, kendisi için imameti talep etmemiştir. Bu sebeple ona İmam değil, Seyyid denilmektedir. Onun yaşadığı dönem Yemen'de Zeydî imamlar ve Tâhiroğulları arasında çatışmaların olduğu bir dönemdi. Bu çatışmaların etkilerinden biri de şudur: Sultan 'Amir at-Tâhirî yönetimi döneminde (894-923/1489-1517) Yemen'e geldiği zaman Seyyid Sârimüddîn el-Vezîr'in ve bazı ileri gelenlerin bazı evlatlarını sürgün etmiştir ki bazı hükümdarlar ileri gelenlerin kendilerine karşı çıkmalarından kurtulmak için böyle yaparlardı. Sultân 'Âmir, Seyyid Sârimüddîn'nin evlatlarını sürgün ettikten sonra ona bazı yardımlarda bulunarak yaklaşmak istemiştir. Fakat Sârimüddîn el-Vezîr bunu reddetmiştir. İmam el-Mutahhir b. Süleyman (ö. 879/1475) ve Ali b. Musâ ed-Düvârî (ö. 881/1477) onun hocalarındandır. Sârimüddîn birçok çok eser telif etmiştir. Onlardan bir *el-Fuṣūlu'l-lu'lû'iyye fî uṣūli'l-fikḥi'l-'itreti'z-zekiyye*'dir. Bu eser Zeydîlerle ilgili konuları bu çalışmamızda naklettiğimiz eserdir. Onun eserlerinden biri de *el-Feleku'd-devvâr fî'l-ḥadîṣ ve'l-fikḥi ve'l-âṣār*'dır.¹¹²

¹¹¹ Vecîh, *A'lāmu'l-mu'ellifîn*, 206.

¹¹² Vecîh, *A'lāmu'l-mu'ellifîn*, 69; Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/66.

VII. el-Hasan b. Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Salâhuddîn el-Celâl el-Hasenî, Zeydî

el-Hasan b. Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Salâhuddîn el-Celâl el-Hasenî, Zeydî bir alim ve müctehiddir. Şer'î ilimlerde uzmandır. Muhammed b. İbrahim el-Vezîr'in eserlerinden etkilenmiştir. Onun "Ben Muhammed b. İbrahim'in yolunu takip ediyorum" dediği ondan rivayet edilmiştir. 1014/1606 yılında doğmuştur. Sa'da, Şehâre, San'a ve başka şehirlerde kendi çağının alimlerinden eğitim almıştır. Birçok ilimde uzmanlaşmıştır. Değerli ve meşhur eserler yazmıştır. Onun kendi asrındaki alimlerle tartışmaları bulunmaktadır. Fıkhi ve fikri farklı görüşleri bulunmaktadır. Kendi çağındaki hükümdar imamları ve kendi dönemindeki siyasi olayları etkilemiştir. Onun eserleri vardır. En önemli eserinden biri *Ḍav'u'n-nehâri'l-muşrik 'alâ şafāhāti'l-Ezhār*'dır. Bu eser *el-Ezhār*'ın en meşhur şerhlerindendir. Oradaki delilleri tespit etmiş ve bunları usul kuralları üzerine tesis etmiştir. Delilin gerektirdiği şekilde kendi içtihatlarını yazmıştır. Bir diğer eseri *Nizāmu'l-fuṣūl şerhu'l-fuṣūli'l-lu'lu'yye*'dir. Bu eserinde Sârimüddîn'in *el-Fuṣūl*'ünü şerh etmiştir. Bu eserde geçen birçok meseleyi şerhinde açıklamıştır. Onun bu şerhinde titiz davrandığı ve meseleleri tahkik ettiği görülmektedir. O; eser yazma, derse verme, ilim yayma, vaaz ve irşatta bulunmakla meşgul olmuştur. San 'a'nın kuzeyindeki el-Cerâf bölgesinde ikamet etmiştir. Orada 1084/1674 yılında vefat etmiştir.¹¹³

E. İshâk b. Yûsûf b. İmam el-Mütevekkil 'Alallâh İsmâil b. el-Kâsım el-Hasenî (ö. 1173/1760)

İshak b. Yûsuf, hafız, alim, kelamcı, muhakkik, edip ve şairdir. 1111/1700'de doğmuştur. Kendi çağındaki meşhur alimlerden eğitim almıştır. Bütün ilimlerde ilerlemiştir. Edebiyat ve şiirle meşhur olmuştur. Yemen şehirlerini dolaşmış ve kendi

¹¹³ Vecîh, *A'lâmu'l-mu'ellifîn*, 299; el-Mu'eyyed Billâh, *Tabakātu Zeydîyyeti'l-kubrâ*, 1/287.

çağının olaylarına karışmıştır. İslah davetçileri içinde yer almıştır. Zilhicce 1173/1760'da vefat etmiştir. San'a'daki Huzeyme kabristanında defnedilmiştir.

İshak b. Yûsuf İmam el-Mütevekkil 'Alallâh İsmâil'in torunudur. Onun *el-Vechu'l-ḥasen el-muḏhib li'l-ḥuzn* adlı eserini kim okursa onun ne kadar insaflı davrandığını görecektir.¹¹⁴

¹¹⁴ Vecîh, *A'lāmu'l-mu'ellifîn*, 220.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZEYDİLERE GÖRE SÜNNET DELİLİNİN USÛL YÖNÜNDEN MUKAYESELİ OLARAK İNCELENMESİ

Bu bölümde Zeydîlerin hadisî kabulünde aradıkları şartları daha ziyade fakîh ve usûlcüler açısından ele almaya çalışacağız. Konuyu, hadis ilmi açısından değerlendirmeyeceğiz. Zira hadis ilminin bir mezhebi yoktur. Nitekim ‘Alî b. el-Medînî (ö.234/849) ve Şu‘be b. el-Haccâc (ö. 160/777) gibi hadis ‘âlimleri dört mezhepten bir mezhep üzere değillerdi. Şâfiî mezhebine mensup Dârekutnî ve el-Hatîb Bağdâdî (ö.463/1070) gibi bazı ‘âlimler, hadis konusunda hüküm verdiklerinde mezhepleri yöntemlerinde etkili olmamıştır. Muhammed b. İbrâhîm el-Vezîr bunu teyit eden şeyler söylemiştir. O, Şâfiî hadis ‘âlimlerinin İmâm Şâfiî’nin (ö. 204/820) hüccet olarak kullandığı birçok hadisi zayıf kabul ettiklerini ifade etmiş, bu bağlamında şunları söylemiştir: "Onların insafî davrandıkları ve taraf tutmadıklarının delillerinden biri de kendi imâmîlerinin fûrû‘ meselelerinde delil olarak kullandığı hadisleri zayıf görmeleridir." *el-Bedrü’l-münîr, Hulâsatü’l-Bedri’l-münîr, el-İrşâd ve et-Telhîs* adlı eserlere bakan kimse İmâm Şâfiî’nin delil olarak kabul ettiği hadisleri değerlendirirken onların insafî davrandıklarını ve mutaassıp olmadıklarını bizzat müşahade edecektir. Herhalde onlar İmâm Şâfiî’nin delillerinin dörtte birinin zayıf olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.¹¹⁵

Zeydîlerin ricâl ilminde eserler telif etmemiş olduğunu söylemek, dört mezhebin ricâl eserleri yazmadığını söylemekle aynıdır. Örneğin Hanefîler arasında ricâl ilmiyle ilgili eser yazan yoktur.¹¹⁶ Sadece fıkıh ve fıkıh usûlü eserlerinde bu konuya değinmişlerdir. Benzer durum Zeydîlerin eserlerinde de söz konusudur.

¹¹⁵ İbnu’l-Vezîr, *el-‘Avâşim ve’l-kavâşim*, 2/379.

¹¹⁶ Ricâl ilmi eserleri İbn ‘Adî’nin *el-Kâmil fî du‘afâ’i’r-ricâl*’i gibi hadis râvilerinin şartlarının ve durumlarının zikredildiği kitaplardır.

Dört mezhebin de rical ilminde mezhebe özel kaynakları yoktur. Ravinin şartları ve durumları, mürsel hadis ve benzeri konularda söyledikleri şeyler fıkıh ve fıkıh usûlü eserlerinde dağınık bir şekilde ele alınmıştır. Bunun sebebi hadis ilminin ikinci asırda olgunluğunu tamamlamamış olmasıdır. Zeydî, Hanefî ve Mâlikî mezhebi imâmları bu asırda yaşamıştır. İmâm Şâfiî döneminde ise hadis ilmi, Abdurrahman b. Mehdî, Süfyân b. ‘Uyeyne (ö.198/814), Ahmed b. Hanbel (ö.241/856), Yahyâ b. Ma‘în (ö.233/848) ve ‘Alî b. el-Medînî (ö.234/849) gibilerle olgunlaşmaya başlamıştır.¹¹⁷ Hanefilerde İmâm Ebû Yûsuf (ö. 182 /799), Tahâvî (ö. 321/933), Cessâs (ö.370/981) tarafından da bir çok hadis rivayet edilmiştir.¹¹⁸ Mâlikîlerden İmâm Mâlik, İbn Abdilberr (ö.463/1071) önemli muhaddislerdendir. Zeydî lerde ise İbnü'l-Vezîr Muhammed b. İbrâhîm öne çıkan isimlerdendir Hadis alanında Zeydî de yazılan en eski eser Ahmed b. İsa'nın (ö. 247/862) *Emâlî*'sidir. Bunu Muhammed b. Mansûr el-Mürâdî (ö. 290/903) bir araya getirmiştir.¹¹⁹ Hadis ilminden bahseden eserler genelde h. 9. asır ve sonrasında yaşayan Zeydî muteahhirin âlimlerine aittir. Çağdaş bazı âlimler fıkıh, fıkıh usûlü ve diğer eserlerinde bu konuda dağınık bilgileri toplamaya çalışmıştır. Örneğin Abdullah b. Hamûd el-‘İzzî, *‘Ulûmü'l-ḥdis ‘inde’z-Zeydî yye* adlı eseri bu bağlamda zikredilebilir.

VIII. TEŞRÎ KAYNAĞI OLARAK SÜNNET İLE İSTİDLÂL

Bu konu iki başlıkta ele alınacaktır. Biri Zeydî lere göre sünnet ile istidlaldır. Diğeri ise mukayese imkanı sağlamak için dört mezhebe göre sünnet ile istidlâldır.

¹¹⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 8/454, 9/192, 11/71, 177.

¹¹⁸ İbn Ḥallikân, *Vefeyātu'l-a'yân ve enbâ'u ebnâ'i'z-zamân*, 6/397; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 15/27; Ebu'l-Fidâ' İbn Kûtluboğâ, *Tâcu't-terâcîm*, ed. Muḥammed Ḥayr Ramazân Yûsuf (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 96.

¹¹⁹ İbnü'l-Vezîr, *el-'Avâşım ve'l-kavâşım*, 8/278.

A. Zeydî lere Göre Sünnet İle İstidlâl

İmâm Zeyd (ö. 122/740), dinin sebatının sünnet ile olduğunu belirtmiştir.¹²⁰ İmâm Hâdî'nin (ö. 298/911) *Mecmû'* adlı eserinin "Tefsîru me'âni's-Sunne" başlığı altında sünnetin delil olmasını ispat, vahiy olmadığını iddia edenlere karşı da bir reddiye vardır.¹²¹ İmâm Abdullah b. Hamza (ö. 614 /1218), *Şafvetü'l-Ahyâr* adlı eserde istidlâl ilmine ulaştıran haberler bahsinde Peygamber'in lafzı veya ikrarı olan ya da ondan tevatür yoluyla rivayet edilen hadisin kısımlarını tartışmış¹²² ve şu ifadelere yer vermiştir: "Aynı şekilde tevatür dışında bir yolla rivayet edilen hadisler de kat'î bilgiyi ispat eder. Bunlar sıhhat şartları bulunan âhâd haberlerdir."¹²³

İmâm Hâdî ve İmâm Abdullah b. Hamza'nın (ö. 614 /1218) söylediği şeyler sünnetin şer'î hükümlerin kaynaklarından olduğunu apaçık bir şekilde göstermektedir. Onlara göre sünnet ikinci sırada gelmektedir. Peygamber Mu'âz b. Cebel'i Yemen gönderdiği zaman aralarında geçen diyalogda da sünnet ikinci kaynak olarak geçmektedir. Hadiste geçtiğine göre birinci kaynak kitap, ikincisi sünnet, üçüncüsü ise ictihâddır. Kıyas da ictihâd kapsamına girmektedir.¹²⁴ Zeydîlerin müteahhirin âlimleri de aynı şekilde sünneti ikinci delil olarak hüküm delillerinden biri olarak saymaya devam etmişlerdir.¹²⁵

¹²⁰ Ebû Huseyn el-İmâm Zeyd b. 'Alî, *Mecmu'u'l-kutub ve resâ'ili'l-imâm Zeyd b. 'Alî*, ed. İbrâhîm ed-Deresî (Yemen: Merkezu Ehli'l-Beyt, 2001), 304; Yücel, *Zeydî Usulcülerin Kaynak Anlayışı*, 43.

¹²¹ el-Hâdî Yahyâ b. Hasan, *Mecmu'u resâ'il*, ed. 'Abdullah eş-Şâzelî (Muessesetu'l-İmâm Zeyd b. 'Alî, 2001), 465; Manşûr-Billâh, *Mecmu'u resâ'ili'l-İmâm Manşûr-Billâh 'Abdullah b. Hamza*, 467-470.

¹²² 'Abdullah b. Hamza el-Manşûr billâh, *Şafvetu'l-ihtiyâr* (Merkezu Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2002), 169.

¹²³ el-Manşûr Billâh, *Şafvetu'l-ihtiyâr*, 171.

¹²⁴ el-Manşûr Billâh, *Şafvetu'l-ihtiyâr*, 206.

¹²⁵ Abdullah Hamûd el-İzzî, *Ulûmu'l-hadîs inde'z-Zeydî yyeti ve'l-muhaddisîn* (Urdun: Muessesetu'l-imâm Zeyd b. 'Alî eş-Şekâfiyye, 2001), 12.

B. Dört Mezhebe Göre Sünnet ile İstidlâl

Her ne kadar bazı usûlcüler,¹²⁶ sünnetin İslâm teşriindeki önemi ve yeri bakımından onu Kur'an ile aynı derecede kabul etse de sünnet, dört mezhebe göre deliller arasında ikinci sırada gelmektedir. İmâm Şâfiî (ö.204/820) sünneti Kur'an'dan ayırmamış ve ikisini bir asıl saymıştır. Onun dışındakiler ise sünneti teşride ikinci kaynak kabul etmişlerdir.¹²⁷ Sünnetin hükümlerin delillerinden biri olduğu ve bir şeyi helal veya haram kılmada Kur'an gibi olduğu konusunda icmâ olduğu nakledilmiştir.¹²⁸

Hanefî mezhebine göre sünnet hükümlerin delilleri arasında ikinci sırada gelmektedir. Onlara göre bilgi gerektiren şer'î hüccetler dört tanedir. Yüce Allah'ın kitabı, Rasûlullah'tan işitilen haber, tevatür ile rivayet edilenler ve icmâ'. Bunların hepsinin yolu birdir ve hepsi Rasûlün haberidir.¹²⁹ İster farz ister vacip isterse başka bir şeyi ifade etsin; Sünnetin hücciyeti dini bir zarurettir. Akıl ve temyiz gücüne sahip herkes, peygamberliği sabit olan kimsenin Allah'tan getirdiği haberler konusunda doğru söylediğini ve ona uymanın gerekli olduğunu bilir."¹³⁰

Malikî mezhebine göre sünnetin ikinci delil olup teşri kaynakları içersinde Kur'an'dan sonra gelmektedir.¹³¹ İbnü'l-Kassâr (ö.397/1007) sünnetin hücciyetinin

¹²⁶ Huccetu'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, ed. Muhammed 'Abdusselâm 'Abduşşâfi (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993), 80.

¹²⁷ Ebû 'Abdullah Muhammed b. İdrîs eş Şâfiî, *er-Risâle*, ed. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Mektebetu'l-Halebî, 1938), 1/22; 'Alî b Muhammed Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr fî fikhi mezhebi'l İmâm 'Ş-Şâfiî ve huve Şerhi Muhtaşar el-Muzenî*, ed. Şeyh 'Alî Muhammed Mu'avvið ve dğr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999), 16/84.

¹²⁸ Şevkânî şöyle demiştir: İlim ehlinde itibar edilenler, sünnetin hükümleri koymada bağımsız olduğu ve helal bir şeyi helal kılma ve haram bir şeyi haram kılmada Kur'an gibi olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. İbn Teymiye de aynı şeyi aktarmıştır. Bkz: Muhammed b. 'Alî b. Muhammed b. 'Abdullah eş-Şevkânî el-Yemenî Şevkânî, *Irşâdu'l-fuhûl ila tehkiki'l-Hağ min 'İlmi'l-uşûl*, ed. eş-Şeyh Ahmed 'Azve 'Inâye (Dimeşk: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1999), 1/96; Taqiyyuddîn Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. 'Abdulhalîm b 'Abdusselâm b. 'Abdullah b. Ebî'l-Kâsım b. Muhammed İbn Teymiye, *Mecmu'u'l-fetâvâ* (Medine: Mecma'u Melik Fehd li Tabâati'l-Muşâfi's-Şerif, 1995), 19/85.

¹²⁹ Ebû Zeyd 'Abdillâh b. Muhammed b. 'Umer b. İsa Debûsî, *Tağvîmu'l-edille*, ed. Halîl Muhyiddîn el-Meys (b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 19.

¹³⁰ Muhammed Emîn b. Muhammed el-Buhârî Emîr Pâdişâh, *Teyisiru't-Tahrîr* (Mısır: Muşafâ el-Bâbî el-Halebî, ts.), 3/22.

¹³¹ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, ed. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasan (Dâru İbn 'Affân, 1417), 4/294; Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Hafîd İbn Ruşd, *ed-Darûrî fî usûli'l-fikh*, ed. Cemâlüddîn el-'Alevî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 66.

Kur'an'ı Kerim'de bulunduğuna dair şu açıklamaları yapmıştır: “Sünnetin hücciyeti Kur'an'da vardır. Nitekim Yüce Allah indirilen Kur'an'ı açıklama görevi Rasûlullah'a verilmiştir. Ayrıca Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *‘Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. O, kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir.*’¹³² Kitab'ın gerekli olduğu gibi sünnetin de gerekli olduğunu gösteren çok sayıda ayet vardır.”¹³³

Şâfiî mezhebinine göre Şer'in asıllarının ikincisi, Rasûlullah'ın sünnetidir. Çünkü Yüce Allah peygamberliği Rasûlüyle sonlandırmış ve onunla şeriatı tamamlamıştır. Yüce Allah onu, gizlediği mücmel ya da müteşâbihi açıklayan ve meşru kıldığı hüküm ve maslahatları ortaya çıkaran biri kılmıştır. Nitekim ayette şöyle buyrulmaktadır: *‘İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklaman için ve (ola ki üzerinde) düşünürler diye sana da uyarıcı kitabı indirdik.*’ [Nahl, 16/44].¹³⁴ Şâfiî usulcüsü Sem'ânî (ö.489/1096) haber, nakil yoluyla sahih ve sabit olduğunda onunla hüküm vermenin vacip olduğunu ifade etmiştir.¹³⁵

Hanbelî fakih ve usulcüsü İbn Kudâme (ö.620/1224); delillerden ikincisinin, Peygamber'in sünneti olduğunu ve Rasûlullah'ın sözünün hüccet olduğunu, Yüce Allah'ın ona itaat etmeyi ve ona aykırı davranmaktan sakınmayı emrettiğini ifade etmiştir.¹³⁶

Özetle söyleyecek olursak; gerek dört mezhep gerekse Zeydî ye sünnetin, hüküm kaynaklarından biri olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.¹³⁷ Şevkânî (ö.1250/1853) sünnetin hüccet olduğu konusundaki ittifakı aktardıktan sonra şöyle der: “Sünnetin

¹³² Necm, 53/3-4

¹³³ Ebu'l-Hasan 'Alî b. 'Omer İbnu'l-Kaşşâr, *el-Muḥaddime fî uşûli'l-fıkh*, thk. Muḥammed Ḥasan İsmâ'îl (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424), 21.

¹³⁴ Māverî, *el-Hāvi'l-kebîr*, 16/84.

¹³⁵ Ebu'l-Muzaḥfer Manşûr b. Muḥammed es-Sem'ânî, *Ḳavāṭi'u'l-edille fî'l-uşûl*, ed. Muḥammed eş-Şāfi'î (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418), 1/358.

¹³⁶ Ebû Muḥammed Muvaffaḳuddîn 'Abdullāh b. Aḥmed b. Muḥammed İbn Ḳudāme, *Ravḍatu'n-nāẓır ve cunnetu'l-munāẓır fî uşûli'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmām Aḥmed b. Ḥanbel*, ed. 'Abdulkerîm b. 'Alî b. Muḥammed en-Nemle (Riyad: Mu'essesetu'r-Reyyān, 2002), 1/273.

¹³⁷ Kadir DEMİRCİ, *Zeydî yye ve hadis* (Gece Akademi, 2019), 233.

hücciyetinin sabit olması ve teşride bağımsız bir kaynak olması dini bir zarurettir. Buna ancak İslâm dininde payı olmayan kimse muhalefet eder.”¹³⁸

Sünnet delilinin hücciyetinde ittifak eden bütün bu mezhepler ravilerin sayısı ve niteliklerine bağlı olarak oluşan hadis tanımlamalarında ve sınıflandırmalarında ise ihtilaf etmişlerdir. Bu anlamda, Sünnet icmâli olarak bütün mezheplerde delil sayılırken tafsili olarak bakıldığında bazı ihtilaflara konu olmaktadır. Nitekim Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîlerden oluşan cumhur, haberleri genel olarak mütevâtir ve âhâd haber olmak üzere iki kısma ayırmışlardır.¹³⁹ Hanefiler ise bu iki kısma yer vermekle birlikte meşhur haberden de bahsetmişlerdir.¹⁴⁰

Mütevâtir haberin hüccet olduğu ve Rasûlullah’tan gelişinin sahih ve sabit olduğuna dair kesin bir bilgi ifade ettiği hususunda mezhepler ittifak etmişlerdir. Aynı şekilde âhâd haberle¹⁴¹ ve Hanefilerin meşhur haber olarak nitelediği haberler ile amel etme konusunda da ittifak etmişlerdir.¹⁴²

¹³⁸ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, 1/97.

¹³⁹ Mütevâtir haber, öylesine geniş bir grup tarafından nakl edilir ki; sadece böyle bir kalabalığın haber vermesi, kendiliğinden bir kesin bilgiyi gerektirir. Âhâd haber ise bir,iki kişi ya da tevâtür derecesine ulaşmayan sayıdaki kişilerin Rasûlullah’tan rivayet ettikleri,tedvin asrına kadar benzer şekilde rivayet edilen haberlerdir. Bkz: Cemâlüddîn İbrâhîm b. ‘Alî b. Yûsuf Ebu İshâk eş-Şîrâzî, *el-Luma’ fî usûli'l-fıkıh* (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424), 71; İmâmu'l-Haremeyn Ebu'l-Me'âlî Cuveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fıkıh*, ed. Şalâh b. Muhammed b. ‘Uveyde (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418), 1/216; Huccetu'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Menhûl min ta'likâti'l-uşûl*, ed. Muhammed Hasan Heyto (Dimeşk: Dâru'l-Fıkr, 1998), 61; İbn Kudâme, *Ravzatu'n-nâzir*, 2/13; Ebu's-Senâ'i Maḥmūd b. ‘Abdurrahman İsfahânî, *Beyānu'l-muhtaşar Şerhi muhtaşari İbni'l-Hacib*, ed. Muhammed Mazhar Bekâ (Suudi Arabistan: Dâru'l-Medenî, 1406), 1/654.

¹⁴⁰ Meşhur: Âhâd veya mütevâtir olmasında şüphe bulunandır. Çünkü o bir açıdan âhâd habere benziyor. Başka bir açıdan ise mütevâtire benziyor. Bu benzerlik anlam bakımından değil de şekil bakımındandır. Aslında o âhâd haberlerdendir. Daha sonra ikinci asırda yayılmıştır. Öyle ki yalan üzerine birleşmeleri düşünülemeyen bir grup onu rivayet etmiştir. Bkz: Nizâmuddîn eş-Şâfi, *Uşûlu's-Şâfi*, ed. Şeyh Ḥalîl el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1982), 272; ‘Alâuddîn ‘Abdulazîz b. Aḥmed Abdul‘azîz el-Buḥārî, *Keşfu'l-esrâr şerhu Uşûli'l-Pezdevî* (b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, ts.), 2/368.

¹⁴¹ Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Aḥmed b. İdrîs Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-Fuṣûl*, ed. Tâha ‘Abdurra’uf Sa’id (y.y.: Şirketu't-Tabâ’ati'l-Fenniyyeti'l-Mutteḥide, 1393), 357.

¹⁴² Fakat cumhur meşhur hadisi zan ifade eden âhâd hadis hükmünde kabul etmiştir. Hanefiler ise onu delil kılmada mütevâtir derecesinde kılmışlardır. Onu inkâr edenin dalalette olduğunu kabul etmişler, fakat tekfir etmemişlerdir. Meşhur, mütevâtirin altındadır. Fakat âhâdın üstündedir. Mezhepler âhâd haber ile amel etmede ittifak etmişlerdir. Fakat daha sonra ileride ele alacağımız gibi bunun kabul şartlarında ihtilaf etmişlerdir. Bkz: Şâfi, *Uşûlu's-Şâfi*, 272; Abdul‘azîz el-Buḥārî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/368; Emîr Pâdişâh, *Teysiru't-Tahrîr*, 3/38.

Mütevâtir ve meşhur ile amel edilmesi gerektiği konusunda ‘âlimler arasında her hangi bir ihtilaf yoktur. Tartışma âhâd haber hakkındadır. Haber-i vâhid bir kimsenin bir kimseden ya da bir kimsenin bir gruptan ya da bir grubun bir kimseden rivayet ettiği haberdur. Meşhur sınırına ulaşmadığı sürece sayıya itibar edilmez. Şer‘î hükümlerde haber-i vâhid ile amel edilmesi gerekir.¹⁴³ Pezdevî (ö.482/1090) ümmetin âhâd haberi vekiller, elçiler ve mudârebe akdi yapan kimseler ve onlar dışındakilerden kabul etme konusunda icmâ ettiğini söylemiştir.¹⁴⁴ Serahsî (ö.483/1091) şehirlerin fakihlerinin; adil olan bir ravinin haberinin din işinde amel edilebilebilecek bir hüccet olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁵

Cüveynî (ö.478/1086) Sahabenin âhâd haber ile amel edildiği konusundaki icmâlarının mütevâtir olarak nakledildiğini ifade etmiştir.¹⁴⁶ Mezhepler haber-i vâhid ile amel etme hususunda ittifak etmelerine rağmen onunla amel etme şartlarında ihtilaf etmişlerdir.

I. HABER-İN KISIMLARI VE KABUL ŞARTLARI

A. Zeydî lere Göre Haberin Kısımları ve Kabul Şartları

1. Zeydîlere Göre Haberin Kısımları

Zeydîler haberi rivayet bakımından iki kısma ayırmışlardır.¹⁴⁷ Mütevâtir ve âhâd haber. Bazıları haberi farklı bir yaklaşım ile iki kısma ayırmışlardır. Birincisi haberin ilmi

¹⁴³ Şâşî, *Uşûlu’s-Şâşî*, 272; Abdul‘azîz el-Buhârî, *Keşfu’l-esrâr*, 2/371. Emir Pâdişâh buna muhalefet etmeyi şaz görüş olarak kabul etmiştir. O şöyle demiştir: “Ameli konularda adil birinin haberi ile amel etmek vaciptir. Râfiziler buna karşı çıkmışlardır. Bu şaz bir görüştür. Bunlardan biri de İbn Dâvûd’dur. Sahâbenin bununla amel ettiği tevâtür yoluyla bize gelmiştir. Emîr Pâdişâh, *Teysiru’t-Tahrîr*, 3/82.

¹⁴⁴ Abdul‘azîz el-Buhârî, *Keşfu’l-esrâr*, 2/375.

¹⁴⁵ Serahsî, *Uşûlu’s-Serahsî*, 1/321.

¹⁴⁶ Cuveynî, *el-Burhân*, 1/229.

¹⁴⁷ Ahmed b. Yahyâ İbnu’l-Murtaẓā, *Minhâcu’l-vuṣûl ilâ me‘anî mi’yâri’l-‘uḳûl fî ilmi’l-uṣûl*, ed. Maḥmûd Sa’d (Mu’esseṣetu’l-İhlâṣ, 2002), 374; Muḥammed b. Yahyâ b. Muḥammed b. Ahmed et-Temîmî Behrân, *Metnu’l-Kâfîl bi neyli’s-sûl fî ‘İlmi’l-uṣûl* (Sa’dah: Mektebetu Ehli’l-Beyt, 2014), 11; ‘Alî b. Şalâh b. ‘Alî

gerektirmesi, diğeri haberin amel etmeyi gerektirmesidir. Bu iki kısmın her biri de iki kısma ayrılmaktadır. Böylece bu yaklaşıma göre haber dört kısma ayrılmaktadır. Birincisi, zarûrî ilmi gerektirmesi, ikincisi istidlâlî ilmi gerektirmesi, üçüncüsü ilmi gerektirmeyip ameli gerektirmesi, dördüncüsü ne ilmi ne de ameli gerektirmesidir.¹⁴⁸

Burada bu dört kısmı vereceğiz. Zira mütevâtir ve âhâd da bu kısımların içine girmektedir. Bu dört kısım şunlardır:

Birinci kısım: Zorunlu bilgi gerektiren haber (Bu haber mütevâtirden daha üstündür): Bu kısım zarûrî mütevâtir diye bilinmektedir. Zaruri bilgidir maksat kat'î, karinelere ihtiyaç duyulmaksızın adeten ve aklen oluşan bir bilgidir. Zorunlu bilgi, İmâm Ebû Tâlib'in de ifade ettiği gibi kelamcılar tarafından kullanılan bir kavramdır.¹⁴⁹ Ayrıca zorunlu bilginin şek ve şüpheyile ortadan kalkmayan bilgi anlamında olduğu belirtilmiştir.¹⁵⁰

İmâm Abdullah b. Hamza bu tür bilgi için üç şart ileri sürmüştür.

- Haber verenlerin, yalan üzerinde birleşmelerini imkansız kılacak şekilde çok olmalarıdır.
- Senedin bir yerinde ravilerin az sayıya düşmemesi, yani her halkada ravilerin çoklukta birbirine eşit veya birbirine yakın sayıda olması gerekir.
- Haber verenlerin haber verdikleri şeyi zaruri olarak bilmeleri gerekir.¹⁵¹

b. Muhammed eṭ-Ṭaberî, *Şifâ'u ḡalîli's-sâ'il 'ammâ taḥḥammelehu'l-kāfil* (Sa'dah: Mektebetu Ehli'l-Beyt, 1436), 1/82.

¹⁴⁸ el-Manşûr Billāh, *Şafvetu'l-iḥtiyār*, 167.

¹⁴⁹ Ebû Ṭālib Yahyā b. el-Ḥuseyn Nātık-Bilhak, *el-Muczî fî uşûli'l-fıkh*, ed. Abdülkerîm Cedbân, 2013, 2/96.

¹⁵⁰ Ahmed b. Muhammed 'Alî el-Vezîr, *el-Muşaffâ fî uşûli'l-fıkh* (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'asır, 1996), 171.

¹⁵¹ el-Manşûr Billāh, *Şafvetu'l-iḥtiyār*, 167.

İkinci kısım: İstidlâlî bilgi gerektiren haber: Abdullah b. Hamza (ö. 614 /1218)

bunu iki kısma ayırmıştır.

a- Peygamber'in zamanına ait istidlâlî haber: Bu da doğrudan Allah ya da Rasûlünün sözü veya Peygamberin ikrarıdır. Bunlar istidlalle birlikte bir bilgi doğurmaktadır.

b- Yalan üzerinde birleşmeleri imkansız ve sayıları zaruri bilgiyi gerektirecek bir seviyeye ulaşmayan çok sayıdaki grubun rivayet ettiği istidlali haber ya da birinin yalan üzerinde anlaşmaları imkansız sayıdaki kişilerin huzurunda kendisi gibi birinden naklettiği, bu kimsenin o grubun bunu bildiğini, buna şahitlik ettiğini, bunun üzerine bu grubun bunu ikrar ettiğini, onun iddiasına karşı çıkmadığını ve onu yalanlamadığını iddia ettiği türden bir istidlâlî haberdir.¹⁵²

Usûlcüler nezdinde bilinen mütevâtir budur. Zeydîlere göre hadisin tevâtür sınırına ulaşması için gereken sayının miktarı belli değildir. Bu miktar ravilerin çok olması ve de yerleri ve durumları gibi diğer durumlarıyla ilgilidir. Öyle ki ravilerin sayının çok olması ve bununla birlikte bu çok sayıdaki ravilerin diğer durumları ilmin meydana gelmesini sağlamaktadır.¹⁵³

¹⁵² el-Manşûr Billāh, *Şafvetu'l-ihtiyār*, 168.

¹⁵³ el-Manşûr Billāh, *Şafvetu'l-ihtiyār*, 173-174; İbnu'l-Murtazā, *Minhācu'l-vuşûl*, 380; Ahmed b. Muḥammed Luḳmān, *el-Kāşif li zevi'l-'uḳûl 'an vucûhi'l-Kāfil bi neyli's-se'ûl*, ed. el-Murtazā b Zeyd el-Maḥaṭverî (Mektebetu Merkezi Bedr, 2004), 84.

Üçüncü kısım: Zannî olmakla birlikte amel etmeyi gerektiren haber: Bu haber tevâtür derecesine ulaşmayan, âhâd çerçevesinde kalan ve sıhhat şartlarını taşıyan haberdır.

Dördüncü kısım: Kesin bilgi gerektirmeyen; yani zannî olan ve amel gerektirmeyen haber: Bu, sıhhat şartlarını taşımayan haberdır.¹⁵⁴

Zeydî lere göre haber-i vâhidi kabul etme şartlarına geçmeden önce Onların hadisin kısımlarını konusundaki yaklaşımını ortaya koymamız gerekir. Böylece bahsedeceğimiz konu daha iyi anlaşılacaktır.

2. Zeydî lere Göre Haber-i Vâhidi Kabul Şartları

1. Kâsım ve Hâdî'den Nakledilen Şartlar

Kâsım (ö. 246/861) ve Hâdî'ye göre (ö. 298/911) Rasûlullah'a ulaşmayan, ondan sözlü olarak hadis işitmeyen kimsenin hadislerinden sadece mütevâtir ya da sıhhati üzerinde icmâ edilen ya da ravileri sika olan ve Allah'ın kitabında bir aslı ve destekleyicisi olan hadisler kabul edilir. Rasûlullah'a ulaşmayan kimsenin bunlar dışında rivayet ettiği hadislerin kabul edilmemesi gerekir.¹⁵⁵

2. İmâm Abdullah b. Hamza'nın Zikrettiği Şartlar

Abdullah b. Hamza'nın ifade ettiğine göre (ö. 614 /1218) Şer'î haberler kesin bilgi gerektiren ve gerektirmeyen olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bunlar da kendi içerisinde kategorilere ayrılmaktadır. Kesin bilgiyi gerektiren haber de ya zaruri bilgi ifade eder ya da bilgi ifade etmek üzere istidlâl ihtiyacı duyar. Kesin bilgi gerektirmeyen

¹⁵⁴ el-Manşûr Billâh, *Şafvetu'l-ihtiyâr*, 168.

¹⁵⁵ Kâsım b. Muḥammed b. 'Alî Manşûr-Billâh, *el-İ'tisām bi-ḥablillâhi'l-metîn* (San'a: Mektebetu'l-Yemeni'l-Kubrâ, 1987), 1/10.

haberler ise iki kısımdır: Kendisiyle amel edilmesi gerekenler ve kendisiyle amel edilmesi gerekmeyenler.¹⁵⁶

Abdullah b. Hamza âhâd haberin şu üç şartı olduğunu söylemiştir:

- Ravinin, âdil ve zâbıt olması.
- Haber meşhur bir olayla ilgili ise haberin de açık ve meşhur olması.
- Haberin akli ve sem‘î delillere aykırı olmaması.

Birinci şart râviyle ilgili olup onun adil ve zâbıt olmasını ihtiva etmektedir. İkinci ve üçüncü şart metinle ilgilidir. İkinci şartı, Hanefiler tarafından da zikredilmektedir. Nitekim onlar âhâd haberin kabulü için umum-i belvâ türünden bir konuda olmaması şartını ileri sürmüşlerdir.¹⁵⁷ Üçüncü şart ise hadisin Kur’an, sünnet ve akla aykırı olmamasıdır.

Âhâd haberin kabulüyle ilgili olarak *Safvetü’l-iẖtiyâr*’da zikredilen şartlar dışında; haberin senedinde tenkitlerin olmaması, metnin sahih ve fasit olma ihtimallerinden uzak olması gibi başka şartlar da zikredilmektedir. Abdullah b. Hamza (ö. 614 /1218) *Safvetü’l-iẖtiyâr* adlı eserinde âhâd hadisin şartlarını ele alırken “sahih ve fasit olma ihtimallerinden uzak olması” şartını zikretmemiştir. Fakat bu şartı *eş-Şâfi* adlı eserinde zikretmiştir.¹⁵⁸ Hadis ehli bunu metinde illetin olmaması olarak ifade etmektedir. İmâm Abdullah b. Hamza bu şartın anlamını şöyle açıklamıştır: Hadiste, sahih ve fasit yönlerinden birinin racih olamayacağı şekilde bir ihtimallilik durumunun bulunmaması gerekir.¹⁵⁹

3. Ahmed b. Yahyâ el-Mürtezâ’nın Zikrettiği Şartlar

¹⁵⁶ el-Manşûr Billâh, *Şafvetü’l-iẖtiyâr*, 167.

¹⁵⁷ Nâtiq-Bilhâk, *el-Muczî fî uşûli’l-fiḵh*, 2/270; ‘Iyâz b. Nâmî es-Sulemî, *Uşûlu’l-fiḵh ellezî lâ yese‘u’l-faḵihu cehlehu* (Riyâd: Dâru’t-Tedmuriyye, 2005), 116.

¹⁵⁸ ‘Abdullah b. Hamza, *eş-Şâfi* (Sa‘dah: Mektebetu Ehli’l-Beyt, 2008), 1/104.

¹⁵⁹ Hamza, *el-‘Akdü’s-samîni fî tebyîni ahkâmî’l-eimmeti’l-hādîm*, 117.

Ahmed b. Yahyâ el-Mürtezâ, âhâd haberin kabulü hususunda ravinin adalet ve zabt özelliklerine sahip olmasının yanı sıra haberin *umumu belvâ* kapsamına giren konulardan olmamasını ve ona mu‘ârız bir delilin bulunmamasını şart koşmuştur.¹⁶⁰

4. Sârimüddin İbnü'l-Vezîr'in Zikrettiği Şartlar

Sârimüddin (ö. 914/ 1508) hadisin sıhhati hususunda şu şartları ileri sürmektedir:

1- Hadis ravilerinin çok olması; ki bu mütevâtir olandır.

2- Karinelerin bulunması. Sârimüddin bunu hadisin nadir bir şartı olarak kabul etmiştir. Bu şartın olmadığını söyleyenler de vardır. Sârimüddin cumhurun bu şartı kabul etmediğini söylemiştir.

3- Ümmet veya Ehl-i Beyt tarafından sıhhati üzerinde icmâ edilmesi.¹⁶¹

Sârimüddin'in zikrettiği bu üç kısım, aslında mütevâtir hadisin kısımlarıdır. Birinci kısım apaçık bir şekilde mütevâtir haberi kapsamaktadır. İkinci kısım, İmâm Abdullah b. Hamza'nın (ö. 614 /1218) zikrettiği kısımdır ki vahiy zamanına özgüdür. Bu sebeple Sârimüddin cumhurun karinelerin olması şartına karşı çıktığını söylemiştir. Çünkü hadisin sahih olduğuna dair karineler elde etmek sonraki zamanlarda pek de mümkün olmayabilir. Zira onlar vahyin nazil olduğu zamana özgüdürler. O zamanda yaşayanlar bu tür karineleri elde edebilir yahut da karinelerin haberleri bize ulaşır. O zaman da bu, bir karine değil haber olur. Üçüncü kısım ise sıhhati üzerinde icmâ olunandır. Bu kısım mütevâtirdir ya da en azından meşhur kısmına girer.

Sârimüddin (ö. 914/ 1508) daha sonra sahih olduğu bilinmeyen yani kesin bilgi derecesine ulaşmayan hadislerden -ki bunlar da âhâd hadislerdir- bahsetmiştir. O bu türden hadisler için iki tanım zikretmiştir. Bir tanım mürseli kabul edenlere göredir ki o

¹⁶⁰ İbnu'l-Murtazâ, *Minhâcu'l-vuşûl*, 406.

¹⁶¹ Sârimüddin İbrâhîm b. Muḥammed el-Vezîr, *el-Feleku'd-devvâr fî 'ulûmi'l-hadîs ve 'l-fıkh ve 'l-âşâr*, ed. Muḥammed Sâlim 'Azân (Sa'dah, San'a: Mektebetu't-Turâşî'l-İslâmî, Dâru't-Turâşî'l-Yemenî, ts.), 195.

da şöyledir: Mükellef, adil, zaptı tam birinin rivayet ettiği, senedi muttasıl ve ta'n sebebi olabilecek bir illetin bulunmadığı hadistir. Mürseli kabul edenlere göre bu tür sahih hadisin tanımı şöyledir: Mükellef ve adil olan, gafil olmayan, meçhul bir raviyi ve benzerini kabul etmeyen birinin kesin bir sığayla rivayet ettiği hadistir.¹⁶²

Mürseli kabul etmeyenlerden maksat Ehl-i hadis ekolüdür. Mürsel hadisi kabul edenler ise fakîhlerdir. Burada iki ekol arasındaki fark ortaya çıkmaktadır. Ehl-i hadis fakîhlerin ileri sürmediği şartları gerekli saymaktadırlar. Bunlar da ravinin zaptının tam ve senedin muttasıl olmasıdır. Fakîhler ise ravinin gafil olmamasını şart koşmuşlardır. Gafil olmamaktan maksat İbnü'l-Vezîr'in de açıkladığı gibi ravinin çok hata eden ve hafızası zayıf olan biri olmamasıdır.¹⁶³

Sârimüddin'in zikrettiği gibi Zeydî lere göre hadisin kabul veya sıhhat şartları şunlardır:

- 1- Ravinin rivayette bulunduğu esnada mükellef olması,
- 2- Ravinin adil olması.
- 3- Ravinin gafil olmaması, yani çok hata eden ve hafızası kötü biri olmaması.
- 4- Ravinin meçhul (durumu belli olmayan) ravileri kabul etmeyen biri olması.
- 5- Rivayetin "Rasûlullah şöyle demiştir" gibi kesin sığalarla olması.

Bu şartların hiçbirinde senedin muttasıl olmasını ifade eden bir şey yoktur. Çünkü adil olmak ve meçhul birinden rivayet etmemek rivayetin kabul edilmesi için yeterlidir. Zira mürsel hadiste düşen ravi sika olduğu ve meçhul birinden rivayeti kabul etmediği sürece bu şart senedin ravilerini zikretmeye ihtiyaç bırakmamaktadır.

¹⁶² Vezîr, *el-Feleku'd-devvâr*, 197.

¹⁶³ İbnu'l-Vezîr, *el-'Avâşım ve'l-ķavâşım*, 9/259.

5. İmâm Şerefüddin'den 164 Nakledilen Şartlar

Şerefüddin (ö. 964/1557) âhâd hadisin sahih kabul edilebilmesi için ehl-i beytin onu sahih kabul etmesi şartını ileri sürmüştür.¹⁶⁵

Yukarıda zikridilen şartlara baktığımızda şunu görmekteyiz: Kâsım (ö. 246/861) ve torunu Hâdî (ö. 298/911) iki şart ileri sürmüştür. Bunlardan biri senetle ilgilidir. O da ravilerin sika olmasıdır. İkincisi metindedir. O da haberin Kur'an'a uygun olmasıdır. İmâm Abdullah b. Hamza (ö. 614 /1218) ise üç şart ileri sürmüştür. Bu şartlardan biri senetle ilgilidir. O da senede yönelik bir tenkidin olmamasıdır. Diğer iki şart metinle ilgilidir. Bunlar da metnin fasit ve sahih anlamlara eşit derecede ihtimali bulunmaması ve metnin Kur'an ve sünnete aykırı olmamasıdır. İmâm Şerefüddin ise ehl-i beytin ilgili hadisi sahih kabul etmesini şart koşturmuştur. Mürtezâ da aynı şartları ileri sürmüştür. Ayrıca hadisin ele aldığı konu umum-ı belvâ türünden bir konu ise meşhur olma şartını ileri sürmüştür. Bu şartların hiçbirinde senedin muttasıl olmasını ifade eden bir şart yoktur. Bunun sebebi Zeydîlerin cumhuruna göre mürselin kabul edilmesidir.¹⁶⁶

3. Zeydî lere Göre Mürsil Râvînin Mechûl Râvîyi Kabul Etmesi Meselesi

Bu mesele, sika bir ravinin mürsel hadisi rivayeti ile ilgilidir. İbnü'l-Vezîr, Abdullah b. Zeyd'in (ö.667/1269) mezhebe göre mechûllerin kabul edildiğini kesin olarak ifade ettiğini aktarmaktadır.¹⁶⁷

Zeydî lere göre mürsel bir ya da daha fazla ravinin senedin başında veya sonunda düştüğü haberdur. Zeydî hadisçiler ise ravinin senedin sonunda düşmesi halinde buna

¹⁶⁴ O, İmam el-Mütevekkil Alallah'tır. Emirü'l-mü'minîndir. Tam adı Yahya Şerefüddin b. Şemsüddin b. Emirü'l-mü'minîn el-Mehdî Lidinillah Ahmed b. Yahya el-Mürtezâdır (a.s.). Zafîr'de 964/1557'de vefat etmiştir. 877/1473'te Ramazan ayının 24'ünde doğmuştur. Bkz: İbn Fend, *Me'âşiru'l-ibrâr fî tafşîli mucmelâti cevâhiri'l-aḥbâr*, 3/1390.

¹⁶⁵ Mansûr-Billâh, *el-İ'tisâm*, 1/10.

¹⁶⁶ İbnü'l-Vezîr, *el-'Avâşim ve'l-kavâşim*, 1/305.

¹⁶⁷ İbnü'l-Vezîr, *el-'Avâşim ve'l-kavâşim*, 1/319.

mürsel haber denmektedir. Örneğin tâbi‘î olan biri “Rasûlullah şöyle demiştir” deyince bu Mürsel bir haber olmaktadır.¹⁶⁸

İbnü’l-Vezîr bu meseleyi Abdullah b. Zeyd’den (ö.667/1269) naklederek detaylı bir şekilde şöyle ele almıştır: Abdullah b. Zeyd n *ed-Dürerü’l-manzûme fî usûli’l-fıkh* adlı eserinde şöyle demiştir: “Mezhebimize göre meçhûl, kabul edilmektedir.” Abdullah b. Zeyd, *ed-Dürer* adlı eserinde meçhulü şöyle açıklamıştır: Bundan bazen adaleti ve zabtı bazen de soyu ve ismi bilinmeyen kimse kast edilmektedir.¹⁶⁹

Abdullah b. Zeyd zabtı meçhul olanlar hariç böyle kişilerin haberlerinin kabul edildiğini belirtmektedir. O bu hususa Peygamber’in bedevilerin hilali görmesiyle ilgili haberlerini kabul etmesini delil getirmiştir. Abdullah b. Zeyd zabtı meçhul olan kimseyle ilgili ise “Zabtı normalden güçlü olanın rivayeti ittifak ile bu kabul edildiği gibi zabtı normalden eksik olanların rivayeti de ittifakla reddedilir. Eşit olması durumunda ise ihtilaf vardır. Ravîde yukarıda zikredilen şeyler yoksa bu kimsenin haberi mezhebimize göre kabul edilir.” İbn Zeyd ravinin adaleti konusuna değinmekte ve ‘görünürde adil olan kimsenin adaleti incelenmeden haberi kabul edilir’ demektedir. Ravinin adil olması farzları yerine getirmesi ve büyük günahlardan sakınmasıylaadır. Abdullah b. Hamza: “Biz dört kişide adalet şartını ararız: Bunlar hâkim, şâhit, devlet başkanı ve namaz kıldıran imâmıdır.” Dördüncüsünün namaz imamı olmayıp müftü olduğu da muhtemeldir.¹⁷⁰

Abdullah b. Hamza (ö. 614 /1218) ile Abdullah b. Zeyd ravinin adaleti ile ilgili aynı görüşleri paylaşmaktadır. Kâsım (ö. 246/861) ve Hâdî’dan (ö. 298/911) bu konuda herhangi bir şey nakledilmemiştir. Onlar meçhûl sahabe hakkında da görüş beyan etmemişlerdir.¹⁷¹

¹⁶⁸ ‘Alî el-Vezîr, *el-Muşaffâ fî usûli’l-fıkh*, 193; Luqmân, *el-Kâşif*, 90.

¹⁶⁹ İbnü’l-Vezîr, *el-‘Avâşım ve’l-‘kavâşım*, 1/372.

¹⁷⁰ Burada şüpheye düşen kişi *el-‘Avâşım ve’l-‘kavâşım* adlı eserin müellifi olan Muhammed b. İbrahim’dir. İbnü’l-Vezîr, *el-‘Avâşım ve’l-‘kavâşım*, 1/373.

¹⁷¹ İbnü’l-Vezîr, *el-‘Avâşım ve’l-‘kavâşım*, 1/372-373.

Tüm bunlardan Zeydîlerin çoğunun, mürsel hadis rivayet eden kişi sika olduğu sürece mechûlû kabul ettikleri ortaya çıkmaktadır. İbnü'l-Vezîr bu konuda Zeydî lere şiddetle karşı çıkmaktadır.

Âhâd hadisin sıhhati konusunda Zeydî 'âlimlerin zikrettiği şartlar bir bütün olarak şunlardır:

1. Ravinin âdil olması gerekir.
2. Ravinin zâbıt olması gerekir. Bazen 'zâbıt' yerine 'gâfil olmama' kavramı kullanılmaktadır.
3. Hadisin ilgili olduğu konu meşhur olması gereken bir konu ise hadisin de meşhur olması gerekir. Hanefiler bu şöhrete, umum-i belva demektedir.
4. Haberin akli ve sem'î delillere aykırı olmaması.
5. Ravinin, rivayet esnasında ergenlik çağına girmiş olması.
6. Ravinin, mechûl birini kabul etmemesi.
7. Rivayetin kesin sîğayla olması.
8. Rivayetin Kur'an'a muvafık olması.
9. Biri tercih edilmeyecek şekilde sahih ve fasit anlam ihtimallerinin bulunmaması.
10. Ehl-i beytin hadisi sahih kabul etmesi.

Zeydî lere göre fıkıhla ilgili hadislerde bu on şartın çoğu aranmamaktadır. İmâm Kâsım b. Muhammed, *el-İ'tisâm* adlı eserinde Cuma konusunu ele alırken şöyle der:

“Seyyid Muhammed b. İbrâhîm, Cuma meselesinde¹⁷² şöyle demiştir: Hadisin sıhhati ancak iki durumdan biriyle olur. Biri, illet olmaksızın sika olanların kendileri gibi olanlardan hadisi nakletmeleri suretiyle senedin muttasıl olmasıdır. Bu, en yüksek mertebedir. Diğeri, mechûl birini ve mechûle benzeyenleri kabul etmeyen bir kişinin hadisi mürsel olarak rivayet etmesidir. Tabi bunun kesinlik ifade eden sığayla olması şarttır. Kanaatimce sahih olan görüşe göre mürsel hadislerin kabul edilmesinde şart böyledir. Sikanın kesinlik ifade eden sığayla da hadisin sıhhati tespit edilir. Mezhebimizin genel görüşüne göre hadisin sahih olabilmesi için bu üç yoldan birinin olması gerekir.”¹⁷³

Muhammed b. İbrâhîm el-Vezîr bu üç yolu şöyle açıklamaktadır:

Birinci yol: İlet olmaksızın, sika olanların hadisi nakletmesi suretiyle senedin muttasıl olmasıdır. O, hadisin sahih kabul edilmesinde bunu en üstün mertebe olarak kabul etmiştir. Bu, aynı zamanda ehl-i hadisin şartıdır. Fakîhler de bununla amel etmektedirler. Fakat onlara göre bu şart zorunlu değildir.

İkinci yol: Mürsel hadisi rivayet eden kişinin meçhul ravileri kabul etmemesi ve rivayet sığasının kesinlik ifade eden bir sığa ile olmasıdır. İbnü'l-Vezîr, mürsel hadislerin kabul edilebilmesi için bu şartı gerekli görmüştür.

Üçüncü yol: Bu yol Zeydî fakîhlerin genelinin yoludur. O da ravinin mechûl ravileri kabul etmeyen biri olması şart koşulmadan mürselin kabul edilmesidir. Ancak ravinin sika olması ve hadisi kesinlik ifade eden bir sığayla rivayet etmesi şarttır.

İbnü'l-Vezîr, Zeydîlerin mechûlün rivayetini kabul etmelerine şiddetle karşı çıkmıştır. O bu görüşüne “Şeytân insan suretine girer ve yalan şeyler söyler” hadisini

¹⁷² Cuma meselesinden maksat İmam Muhammed b. İbrahim el-Vezîr'in devlet başkanı olmadan cumanın kılınmasının cazi olduğuna dair risalesidir. Bu risale yazma halindedir. Bir nüshası Muhammed b. İbrahim el-Vezîr'in el yazma koleksiyonu içinde bulunmaktadır.

¹⁷³ Manşûr-Billâh, *el-İ'tisâm*, 1/15.

delil getirmiştir. Mürsel haberi kabul etmenin meçhul ravilerin doğru olmayan nakillerini benimsemek anlamına geleceğini ifade etmiştir.¹⁷⁴

B. Dört Mezhebe Göre Haberin Kısımları ve Kabul Şartları

Alimlerin cumhuruna göre rivayet bakımından haber iki kısma ayrılmaktadır. Bunlar mütevâtir ve âhâddır.¹⁷⁵ Hanefilere göre haber şu üç kısma ayrılmaktadır: Mütevâtir, meşhûr ve âhâd.¹⁷⁶

Daha önce geçtiği gibi dört mezhep mütevâtir sünnetin hüccet olduğu konusunda ittifak etmiştir. Hanefilere göre meşhur haber de böyledir. Aynı şekilde mezhepler haber-i vâhid ile amel edilmesinde de ittifak etmişlerdir.¹⁷⁷ Fakat onlar haber-i vâhidle amel edilebilmesi için gerekli görülen şartlar konusunda ihtilaf etmişlerdir. Haber-i vâhidi kabul hususunda ravi ile ilgili öne sürülen şartlar müslüman, akil, balığ, adalet ve zabt sıfatlarına sahip olmasıdır. Bu şartlar hakkında alimler müttefiktir.¹⁷⁸ Bazı şartlar konusunda ise mezhepler arasında farklılıklar bulunmaktadır.

1. Haber-i Vâhidin Kabul Edilmesinde Hanefilerin İleri Sürdüğü Şartlar

Hanefilerin âhâd haberin kabul edilmesi ve amel edilebilmesi için ileri sürdükleri şartlar şunlardır:

¹⁷⁴ İbnu'l-Vezîr, *el-'Avâşım ve 'l-kavâşım*, 2/57-58.

¹⁷⁵ Şevkânî, *Irşâdu'l-fuhûl*, 1/133.

¹⁷⁶ Şâşî, *Uşûlu's-Şâşî*, 269.

¹⁷⁷ Daha önce geçtiği gibi Şâşî bunu ifade etmiş ve Cüveynî de bu konuda icmâ olduğunu nakletmiştir. Şâşî, *Uşûlu's-Şâşî*, 272; Cuveynî, *el-Burhân*, 1/229.

¹⁷⁸ İbn Kudâme, *Ravzatu'n-nâzır*, 1/329; Ebu'l-Hasen Seyfuddîn 'Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî el-Âmidî, *el-İhkâm fî uşûli'l-aḥkâm*, ed. 'Abdurrezzâk Afîfî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1402), 2/71. Abdülazîz el-Buhârî şunu söylemiştir: "Haber-i vâhidin kabul edilebilmesinin şartları vardır. Bunların bir kısmında ittifak edilmiş, bir kısmında ise ihtilaf edilmiştir. Bu bölüm bazı şartları açıklamak içindir. Özetle bu şartlar şunlardır: Ravinin haberinin kabul edilebilmesi için onun rivayet ettiği, adaletli olduğu, zaptının bulunduğu ve fakih olduğu bilinmesi gerekir. Onun haberi kıyasa uygun veya aykırı olabilir. Bazıları onun fakih olmasını şart koşmamışlardır. Abdul'azîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/377; Emîr Pâdişâh, *Teyşiru't-Tahrîr*, 3/49, 88.

1- Ravinin rivayet ettiği hadise aykırı davranmaması. Örneğin Ebû Hüreyre, “Köpek herhangi birinizin kabını yalarsa o kabın temizliği, için ilki toprakla olmak üzere yedi defa yıkanmasıyla olur”¹⁷⁹ şeklinde rivayet ettiği hadise muhalefet etmiştir. Zira Ebû Hüreyre’nin bu durumdaki kabı üç defa yıkamakla yetindiğine¹⁸⁰ dair bir bilgi bulunmaktadır.

2- Hadisin konusun, umum-i belvâ türünden olmaması gerekir. Bu türden rivayetler haber-i vâhid durumunda ise hüccet olmaz. Fakat rivayet, umûm-ı belvâ nevinden bir konuda olmasına rağmen meşhur olmuş ve ümmet tarafından kabul edilmişse dikkate alınır. Bu gerekçe ile Hanefilerin amel etmediği hadislerle örnek olarak şu rivayet zikredilebilir: “Peygamber, namaza başlarken ellerini omuz hizasına kadar kaldırırdı. Rükû‘ için tekbir getirince ve rükû‘dan başını kaldırdınca aynı şekilde ellerini kaldırırdı.”¹⁸¹ Bu yerlerde elleri kaldırmak her rekatta ve her namazda tekrar edilmesi gereken bir şeydir. Dolayısıyla böyle bir şeyin pek çok kişi tarafından defalarca görülmesi ve nakledilmesi beklenir. Bu hadis, umum-i belva olan bir konuyla ilgilidir. Amele mesnet olabilmesi için meşhur olması şarttır.¹⁸²

3- Eğer ravi fakîh değilse hadisin kıyâsa ve şer‘î esaslara aykırı olmaması gerekir. “Musarrât (daha fazla süt verdiği sanılsın diye satış öncesindeki günlerde sütü kasten sağılmayan hayvan), bir sa‘ hurma ile birlikte geri verilir”¹⁸³ hadisi buna örnek

¹⁷⁹ Ebû'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc Muslim, *Şahîhu Muslim*, ed. Muhammed Fu'âd 'Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Turâsî'l-'Arabî, ts.), 1/234. , Hadis no: 279

¹⁸⁰ Hanefiler bu şart hakkında ihtilaf etmişlerdir. Safiyüddin şöyle demiştir: Ravi hadisin zahirine muhalefet ettiği zaman bize ve çoğu alime göre bu durum hadisin zahirini almayabir hâlel getirmez. Kerhî'nin tercihi de bu yöndedir. Hanefilerin çoğu bu durumun hadisle amel etmeye hâlel getirdiğini, hatta bu hadisi almanın caiz olmadığını ve ravinin mezhebini (yani yaptığı şeyi) esas almanın daha doğru olduğunu söylemişlerdir. Bu sebeple Ebû Hüreyre'nin köpeğin kabı yalaması konusunda rivayet ettiği “yedi defa yıkama” şeklindeki haberi, nedbe hamletmişlerdir. Bkz: Şafiyüddîn Muhammed b 'Abdurrahîm Hindî, *Nihâyetü'l-vuşûl fî dirâyeti'l-uşûl*, ed. Şaliḥ b Suleymân el-Yûsuf / Sa'd b Sâlim es-Suveyḥ (Mekke: el-Mektebetü'l-Ticâriyyet bi Mekketi'l-Mukerreme, 1416), 7/2955.

¹⁸¹ Ebû Hüreyre'den şöyle rivayet edilmiştir: Rasûlulullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Kim sağılmamış bir koyun satın alırsa ve onu sağarsa eğer dilerse kabul eder. Eğer kabul etmezse sağdığı süte karşılık bir sa‘ hurma verir.” Buḥârî, *Şahîhu'l-Buḥârî*, 1/148, Hadis no: 735; Muslim, *Şahîh*, 1/293, Hadis no: 391.

¹⁸² Seraḥsî, *Uşûlu's-Seraḥsî*, 1/344; 'Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Aḥmed el-Kāsânî, *Bedâ'i'ü's-şanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986), 1/30; Hindî, *Nihâyetü'l-vuşûl*, 7/2960; Emîr Pâdişâh, *Teyisiru't-Tahrîr*, 3/114.

¹⁸³ Buḥârî, *Şahîhu'l-Buḥârî*, 3/71; Hadis no: 2151, Muslim, *Şahîh*, “Büyû'”, 3/1158. Hadis no:1524.

gösterilebilir. Hanefiler hadislerin anlam ile rivayet edilmesinin yaygın bir durum olmasından dolayı böyle bir şart ileri sürdüklerini belirtmişlerdir. Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik, Selman el-Fârisî ve Bilal b. Ebî Rebâh'ı fakîh saymamışlardır.¹⁸⁴

2. Haber-i Vâhidin Kabul Edilmesinde Mâlikîlerin İleri Sürdüğü Şartlar

1- Haber-i vâhidin Medine halkının uygulamasına aykırı olmaması gerekmektedir. Çünkü Malikîlere göre Medine halkının uygulaması mütevâtir hadis gibi kabul edilir. Mütevâtir hadis ise âhâd haberden önce gelmektedir. Bu sebeple Mâlikîler “*Bayi ve müşteri ayrılmadıkları sürece muhayyerdirler*”¹⁸⁵ hadisiyle amel etmemiştir. Çünkü bu Medine ehlinin uygulamasına aykırıdır.¹⁸⁶

2- Haber-i vâhidin şeriattaki sabit esaslara ve mer‘î kurallara aykırı olmaması gerekir. Bu esasa göre onlar musarrât hadisini kabul etmemektedirler. Zira bu haber “*el-Ĥarâcü bi’-d-ġamân*” (Bir şeyin tazmin sorumluluğu kime aitse o şeyin semeresinden yararlanma hakkı da ona ait olur) kaidesine aykırıdır. Ayrıca bir şeyi telef eden kimse o şeyin misli veya kıymetini ödemekle yükümlüdür. Telef ettiği şey dışında yiyecek ve eşya gibi bir şey ile tazmin, söz konusu değildir.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Sahâbe arasında fakîh olarak bilinenler; Übey b. Ka‘b, Abdurrahman b. ‘Afv, Huzeyfe b. el-Yemân ve Abdullah b. Zübeyr gibilerdir. Bunların hadisleri kıyasa uysun veya aykırı olsun hüccettir. Zira bu kimselerin sahip oldukları fıkıh sayesinde rivayet ettikleri olayın mânasını ve hakikatini bozmadan naklettikleri düşünülür. Fukâhânın cumhurunun görüşü de bu şekildedir. Hadis imamlarının görüşüne göre iae hadis kıyasa uygunsa daha da güçlenir. Bu durumda da kıyasa değil, hadise tutunulmuş demektir. Kıyas sadece onu teyit eder. Hadisin kıyasa aykırı olması ise onu geçersiz kılmaz. Bkz: Abdul‘azîz el-Buhârî, *Keşfu’l-esrâr*, 2/377, 379. Abdülazîz el-Buhârî ayrıca şunu söylemiştir: Ebû’l-Hasan el-Kerhî ve ashâbımızdan onun fikrine uyanlara göre ravinin fakîh olması, haberin kıyasa tercih edilmesi için şart değildir. Her adil ve zâbit olan kişinin haberi kabul edilir. Tabi bu haberin Kitab ve meşhur sünnete aykırı olmaması şartıyla... Eğer bunlara aykırısı bu durumda kıyas öne alınır. Bkz: Abdul‘azîz el-Buhârî, *Keşfu’l-esrâr*, act 2/383; Emîr Pâdişâh, *Teysiru’t-Tahrîr*, 3/89.

¹⁸⁵ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî, *Sunen*, ed. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetu’l-‘Asriyye, ts.), 5/325 Hadis no: 3456; Ebû ‘Abdirrahmân Ahmed b. Şu‘ayb en-Nesâ’î, *es-Sunenu’l-kubrâ*, ed. Hasan ‘Abdumun‘im eş-Şelebî (Beyrut: Mu‘essesetu’r-Risâle, 2001), “Büyû”, 6/15, Hadis no: 6031.

¹⁸⁶ el-Kâdî Ebû Muhammed ‘Abdulvehhâb, *el-Me‘üne ‘alâ mezhebi ‘âlimi’l-Medîne*, ed. Hamîş ‘Abdulhak (Mekke: el-Mektebetu’t-Ticâriyye, ts.), 81; İbn Cuzey, *Takrîbu’l-vuşûl*, 184; ‘Abdulbâkî b. Yûsuf ez-Zurkânî, *Şerhu’z-Zurkânî ‘alâ muhtaşari Ĥalîl*, ed. ‘Abdusselam Muhammed Emîn (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2002), 5/198.

¹⁸⁷ Ebû ‘Umer Yûsuf b. ‘Abdillâh el-Kurtubî İbn ‘Abdilber, *et-Temhîd limâ fi’l-Muvaţta’ mine’l-me‘ânî ve’l-esânîd*, ed. Muştâfâ b. Ahmed el-‘Alevî, Muhammed ‘Abdulkerîm el-Bekrî (Mağrib: Vizâratu ‘Umûmî’l-Evkâfi ve’ş-Şu‘unu’l-İslâmiyye, 1387), 18/205; Şâfi‘î, *el-Muvâfakât*, 3/204.

3. Haber-i Vâhidin Kabul Edilmesinde Şâfiîlerin İleri Sürdüğü Şartlar

Şâfiîler de haber-i vâhidin kabul edilmesi için ravide bulunması gereken birtakım şartlar ileri sürmüşlerdir Bunlar şunlardır:¹⁸⁸

- 1- Ravinin dininde sika olması ve hadiste doğru söyleyen biri olarak bilinmesi
- 2- Ravinin akıllı ve mükellef olması ve rivayet ettiğini anlaması
- 3- Ravinin rivayet ettiği hadislerde zâbıt olması.
- 4- Hadisin hadis ilmi ehlinin hadisine muhalif olmaması.¹⁸⁹

Şâfiîler haber-i vahidile amel konusunda ravilerin adalet ve zabt sıfatına sahip olmalarının yanı sıra senedde ittisal şartını gerekli görmektedirler. Bundan dolayı bazı şartlar olmadığı sürece Mürsel hadisle ameli kabul etmemektedirler.¹⁹⁰

4. Haber-i Vâhidin Kabul Edilmesinde Hanbelîlerin İleri Sürdüğü Şartlar

İmâm Ahmed b. Hanbel (ö. 241/856), Şâfiîler gibi âhâd haberin kabulü ve ameli için senedin sahih olmasını şart koşmuştur.¹⁹¹ Hanbelîler, Şâfiîlerden farklı olarak mürsel

¹⁸⁸ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 123; Âmidî, *el-İhkâm*, 2/71; Abdullâh b. Muhammed b. Ahmed İbn Şerif et-Tilimsânî, *Şerhu'l-me'alim fi uşûli'l-fikh*, ed. 'Adîl Ahmed Abdulmevcûd, 'Ali Muhammed Mu'avîd (Beyrut, Lübnan: 'Alemlü'l-Kutub li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1999), 2/211; Ebu'l-Hasen 'Alî b. 'Abdulkâfi Taqiyuddîn es-Subkî, *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416), 2/311.

¹⁸⁹ Zerkeşî şöyle demiştir: Onun şartı varlığı sahih olan ve akla göre varlığı imkansız olmayandır. Eğer akıl onu imkansız kılsa reddedilir. Sıhhati kesin olan bir metne aykırı olmaması gerekir. Ümmetin ve sahâbenin icmâna aykırı olmaması gerekir. Ebû 'Abdullah Bedruddîn Muhammed Zerkeşî, *el-Baḥru'l-muḥîṭ fî uşûli'l-fikh* (Kâhire: Dâru'l-Kutubî, 1414), 6/250.

¹⁹⁰ Sahâvî bu şartlardan bahsetmiştir. O, bu konuda şunu söyler: İmam Ebû Hanife, İmam Mâlik ve onlara uyanlara göre mürsel hadis hüccettir. İmam Şâfiî ve cumhura göre mürsel hadis, başka bir mürsel hadis ile desteklenirse ve bu destek olan mürseli rivayet eden ravi birincinin şeyhi dışındakilerden ilim almışsa ya da mürsel, zayıf dahi olsa bir müsned ile desteklenirse ya da aynı ravilerin olduğu bir senedle gelen bir müsned ile desteklenirse-ki bu daha evaldır-hüccettir. Bu da diğer mürsel bir karine ya da sahâbi kavli ya da onlardan sonra gelen Tabi'în'in fetvasıyla tercih edilmediğinde böyledir. Bkz: Ebû 'Abdullâh Bedruddîn Muhammed Zerkeşî, *en-Nuket 'alâ Muḥaddimetî İbni's-Şalâh*, ed. Zeynulâbidîn b. Muhammed b. Bilâferîc (Riyâd: Edvâ'u's-Selef, 1998), 1/491.

¹⁹¹ İbn Kudâme şunu söyler: Rivayeti kabul edilen ravide dört şart bulunması gerekir. "Bunlar şunlardır: İslam, teklîf, adalet ve zapt." İbn Kudâme, *Ravzatu'n-nâzir*, 1/329. Ayrıca bkz: Suleymân b. 'Abdulkâvî b. Kerîm et-Ṭûfî, *Şerhu Muḥtaşari'r-ravza*, ed. 'Abdullah b. 'Abdulmuḥsîn et-Turkî (Muessetu Risâle, 1407), 2/136.

hadisi kabul etmektedirler. Çünkü İmâm Ahmed senedde muttasıl olma şartını aramamıştır.¹⁹²

Zeydîler tarafından ileri sürülen ‘haber-i vâhidin esaslara aykırı olmaması’ şartı Hanefîlerin ileri sürdüğü şartla aynıdır. Zeydîlerin âhâd haberin umûm-i belvâ olan bir konuda olmama şartı da yine onlarınkiyle aynıdır.

Şâfiîler ve Hanbelîler âhâd hadisin, genel sıhhat şartlarını taşımasıyla yetinmişlerdir. Onlar sahih hadis şartlarını taşıyan bütün âhâd haberleri kabul etmişlerdir. Ravinin rivayet ettiğine aykırı davranması, hadisin umûm-i belvâ olan bir konuda olması ya da esaslara aykırı olmasına bakmamışlardır. Bu sebeple çelişen hadisleri cem‘ etme yoluna başvurmuşlardır.

Şâfiîler ve Hanbelîler hadisin zannî veya kat‘î olmasına bakmadan hadisin sabit olmasına bakmışlardır. Hanefîler ise âhâd hadiste bulunan zanniliği dikkate almışlardır. Onlar hadisin sübutunu güçlendiren şartlar koymayı uygun görmüşlerdir. Hadis bu şartlara aykırı olduğu takdirde onu şüpheli olarak kabul etmişler veya reddetmişler ya da başka delilleri ona tercih etmişlerdir. Zeydîlerin hadisi kabul etme şartları, Şâfiî ve Hanbelîlerin şartlarından daha çok Hanefîlerin şartlarına benzemektedir.

¹⁹² İbn Kudâme, sahâbe dışındakilerin mürseliyle ilgili olarak Ahmed b. Hanbel’den iki rivayet nakletmektedir. Bu iki rivayetten ilkinde göre İbn Hanbel mürseli kabul eder. Bu el-Kâdî’nin de tercihidir. İmam Mâlik, Ebû Hanife ve mütekelliminden bir grubun görüşü de bu şekildedir. Diğer rivayet ise İbn Hanbel’in Mürsel haberi kabul etmediği yönündedir. Bu görüş de İmam Şâfiî, bazı ehl-i hadis ve Zâhirîlerin görüşüdür. Bkz: İbn Kudâme, *Ravzatu’n-nâzir*, 1/365.

II. ZEYDİLER VE DÖRT MEZHEBE GÖRE PEYGAMBER'İN FİİLLERİ

A. Zeydî lere Göre Peygamber'in (s.a.s.) Fiilleri

Bu başlık altında Peygamber'in (s.a.s.) fiilleri iki bakımdan ele alınacaktır. Biri onun fiillerine tabi olma ve bunları delil gösterme yönü; diğeri onun fiilleri ve diğeri fiilleri ya da sözleriyle çeliştiği zaman bu fiillerle nasıl amel edileceği yönüdür.

Zeydîler Peygamber'in (s.a.s.) fiillerine tabi olma zorunluluğunu engelleyen bir delil bulunmadığı sürece onun bütün fiillerine tabi olunması gerektiği görüşündedirler. Onun fiillerine tabi olmanın zorunlu olmadığı durumlar iki tanedir. Birincisi kalkma, oturma, yeme ve içme gibi insan tabiatının bir gereği olarak sergilediği fiillerdir. İkincisi visal orucu gibi mükellefiyette sadece ona özgü olan fiillerdir. Peygamber'e (s.a.s.) özgü olan fiillerde bizler yükümlü değiliz. Peygamber'in (s.a.s.) bu fiilleri dışındaki fiillerinde ona uymak gerekir.¹⁹³ Zeydî ler; uymayı, başka birine uymak için o kimsenin yaptığı veya terk ettiği şeyi onun gibi yapma veya terk etme şeklinde açıklamışlardır. Rasûlullah'ın (s.a.s.) beş vakit namazı kıldığı gibi kılmamız buna örnek gösterilebilir.¹⁹⁴

Zeydî olan en-Nâtık Bilhakk Yahya b. el-Hüseyn (ö. 424/1033) bu konuda Zeydî mezhebine muhalefet etmiştir. Ona göre Peygamber'in (s.a.s.) bütün fiillerine uymak gerekli değildir. Bu konuda detay vardır. Şöyle ki Peygamber'in (s.a.s.) fiilleri kısımlara ayrılmaktadır. Bir kısım fiillerine uymak vaciptir. Bir kısım fiilleri ise böyle değildir. Onun fiillerini şöyle sınıflandırabiliriz:

Peygamber'in (s.a.s.) bazı fiilleri ilk olarak bir hüküm koyma şeklindedir. Bu fiiller nasıl gerçekleşmişse o şekilde yapılması gerekir. Bu fiiller vacip, mendûb ve mubâh kısımlarına ayrılmaktadır.

¹⁹³ İbnu'l-Murtazâ, *Minhâcu'l-vuşûl*, 520; Behrân, *Metnu'l-Kâfil bi neyli's-sûl fi 'İlmi'l uşûl*, 9.

¹⁹⁴ İbnu'l-Murtazâ, *Minhâcu'l-vuşûl*, 524; Behrân, *Metnu'l-Kâfil bi neyli's-sûl fi 'İlmi'l uşûl*, 9.

Peygamber'in (s.a.s.) bazı fiilleri hitâbı açıklamak içindir. Bu durumda bu fiillerin hükmü, açıkladığı şeyin hükmü gibidir. Açıklanan şey vacipse bu fiil de vacip olur. Eğer mendûp veya mubâh ise o fiil de öyle olur.

Peygamber'in (s.a.s.) bazı fiilleri, Allah'ın emrini yerine getirmek için yaptığı fiillerdir. Bu fiiller bizim ona uyma konusuna girmemektedir. Çünkü Rasûlullah (s.a.s.) emir gereği yaptığı gibi biz de bu fiilleri emir gereği yerine getiririz. Bu fiilde onun ve bizim durumumuz aynıdır.

Peygamber'in (s.a.s.) bazı fiilleri, fiilin vacip veya mubah olmasına bağlı olarak yaptığı fiillerdir. Bu fiiller de bizim ona uyma konusuna girmiyor. Çünkü Peygamber; gerek vacip olsun gerek mubah olsun bu fiilleri hangi gerekçeyle yapıyorsa biz de aynı şekilde yaparız.¹⁹⁵

Yukarıda anlatılanlara göre en-Nâtık Bilhâkk'ın görüşüne göre Peygamber'e (s.a.s.) uyma konusunda onun fiilleri iki çeşide ayrılmaktadır. Birincisi ilk olarak bir hüküm koyma ve hitabı açıklama şeklinde Peygamber'in yaptığı fiillerdir. Bunlar yukarıda zikredilen birinci ve ikinci kısımdaki fiillerdir. İkincisi Allah'ın emrini yerine getirmek için Peygamber'in yaptığı fiillerdir. Bunlar yukarıda zikredilen son iki kısımdaki fiillerdir.

Peygamberin ilk olarak bir hüküm koyma şeklinde yaptığı fiiller; vacip, mendûp ve mubâh fiiller olabilir. Fakat onun Allah'ın emrini yerine getirmek için yaptığı fiillerde bizim ona tabi olmamız söz konusu değildir. Çünkü Peygamber Allah'ın emrini yerine getirdiği gibi biz de Allah'ın emrini yerine getiriyoruz. Dolayısıyla en-Nâtık Bilhakk'a göre Peygamber'in (s.a.s.) fiillerine mutlak olarak tabi olmanın gerekli olduğu söylenemez.

¹⁹⁵ Nâtık-Bilhakk, *el-Muczî fî uşûli'l-fikh*, 2/352.

Aralarında el-Mansûr Billâh'ın (ö. 614/1282) hocası el-Hasan b. Muhammed er-Rassâs'ın da (ö. 584/1189) bulunduğu bazı Zeydîler, fiil ile delil gösterilebilmesi için fiilin vacip, mendup ya da mubah bakımından durumunun bilinmesini şart kılmışlardır. Onlar fiilin durumu bilinmezse ona tabi olmanın bir gerekçesi olamayacağını söylemektedirler. el-Mansûr Billâh Peygamber'in (s.a.s.) fiillerini şer'î hükümler için delil göstermede icmâ olduğunu nakletmiş ve fiillerin delalet yönü bilinmezse ve bunun hangi yolla bilineceği de bilinmezse bu durumda onun fiillerinin hükmünün vücûp olduğunu söylemiştir. Fakat onun hocası el-Hasan b. Muhammed er-Rassâs böyle düşünmemektedir.¹⁹⁶

B. Zeydîlere Göre Peygamber'in Bir Fiili ve Başka Bir Fiili ya da Sözü Arasında Teâruzun Olması

Peygamber'in (s.a.s.) fiillerinin teâruz etmesini (çelişmesini) şu kısımlara ayırmak mümkündür: 1- İki fiil arasında teâruz. 2- Bir fiil ve söz arasında teâruz. İki sözü arasındaki teâruz ise fiiller konusuna girmemektedir. Onun fiillerinin teâruz etmesini iki bakımdan ele alacağız. Biri teâruzun gerçekleşip gerçekleşmediği, diğeri de teâruz eden fiillerin hükmü bakımındandır.

Birincisi; Peygamber'in (s.a.s.) fiilleri arasında teâruzun gerçekleşip gerçekleşmediği meselesidir. Zeydîlerin çoğu Peygamber'in (s.a.s.) fiilleri arasında teâruzun gerçekleşmediği görüşündedir. en-Nâtık Bilhakk ve el-Mansûr Billah'ın hocası Ebû Alî el-Hasan b. Muhammed er-Rassâs (ö. 584/1189) bu görüştedirler.¹⁹⁷ el-Mansûr Billâh Abdullah b. Hamza bu teâruzun olabileceği görüşündedir. el-Mansûr Billah'ın Zeydîlere muhalefet etmesi gerçek anlamda olmayıp isimlendirmededir. Çünkü onun teâruzun meydana geldiğini kabul ettiği yerler nesih ve tahsis konularıdır. el-Mansûr

¹⁹⁶ el-Mansûr Billâh, *Şafvetu'l-ihtiyâr*, 234-235; İbnu'l-Murtazâ, *Minhâcu'l-vuşûl*, 525.

¹⁹⁷ Nâtık-Bilhakk, *el-Muczî fi uşûli'l-fikh*, 2/381; İbnu'l-Murtazâ, *Minhâcu'l-vuşûl*, 532.

Billah, Peygamber'in (s.a.s.) fiilinin neshedilmesi ya da tahsis edilmesi konularında Zeydiler ile aynı görüştedir. el-Mansûr Billah fiiller arasında teâruz olduğu zaman buna teâruz demektedir. Zeydiler ise fiiller arasında teâruz olduğu zaman buna nesih demektedirler. Her iki taraf da bir zaman içinde ve fiil tekrar edip devam ettiği esnada fiilde teâruzun olamayacağı konusunda ittifak etmektedirler.¹⁹⁸ Yani teâruz eden fiillerden birinin hükmü devam ederken diğeri devam etmez, neshedilir. Bu sebeple onlar arasında gerçek anlamda ihtilaf bulunmamaktadır. İsimlendirmede sadece ihtilaf bulunmaktadır. Biri teâruz derken diğeri nesh diyor. Sârimüddin Zeydiler ile el-Mansûr Billâh arasındaki ihtilafın gerçek anlamda olmadığını, sadece isimlendirmede ihtilaf olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁹

İkincisi; teâruz eden fiillerin hükmü konusudur. İmam Ahmed b. Yahya el-Mürtezâ; teâruzun gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda el-Mansûr Billâh ile Zeydiler arasındaki ihtilaf hakkında konuşurken şöyle demiştir: “Herhalde onlar arasındaki tartışma; Peygamber'den (s.a.s.) bir fiil ve onun zıddı olan başka bir fiil rivayet edilip de bunların tarihi nakledilmediğinde olmaktadır.” Bu durumda Zeydilere göre çelişen iki fiil ile de amel edilir. Çünkü ayrı zamanlarda bu iki fiil ile amel edilebilir. Hatta bu iki fiilin her birinin hangi zamana ait olduğu bilinmezse bu iki fiil ile amel edilirken takdîm ve te'hîr yapılabilir. Ahmed b. Yahya el-Mürtezâ Zeydilerin bu görüşüne karşı çıkmıştır. O fiillerin hükümleri bilindiği zaman ve hangisinin neshedildiği bilinmediği zaman ikisi ile de amel edilmesinin doğru olamayacağını söylemiştir.²⁰⁰ Yani bunlar ile amel edildiği zaman hangisinin mensûh olduğu bilinmediği için mensûh ile amel edilmiş olur. Bu da caiz değildir.

¹⁹⁸ el-Mansûr Billâh, *Şafvetu'l-ihtiyâr*, 155-156.

¹⁹⁹ Vezîr, *el-Fuşûlu'l-lu'lu'iyye*, 215. Sârimüddin bu şekilde söylüyor. Fakat el-Hasan el-Celâl ihtilafın isimlendirmede olmadığını, gerçek anlamda aralarında ihtilafın olduğu görüşündedir. Bkz: Hasan b. Ahmed b. Muhammed Celâl el-Yemenî, *Nizâmu'l-fuşûl Şerhu'l-fuşûli'l-lu'lu'iyye*, ed. Ahmed 'Alî Nuruddîn (Merkezu't-Turâş ve'l-Buhûşî'l-Yemenî, ts.), 766.

²⁰⁰ İbnu'l-Murtazâ, *Minhâcu'l-vuşûl*, 533.

Fiil ve söz teâruz ettiği zaman iki durum söz konusu olur. Biri bunların tarihinin bilinmesi diğeri bilinmemesidir. Eğer bunların tarihleri bilinirse sonra olan, öncekini nesheder. Öncekini yapabilecek şekilde sonraki ile önceki arasında bir zaman aralığının olması şarttır. Eğer sonraki, öncekini yapabilecek kadar bir zaman sonra olmazsa bu durumda nesih olmaz tahsîs olur.²⁰¹ Eğer bu ikisinin de tarihi bilinmezse söz fiile öncelenir.²⁰² Yani söz ile amel edilir. Fiil terk edilir.

C. Dört Mezhebe Göre Peygamber'in (s.a.s.) Fiilleri

Dört mezhebe göre Peygamber'in (s.a.s.) fiillerini ele almadan önce usûlcülere göre onun fiillerinin genel sınıflandırmasını açıklamak istiyoruz. Usûlcülerin cumhuru Peygamber'in (s.a.s.) fiillerini vüvûp, nedp ya da ibâhı gerektiren fiiller şeklinde üç kısma ayırmaktadır. Hanefiler ise Peygamber'in (s.a.s.) fiillerini tabi olunan ve olunmayan fiiller şeklinde iki kısma ayırmaktadırlar. Tabi olunmayan fiilleri de zelle diye isimlendirmektedirler. Zelle, Peygamber'den (s.a.s.) sadır olan ve affedilen küçük hatalardır. Bu kısım fiillerde Peygamber'e (s.a.s.) tabi olunmaz. Hanefiler tabi olunan fiilleri dört kısma ayırmaktadırlar. Bunlar farz, vâcip, müstehâb ve mubahtır. Hanefilerin dışındakiler bu fiilleri üç kısma ayırmaktadırlar. Bunun sebebi onların Peygamber (s.a.s.) için üç kısım fiil olacağını, Hanefilerin düşündüğü gibi Peygamber hakkında farz ve vacibi birbirinden ayıracak şekilde ıstılahi anlamdaki vacibin olamayacağını düşünmeleridir.²⁰³

Dört mezhebe göre Peygamber'in fiilleri dört kısma ayrılmaktadır:

²⁰¹ Buna şu örnek verilmektedir: Peygamber'den (s.a.s.) tuvalet ihtiyacını giderirken kibleye yönelmeyi yasakladığı rivayet edilmiştir. Aynı şekilde onun tuvalet ihtiyacını giderirken kibleye yöneldiği de rivayet edilmiştir. Eğer tuvaleti ihtiyacını giderirken onun kibleye yönelmesi bunu yasaklamadan sonra ise ve yasakla ile nehyetme arasında bir zaman aralığı varsa onun fiili sözünü nesheder. Eğer bir zaman aralığı yoksa onun fiili sözünü nesheder. Bkz:

²⁰² Nâtiq-Bilhak, *el-Muczî fî uşûli'l-fikh*, 2/382-383; İbnu'l-Murtazâ, *Minhâcu'l-vuşûl*, 534.

²⁰³ Ceşşâs, *el-Fuşûl*, 3/215; Serahsî, *Uşûlu's-Serahsî*, 2/87; Abdul'azîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/199; Kâsım İbn Kутlubeğâ, *Hulâşatü'l-efkâr şerhu muhtaşari'l-menâr*, thk. Hâfız Şenâullâh Zâhidî (Dâru İbn Hâzm, 1424), 157; Cuveynî, *el-Burhân*, 3/225.

Birincisi: Bir beşer olarak onun yaptığı fiillerdir. Bunlar kalkma, oturma gibi insanın doğası gereği olarak yapılan fiillerdir. Dört mezhep bu fiillerin hükmünün gerek Peygamber (s.a.s.), gerekse ümmeti için olsun mübâh olduğu konusunda ittifak etmiştir.²⁰⁴

İkincisi: Şer‘î vasfı bilinen ve açıklayıcı olan fiillerdir. Açıklayıcı olmaktan maksat şer‘î nasların mücmelini açıklamasıdır. Dört mezhebe göre bu fiillerin hükmü, şer‘î vasfı bilinen ve açıklanan mücmelin hükmüne tabidir. Mücmel, vacip ise onu açıklayan fiil de vacip olur. Mücmel, müstahap ise o fiil de müstahap olur. Mücmel mubah ise o fiil de mübâh olur.²⁰⁵

Üçüncüsü: Şer‘î vasfı bilinmeyen, fakat Allah’a yakınlık maksadıyla yapıldığı anlaşılan fiillerdir. Hanefilerin müteahhirîn alimleri şer‘î vasfı bilinmeyen fiilleri Allah’a yakınlık kastıyla yapılan ve yapılmayan olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. Mütেকaddimîn Hanefiler böyle bir ayırıma gitmemişlerdir. İbnü’s-Sâ‘âtî Allah’a yakınlık kastıyla yapılan fiillerin mendûb olduğunu söylemiştir.²⁰⁶ Mâlikîlerin çoğu şer‘î vasfı bilinmeyen fiillere uyulması gerektiği görüşündedir.²⁰⁷ Şâfiîlerden Şîrâzî (ö. 476/1084) şer‘î vasfı bilinmeyen fiilleri iki kısma ayırmamıştır.²⁰⁸ Cüveynî (ö. 478/1086) ve Âmidî (ö. 631/1234) gibi Şâfiî alimler bunları iki kısma ayırmışlardır. Onlar Allah’a yakınlık kastıyla yapılan fiillerin hükmünde ihtilaf edildiğini ve İmam Şâfiî’ye göre bunların

²⁰⁴ Abdul‘azîz el-Buhārî, *Keşfu’l-esrâr*, 3/200; Ebu’l-Velîd Suleymân b. Halef Bâcî, *İhkâmü’l-fuşûl fî ahkâmî’l-uşûl*, thk. Abdullâh b. Muhammed Cebûrî (Beyrut: Müessesetu’r-risâle, 1409), 1/223; Âmidî, *el-İhkâm*, 1/173; Ebû ‘Abdillâh Şemsuddîn Muhammed İbn Muflîh, *Uşûlü’l-fıkıh*, thk. Fehd b. Muhammed Sedehân (Mektebetu ‘Abikân, 1420), 1/328.

²⁰⁵ Ceşşâş, *el-Fuşûl*, 3/215; Serahsî, *Uşûlu’s-Serahsî*, 2/87; Ebû ‘Abdillâh Fahrüddîn Muhammed er-Râzî, *el-Maḥsûl*, ed. Taha Câbir Feyyâz el-‘Alvânî (Riyad: Mu’essesetu’r-Risâle, 1997), 110; Kârâfî, *Şerhu Tenkîhi’l-Fuşûl*, 288; Cemâluddîn İbrâhîm b. ‘Alî b. Yûsuf Ebu İshâk eş-Şîrâzî, *et-Tebşıra fî uşûli’l-fıkıh*, ed. Muhammed Ḥasan Heyto (Dimeşk: Dâru’l-Fikr, 1403), 240; Ebu’l-Hatṭâb Maḥfûz b. Aḥmed b. el-Kelvezânî, *et-Temhîd fî uşûli’l-fıkıh*, ed. Mufîd Muhammed Ebû ‘Amşe, Muhammed b. ‘Alî b. İbrâhîm (Cidde: Merkezu’l-Baḥsî’l-‘İlmî ve ‘ihyâi’t-Turâsî’l-İslâmî, 1406), 2/313.

²⁰⁶ Muzaferuddîd Aḥmed b. Alî İbnü’s-Sa‘âtî, *Nihâyetü’l-vuşûl ilâ ‘ilmi’l-uşûl*, thk. Sa‘d b. Ğarîr Silmî (Câmi‘ātu Ümmi’l-Kurâ, 1405), 1/246. Allah’a yakınlık kastıyla yapılan fiil türünü ele alanlardan biri de Emîr Padişâh’tır. Bkz: Emîr Padişâh, *Teysiru’t-Tahrîr*, 3/127-128.

²⁰⁷ Bâcî, *İhkâmü’l-fuşûl fî ahkâmî’l-uşûl*, 1/223; Ebûbekir Muhammed b. ‘Abdillâh İbnü’l-‘Arabî, *el-Maḥsûl fî uşûli’l-fıkıh*, thk. Hüseyin ‘Alî Yedîrî - Sa‘îd Fûde (Amman: Dâru’l-Beyâriḳ, 1420), 110-111; Kârâfî, *Şerhu Tenkîhi’l-Fuşûl*, 288.

²⁰⁸ Şîrâzî, *et-Tebşıra fî uşûli’l-fıkıh*, 242.

mendûb olduğunu söylemişlerdir. Cüveynî de bu görüşü benimsemiştir. Fakat Cüveynî bu tür fiilin nedbe delalet etmediğini, ancak Allah’a yakınlık kastıyla yapıldığına en yakın anlamın bu olduğunu söylemiştir.²⁰⁹ Hanbelilere göre fiilin şer‘î vasfı bilinmediği zaman eğer o fiil Allah’a yakınlık kastıyla yapılırsa vacip olmaz. Mendûb olması muhtemeldir. İmam Ahmed’den bu tür fiillerin şer‘î vasfı öğrenilinceye kadar bunlar hakkında tevakkuf edileceği yani hiçbir hüküm verilemeyeceğine dair bir rivayet bulunmaktadır. Kelvezânî de bu rivayeti desteklemiş ve o da bunlar hakkında hiçbir hüküm verilemeyeceği görüşünü benimsemiştir.²¹⁰

Dördüncüsü: Şer‘î vasfı bilinmeyen, fakat Allah’a yakınlık maksadıyla yapıldığı anlaşılmayan fiillerdir. Hanefîler ve Hanbelîler bu tür fiillerin mubah olduğu görüşündedirler. Hanefîlerden Kerhî bu tür fiillerin şer‘î vasfı belli oluncaya kadar bunlar hakkında herhangi bir hüküm verilemeyeceği görüşündedir.²¹¹ Mâlikîler bu tür fiillerin mübâh olduğu görüşündedirler. Mâlikîlerden Ebûbekir İbnu’l-Arabî bu tür fiillerin mendûb olduğu görüşündedir.²¹² Şâfiîlerin çoğu bu konuda tevakkuf etmiş yani hiçbir hüküm belirtmemiştir. Cüveynî bu tür fiillerin yapılmasında bir sakıncanın olmadığı görüşündedir. O bu görüşü için bu konuda Sahâbenin bir meselenin yasak olup olmamasında ihtilaf etmesinin ve daha sonra Peygamber’in (s.a.s.) yaptığını öğrendiklerinde onların da o fiili yaptığını dayanak göstermiştir. Böylece ona göre Allah’a yakınlık kastıyla yapıldığı anlaşılmayan fiil sadece bir sakıncası olmadığı anlamına gelmektedir. Âmidî ise bu konuda tevakkuf edileceği ya da bu fiilin mubah olduğu görüşündedir.²¹³

²⁰⁹ Cüveynî, *el-Burhân*, 1/184; Âmidî, *el-İhkâm*, 1/174; Râzî, *el-Maḥṣûl*, 3/229.

²¹⁰ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 2/313, 317; İbn Muflîḥ, *Uşûlü’l-fıkḥ*, 1/328, 1/336.

²¹¹ Ceşşâş, *el-Fuṣûl*, 3/215; Seraḥsî, *Uşûlu’s-Seraḥsî*, 2/87; Abdul‘azîz el-Buḥārî, *Keşfu’l-esrâr*, 3/199; Kelvezânî, *et-Temhîd*, 2/317; İbn Muflîḥ, *Uşûlü’l-fıkḥ*, 1/333-336.

²¹² Bâcî, *İhkâmü’l-fuṣûl fî aḥkâmî’l-uşûl*, 1/223; İbnu’l-Arabî, *el-Maḥṣûl fî uşûli’l-fıkḥ*, 111; Qarâfî, *Şerḥu Tenkîhi’l-Fuṣûl*, 288.

²¹³ Cüveynî, *el-Burhân*, 1/185; Âmidî, *el-İhkâm*, 1/174; Râzî, *el-Maḥṣûl*, 3/229.

D. Dört Mezhebe Göre Peygamberin Bir Fiili ile Başka Bir Fiili ya da Sözü Arasında Teâruzun Olması

1. Dört Mezhebe Göre Peygamber'in İki Fiili Arasında Teâruzun Olması

Bütün mezhepler Peygamber'in (s.a.s.) iki fiili arasında teâruzun olup olmasını meselesini ele almışlardır. Onlar fillerin bizzat kendilerinde teâruzun olamayacağı konusunda ittifak etmişlerdir. Çünkü fiillerin umûm anlamı yoktur. Ayrıca o iki fiilin her biri farklı zamanlarda meydana gelmektedir. Fakat fillerin hükümlerinde teâruz olabilmektedir. Örneğin iki fiil bir zaman içinde yapılmaktadır. Belli bir günde orucun tutulması ve o günün orucunun devamlı emredilmesi gibi birinci fiil tekrar etmektedir. İkinci fiil ise o günde oruç tutulmama şeklinde olmaktadır. Bu durumda teâruz meydana gelir.²¹⁴ Bu şekilde teâruzun bulunduğu fiillerde hangi fiilin önce hangisinin sonra olduğu bilinirse dört mezhebin cumhuruna göre sonraki fiil önceki fiili nesheder.²¹⁵ Hanefilerden Kerhî (ö. 340/952) buna muhalefet etmiştir. O sadece Peygamber (s.a.s.) için bunun nesih olduğunu söylemiştir. İbnü's-Sa'âtî (ö. 694/1295) bu konuda ona uymuştur. Emîr Padişah (ö. 917/1512) ise burada neshin sadece Peygamber (s.a.s.) ile sınırlı olmasını kabul etmemiştir. O bu neshin hem Peygamber (s.a.s.) hem de ümmeti için geçerli olduğunu söylemiştir.²¹⁶ Peygamber'in (s.a.s.) teâruz eden iki fiilden hangisinin önce ve hangisinin sonra olduğu bilinmediği durumla ilgili olarak Hanefilerin bu konudaki açıklamalarını

²¹⁴ el-°Alā° Muḥammed b. °Abdilḥamīd Esmendī, *Beḡlu°n-naḡar fī °l-uṣūl*, thk. Muḥammed Zekī Abdalberr (Ḳāhire: Mektebetu°t-turās, 1412), 514; Emîr Pādīṣāh, *Teysiru°t-Taḡrīr*, 3/147; Ebu°l-°Abbās Şihābuddīn Aḡmed b. İdrīs Ḳarāfī, *Nefāisu°l-uṣūl fī ṣerḡi°l-maḡṣūl*, thk. °Ādil °Abdulmevcūd (Mektebetu Neẓār Muṣṭafā el-Bāz, 1416), 6/2356; İmāmu°l-Ḥaremeyn Ebu°l-Me°ālī °Abdumelik b. °Abdillāh Cuveynī, *et-Telḡīṣ fī uṣūli°l-fīḡḡ*, thk. °Abdullāh Nebālī - Beṣīr °Amrī (Beyrut: Dāru°l-Beṣāiri°l-İslāmiyye, ts.), 2/251-253.

²¹⁵ Esmendī, *Beḡlu°n-naḡar fī °l-uṣūl*, 514-515; Emîr Pādīṣāh, *Teysiru°t-Taḡrīr*, 3/148; Bācī, *İḡkāmü°l-fuṣūl fī aḡkāmī°l-uṣūl*, 1/230; İbnu°l-°Arabī, *el-Maḡṣūl fī uṣūli°l-fīḡḡ*, 111; Cuveynī, *et-Telḡīṣ fī uṣūli°l-fīḡḡ*, 2/252; Āmidī, *el-İḡkām*, 1/190; Ebū °Abdullah Bedruddīn Muḥammed Zerkeṣī, *Teṣnīfu°l-mesāmi° bi Cem°i°l-cevāmi°*, ed. Seyyid °Abdulazīz, °Abdullah Rebī° (Mekke: Mektebetu Ḳurtuba li°l-baḡṣi°l-°ilmī ve iḡyāi°t-turās, 1418), 2/912; İbn Muflīḡ, *Uṣūli°l-fīḡḡ*, 1/358.

²¹⁶ Esmendī, *Beḡlu°n-naḡar fī °l-uṣūl*, 515; İbnu°s-Sa°ātī, *Nihāyetu°l-vuṣūl ilā °ilmī°l-uṣūl*, 1/252; Muḥammed b. Maḡmūd b. Aḡmed Bābertī, *er-Rudūd ve°n-nuḡūd ṣerḡu muḡṭaṣari İbni°l-Ḥācib*, thk. Ḍayfullāh °Amrī - Terḡīb Düserī (Mısır: Muṣṭafā el-Bābī el-Ḥalebī, 1351), 3/147-148.

göremedik. Hanefiler, teâruz eden fiil ve sözün tarihleri bilinmediğinde bunun hakkında açıklama yapmışlardır. Bu konu az sonra fiil ve sözün teâruz etmesi başlığında gelecektir. Mâlikîlere göre ise teâruz eden fiillerin tarihi bilinmezse dış bir delil ile biri diğerine tercih edilir. Onlar bunun İmam Mâlik'in usûlüne göre olduğunu, bu iki fiilden birinin tercih edileceğini ve teâruz ile her iki fiilin terk edilemeyeceğini söylemişlerdir. Bâcî (ö. 474/1082) bu iki fiilin terk edileceği ve başka delillere bakılacağı görüşünü benimsemiştir.²¹⁷ Şâfiîlere göre ise iki fiilde nesih imkanı olmazsa onlardan biri yanlıştır. O iki fiilden birinin hükmü hakkında bilgi ancak ona delalet eden bir delalet²¹⁸ ile olur.²¹⁹ Hanbelîlere göre ise iki fiilden hangisi önce hangisi sonra olduğu bilinmezse bunlar teâruz eder. O fiillerde bir sakınca yoksa her ikisi de yapılabilir. Bu, İmam Mâlik'in ifadelerinin zahirinden anlaşılan görüştür.²²⁰

2. Dört Mezhebe Göre Bir Fiil ile Bir Söz Arasında Teâruzun Olması

Dört mezhebin cumhuru, hükmü Peygamber'e (s.a.s.) özgü olan fiil ve sözde teâruzun olamayacağı konusunda ittifak etmişlerdir. Cumhura göre hükmü hem Peygamber (s.a.s.) hem de ümmeti için olan fiil ve söz arasında ise teâruz bulunduğu zaman sonraki öncekini nesheder. Eğer tarih bilinmezse Cumhura göre söz fiile öncelenir.²²¹ Mâlikîlerden İmam Mâlik ve el-Bâcî buna muhalefet etmişlerdir. İmam Mâlik'e göre dış bir delil ile biri diğerine tercih edilir. Bâcî'ye göre bu ikisi terk edilir ve

²¹⁷ Bâcî, *İhkâmü'l-fuşûl fî ahkâmî'l-uşûl*, 1/223; İbnu'l-°Arabî, *el-Maḥşûl fî uşûli'l-fîkh*, 111; Kārāfî, *Şerḥu Tenkîhi'l-Fuşûl*, 288.

²¹⁸ Burada delaletten maksat; teâruz eden iki fiilden birinin yanlış olduğunun öğrenilmesini sağlayan bir karinedir. Bu karine ile bir fiil diğerine tercih edilir. Az önce geçtiği gibi Cüveynî'nin "Sahâbenin bir meselenin yasak olup olmamasında ihtilaf ettiği ve daha sonra Peygamber'in o fiili yaptığını öğrendiklerinde onların da o fiili hemen yaptığı" şeklide söyledikleri bu karineye örnek gösterilebilir. Sahâbenin hemen o fiili yapması o fiilin mendûb olduğunu göstermektedir. Sanki delaletten maksat Cüveynî'nin zikrettiği bu tür bir karinedir. Bkz: Cuveynî, *el-Burhân*, 1/185.

²¹⁹ Cuveynî, *et-Telḥîş fî uşûli'l-fîkh*, 2/252; Âmidî, *el-İhkâm*, 1/190; Zerkeşî, *Teşnîfu'l-mesami' bi Cem'i'l-cevâmi'*, 2/912.

²²⁰ İbn Muflîḥ, *Uşûli'l-fîkh*, 1/358.

²²¹ Esmendî, *Beḫlu'n-naẓar fî'l-uşûl*, 515; Emîr Pâdişâh, *Teyşiru't-Tahrîr*, 3/147-148; İbnu'l-°Arabî, *el-Maḥşûl fî uşûli'l-fîkh*, 112; Kārāfî, *Şerḥu Tenkîhi'l-Fuşûl*, 292; Şîrâzî, *et-Tebşîra fî uşûli'l-fîkh*, 249; Âmidî, *el-İhkâm*, 1/190; Kelvezânî, *et-Temhîd*, 2/331; İbn Muflîḥ, *Uşûli'l-fîkh*, 1/361-362.

başka delillere bakılır.²²² Şâfiîlerden Cüveynî (ö. 478/1086) fiil ve söz arasındaki teâruzun iki söz arasındaki teâruz²²³ gibi değerlendirileceğini ve hiçbir şekilde sözün fiile öncelenemeyeceğini söylemiştir.²²⁴

Zeydî ve diğer mezheplerin görüşlerini karşılaştırdığımızda fiillerin çoğu meselelerinde görüşlerinin benzer olduğunu görmekteyiz. Ancak en-Nâtık Bilhakk ve er-Rassâs, İslami mezheplerden farklı düşünerek Peygamber'in (s.a.s.), şer'î vasfı bilinmeyen ve Allah'a yakınlık anlamı taşımayan fiillerinin vacip olduğunu söylemişlerdir. Herhalde bunun sebebi onların bu konuda tedbiri elden bırakmamalarıdır. Zira vacip demek en sağlıklı olanıdır. Çünkü şer'î vasfı bilinmeyen bu türdeki fiillerin vâcib, mendûb ve mübâh olma ihtimalleri bulunmaktadır. Bunun vâcib olduğunu söylemek en sağlıklı olanıdır. Zira bu fiillerin mendûb veya mubah olduğu söylenirse mükellef olan kişi bu fiilleri yapıp yapmamada muhayyer olur. Bunların vâcib olma ihtimali de bulunduğu için eğer bu fiiller vâcib ise mükellef bunu terk ettiğinde vâcibi yapmamış olur. Bu sebeple bunların vâcib olduğunu söylemek kanaatimizce en sağlıklı olanıdır.

III. ZEYDÎLER VE DÖRT MEZHEBE GÖRE SÜNNETİN KUR'AN'I YA DA SÜNNETİ NESHETMESİ

A. Zeydîlere Göre Sünnetin Kur'an'ı ya da Sünneti Neshetmesi

Zeydîler neshin İslam hukukunda gerçekleşebildiği konusunda icmâ etmişlerdir.²²⁵ Onların usûlcülerinin cumhuruna göre nesih benzer bir şer'î hükmün kendisinden sonra

²²² Bâcî, *İhkâmü'l-fuşûl fî ahkâmî'l-uşûl*, 1/230; İbnu'l-°Arabî, *el-Maḥşûl fî uşûli'l-fîkh*, 112.

²²³ İki söz arasındaki teâruz iki fiil arasındaki teâruz gibidir. İki söz arasında nesih imkanı yoksa onlardan biri yanlıştır. Onlardan birinin hükmü ancak o hükme delalet eden bir delâlet ile bilinir. Bkz: Cuveynî, *et-Telḥîş fî uşûli'l-fîkh*, 2/251-252.

²²⁴ Cuveynî, *et-Telḥîş fî uşûli'l-fîkh*, 2/254.

²²⁵ Nâtık-Bilhakk, *el-Muczî fî uşûli'l-fîkh*, 1/375; el-Manşûr Billâh, *Şafvetu'l-iḥtiyâr*, 174; İbnu'l-Murtazâ, *Minhâcu'l-vuşûl*, 315.

geleni şer‘î bir yolla kaldırılmasıdır. Eğer bu şer‘î yol olmasaydı o hüküm kalmaya devam ederdi.²²⁶

Zeydîlerin neshin tanımına “benzer” ifadesini eklemesi kaldırılan hükme aynı hükmün girmemesi içindir. Çünkü aynı hükmün kaldırıldığını söylemek onlara göre Allah için bedânın olmasını gerektirir. Bedâ daha önce onun için gizli olan bir şeyin daha sonra onun için açık bir hale gelmesidir. Bu ise Yüce Allah için imkansızdır.²²⁷

Zeydî lere göre Kitab’ın sünneti, sünnetin de Kitâb’ı neshetmesi caizdir. Zeydîlerin çoğuna göre sünnet Kitab’ı da neshedebilir. Bazı Zeydîler ise sünnetin Kitab’ı neshedemeyeceği görüşündedirler. el-Kâsım b. İbrâhîm (ö.172/789), onun torunu el-Hâdî (ö. 298/911) ve en-Nâsır el-Atrûşî (ö. 304/917) bu görüştedirler.²²⁸

Fıkhi ekollerin imamı olan el-Kâsım, el-Hâdî ve en-Nâsır her ne kadar sünnetin Kur’an’ı neshedemeyeceği görüşünde olsalar da onlara bağlı olanlar bu konuda onlara tabi olmamaktadırlar.

Sünnetin sünneti neshetme meselesinde Zeydîler mütevâtir sünnetin mütevâtir sünneti ve âhâd sünnetin âhâd olanı neshettiği konusunda ittifak etmişlerdir.²²⁹ Fakat onlar âhâd sünnetin mütevâtir olanı neshedemeyeceğini söylemişlerdir.²³⁰

B. Dört Mezhebe Göre Sünnetin Kur’an’ı ya da Sünneti Neshetmesi

Usûlcüler neshi dört kısma ayırmışlardır. Kur’an’ın Kur’an’ı neshetmesi, sünnetin sünneti neshetmesi, Kur’an’ın sünneti neshetmesi ve sünnetin Kur’an’ı neshetmesi. Serahsî ilk iki kısmın caiz olduğu konusunda icmâ olduğunu nakletmiştir.²³¹

²²⁶ Behrân, *Metnu’l-Kâfil bi neyli’s-sûl fi ‘İlmi’l-uşûl*, 50.

²²⁷ İbnu’l-Murtazâ, *Minhâcu’l-vuşûl*, 314.

²²⁸ el-Manşûr Billâh, *Şafvetu’l-ihtiyâr*, 153; Vezîr, *el-Fuşûlu’l-lu’luiyye*, 186.

²²⁹ el-Manşûr Billâh, *Şafvetu’l-ihtiyâr*, 153; İbnu’l-Murtazâ, *Minhâcu’l-vuşûl*, 353.

²³⁰ Nâtık-Bilhâk, *el-Muczî fi uşûli’l-fıkh*, 1/420; el-Manşûr Billâh, *Şafvetu’l-ihtiyâr*, 156; İbnu’l-Murtazâ, *Minhâcu’l-vuşûl*, 357.

²³¹ Serahsî, *Uşûlu’s-Serahsî*, 2/67.

Kur'an'ın sünneti neshetmesi ise Hanefî,²³² Mâlikî²³³ ve Hanbelîlerden²³⁴ oluşan cumhur²³⁵ bu kısmın caiz olduğu görüşündedir. İmam Şâfiî'den nakledilen iki görüşten birine göre Kur'an sünneti neshedemez. İmam Şâfiî, sünnetin ancak kendisi gibi olan sünnet ile neshedilebileceğini söylemiştir.²³⁶

Sünnetin Kur'an'ı neshetmesi ise burada iki durum söz konusudur. Biri Kur'an'ın mütevâtir sünnet ile neshedilmesi, diğeri Kur'an'ın âhâd sünnet ile neshedilmesidir. Birinci kısım ile ilgili görüşleri iki ana görüşte özetleyebiliriz.

Birinci görüş; Kur'an'ın mütevâtir sünnet ile neshedilebileceği görüşüdür. Usûlcülerin cumhuru bu görüştedir. Bu görüş Hanefî,²³⁷ Mâlikî,²³⁸ Şâfiîlerin çoğu²³⁹ ve bazı Hanbeli alimlerin görüşüdür.²⁴⁰ Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivayet de bu yöndedir.²⁴¹ Bu tür neshe şu örnek verilebilir: “*Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı.*”²⁴² ayeti “*Varise vasiyet yoktur*” hadisiyle neshedilmiştir.²⁴³

²³² Ebu ‘Abdullah Şemsuddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ma‘ruf İbn Emîr Hâc, *et-Taqrîr ve't-tahbîr* (b.y.: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1983), 3/63.

²³³ ‘Alî b. Ömer İbnu'l-Kaşşâr, *‘Uyûnu'l-edille fî mesâilî'l-hilâf beyne fukahâir’l-emşâr*, thk. ‘Abdulhamîd b. Sa‘d Su‘ûdî (Riyad: Mektebetu'l-Melik Fehd el-Va‘ataniyye, 1426), 2/815.

²³⁴ Muhammed b. el-Huseyin el-Ferrâ‘ el-Kâdî Ebû Ya‘lâ, *el-Udde fî usûlî'l-fıkh*, thk. Ahmed b. ‘Alî Mubârekî, 1410, 3/802.

²³⁵ Ebu'l-Velîd Suleymân b. Halef Bâcî, *el-İşârât fî usûlî'l-Mâlikîyye* (el-Ma‘taba‘atu't-Tunûsiyye, ts.), 72; Cuveynî, *et-Telhîş fî usûlî'l-fıkh*, 2/521; Âmidî, *el-İhkâm*, 3/150; İsfahânî, *Beyânu'l-muhtaşar*, 2/537.

²³⁶ Şâfi‘î, *er-Risâle*, 108.

²³⁷ Serahsî, *Uşûlu's-Serahsî*, 2/67; Ceşşâş, *el-Fuşûl*, 2/323; Debûsî, *Ta‘vîmu'l-edille*, 246.

²³⁸ İbnu'l-Kassâr, İmam Mâlik'in bu konudaki görüşüyle ilgili olarak şunu söylemiştir: İmam Mâlik'ten bu konuda herhangi bir ifade bilinmemektedir. Ebû'l-Ferec ve Kâdî el-Mâlikî, İmam Mâlik'e göre bunun caiz olduğunu söylemişlerdir. Bkz: İbnu'l-Kaşşâr, *el-Mu‘addime fî usûlî'l-fıkh*, 40; Kârâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-Fuşûl*, 313.

²³⁹ Cuveynî, *et-Telhîş fî usûlî'l-fıkh*, 2/516; Cuveynî, *el-Burhân*, 2/253; Gazzâlî, *el-Mustaşfâ*, 99; Râzî, *el-Mahsûl*, 3/347; Âmidî, *el-İhkâm*, 3/153.

²⁴⁰ Kelvezânî, *et-Temhîd*, 2/369.

²⁴¹ Ebu'l-Vefâ ‘Alî b. ‘Aqîl b. Muhammed İbn ‘Aqîl, *el-Vâdih fî usûlî'l-fıkh*, thk. ‘Abdullâh b. ‘Abdilmuhsin Türkî (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, ts.), 4/258.

²⁴² Bakara, 2/180.

²⁴³ Abdülazîz el-Buhârî şunu söylemiştir: Bu hadis mütevâtir derecesindedir. Zira mütevâtir iki çeşittir. Biri rivayet bakımından, diğeri karşı çıkılmadan kendisiyle amel edildiğinin açık olmasıdır. Apaçık bir şekilde hadisle amel edilmesi insanların onu rivayet etmesine ihtiyaç bırakmamaktadır. Bu tür hadis mütevâtir konumundadır. Bkz: Abdul‘azîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/178.

İkinci görüş; Kitab'ın mütevâtir sünnet ile neshedilemediği görüşüdür. Bu görüş İmam Şâfiî'nin görüşüdür.²⁴⁴ Ahmed b. Hanbel'den de bu yönde bir rivayet bulunmaktadır.²⁴⁵

Kur'an'ın âhâd haber ile neshedilmesi konusu ise Hanefî,²⁴⁶ Şâfiî,²⁴⁷ Mâlikî²⁴⁸ ve Hanbelîler²⁴⁹ bunun caiz olmadığı konusunda ittifak etmişlerdir.

IV. HADİSİ KUR'AN'A ARZ ETME KURALI

A. Zeydî lere Göre Hadisi Kur'an'a Arz Etme Kuralı

Zeydî mezhebine mensup bazı alimler âhâd hadisin kabul edilmesi için onun aslının mana bakımından Kur'an'da bulunmasını şart koşmuşlardır. Örneğin Kâsım (ö. 246/861) ve onun torunu Hâdî (ö. 298/911) bu şartı ileri sürmüşlerdir.²⁵⁰ Bu şart, Abdullah b. Hamza (ö. 614/1218) gibi hadisin Kur'an'a aykırı olmamasını şart koşanların şartından daha çok hadisi kabul etme çerçevesini daraltmaktadır.²⁵¹ Çünkü Kur'an'a uyma şartı ona muhalif olmama şartından daha dardır. Zira sünnette yeni hükümler bulunmaktadır. Fakat Kâsım ve Hâdî'nin sünnetin Kur'an'a uygun olma şartları mutlak değildir. Bu şart özellikle tartışmalı meseleler ve delillerin çatışması gibi bazı yerlerde aranmaktadır. Bazen de bu şart ile sünnetin Kur'an'daki genel kurallara uygun olması kastedilmektedir. Nitekim her iki alimin kendi eserlerinde bazı hükümlerin Kur'an

²⁴⁴ Şîrâzî, *et-Tebşıra fî uşûli'l-fıkh*, 264. Cüveynî bu konuda şunu söylemiştir: “İmam Şâfiî Kitab'ın sünnet ile neshedilemeyeceğini kesin olarak ifade etmiştir. Fakat sünnetin Kitab ile neshedilmesi konusunda kesin bir şey söylemeyip farklı görüşleri bulunmaktadır. Müttekelliminin benimsediği görüş Kitab'ın sünnet ile neshedilmesine bir engel olmadığı şeklindedir. Bkz: Cüveynî, *el-Burhân*, 2/253.

²⁴⁵ İbn Kudâme, *Ravzatu'n-nâzir*, 1/258.

²⁴⁶ İbn Emîr Hâc, *et-Tahrîr ve't-tahbîr*, 3/62; Emîr Pâdişâh, *Teyisiru't-Tahrîr*, 3/210; 'Abdul'alî Muḥammed b. Nizâmuddîn el-Leknevî, 'Abdullah Maḥmûd Muḥammed, *Fevâtiḥu'r-raḥamût bi şerḥi muṣellemi's-subût* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 3/153.

²⁴⁷ Şîrâzî, *et-Tebşıra fî uşûli'l-fıkh*, 273; Âmidî, *el-İḥkâm*, 3146.

²⁴⁸ Karâfî, *Nefâisu'l-uşûl fî şerḥi'l-maḥşûl*, 6/2475.

²⁴⁹ Taḳiyyuddîn Muḥammed b. Aḥmed el-Futūḥî İbnu'n-Neccâr, *Muḥtaşaru't-tahrîr şerḥu'l-Kevkebi'l-munîr*, ed. Muḥammed Zuḥaylî, Nezîh Ḥammâd (Mektebetu Abîykan, 1418), 3/561.

²⁵⁰ Maṣṣûr-Billâh, *el-İ'tisâm*, 1/10.

²⁵¹ Ḥamza, *el-Aḳdu's-semîn fî tebyîni aḥkâmî'l-eimmeti'l-hādîm*, 117.

ayetleri ile değil de bu ayetlere muarız gibi görünen bazı hadislerle sabit olduğu görülmektedir.

Özetle söylemek gerekirse Zeydîler hadisi Kur'an'a arz etme kuralını benimsemektedirler.²⁵² Bu kurala dayanılarak bazı sahih hadislerin bazı ayetlere aykırı olduğunun anlaşılması sebebiyle o sahih hadisler reddedilmektedir.

Aslında bu kural Sahâbe döneminden beri ortaya çıkmıştır. Bazı Sahâbiler bazı hadisleri reddetmişlerdir. Örneğin Hz. Aişe (r.a.) ölümlerinin konuşulanları duymalarıyla ilgili hadisi²⁵³ reddetmiştir. Hz. Ömer (r.a.) boşanan kadının nafakası olayında Fâtıma binti Kays'ın hadisini reddetmiştir.²⁵⁴ O zamandan beri hadisi Kur'an'a göre değerlendirme durumu başlamıştır.

Zeydîler hadisi Kur'an'a arz etme kuralını temellendirmek için bazı naslar ve sahâbe fiillerini delil olarak göstermişlerdir. Bu delillerden biri Hâdî Yahyâ b. Hüseyin (ö. 298/911), onun dedesi Kâsım b. İbrâhîm (ö. 246/861) ve onların dışındakilerin naklettikleri şu hadistir: *“Benden önceki peygamberlerin üzerine yalan atıldığı gibi bana da yalan atılacaktır. “Benden size bir şey geldiğinde onu Allah'ın kitabına arz edin. Allah'ın kitabına uyan şey benden olup onu ben söylemişimdir. Allah'ın kitabına aykırı olan şey, ise benden olmayıp onu ben söylememişimdir.”*²⁵⁵ Bu hadis, hadisi Kur'an'a arz etme kuralında dayanak sayılmaktadır. Hatta Abdullah eş-Şerefi *el-Mesâbîh* adlı tefsirinde bu konu için *“Hadisleri Yüce Allah'ın Kitabına Arz Etmenin Gerekliliği”* adlı bir başlık oluşturmuştur.²⁵⁶

²⁵² Ahmed b. Sa'duddîn el-Misverî, *er-Risāletu'l-munakkaza mine'l-ğivāye fî turuķi'r-rivāye*, ed. Hamūd 'Abdullāh b. el-Ehnumî (San'a: Mektebetu Bedr, 1997), 58; Abdullah Hamūd el-İzzî, *Ulūmu'l-hadîs inde'z-Zeydîyyeti ve'l-muhaddîsîn* (Urdun: Muessesetu'l-imām Zeyd b. 'Alî eş-Şekāfiyye, 2001), 48.

²⁵³ Buḥārî, *Şaḥîḥu'l-Buḥārî*, 5/77, Hadis no: 3978.

²⁵⁴ Ebu'l-Faḍl Ahmed b. 'Alî el-'Askalānî İbn Hacer, *Fethu'l-bārî şerhu Şaḥîḥi'l-Buḥārî*, ed. Muḥammed Fu'ad 'Abdu'l-Bāķî (Beyrut: Dāru'l-Ma'rife, 1379), 9/481.

²⁵⁵ el-Kâsım İbn İbrâhîm, *Mecmū'u kutub ve resā'ili'l-İmāmi'l-Kâsım er-Ressî*, ed. Abdulkerîm Cedbān (Dāru'l-Hikmeti'l-Yemāniyye, 2001), 545.

²⁵⁶ 'Abdullah b. Ahmed eş-Şerefi, *el-Mesābîhu's-sā'ati'l-envār*, ed. Muḥammed Kâsım el-Veşlî, 'Abdusselām el-Vecîh (Sa'dah: Mektebetu't-Turāşî'l-İslāmî, 2012), 1/223.

Kâsım b. Muhammed de *el-İ'tisâm* adlı eserinde “Hadisin Sıhhat Derecesini Öğrenmek için Allah’ın Kitabına Arz Edilmesinin Gerekli Olduğu Görüşünün Delili” adlı bir bölüm oluşturmuştur. O *Kütüb-i sitte*’nin müelliflerinin hiçbir şekilde Yüce Allah’ın kitabına arz etmeyi zorunlu görmediklerini ve eserlerini hazırlarken esas aldıkları şartlar arasında bunu saymadıklarını söylemiştir. Kâsım b. Muhammed, hadisi Kur’an’a arz etme kuralı için bazı deliller getirmiştir. Bunlardan biri şu ayettir: “*Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir.*” [Fussilet, 41/42]. Daha sonra o bu kuralın sahih olduğuna dair delillerin çok olduğunu söylemiştir.²⁵⁷ Zeydî lerden bazıları sünneti Kur’an’a arz etme kuralı için şunu delil göstermiştir: Peygamber (s.a.s.); Kitab’ın vahyine, Allah’ın Kur’an’da indirdiklerine uymakla memurdur. Nitekim Yüce Allah, Peygamber’in Kitab’ın vahyine uymasını şu ayette emretmektedir: “*Rabbinden sana vahyolunana uy.*” [En’âm, 6/106]. Yüce Allah, Peygamberin Kitab’a uymasını haber vererek ona şöyle buyurmuştur: “*Ben sadece rabbimden bana vahyedilene uyarım. İşte bu Kur’ân, rabbinizden gelen kanıtlardır, inanan bir topluluk için hidayettir, rahmettir.*” [A’râf, 7/203]. Burada Allah, Peygamberin, Kitab’ın vahyine uymasını emretmektedir. Çünkü Yüce Allah onda bütün hakkı, hidayeti ve doğruyu tamamlamıştır.²⁵⁸

Bu kurala göre Zeydîler bir kısım hadisleri reddetmişlerdir. Bu hadislerden biri de “*Biz peygamberler varis bırakmayız. Geride bıraktığımız sadaka olur.*”²⁵⁹ hadisidir. Bazı Zeydîler şunu söylemişlerdir: Biz Allah’ın kitabında Hz. Ebûbekir’in haberine aykırı olan şeyler görüyoruz. Zira Yüce Allah peygamber çocuklarının babalarına varis olduğunu anlatmaktadır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Süleymân Dâvûd’a varis oldu.*” [Neml, 27/16]. Yüce Allah Hz. Zekeriya hakkında konuşurken şöyle

²⁵⁷ Manşûr-Billâh, *el-İ’tisâm*, 1/17.

²⁵⁸ Şerefî, *el-Meşabîhu’s-sâti’ati’l-envâr*, 1/223.

²⁵⁹ Bu hadisi Ömer b. Hattab, Abdurrahman b. Avf, Talha ve Zübeyr gibi bir grup Sahâbe rivayet etmiştir. Buḥârî, *Şaḥîḥu’l-Buḥârî*, 8/149, Hadis no: 6726; Muslim, *Şaḥîḥ*, 3/1380, Hadis no: 1759; Ebû ‘Abdillâh Ahmed b. Muhammed Ahmed b. Hanbel, *Musnedu’l-Imâm Ahmed b. Hanbel*, ed. Şu’ayb el-Arna’ût; ‘Âdil Murşid (Beyrut: Mu’essestü’r-Risâle, 2001), 3/25.

buyurmaktadır: “Doğrusu ben, arkamdan iş başına geçecek olan yakınlarımdan endişe ediyorum; karım da kısırdır. Tarafından bana yerimi alacak bir halef ver; o, Ya’kûb hânedanına da vâris olsun; rabbim, onu rızana erdir!” [Meryem, 19/5-6]. Böylece Hz. Ebûbekir’in Rasûlullah’tan (s.a.s.) rivayet ettiği haber sahih değildir.²⁶⁰

Bu ayetlerle delil getirmeye birkaç şekilde itiraz edilmiştir. Biri şudur: Varis olmaktan maksat mal ile varis olmak değildir. Peygamberlik ve ilimle varis olmaktır. Kur’an; bırakın peygamberleri, insanları dahi mala varis olmakla methetmez. Ayet, övme bağlamında nazil olmuştur. Bu konuda başka itirazlar da yapılmıştır.²⁶¹

B. Dört Mezhebe Göre Hadisi Kur’an’a Arz Etme Kuralı

Hanefiler, haber-i vâhid Yüce Allah’ın kitabının zahirine aykırı ise bunun sahih olamayacağı görüşündedirler. Serahsî’nin (ö.483/1091) ifade ettiği gibi âhâd haber Kur’an’a Muhalif olarak geldiği zaman bu durum, onun sahih olmadığı ve onda zayıflığın bulunduğu delil olmaktadır.²⁶²

İmâm Ebû Yûsuf’un (ö. 182 /799) Evzâ’î ile tartışmasından anlaşıldığına göre İmâm Ebû Yûsuf bu konuda şu hadisi delil göstermiştir: “*Hadis benden yayılacaktır. Benden size gelen hadis Kur’an’a uyarsa o benden gelmiştir. Benden size gelen hadis Kur’an’a aykırı olursa benden gelmemiştir.*”²⁶³

Hanefilerin çoğu bu konuda İmâm Ebû Yûsuf’a tabi olmuşlardır. Sünneti Kitab’a arz etmeyi hadisi eleştirme esası saymışlardır. Serahsî (ö.483/1091) haberdeki inkitâ’ı

²⁶⁰ Ahmed b. Suleymân b. Muhammed b. Mutahhar Mutevekkil-‘Alellah, *Haķāiku’l-ma’rife*, ed. Hasan b. Yahyâ el-Yûsufî (San’a: Muessesetu’l-imâm Zeyd b. ‘Alî eş-Şekāfî, 2003), 452.

²⁶¹ Taķiyyuddîn Ebu’l-‘Abbās Ahmed b. ‘Abdulhalîm b. ‘Abdusselâm b. ‘Abdullah b. Ebî’l-Ķāsım b. Muhammed İbn Teymiye, *Minhācu’s-sunneti’n-nebeviyye fî nakĶi kelāmi’s-Şi’ati’l-Ķaderiyye*, ed. Muhammed Rāşid Sālim (Cāmi’atu’l-İmām Muhammed b. Su’ûd, 1986), 4/224.

²⁶² Serahsî, *Uşûlu’s-Serahsî*, 1/365.

²⁶³ Ya’kûb b. İbrāhîm Ebû Yûsuf, *er-Redd ‘alā siyeri’l-Evzā’î*, ed. Ebu’l-Vefâ el-Efgānî (Haydarâbâd: Lecnetu İhyâi’l-Me’ârifî’n-Nu’māniyye, ts.), 24; Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyin b. ‘Alî Beyhakî, *el-MedĶal ile’s-suneni’l-kubrâ*, ed. Muhammed ‘Avvame (Ķāhire: Dāru’l-Yusr, 2017), 1/131. Beyhakî bu hadisi zikrettikten sonra şunu söyler: İmam Şâfiî’nin *er-Risāle* adlı eserinde söylediği gibi bu hadis munkatı’dır. O hadisteki *meĶhul*den Hâlid b. Ebî Kerîme’yi kastetmektedir. Onun haberini tespit edecek şekilde durumu bilinmemektedir. Bu hadis başka yollarla da rivayet edilmiş ve bunların tümü zayıftır.

lafzî-bundan kastı mürseldir-ve manevi inkitâ‘ diye ikiye ayırmıştır. Daha sonra manevi inkitâ‘ı şöyle açıklamıştır: Hadis’in Yüce Allah’ın kitabına aykırı olmaması gerekir. Eğer hadis Yüce Allah’ın kitabına aykırı ise aykırı olduğu ayet âmm ya da hâss veya nass veya zâhir olsun bu hadis bize göre kabul edilmez ve onunla amel edilmesi için hüccet olmaz. Açıkladığımız gibi âmm, ilk etapta haber-i vâhid ile tahsis edilmez. Aynı şekilde bize göre haber-i vâhid ile ondaki zahiri terk etmek ve bir tür mecaza hamletmek de caiz değildir. İmâm Şâfi‘ye (ö. 204/820) göre böyle değildir.²⁶⁴

Serahsî (ö.483/1091) âhâd haberin Kur’an’a ve meşhur sünnete arz edilmesinin önemini vurgulama ve bu konuda Hanefilerin yolunu övme bağlamında ayrıca şunu söylemektedir:

“Hadisin bu iki yolla tenkit edilmesinin, dinin iyi bir şekilde korunmasında rolü vardır. Bidat ve hevâ ehli âhâd haberi, Kitab’a ve meşhur sünnete arz etmeyi terk ederek ortaya çıkmışlardır... Doğru yol bizim alimlerimizin seçtiği yoldur ki o da her delili kendi konumunda görmektir. Zira onlar Kitab ve meşhur sünneti asıl kılmışlardır. Ondan sonra içinde biraz şüphe olanları yani meşhur olmayıp âhâd yol ile gelen rivayetleri, Kitab ve meşhur sünnete arz etmişlerdir. Bunlardan meşhur olan hadislere muvafık olanları kabul etmişlerdir. Kitab ve meşhur sünnette bahsi geçmeyenleri de kabul etmişler ve onunla amel etmeyi gerekli kılmışlardır. Bu ikisine muhalif olanı ise reddetmişlerdir.”²⁶⁵

Pezdevî (ö.482/1090) de Hanefilerin Kitab’a aykırı olan hadisin hükmüyle ilgili görüşlerinin gerekçesini şöyle açıklamıştır:

“Kitab, yakîn ile sabittir. İçinde şüphe olan bir şeyle yani haber-i vâhid ile o terk edilmez. *Hâss, âmm, nass* ve *zâhir* bu konuda eşittir. Hatta Kitab’daki âmm bir şey, bize göre haber-i vâhid ile tahsis edilmez. Şâfi‘nin (ö. 204/820) görüşü ise farklıdır. Bize göre haber-i vâhid ile Kitab’a ziyade yapılmaz; Kitab’daki zahir terk edilmez. Haber-i vâhid

²⁶⁴ Serahsî, *Uşûlu’s-Serahsî*, 1/364.

²⁶⁵ Serahsî, *Uşûlu’s-Serahsî*, 1/364; Abdul’azîz el-Buhârî, *Keşfu’l-esrâr*, 3/16.

nass olsa dahi Kitab onunla nesh edilmez. Çünkü metin asıldır. Anlam onun fer'idir. Kitab'ın metni sünnetin metninden üstündür. Çünkü Kitab şüphesiz bir şekilde sabit olmuştur. Tercihle anlama başvurmada önce metinle tercih yapmak gerekir.²⁶⁶

Hanefilere göre hadisin Kur'an'a arzı ve Kur'an'ın zahirine aykırı olmasına “*Tenâsül organına dokunan kimse abdest alsın.*”²⁶⁷ hadisi örnek verilmektedir. Onlar bu haberi reddetmektedirler. Çünkü onların bakış açısına göre bu Kur'an'a aykırıdır. Zira Allah şöyle buyurmaktadır: “*Burada gerçekten arınmak isteyen adamlar vardır.*” [Tevbe, 9/108]. Temizlenmekten kasıt su ile istincâdır. Allah onları bu şekilde methetmiş ve onların eylemine temizlenme demiştir. Su ile istincâ yapmak ise ancak tenasül organına dokunmakla olur. Ona dokunmayı idrar yapmak gibi abdesti bozan bir durum saymak Kur'an'a aykırıdır.²⁶⁸

İmâm Mâlik'in, hadislerin Kur'an'a arzı konusundaki görüşü Hanefilerinkine oldukça yakındır. Nitekim o da Kur'an'ın zahirine aykırı olduğu için bazı hadisleri reddetmektedir. Bunun yanında kıyasa ya da Medinelilerin ameline aykırı olduğu gerekçesiyle bazı hadislerle amel etmemiştir. Şâtıbî (ö.790/1388) de bir Mâlikî olmakla birlikte Hanefilerin sünneti Kur'an'a arz etme yöntemini desteklemiş, salih selefin de böyle yaptığına dair bir takım örnekler zikretmiş ve şöyle demiştir: “Şeri'atte bunun örnekleri gerçekten çoktur. Selefin buna itibar ettiğine dair çok nakiller bulunmaktadır. Mâlik b. Enes dahî birçok yerde bunu esas almıştır. Çünkü bunun dikkate alınması doğru bir yöntemdir.”²⁶⁹

²⁶⁶ Abdul'azîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/8.

²⁶⁷ Ebû 'Abdillâh b Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, ed. Muhammed Fu'âd b 'Abdîlâkî (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabîyye, ts.), “et-Tahâret” 479, 1/302; Ebû Dâvûd, *Sünen*, 1/46 Hadis no: 181; Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ et-Tirmizî, *Sünen*, ed. Beşşar 'Avvad Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), 1/126, Hadis no: 82.; Nesâ'î, *es-Sünen*, 1/137, Hadis no:159. Tirmizî Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'nin şöyle dediğini söylemiştir: “Abdullah b. Amr'ın tenasül organına dokunmayla ilgili riayyet ettiği hadisi bana göre sahihtir.” Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ et-Tirmizî, *el-İlelu'l-kebîr*, ed. Ebu'l-Ma'âti en-Nürî - Maḥmūd Ḥalîl es-Sa'îdî (Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub), 1409.

²⁶⁸ Seraḥsî, *Uşûlu's-Seraḥsî*, 1/365; Şâşî, *Uşûlu's-Şâşî*, 280

²⁶⁹ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 3/195.

İmâm Mâlik'in bu prensibi benimsediğine dair örneklerden biri, *"Bir kimse oruç borcu olduğu halde ölürse velisi onun yerine tutar."*²⁷⁰ hadisini kabul etmemesidir. Çünkü bu hadis Kur'an'daki külli bir kurala aykırıdır. Zira Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez. İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder."* [Necm, 53/38-39].²⁷¹

İmâm Mâlik, Hanefilerde gördüğümüz gibi her durumda böyle yapmamaktadır. O Kur'an'ın umûmunu tahsis etme ya da mutlakını takyîd etme gibi bazı durumlarda Kur'an'ı Kerim'in yanı sıra sünneti de kabul etmektedir. Fakat bunun için hadisin Medine ehlinin ameli ya da icmâ gibi başka bir delil ile desteklenmesine riayet etmektedir. O, *"Rasûlullah (s.a.s.) köpek dişi olan her bir yırtıcı hayvanın etini yasaklamıştır."*²⁷² hadisini kabul etmiştir. O, bu hadisi *"De ki: Bana vahyedilende, murdar et (meyte) veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimse için yasaklanmış bir şey bulamıyorum."* [En'âm, 6/145] ayetinin zahirini tahsîs edici kabul etmiştir. Çünkü hadisin sabit olmasının yanı sıra bu, Medine ehlinin amelidir. Bu sebeple o bu hadisi *el-Müvatta'* adlı eserinde zikrettikten sonra *"bize göre uyguluma böyledir."* demiştir.²⁷³

Kıyas ya da Medine ehlinin ameli âhâd haberi desteklemezse *âmm* ile amel edilir. Bu durumda, haber zayıf kabul edilir. Örneğin o, *"Köpek sizden birinizin kabını yalarsa o kimse bu kabın içindekini döksün ve kabı yedi defa yıkasın"*²⁷⁴ hadisinde böyle yapmıştır. Zira *"Yırtıcı hayvanlardan olup Allah'ın size öğrettiği ile eğiterek avcı hale getirdiğiniz hayvanların sizin için yakaladıklarından da yiyin."* [Mâide, 5/4] ayetinin

²⁷⁰ Buḥārī, *Şaḥīḥu'l-Buḥārī*, 3/53 Hadis no: 1952.

²⁷¹ Şāṭibī, *el-Muvāfakāt*, 3/198.

²⁷² Buḥārī, *Şaḥīḥu'l-Buḥārī*, 7/96 Hadis no: 5530; Muslim, *Şaḥīḥ*, 3/1533 Hadis no: 1932.

²⁷³ Ebū 'Abdullah Mâlik b. Enes b. Mâlik, *Muvatta'*, ed. M. Fuad 'Abdulbākī (Kâhire: Dâru İhyā'it-Turâsî'l-'Arabî, 1406), 2/496. Hadis no: 14.

²⁷⁴ Muslim, *Şaḥīḥ*, 1/234 Hadis no: 279.

umûmundan dolayı bu hadisi reddetmiş ve şöyle demiştir: “Onun avladığı yeniyor. Salyası niye mekruh olsun ki.”²⁷⁵

İsnevî (ö.772/1371), İmâm Şâfiî’nin (ö. 204/820) haber-i vâhidi Kitab’a arz edilmesi gerekmediği görüşünde olduğunu söylemiştir.²⁷⁶ İmâm Şâfiî’ye Peygamber’den (s.a.s.) rivayet edilen “*Hadis benden yayılacaktır. Benden size gelen hadis Kur’an’a uyarırsa o benden gelmiştir. Benden size gelen hadis Kur’an’a aykırı olursa benden gelmemiştir.*”²⁷⁷ hadisi sorulduğunda o şöyle demiştir: Küçük olsun büyük olsun hiçbir şekilde bu hadisi tespit edecek bir şekilde kimse rivayet etmemiştir. Bu hadis, mechûl birinden ve hiçbir şekilde bu tür rivayet kendisinden kabul edilmeyen birinden münkatı‘ olarak rivayet edilmiştir.²⁷⁸ Zerkeşi de haberin Kitab’a arz edilmesinin gerekmediğini belirtir.²⁷⁹ Başta Ahmed b. Hanbel (ö. 241/856) olmak üzere Ehl-i Hadis, sünneti Kur’an’a arz etme görüşüne karşı çıkmıştır. İmâm Ahmed’in bu konuda şunu söylediği aktarılmaktadır: “Bize göre sünnet Rasûlullah’ın (s.a.s.) haberleridir. Sünnet Kur’an’ı tefsir etmektedir. O, Kur’an’ın delilleridir. Sünnette kıyas olmaz. Ona örnekler gösterilmez. O akıl ve hevâ ile bilinmez.”²⁸⁰

Ahmed b. Hanbel’in (ö.241/856) sünnetin kabul edilmesi için bazı ek kurallara uyulmasını şart görmediğini, bütün hadisleri sünnet olarak kabul ettiğini görmekteyiz. O ancak sened bakımından daha güçlü, ravi bakımından daha sika; sayı, şöhret ve yaygınlık bakımından daha fazla olan hadislerle aykırı olan hadisleri reddeder. Başka bir deyişle

²⁷⁵ Ebû ‘Ömer Yûsuf b. ‘Abdillâh el-Ğurtûbî İbn ‘Abdilber, *el-İstizkâr* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1421), 1/206; Ebu’l-Velîd Muḥammed b. Aḥmed b. Muḥammed b. Aḥmed Ğurtûbî el-Endelusî İbn Ruşd, *el-Beyân ve’t-taḥşîl ve’ş-şerḥu ve’t-tevcîhu ve’t-ta’lîl li mesâilî’l-musteḥrace*, ed. Muḥammed Ḥaci (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1988), 1/188.

²⁷⁶ Ebû Muḥammed Cemâluddîn İsnevî, *Nihâyetu’s-sûl şerḥu Minhâcu’l-vuṣûl* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1420), 273.

²⁷⁷ Ebû Yûsuf, *er-Redd*, 24; Beyḥakî, *el-Medḥal ile’s-suneni’l-kubrâ*, 1/131. Ebû Yûsuf, Ebû Hanife’nin görüşünü desteklemeye Evzâ’î’yi reddetmek için bu hadisi delil göstermiştir. İmamların bu hadis ile ilgili söyledikleri ileride gelecektir.

²⁷⁸ Şâfi’î, *er-Risâle*, 1/225.

²⁷⁹ Zerkeşî, *el-Baḥru’l-muḥîṭ*, 6/263.

²⁸⁰ Ebu’l-Ğasım Hibetullâh b. Ḥasen Lâlekâ’î, *Şerḥu uṣûli i’tikâdi Ehli’s-sunne ve’l-cemâ’a*, ed. Aḥmed b. Sa’d b. Hamdân el-Ğamidî (Suudi Arabistan: Dâru Ṭaybe, 2003), 1/176.

Ahmed b. Hanbel bir haberi ancak daha güçlü bir haber nedeniyle reddetmektedir. O haberlerin çerçevesi dışına çıkmamaktadır.²⁸¹

İbnü'l-Kayyim da Ahmed b. Hanbel'in görüşünü desteklemekte ve şöyle demektedir:

“Eğer kişinin Kitab'ın zahirinden anladığıyla Rasûlullah'ın (s.a.s.) sünnetlerini reddetmek caiz olsaydı bununla sünnetlerin çoğu reddedilirdi ve tümüyle geçersiz kılınırdı. Herhangi birinin mezhebine ve inancına aykırı bir sahih sünnet ile o kişiye karşı bir delil getirildiği zaman her zaman o kimse ayetin umûm ve mutlak oluşuna tutunup şöyle diyebilir: Bu sünnet bu umûma ve itlâka aykırıdır, kabul edilmez.”²⁸²

Bu görüş sahiplerine göre sünneti Kur'an'a arz etme görüşü tehlikeli bir görüştür. Bu durum, bir asıl olarak sünnetin terk edilmesine ve sadece Kitab ile yetinilmesine yol açar. Bu görüş dinde payı olmayan ve Müslümanların icmâının dışına çıkanların görüşüdür. Onların hadisi Kur'an'a arz etmenin gerekli olduğuyla ilgili delil olarak ileri sürdükleri “*Benden size bir şey geldiğinde onu Allah'ın Kitab'ına arz edin...*” hadis zayıftır. Hatta alimler onun mevzû olduğunu söylemişlerdir. İbn Abdilberr'den (ö.463/1071) nakledildiğine göre Abdurrahman b. Mehdî şöyle demiştir: “Zındıklar ve Hariciler bu hadisi uydurmuşlardır.”²⁸³

Hattâbî bu görüşün Hâricîler ve Râfîzîlerin görüşünü olduğunu ifade etmiştir. O bununla ilgili olarak şunu söylemiştir:

“Bu asılsız bir hadistir. Zekeriya b. Yahyâ es-Sâcî, Yahyâ b. Ma'in'den (ö.233/848) şunu nakletmiştir: Bu, Zındıkların uydurduğu bir hadistir. Şamlılar bu hadisi Yezîd b. Rabî'a'dan, Ebü'l-Eş'as'tan Sevbân'dan rivayet etmişlerdir. Yezîd b. Rabî'a ise mechûl

²⁸¹ Muhammed Ebü Zehre, *İbn Hanbel Hayâtuhu ve aşruhu ve ârâuhu'l-fıkhiyye* (Kâhire: el-Maṭbaatu'n-Numûzeciyye, ts.), 212.

²⁸² Ebu'l-Faḍl İbnu'l-Kayyim, *et-Turukû'l-hukmiyye fi's-siyâseti's-şer'iyye*, ed. Nayif b. Ahmed el-Hamd (Mekke: Dâru 'Alemlî'l-Feva'id, 1428), 65.

²⁸³ Ebü 'Ömer Yûsuf b. 'Abdillâh el-Ḳurtûbî İbn 'Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm ve faḍlihi* (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1414), 2/1181.

biridir. Onun Ebü'l-Eş'as'tan rivayet ettiği bilinmemektedir. Ebü'l-Eş'as da Sevbân'dan rivayet etmemektedir. O Ebû Esmâ' er-Rahbî'den o da Sevbân'dan rivayet etmektedir.”²⁸⁴

Beyhakî bu konuda şunu söylemiştir: Hadisi Kur'an'a arz etmeye ilgili rivayet edilen hadis asılsız olup sahih değildir. O hadis kendisinin asılsız olduğunu yansıtmaktadır. Zira Kur'an'da hadisin Kur'an'a arz edileceğini gösteren bir delil yoktur.²⁸⁵

Bu görüşte olanlar şu türden açıklamalarda bulunmaktadır: Sünnet Kur'an'da olmayan bazı hükümler koymaktadır. Bunların her biri, itaat edilmesi gereken birer asıl durumundadır. Onlardan birinin diğerinde olmayan bir hüküm koymasına bir engel yoktur. Kitab sünnet için bir yer bırakmıştır. Sünnet de Kitab için bir yer bırakmıştır. Sünnette Kur'an'dakine ziyade bir şey olursa bu Peygamber'den (s.a.s.) gelen ilk teşrî'dir. Buna itaat etmek gerekir. Karşı çıkmak helal değildir. Yüce Allah, Peygamber'i (s.a.s.) kelimandan dilediğini açıklamak için beyan makamına getirdiği gibi onu ilk olarak hüküm koyma makamına da getirmiştir.²⁸⁶

Özetle söyleyecek olursak kaynaklarda Hâricîler, Râfîzîler olarak belirtilen bazı gruplar ve onlar dışındaki bazı çevreler tartışmanın kızıışmasına yol açmışlardır. Bu çatışmanın kızıışmasının sebeplerinden biri de Pezdevî (ö.482/1090) gibi bazı Hanefî fakîhlerin hadisi Kur'an'a arz etmeye nassa ziyade meselesini de eklemesidir. Bu da tartışmanın kızıışmasına yol açmıştır. Hadisler sırf Kur'an'daki hükümlerden ziyade hükümler getirdikleri için bunları reddetmişlerdir. Yoksa hadisi Kur'an'a arz etme kuralı şüphesiz sahih bir kuraldır. Nitekim sahâbenin bir hadisin Peygamber'den gelip

²⁸⁴ Ebû Suleymân Hamd b. Muhammed Hattabî, *Me'âlimu's-sunen* (Halep: Matba'atu'l-İlmiyye, 1932), 4/299.

²⁸⁵ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevcirdî el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nubuvve ve ma'rifetu ahvâli şâhibi's-şerî'a*, ed. 'Abdulmu'tî Kâlcî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye; Dâru'r-Reyyân, 1408), 1/27.

²⁸⁶ Ebu'l-Fağl İbnu'l-Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkî'in 'an rabbi'l-'alemîn* (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1423), 2/224.

gelmediğini öğrenmelerini sağlayan ölçüleri ve kuralları vardı. Bu kurallardan biri de hadisi Kur'an'a arz etme kuralıydı. Eğer hadis ve Kur'an'ı cem' etme imkanı varsa bunu alırlardı. Eğer hadis bütün yönleriyle Kur'an'a aykırı ise hadisi reddederlerdi. Bunun örneklerinden biri de Hz. Ömer'den rivayet edilen şu olaydır. O Fâtıma binti Kays'ın boşanan kadına nafaka olmadığı şeklindeki hadisini reddetmiştir. Hz. Ömer (r.a.) bu hadisle *“O kadınları, durumunuza uygun olarak kendi oturduğunuz yerde oturtun.”* [Talâk, 65/6] ayetini tahsis etmemiş ve şöyle demiştir: Bir kadının sözü için Allah'ın Kitab'ını ve Rasûlullah'ın sünnetini terk edemeyiz. Onun ezberlediğini ya da unuttuğunu bilemeyiz.²⁸⁷

Hz. Aişe Rasûlullah'tan kendisine ulaşan rivayetleri Allah'ın Kitab'ına arz etmiştir. Bunlardan Kur'an'a aykırı gördüğünü reddetmiştir. Bunu birkaç olayda yapmıştır. Örneğin Hz. Ömer ve onun oğlu Peygamber'den (s.a.s.) *“Ölü, ehlinin üzerinde ağlamasından dolayı azap görür.”* hadisini rivayet ettiklerinde Hz. Aişe onların yanlış olduğunu belirtmiş ve şöyle demiştir. Allah Ömer'e merhamet etsin. Vallahi Rasûlullah (s.a.s.) *“Allah mü'minin ehli onun üzerinde ağlamasından dolayı ona azap verir”* dememiştir. Fakat Rasûlullah (s.a.s.) şöyle demiştir: *“Kafirin ehlinin onun üzerinde ağlamasından dolayı Allah kafirin azabını artırır.”* Kur'an'dan şu ayet size yeter: *“Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez.”* [En'âm, 6/164].²⁸⁸

Bu kuralı birçok sahâbe kullanmıştır. Fakat onlar bazı hadislerin sıhhatinde ihtilaf ya da şüphe olduğu zaman bir esas olarak buna müracaat ederlerdi. Bu sebeple es-Sindî yerilen arzdan kastın; hadisin, Kur'an'da geçmeyen bir şeyi sadece zikretmesiyle reddedilmesi olduğu görüşündedir. Yoksa anlamak, cem'etmek ve kesinleştirmek için yapılan arz gereklidir.²⁸⁹

²⁸⁷ Muslim, *Şahîh*, 2/1118, Hadis no:1480.

²⁸⁸ Buḥārî, *Şahîhu'l-Buḥārî*, 2/80 Hadis no: 1288.

²⁸⁹ Muḥammed b. 'Abdülhādî Ebu'l-Ḥasan es-Sindî, *Hâşiye 'alâ suneni İbn Mâce* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.), 1/10.

Şâtîbî (ö.790/1388) sünneti Kur'an'a arz etmeyle ilgili olan hadis hakkında şunu söylemiştir:

“Senedi sahih olsun veya olmasın bunun anlamı sahihtir. Hadisin Kur'an'a uymasına ve ona aykırı olmamasına itibar etmek doğrudur. Bu rivayetler sahih ise zaten istenen maksat budur. Eğer bunlar sahih değilse aleyhimize bir şey yoktur. Çünkü bunların anlamı sahihtir.”²⁹⁰

V. CERH VE TA'DİL YOLLARI

Zeydîler cerh ve ta'dîl konusunda müstakil eserler kaleme almamış; diğer mezhepler gibi bu meseleyi fıkıh usûlü eserleri içinde konu etmişlerdir. İbnü'l-Vezîr, *el-'Avâsım ve'l-Kavâsım* adlı eserinde hadislerin doğru anlaşılması ve değerlendirilmesi açısından cerh-tadil ilminin öğrenilmesinin önemine vurgu yapmıştır.²⁹¹

Sözlükte silahla yaralamak,²⁹² anlamına gelen *cerh* ıstılahta ise ravinin rivayetin zayıf görülmesini veya reddedilmesini gerektirecek bir biçimde adalet ya da zapt yönünden kusurlu bulunmasını ifade eder.²⁹³

²⁹⁰ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 4/339.

²⁹¹ Buna şöyle bir itiraz gelebilir: Zeydî olan bazı alimlerin bu konuda eserlerinin olduğu zikredilmektedir. Bunlar da İbn 'Ukde'nin (ö. 332/944) eserleri ve İmam Zeyd'in *Müsned*'ini toplayan Abdülazîz b. İshak el-Bağdâdî (ö. 366/977) *Tabâkâtü's-Şî'a* adlı eserdir. Bkz: DEMİRCİ, *Zeydî yye ve hadis*, 150.

Bu itiraza birkaç şekilde cevap verilebilir:

Birincisi: İbn 'Ukde ve Abdülazîz b. İshak bazıları tarafından Zeydî lere nispet edilmektedirler. Bu genel olarak Şî'a'ya nispettir. Her ne kadar bazıları onları Zeydî lere nispet etse çoğunluk onları Zeydî lere değil, Şî'a'ya nispet etmiştir. Bu sebeple İbnü'l-Vezîr İbn 'Ukde'yi Ehl-i hadisın sika kabul ettiği Şî'a'dan saymıştır. Bkz: İbnü'l-Vezîr, *el-'Avâsım ve'l-kavâsım*, 2/395.

İkincisi: İbn 'Ukde ve Abdülazîz b. İshak'ın şî'iliklerinin aşırı olmayıp orta düzeyde olması, Zeydî lere nispet edilmelerinin sebebi olabilir. Zira İbn Hacer onunun muhaddis, Kufeli ve orta düzeyde bir Şî'a olduğunu söylemiştir. Bkz: Zehebî, *Mizānu'l-i'tidāl*, 1/136.

Üçüncüsü: Bu eserler tümüyle rical ilmi ya da cerh ve ta'dîl ile ilgili değildir. Bu eserlerin durumları bazı ravilerden bahseden fakih ve alimlerin görüşlerinin olduğu eserler gibidir. Bu eserler, özellikle Ali b. Ebî Tâlib, Fâtıma Zehra, Hasan Hüseyin ve Zeynülabidin'den rivayet eden ravilerden bahsetmekle sınırlı kalmıştır. Ayrıca bunlardan rivayet eden bütün ravilerden bahsetmemişlerdir. Dolayısıyla bunlar cerh ve ta'dîl ilmini bağımsız şekilde ele almamışlardır. Bu anlatılanlara göre İbnü'l-Vezîr'in maksadı şöyle olabilir: Zeydî ler, ravilerin durumlarını araştıran bir kaynak olacak şekilde bu ilimde eser yazmamışlardır.

²⁹² Ebu'l-Fağl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisānu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1414), 2/422.

²⁹³ 'Abdülazîz b. Muhammed 'Abdullaîf, *Devâbihu'l-cerh ve't-ta'dîl* (Mektebetu 'Abyikân, ts.), 21.

Sârimüddin (ö. 914/ 1508), cerhin ravinin adalet sıfatını zedelediğini,²⁹⁴ el-Mehdî li dinillâh ise cerhle kişinin sahip olduğu mürüvvat ve takvanın bozulduğunu ifade etmektedir. Bir kişi haram olduğuna inandığı bir şeyi yaparsa, böylesine müsamaha edilmeyen bir şeyi bilinçli bir şekilde gerçekleştirirse bu davranış cerh sebebidir.²⁹⁵

Buradaki davranış fiil ile ya da terk ile gerçekleştirilmiş olabilir. “Yapılmaması gereken bir şeyi farklı bir yorum gerekçesi ile yapmak veya yapılması gereken bir şeyi farklı bir yorum gerekçesiyle yapmamak kaydı, kafir ve fasık olan²⁹⁶ kişileri cerh çerçevesinden çıkarmak içindir. Çünkü farklı yorumları sebebiyle başkalarınca kafir veya fasık sayılan kimselerin rivayeti, Zeydîlerin cumhuruna göre kabul edilmektedir. Muhammed b. İbrâhîm el-‘Avâsım ve ‘l-Kavâsım adlı esrenin birçok yerinde bu yönde şeyler zikretmiştir.²⁹⁷

Adalet kelimesinden gelen *ta’dîl*, sözlükte bir şeyi kalben doğru bulmak manasındadır.²⁹⁸ Bir şeyi ta’dîl etmek ise onu düzeltmek anlamına gelmektedir. ‘Şahitleri ta’dîl etmek’ denince de onların adil olduğunu beyan etmek kast edilir.²⁹⁹

Ta’dîl’in terim anlamına yönelik pek çok açıklama yapılmıştır. Yapılan tanımların bir kısmı eleştirilmiştir. Örneğin Şevkânî (ö.1250/1853), İbn Hâcib’in (ö.646/1249) adalet tanımına ‘bidatin olmaması’ kaydını eklemesini eleştirmiştir.³⁰⁰ Biz burada San’ânî’nin de benimsediği, Şâfiî’nin tanımını vermekle yetineceğiz. San’ânî, İbn

²⁹⁴ Vezîr, *el-Fuṣūlu’l-lu’luyye*, 235.

²⁹⁵ Ahmed b. Yahyâ el-Murtazâ, *el-Baḥru’z-zehḥâr el-câmi’ li-mezâhibi ‘ulemâ’i’l-emṣâr* (Dâru’l-Ḥikmeti’l-Yemâniyye, 1947), 5/50.

²⁹⁶ İbnü’l-Vezîr yaptıkları yorumları sebebiyle kafir olan kişilerden maksadın ne olduğu konusundaki ihtilafı zikretmiştir. O bu konuda şunu söylemiştir: Yorumları sebebiyle kafir olan kimselerin kimler olduğu konusunda dört görüş vardır. Birincisi; onların kible ehli olduğudur. İkincisi; bir görüşe göre hareket eden ve o görüşte şüphe ile hata eden kimsedir. Bu şüphenin dinden bir delalet ile geçersiz olduğu bilinmektedir. Küfrü açık olan kimse farklıdır. Üçüncüsü; şüphe ile hataya düşen kimsedir. Küfrü açık olan kimse farklıdır. Dördüncüsü; Hakkında Rasûlullah’tan (s.a.s.) kafir olduğu rivayet edilen kimsedir. Küfrü sarîh olan kimse farklıdır. Bkz: Muhammed b. İbrâhîm İbnü’l-Vezîr, *İṣṣaru’l-haḥ ‘ale’l-halk fi reddi’l-hilâfât ‘alâ mezâhibi’l-haḥ min uṣûli’t-tevhîd* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1978), 376.

²⁹⁷ İbnü’l-Vezîr, *el-‘Avâsım ve ‘l-kavâsım*, 2/135, 2/146, 2/322, 8/283.

²⁹⁸ Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, 29/443.

²⁹⁹ Zeynuddîn Muhammed b. Ebû Bekr Râzî, *Muḥtâru’ş-Şihâh*, ed. Yûsuf eş-Şeyḥ Muhammed (Beyrut, Şaydâ: Mektebetu’l-Mu‘asıra, Dâru’n-Numûzeciyye, 2006), 202.

³⁰⁰ Şevkânî, *Irşâdu’l-fuḥûl*, 1/144.

Hacer'den şu satırları aktarır: “İmâm Şâfî (ö. 204/820), adaletle ilgili bir görüş belirtmiştir. Ondan sonra âlimlerin çoğu onun adalet tanımını benimsemiştir. İmâm Şâfî (ö. 204/820) şöyle demiştir: Eğer *adil* ‘günah işlemeyen kimse’ demek ise adil birini bulamayız. Diğer yandan, eğer günahlar adaletle hiç bir şekilde engel değilse bu sefer de mecrûh (cerh edilen) kimse göremeyiz. Dolayısıyla büyük günahları terk eden, iyilikleri kötülüklerinden daha fazla olan kimse, adildir.” Bu uygulanabilir ve itidalli bir görüştür. Nitekim dilciler de bu anlamı teyit etmektedirler. Nitekim sözlük yazarları, adaleti zulmün zıddı olarak açıklamışlardır. Zulüm, her günahı işlemeyi gerektiren yerleşmiş bir meleke değildir. Zalim sadece bir günah işleyen kimse de değildir; kötülüğü adaletine baskın olan kimsedir.³⁰¹

el-Mürtezâ ise adaleti şöyle tanımlamıştır: Adalet takva ve mürüvvet bağı kalmaktır.³⁰² İbn Lokman, İbn Hâcib'in (ö.646/1249) tanımına “bidatin olmaması” kaydını eklemesiyle ilgili olarak şunu söylemiştir: “İbn Hâcib “bununla birlikte adaletin olmaması” diye eklemiştir. Çünkü takva özellikle amellerle ilgilidir. İnançla ilgili meseleleri de kapsamaması için İbn Hâcib bu kaydı eklemiştir. Bu durumda bidat ehli adalet çerçevesinin dışına çıkmaktadır.” Yorumlama sebebiyle kafir ve fasık olan kişinin rivayetini kabul etmeyen kimse bu kayda ihtiyaç duymaktadır. Fakat bunların rivayetini kabul eden kimse bu kaydı eklememekte ya da adaletin tanımını şöyle yapmaktadır: Adalet, kişinin içine yerleşmiş bir melekedir. Bu meleke, kişiyi büyük günahları ve küçük düşürücü mubah şeyleri yapmaktan alıkoyar.³⁰³

³⁰¹ İbnu'l-Emîr eş-Şan'anî, *Şemerātu'n-naẓar fi 'ilmi'l-eşer* (Riyad: Dāru'l-'Asime li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1996), 72.

³⁰² Murtaẓā, *el-Baḥru'z-zehḥār*, 5/50.

³⁰³ Luḡmān, *el-Kāşif*, 98.

A. Zeydî lere Göre Cerh ve Ta'dîl Yolları

1. Cerh Yolları

Sârimüddin (ö. 914/ 1508) ve ondan sonra gelenler genel olarak cerh için şu üç yolu zikretmişlerdir.

- 1- Cerhin sebebini zikrederek cerhi beyan etmek.
- 2- Cerhin sebebini zikretmeden cerhi beyan etmek.
- 3- Muhtar görüşe göre zina şahitlerinin sayısının, zina suçunun ispatı için gerekli

olan sayıya ulaşmaması sebebiyle şahitlere kazif haddinin³⁰⁴ uygulanması.³⁰⁵

Kâsımî (ö.1343/1925) de bu yolları aynı sıralamayla zikretmiştir. Fakat Sârimüddin (ö. 914/ 1508) en sahih görüşe göre tedlîsin, cerh eden bir durum olmadığını söylemiştir. Öte yandan Kâsımî ise tedlîsin cerh sebebi olmaması için tedlîste kasti bir kandırmanın olmaması gerektiğini şart kılmıştır.³⁰⁶

³⁰⁴ Kazif haddi uygulanan kimsenin şahitliğinin kabul edilmesi meselesi fakihler arasında tartışmalı bir konudur. Bu ihtilafın sebebi “وَالَّذِينَ يَزُمُونَ الْمَخَضَّنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا” “İffetli kadınlara iftira atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun ve artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin. İşte onlar yoldan çıkanların ta kendileridir. Bundan sonra tövbe edip hallerini düzelterler müstesna. Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir.” [Nûr, 24/4-5] ayetinde geçen istisnadan kaynaklanmaktadır. “إِلَّا الَّذِينَ” şeklindeki istisnanın daha önce geçen hadden, şahitliğin kabul edilmemesinden ve yoldan çıkmaktan istisna olup olmasında ihtilaf vardır. Herkes tövbe edenlerin yoldan çıkmaktan kurtuldukları, fakat hadden kurtulmadıkları konusunda ittifak etmiştir. Tövbe edenlerin şahitliklerinin kabul edilip edilmemesinde ihtilaf bulunmaktadır. Cumhur tövbe edenin şahitliğinin kabul edileceğini ve şahitliğin kabulünün ayetteki istisnaya dahil olduğu görüşündedir. Hz. Ömer, Ebü'd-Derdâ', İbn Abbâs, tabiinden 'Atâ', Tâvus, Mücâhid, Şa'bî, Zührî, Abdullah b. 'Atebe, Cafer b. Ebî Sâbit ve Ebü'z-Zinâd; dört mezhepten Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebi bu görüştedirler. Tövbe edenin şahitliğinin kabul edilmediğini görüşünde olanlar; Sa'îd b. el-Müseyyeb, Mesrûk, Şurayh, Sa'îd b. Cübeyr, Hasan Basrî, Evza'î, Nahâ'î, Sevrî, mezheplerden de Hanefî mezhebi'dir. Bkz: Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsu'l-e'imme es-Serahsî, *el-Mebsûr* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414), 16/125; Kemâluddîn Muhammed b. 'Abdulvâhid es-Sivâsî İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-kadir* (b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.), 5/338; Ebü 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir b. Ferah el-Anşârî el-Hazracî Şemsuddîn Kurtubî, *el-Câmi 'li-ahkâmî'l-Kur'ân*, ed. Ahmed el-Berdûnî, İbrâhîm Etîfîş (Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Mişriyye, 1964), 12/189; İbn 'Abdilber, *el-İstizkâr*, 7/106; Ebü 'Abdullah Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi'î, *el-Umm* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1990), 6/225; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 5/255; Ebü Muhammed Muvaffakuddîn 'Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğnî*, ed. Tâhâ ez-Zeynî vd. (Kâhire: Mektebetu'l-Kâhire, 1388), 10/178.

³⁰⁵ Vezîr, *el-Fuşûlu'l-lu'lu'iyye*, 235.

³⁰⁶ Hasan b. Yahyâ b. 'Alî el-Kâsimî, *el-Feva'idu't-tâmmе fi 'ilmi uşûli'l-fıkh* (San'a: Merkezu'n-Nûr li'd-Dirâsat ve'l-Buhûs, 1996), 14.

Cerh ve ta'dîl konusunda cerh ve ta'dîli yapanların birden fazla kişinin olmasının şart olup olmadığı meselesi de vardır. Sârimüddin güçlü görüşün cerh ve ta'dilde bir kişinin yeterli olduğu görüşü olduğunu söylemiştir. Bu konuda muhtar olan görüş de budur.³⁰⁷

Bazı hadislerle çelişki olduğu zaman cerh ve tadil meselesinin önemi ortaya çıkmaktadır. İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-Kavâsım* adlı eserinde sebebi açıklanan cerhin mutlak olarak kabul edilmesini tartışmıştır. Cerhin sebebi açıklanmışsa bu durumda mu'ârazanın şartlarını taşıyan ta'dîlin onunla çelişebileceğini işte böyle bir durumda tercih yapmanın gerekli olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁸

İbnu'l Vezîr'in ifade ettiğine göre cârihin (cerh eden kimse); ravinin namazı ihlal eden ve içki içen biri olduğunu söylemesi, mu'addilin (ta'dîl yapan kimse) ise ravinin sika ve güvenilir olduğunu söylemesinde olduğu gibi cerhin özel bir tevsikle (saika olduğunu belirtmek) çelişmeyip genel bir tevsikle çelişmesi durumunda şu durumlar ortaya çıkar:

1- İmâm Mâlik, İmâm Şâfiî (ö. 204/820), Müslim, Buhârî ve diğer hafız imâmlar gibi ravinin adaleti tevâtür ile bilinirse bu durumda böyle kimselerin cerhi kabul edilmez. Çünkü onların bundan uzak oldukları bilinmektedir.

2- Ravinin adalet sıfatına sahip olduğu kesin olarak bilinmemesi durumunda usûlcüler, sebebi açıklanan cerhin öne alınması ve detaysız bir şekilde kabul edilmesi gerektiği kanaatindedirler. Onların bunun racih olduğunu gerekçelendirmeleri iki durumdan birini tercih eden sebep ve karinelere göre değiştiğini göstermektedir ki İbnul Vezîr'e göre de güçlü olan görüş budur.³⁰⁹

³⁰⁷ Vezîr, *el-Fuşûlu'l-lu'lu'hiyye*, 235.

³⁰⁸ Muhammed b. İbrâhîm İbnü'l-Vezîr, *er-Ravdu'l-bâsim fi'z-zıbbi 'an sunneti Ebî'l-Kâsım*, ed. °Alî b. Muhammed el-°İmrân (Dâru 'Alemlî'l-Fevâ'id, ts.), 1/187.

³⁰⁹ İbnü'l-Vezîr, *er-Ravdu'l-bâsim*, 1/187.

2. Ta'dîl Yolları

Sârimüddin (ö. 914/ 1508) adalet için kuvvet derecelerine göre en güçlünden zayıfa doğru dört yol zikretmiştir.

1- Şahitlikte adaleti şart koşan hakimin, ravinin şahit olabildiğine dair hüküm vermesi.

2- Tezkiye yapan kimsenin “Bu kimse şu sebepten ötürü adildir” demesi.

3- Esah görüşe göre mechûlû kabul etmeyen âlimin, ravinin rivayetiyle amel etmesi.

4- Adil birinin söz konusu raviden rivayet etmesi. Bu yolla ravinin adil olduğunun tespit edildiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Bir kısım bunun mutlak ta'dîl olduğunu söylerken diğer bir kesim hiçbir şekilde ta'dîl olmadığı kanaatindedir. Muhtar görüş, adil kişi sadece adil olandan rivayet ediyorsa bu ta'dîldir; eğer böyle değilse, bu bir ta'dîl değildir.³¹⁰

el-Hasan el-Celâl³¹¹ (ö.1084/1674); Sârimüddin'in Şahitlik için adaleti şart koşan hakimin, ravinin şahit olabildiğine dair hüküm vermesini ta'dîlin en üst derecesi saymasına karşı çıkmıştır. Nitekim Hasan Celâl şöyle demiştir: Hâkimin verdiği hüküm de bir fiildir. Halbuki delalet bakımından söz, eylemden daha güçlüdür.³¹²

³¹⁰ Vezîr, *el-Fuşûlu'l-lu'lu'iyye*, 235.

³¹¹ el-Hasan b. Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Salâh el-Celâf el-Hasenî el-Yemenî; alim, müctehid ve şer'î ilimlerde muhakkiktir. Ehl-i hadisten etkilenmiştir. 1014/1605 yılında doğmuştur. Birçok ilimde uzmanlaşmıştır. Değerli meşhur eserler yazmıştır. Kendi dönemindeki alimlerle tartışmaları ve fıkhi görüş ayrılıkları olmuştur. Kendi dönemindeki alimlere, idarecilere ve siyasi olaylara etkisi olmuştur. Eser yazma, ders verme, ilmi yayma, vaaz ve irşat yapma faaliyetlerinde bulunmuştur. San'a'nın Cürâf köyünde ikamet etmiştir. Orada 1084/1674 yılında vefat etmiştir. Onun kabri San'a'da hava alanı yolundadır. Bkz: Vecîh, *A'lâmu'l-mu'ellifîn*, 299.

³¹² el-Hasan b. Ahmed b. Muhammed el-Celâl el-Yemenî, *Nizâmu'l-fuşûl Şerhu'l-fuşûli'l-lu'lu'iyye*, ed. Ahmed 'Alî Nuruddîn (Merkezu't-Turâş ve'l-Buḥûşî'l-Yemenî, ts.), 857.

İkinci mertebe: Hasan Celal tezkiye yapanın adalet sebebini zikrederek bir kimsenin adil olduğunu söylemesine şu örneği vermiştir: “O adildir. Çünkü yolculukta ve yurdunda ona eşlik ettim. Adaletle hâlel getiren bir şey görmedim.”³¹³

Üçüncü mertebe: ‘Alimin ravinin rivayetiyle amel etmesidir. Bu o ravi için ta‘dîl olur. Tabi ‘Alimin mechûlün rivayetini kabul etmeyen biri olması gerekir. ‘Alimin o rivayetle amel etmesinin başka bir delil için değil, sadece ravinin rivayeti için olduğunun bilinmesi şart kılınmıştır.³¹⁴

Dördüncü mertebe: Celal bunun ta‘dîl yollarından biri olmasını kabul etmemiştir. Zira şu eleştiriyi yapmıştır: Adeti sadece adil olan birinden rivayet etmek olan bir kimsenin olması, adete dayanmak olur. Bu ise hüccet değildir. alimlerin çoğunun, umûmun bununla tahsis edilmesine karşı çıkmasını buna delil göstermiştir.³¹⁵

el-Fevâidü't-tâmme adlı eserini müellifi Kâsımî (ö.1343/1925) ta‘dîl için aynı yolları, aynı sıralamayla zikretmiştir. Abdullah Hamûd ise ta‘dîl için üç yol zikretmiş bu yollardan farklı bir yol daha eklemiştir. O da ravinin adaletinin yaygın ve meşhur olmasıdır.”³¹⁶

B. Dört Mezhebe Göre Cerh ve Ta‘dîl Yolları

Dört mezhep bazı cerh ve ta‘dîl yollarında ittifak etmiş, bazılarında ise ihtilaf etmiştir. Dolayısıyla bu yollar ittifak edilen ve ihtilaf ediln yollar olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

³¹³ el-Hasan el-Celâl, *Nizâmu'l-fuşûl Şerhu'l-fuşûli'l-lu'lu'yye*, 857.

³¹⁴ el-Hasan el-Celâl, *Nizâmu'l-fuşûl Şerhu'l-fuşûli'l-lu'lu'yye*, 858.

³¹⁵ el-Hasan el-Celâl, *Nizâmu'l-fuşûl Şerhu'l-fuşûli'l-lu'lu'yye*, 858..

³¹⁶ ‘İzzî, *‘Ulûmu'l-hadîş inde'z-Zeydî yyeti ve'l-muhaddişîn*, 167.

1. Dört Mezhebin İttifak Ettiği Cerh ve Ta'dîl Yolu

a. Cerh ve Ta'dîl Durumunun Herkesçe Bilinir Olması

Dört mezhebe göre cerh ve ta'dîl birçok yolla meydana gelmektedir. Mezhepler bunun yaygınlaşması konusunda müttefiklerdir. Zira adaletin bilinmesi ve meşhur olması, yalan söyleyebilen veya kayırabilen bir veya iki kişinin ta'dîl etmesinden daha güçlüdür. Aynı şekilde ravilerden cerh ile meşhur olanların rivayetleri imâmlara göre kabul edilmez.

el-Hatîb el-Bağdâdî, meselenin önemini şu sözleriyle ifade etmiştir “*adalet, sikalık ve emanet ile meşhur olan muhaddis mu'addilin tezkiyesine ihtiyaç duymamaktır.*” Ona göre Mâlik b. Enes, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. 'Uyeyne (ö.198/814), Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/777) ve Ebû Amr el-Evza'î (ö.157/774) gibiler buna örnek gösterilebilir. Buna göre herkesçe bilinen, işi düzgün; doğruluk, basiret ve anlama konusunda meşhur olan kimselerin adaleti sorgulanmaz. Meçhuller arasında yer alan ya da araştıran kişilere durumu belirsiz olan kimselerin ise adaleti sorgulanır.³¹⁷

Bu yaklaşım mezhep mensubu usulcüler tarafından da dile getirilmektedir. Nitekim Hanefî usulcüsü İbn Emîr Hâc (ö.879/1475), ravinin namı meşhur, dürüst adalet ve zapt ile meşhur olmasının tezkiyeden daha üstün olduğunu ifade etmektedir. Mâlik(ö.179/796), Süfyân es-Sevrî (ö.161/778), Süfyân b. 'Uyeyne (ö.198/814), Evzâ'î (ö.175/792), Leys (ö.157/774), İbn Mübârek (ö.181/798) ve Vekî'(ö.196/812), Ahmed (ö. 241/856), İbn Ma'in (ö.233/848) ve İbn el-Medînî (ö.234/849) gibi isimleri de bu özellikleri taşıyan kimselere örnek göstermektedir.³¹⁸ Mâlikî usulcüsü Karâfî ise adaletin araştırma ya da tezkiye dışında mütevâtir ve güzel nam ile de bilineceğini belirtmiştir. Dolayısıyla

³¹⁷ Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî b. Şâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifāye fî 'ilmi'r-rivāye*, ed. Ebû 'Abdullāh es-Suverkî, İbrāhîm Hamdîel-Medenî (Medine: Mektebetu'l-'İlmiyye, ts.), 86.

³¹⁸ İbn Emîr Hâc, *et-Taqrîr ve't-tahbîr*, 2/247.

seleften alim ve salih kişilerin kesin olarak adaletli oldukları kabul edildiklerini zira bunların mütevâtir ya da meşhur nam ile bilindiklerini ifade etmiştir.³¹⁹

Şâfiîlerden Şirâzî, ravinin sahâbe veya tâbi'îlerin en faziletlieleri ya da büyük imâmlar gibi adaleti ile bilinen biri ise haberinin kabul edilmesi gerektiğini adaletin araştırılmasına lüzum olmadığını ifade etmiştir.³²⁰ Yine Şâfiîlerden Nevevî (ö. 631/1234), ravinin adaleti yaygınlaşmayla sabit olacağını söyleyerek ilim ehli arasında adaleti ile şöhret bulan herkes tarafından sikalığ ve emaneti ile övülen kimsenin adaletli sayılmasına yetecek özelliğe sahip olduğunu söyler. O, Şâfiî mezhebine göre sahih olan görüşün de bu olduğunu belirtir.³²¹ Hanbelî Merdâvî (ö.885/1481), muhaddiste hadisin reddedilmesini gerektiren bir özellik olduğu ve cerh edildiği yaygınlaşırsa cerh edilebileceğini aynı şekilde fakîhlerin eserlerinde zikrettiği belli ve özel konularda yaygınlaşmayla da şahitlik yapılabileceğini ifade etmiştir. Fakat Hanbelî alimlerden bazıları ravinin adaleti yayıldığında bununla tezkiye olamayacağı gibi aynı şekilde ravinin cerh edilmesi yaygınlaştığında da bundan hareketle cerh edilebileceğini söylemenin doğru olmadığı görüşündedirler.³²²

2. Dört Mezhebin İhtilaf Ettiği Cerh ve Ta'dîl Yolları

a. Ravinin Ta'dîli İçin Sayı Şartı

Hanefilere göre ta'dîl için birden fazla kişinin olması şart değildir. Cerh ve ta'dîl için alimlerinden birinin ravinin adil olduğunu belirtmesinin rivayetin kabulü için yeterli olduğu görüşündedirler. Alauddin el-Buhârî, Ebû Hanife (ö. 150/767) ve İmâm Ebû Yûsuf'un (ö. 182 /799) raviyi tezkiye etmede sayı şartını aramadığını çünkü onlara göre

³¹⁹ Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-Fuşûl*, 365.

³²⁰ Şirâzî, *el-Luma' fî usûli'l-fıkıh*, 77.

³²¹ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *İrşâdu tullâbi'l-hakâ'ik ilâ ma'rifeti suneni hayri'l-halâ'ik şallallâhu 'aleyhi ve sellem* (Medine-i Munevvere: Mektebetu'l-İmân, 1987), 1/276.

³²² 'Ala'uddin Ebu'l Hasan 'Ali b. Suleymân ed-Dimesşkî es-Şâlihî el-Hanbeli el-Merdâvî, *et-Tehbîr şerhu't-Tahrîr*, ed. 'Abdurrahman el-Cibrîn, 'Avd el-Karnî (Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 1421), 4/1922.

rivayetteki şahitliğin daha önemli olduğunu aktarmaktadır. İmam Muhammed'in ise hem raviyi hem de rivayeti tezkiye ederken sayı şartını aramadığı nakledilmektedir.³²³ İbn Emîr Hâc (ö.879/1475) zann-ı galibe göre ravi doğru söylüyorsa ta'dîli için sayı şart değildir. Bir kişinin onu ta'dîl etmesi yeterlidir.³²⁴ Karâfî, adaletin araştırma ya da tezkiyeyle sabit olacağını söyleyerek insanların tezkiye ve cerh etmede sayı şartının aranmasında ihtilaf ettiklerini belirtmiştir. Bazı muhaddislerin rivayet ve şahitlikteki cerh ve ta'dilde sayıyı gerekli gördüklerini aktarmış, Kâdî Ebûbekir'in sadece şahitliğin tezkiyesinde sayıyı şart kıldığını İmâm Fahrüddinin de bu görüşü benimsediğini zikretmiştir.³²⁵

Şâfiîler cerh ve ta'dîlin bir kişiyle sabit olduğu görüşündedirler. Nevevî (ö. 631/1234) bu durumu "Cerh ve ta'dîl bir kişiyle sabit olur."³²⁶ sözleriyle ifade etmiştir.

İbn Müflih (ö.763/1362), Merdâvî (ö.885/1481) ve bir grubun cerh ve ta'dîl için bir kişiyi yeterli görürken şahitlikte ise tek kişinin yeterli olamayacağı görüşünde olduklarını akkrarır.³²⁷

b. Cerh ve Ta'dîlin Sebebini Zikretme Şartı

Abdulazîz el-Buhari bir kimsenin başkasının kusurunu gördüğünde onun hakkında konuşarak karaladığını tenkitte bulunan kişiden bunun sebebini açıklaması istendiğinde ise cerhedilen kişinin böyle olmadığını ortaya çıkabildiğini bundan dolayı cerhte sebebini açıklanması gerektiğini zikretmiştir. Ta'dîl ise durumun böyle olmadığını zira onun sebeplerinin çok olup kontrol altına alınmadığını aktarmıştır.³²⁸ Serahsî (ö.483/1091) ve

³²³ Abdul'azîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/38.

³²⁴ İbn Emîr Hâc, *et-Taqrîr ve't-tahbîr*, 2/255; Emîr Pâdişâh, *Teysiru't-Tahrîr*, 3/58.

³²⁵ Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-Fuşûl*, 365; Ebu'l-'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs Karâfî, *Nefâisu'l-uşûl fî şerhi'l-Mahşûl*, ed. 'Âdil 'Abdulmevcûd (b.y.: Mektebetu Nizâr Muşafâ el-Bâz, 1416), 7/2966.

³²⁶ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *et-Taqrîb ve't-teysîr*, ed. Muhammed 'Uşmân el-Haşî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1985), 49.

³²⁷ 'Alauddîn Ebu'l Hasan 'Alî b. Suleymân ed-Dimeşkî es-Sâlihî el-Merdâvî, *et-Tehbir şerhu't-Tahrir*, ed. 'Avd el-Karnî 'Abdurrahman el-Cibrin (Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 2000), 4/1913; İbnu'n-Neccâr, *Şerhu'l-kevkebi'l-munîr*, 2/425.

³²⁸ Abdul'azîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/68.

‘Aynî (ö.855/1452), cerh sebebi açıklanmadığı zaman cerhi kabul etmeyen hanifi alimlerdendirler.³²⁹

Mâlikî Kâdî Ebûbekir, cerh ve ta‘dîlin sebeplerini zikretmenin gerekli olmadığı kanaatindedir.³³⁰

Gazâlî (ö. 505/1112), İmâm Şâfi‘î’nin (ö. 204/820), şahitlik ve rivayette sebebi açıklanmayan ta‘dîlin kabul edileceğini fakat sebebi açıklanmayan cerhin kabul edilemeyeceği görüşünde olduğunu aktarmaktadır. Zira adaletin sebepleri sayısızdır. Cerh ise bir özellikle meydana gelmektedir.³³¹

Merdâvî (ö.885/1481), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/856) ve çoğunluğa göre ta‘dîlin değil, cerhin sebebinin zikredilmesi gerektiğini aktarmaktadır. Çünkü insanlar cerhin sebebinde ihtilaf etmişlerdir. Bazılarının düşüncesine göre cerh için sebep olmayan bir şey cerh sebebi olabilir. Nebîzin içilmesi buna örnek gösterilmiştir. Bu, İmâm Mâlik’e göre adaleti bozarken başkalarına göre bozmaz. Bu tür durumlarda cerhin sebebinin açıklanması gerekmektedir. Böylece kişi güvenilir olur; hata yapmaktan ve aşırıya gitmekten kurtulur. Bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel’den bu görüşün tersi de nakledilmiştir. Yani o cerh ve ta‘dîlin sebebinin zikredilmesini şart koşmaz.³³²

c. Durumu Mechûl Olan Râvî/Mestûr³³³

Zâhirü’r-Rivâye’ye göre Hanefîler durumu meçhul olan kimsenin rivayetini kabul etmemektedirler. İbn Emîr Hâc (ö.879/1475) durumu meçhul olan kimsenin kabul

³²⁹ Serahsî, *Uşûlu’s-Serahsî*, 2/9; Maḥmûd b. Aḥmed b. Mûsâ b. Aḥmed Bedruddîn el-‘Aynî, *el-Bināye şerhu’l-Hidāye* (Beyrut: Dāru’l Kutubi’l-‘İlmiyye, 1420), 8/83.

³³⁰ Kārāfi, *Nefāisu’l-uşûl*, 7/2967.

³³¹ Gazzālî, *el-Menḥûl*, 352.

³³² Merdāvî, *et-Tehbir şerhu’t-Tahrir*, 4/1915.

³³³ Mechûl: Şahıs ya da niteliği bilinmeyen kimsedir. Ravinin meçhul olması iki şekilde olmaktadır. Birincisi onun şahsının meçhul olmasıdır. Bu da sadece bir ravi kendisinden rivayette bulunan ve durumu bilinmeyen kimsedir. İkincisi durumu meçhul olandır. Buna mestûr denilmektedir. Nevevî şöyle demiştir: Mestûr; dış görünüşüne göre adil, içi gizli olan kimsedir. Birincisini kabul etmeyenlerin bir kısmı bunu hüccet olarak kabul etmektedirler. Bu bazı Şâfiîlerin görüşüdür.” İbn Hacer şöyle demiştir: “Eğer birinden iki veya daha fazla kişi rivayet ederse ve bu kimse tevsik edilmezse o durumu meçhul olup mestûrdür.

edilemeyeceğini ifade etmiştir. *Zâhirü'r-Rivâye* dışında Ebû Hanife'den (ö. 150/767) 'selefin reddetmediği kimsenin rivayeti kabul edilir. Zira onun İslâm'a bağlı kalmasıyla adalet ortaya çıkar. Kaldı ki; "*Zahir ile hükmetmekle emrolundum*" hadisi de bu konuda delildir' görüşü aktarılmıştır.³³⁴

Serahsî (ö.483/1091), Rasûlullah'ın hayırlı olduğuna şahitlik ettiği ilk üç asırdaki *mechûlû'l-hâl* (durumu belirsiz olan) ve diğer asırlardaki *mechûlû* birbirinden ayırmıştır. İlk üç asırdaki *mechûlûn* adaletini ortadan kaldıran bir şey meydana gelmediği sürece bu *mechûl* şer'in sahibi tarafından ta'dil edilmesiyle adil olduğunu belirtmiştir.³³⁵

Alauddin el-Buhârî kendi zamanında adil birinin sözüyle desteklenmediği sürece *mechûlûn* haberinin kabul edilmeyeceğini; aynı sebeple İmâm Ebû Yûsuf (ö. 182/799) ve İmâm Muhammed'in (ö.189/805) mestûrûn şahitliğiyle hüküm vermeyi caiz görmediklerini aktarmıştır.³³⁶

Mâlikî usul alimi İbnü'l-Hâcib (ö.646/1249), durumu *mechûl* olanın naklettiği haberin kabul edilemeyeceğini söyler.³³⁷ Tilimsânî ise şöyle demiştir: "Adaleti bilinmeyen kimsenin rivayeti bizim taraftarlarımıza göre kabul edilmez."³³⁸ Şîrâzî'ye (ö.476/1084) göre sadece adaleti bilinen kimsenin haberi kabul edilir.³³⁹ Gazâlî (ö. 505/1112), adaletin kişinin iç dünyasının bilinmesi ve yaşantısının araştırılmasıyla öğrenileceğini; durumu belli olmayan kişinin cezalarda sözüne itibar edilmeyeceğini ifade etmiştir. Rivayet ve şahitlikte ise sika kişiyi tespit yolunun bir olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁰ Âmidî de İmâm Şâfiî (ö. 204/820), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/856) ve ilim

Nevevî, *et-Taḥrîb ve't-teysîr*, 50; Ebu'l-Faḍl Ahmed b. 'Alî el-'Askalânî İbn Hacer, *Nuzhetu'n-naẓar fî tavdîhi nuḥbeti'l-fiker*, ed. Nuruddîn 'Itr (Dimeşk: Matba'atu'l-Miṣbâh, 2008), 126.

³³⁴ İbn Emîr Hâc, *et-Taḥrîr ve't-taḥbîr*, 2/247; Emîr Pâdişâh, *Teysiru't-Taḥrîr*, 3/48.

³³⁵ Serahsî, *Uşûlu's-Serahsî*, 1/352.

³³⁶ Abdul'azîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 2/388.

³³⁷ İsfahânî, *Beyānu'l-muḥtaşar*, 1/700.

³³⁸ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Hasan et-Tilimsânî, *Miftāhu'l-vuşûl ilâ binâ'i'l-furû' 'ala'l-uşûl* (Mekke, Beyrut: el-Mektebetu'l-Mekkiyye, Mektebetu'r-Reyyân, 1998), 352.

³³⁹ Şîrâzî, *et-Tebşîra fî uşûli'l-fikḥ*, 78. Şîrâzî *el-Luma* 'adlı eserinde şöyle demiştir: Ravinin durumu *mechûl* ise adaleti tespit edilinceye kadar kabul edilmez. Ebû Hanife'nin taraftarları ise kabul edileceğini söylemişlerdir. Şîrâzî, *el-Luma fî usûli'l-fikḥ*, 78.

³⁴⁰ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 125.

ehlinin pek çoğunun durumu belli olmayan kimsenin rivayetini kabul etmediğini aktarmıştır. O, ravinin gizli durumunun ve hayatının bilinmesi ya da adaleti bilinen kimsenin onu tezkiye ve ta'dil etmesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir.³⁴¹

Durumu belli olmayan kişinin haberinin hükmü konusunda Hanbelîlerden iki rivayet vardır. Bunlardan ilkinde göre; durumu meçhul olan kişinin haberi kabul edilmez. Diğer rivayete göre ise durumu belli olmayan kişinin haberi, eğer adil olduğu bilirse haberi kabul edilir. Fakat ravinin rivayetinin kabul edilmesiyle ilgili diğer şartlar bilinmezse onun haberi kabul edilmez.³⁴²

Cumhur, durumu meçhul kimsenin rivayetini dikkate almazken Zeydîler kabul etmektedirler. Zeydîlerin bu konudaki görüşü, Zâhirü'r-Rivâye dışında İmâm Ebû Hanîfe'den (ö. 150/767) rivayet edilen görüşe ve bir rivayete göre Hanbelî mezhebinin bu konudaki görüşüne uymaktadır. O da durumu belirsiz olanın, adalet açısından makbul sayılmasıdır. İbn Hacer *mestûr*ün (durumu belli olmayanın) rivayetinin kabul edilmesi konusunda ihtilaf olduğunu ifade eder. *Mestûr* ve benzerlerinin rivayetinde ihtimal bulunduğunu; dolayısıyla kesin olarak 'reddedilir' veya 'kabul edilir' denilemeyeceğini söyler. Kesin bir şey söylenebilmesi için ravinin durumunun açıklığa kavuşturulmasının gerekli olduğunu vurgular.³⁴³

³⁴¹ Āmidī, *el-İḥkām*, 2/78.

³⁴² İbn Kudāme, *Ravzatu'n-nāzir*, 1/334.

³⁴³ Ebu'l-Faḍl Aḥmed b. 'Alī el-'Asḳalānī İbn Hacer, *Nuzhetu'n-naẓar fī tavdīhī nuḥbeti'l-fiker*, ed. 'Abdullah b. Ḍayfullah er-Raḥīlī (Medine: Cāmi'atu Ṭayyibe, 2008), 126.

VI. SÜNNET DELİLİNDE TERCİH GEREKÇELERİ

Tercih, deliller arasında te‘âruz olduğu zaman iki delilden birini diğerine karşı güçlü kılmak anlamına gelmektedir.³⁴⁴ Te‘âruzun olmadığı durumlarda ise alimlerinin çoğuna göre tercihten önce cem‘ yapılır.³⁴⁵

A. Zeydî lere Göre Sünnet Delilinde Tercih Gerekçeleri

Abdullah b. Hamza (ö. 614 /1218) hadislerdeki tercihin bazen sened bazen de haber yönünden olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁶ İbn Hamza dışındakiler tercihin sened, metin, anlam/hüküm veya akıl gibi dört yönden olduğunu belirtmişlerdir.³⁴⁷ Biz de araştırmamızda sened ve metin yönünden tercihi konu edeceğiz.

1. Sened Yönünden Tercih Gerekçeleri

Abdullah b. Hamza, senedle ilgili bazı tercih gerekçeleri üzerinde icmâ‘ olduğunu söylemiştir. Eğer ‘mânâ rivayeti’ söz konusu ise ravinin daha takvalı, zabıt açısından daha güçlü, daha zeki ve daha çok rivayette bulunuyor olması yanında ilminin daha çok olması rivayetin tercihinde birer gerekçe olmaktadır. Ravi rivayet ettiği şeyi iyi anlamış ise daha Rasûlullah’ın ifade ettiği manaları karşılayacak lafızlar ile rivayette bulunmalıdır. Fakat ravi hadisi lafzıyla rivayet etse dahi eğer kendisinden daha alim bir ravi varsa ikisinden biri ötekine tercih edilmez. Zira böyle bir durumda fakîh ve avâm olan kimse arasında tercih gerekçesi oluşmamıştır. Alimin mana rivayeti ile alim olmayanın lafız rivayeti birbirine eşit olur.

³⁴⁴ el-Manşûr Billâh, *Şafvetu’l-ihtiyâr*, 16; Zerkeşî, *el-Baḥru’l-muḥîṭ*, 4/616.

³⁴⁵ Abdul‘azîz el-Buḥārî, *Keşfu’l-esrâr*, 3/78; Şâfi‘î, *er-Risâle*, 341; İbn Kudâme, *Ravżatu’n-nâzır*, 2/391; el-Hüseyn b. Kâsım b. Muhammed, *Hidāyetu’l-uḳûl ilâ gāyeti’s-sûl fî’lmi’l-uşûl* (el-Mektebetu’l-İslâmiyye, 1401), 2/419, 422.

³⁴⁶ el-Manşûr Billâh, *Şafvetu’l-ihtiyâr*, 222.

³⁴⁷ İbnu’l-Murtazâ, *Minhâcu’l-vuşûl*, 876; Vezîr, *el-Fuṣûlu’l-lu’luiyye*, 1/318.

Muhammed b. İbrâhîm el-Vezîr de bu kuralı vurgulamış bu görüşü Abdullah b. Hamza, en-Nâtık Bilhakk (ö. 424/1033), Ebü'l-Hasan el-Basrî, el-Hâkim Ebû Abdillâh ve bunların dışında başka müelliflere nispet etmiştir. Bunlardan gelen temel kural şudur: “Eğer bilgi rivayetle ilgili değilse ve eğer rivayet lafız ile yapılıyorsa bu durumda alimin rivayeti avâma tercih edilmez.”³⁴⁸

Abdullah b. Hamza (ö. 614 /1218) gerek senedle gerekse râviyle ilgili ihtilaf edilen tercih gerekçelerini ele almıştır. Senedle ilgili tercih gerekçelerinden bahsederken belli bahislere değinmektedir. Tercihi etkileyen bu hususlar şunlardır: Ravilerin sayıca çok olması, bir rivayeti aktaran ravinin diğer rivayeti aktarandan daha alim olması, râvinin müsnid ya da mürsil (başka bir deyişle gerçekleştirmekte olduğu rivayetin müsned ya da mürsel) olup olmaması, ravinin erkek veya hür olmasının etkisi, çocuğun rivayet ettiği hadisin farklı bir rivayete göre durumu. O, tercihte ravilerin çok olmasını dikkate alan görüşü benimsemiştir. Fakat ilmi daha fazla olan alimi ilmi daha az olana; müsnid raviyi mürsil raviye tercih etmemiştir. Daha bilgili olanın rivayetini dikkate almamayı az önce naklettiğimiz kural ile gerekçelendirmiştir. Erkek ve özgür olmayı da tercih gerekçesi olarak görmemiştir. Hürriyet ve erkekliği tercih gerekçesi saymamış; bunların rivayetin güvenilirliğini meydana getiren kanaati kuvvetlendirecek bir etkiye sahip olmadığını söylemiştir. Çocuğun hadis rivayet etmesi konusuna gelince; eğer kişi çok küçükken bir hadisi duymuş ve büyüdükten sonra rivayet etmişse bunun caiz olduğu konusunda ihtilaf yoktur. Başka bir deyişle çocuğun *hadis tahammülü* konusunda bir itiraz yoktur. İhtilaf, çocuğun edâsında yani henüz küçükken başkasına hadis rivayet etmesindedir. Bu durumda onun rivayeti caiz kabul edilmez. Çünkü küçüğün rivayetinde tesâhülünden kurtulamayacağını; ayrıca tam olarak âkil olamaması sebebiyle kendisini yakışsız şeyler yapmaktan alıkoyan engellerin az olduğunu; böyle bir durumda rivayetinde doğruyu söyleyeceği kanaatinin oluşamayacağını ifade etmiştir. Çocuğun rivayetini caiz

³⁴⁸ İbnu'l-Vezîr, *el-'Avâşım ve 'l-kavâşım*, 2/411.

kabul edenler ise sahâbenin; Hasan, Hüseyin, İbn Ömer ve İbnü'z-Zübeyr'in rivayetlerini kabul etmelerini gerekçe göstermektedirler. Fakat Abdullah b. Hamza bunu reddetmekte onların küçükken rivayette bulunduklarının zannedildiğini fakat bu iddiayı doğrulayacak bir gerekçenin bulunmadığını belirtmiştir. İşin aslının küçük yaşta hadisi işitmiş olmaları ve büyüyünce de aktarmış olmalarından ibaret olduğunu söyleyen Hamza amel (hadisi dinleme) vaktine değil eda (hadisi aktarma) vaktine itibar edilceğini ifade etmiştir.³⁴⁹

Sârimuddîn de³⁵⁰ hadisi tercih etme yönlerini detaylı bir şekilde zikretmiştir. Sened bakımından otuzdan fazla tercih gerekçesi zikretmiştir. Zannı güçlendireceği için ravi sayısının çok olmasının bir tercih sebebi olduğunu belirtmiştir. Fakat Kerhî bu görüşü benimseyenlere muhalefet etmiştir. Aracıların az olması, özellikle dört masum imâm³⁵¹ olmak üzere Ehl-i Beyt'te olduğu gibi zeka, sika ya da takvanın çok olması tercih gerekçesidir. Rivayet anlam ile olmasa dahi fakih, fakîh olmayana, daha çok fakîh olan daha az fakîh olana, Arapçayı bilen bilmeyene, daha iyi bilen daha az bilene tercih edilir. Hadis imâmı diğerlerine, olayı bizzat yaşayan bizzat yaşamayana, doğrudan olaya şahit olan veya semâ anında daha yakın olan diğerlerine, adaleti tezkiye ile zâhir olan, adaleti bilinmeyene (*mestûra*),³⁵² adaleti araştırmayla öğrenilen tezkiye ile öğrenilene, daha müdakkik ve müttaki olan birinin tezkiyesiyle adaleti öğrenilen müdakkik ve müttaki olmayan birinin tezkiyesiyle adaleti öğrenilene, adalet sebebi zikredilen adaletin sebebini zikredilmeyene adaleti açık bir şekilde ifade edilerek tezkiye edilen şahitlik yapmasına hüküm verilmek suretiyle zımnen tezkiye edilene, şahitlik yapmasına hüküm verilerek tezkiye edilen rivayetiyle amel etmekle tezkiye edilene, ravinin haberiyle amel eden -ki bu ravinin bizzat kendisi ve onu tezkiye eden biri olabilir- böyle olmayana, bidat ehli

³⁴⁹ el-Manşûr Billâh, *Şafvetu'l-ihtiyâr*, 230.

³⁵⁰ Vezîr, *el-Feleku'd-devvâr*, 230.

³⁵¹ *el-Füsûl min kelâmi'l-muhakkik* adlı eserin dipnotunda geçtiğine göre dört masum imamdan maksat; Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'dir.

³⁵² *Mestûr*, adaleti ve fısık belli olmayan kimsedir. Bkz: Ebu'l-Hasen 'Alî b. Muhammed b. 'Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî, *et-Ta'rifât* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983), 212.

olmayan bidat ehli olana, *va'idî*³⁵³ olan *mürçî*³⁵⁴ olana, zaptı daha çok olan kişi ve unutkanlığı az olan kimse böyle olmayan kimseye, kesin bilen kişi, zanneden kimseye, karıştırmayan kişi karıştıran ve kendisinden yapılan rivayetin sağlam ya da karıştırma anında yapıldığını bilmeyene, ezberinden rivayet eden yazıdan rivayet edene, hafızayla birlikte yazıya itimat eden sadece yazıya itimat edene, yetişkin çocuğa, sonra Müslüman olan önce Müslüman olana (bunun tersi de olduğu söylenmiştir), rivayet ettiği kişiyle birlikte çok kalan az kalan kimseye ve erkek kadına tercih edilir. Medine ehlinin Medineli olmayana, Mekke ehlinin Mekke ehli dışındakilerine, Hicazlının Irak ve Şamlılara, hürün köleye tercih edildiği de söylenmiştir. Fakat bunlar eşittir. Sözlü rivayet fiile, lafız ile rivayet anlam ile rivayete, sebebi zikredilen zikredilemeyene, merfû olmasında ittifak edilen, merfû veya mevkûf olduğu konusunda ihtilaf edilene, aslın inkar etmediği inkar ettiğine, ravinin hazır iken susması,³⁵⁵ yok iken susmasına, çoğunluğa göre müsned hadis rivayet eden kişi mürsel hadis rivayet edene tercih edilir. İbn Ebân (ö.216/832) da mürsel rivayet edenin müsned rivayet edene tercih edildiğini söylemiştir. Şeyh³⁵⁶ ve onun dışındakiler bu ikisinin eşit olduğunu söylemiştir. el-Hafîd'e³⁵⁷ göre müsned rivayet eden kişi, eğer ravisinin adil olduğunu iddia ederse daha racihtir. Sadece adil birinden mürsel hadis rivayet eden kişi böyle olmayana tercih edilir. Tâbi'înin mürseli başkasının mürseline tercih edilir. Metni mütevâtir olup delaleti zannî olan, her iki bakımdan da zannî olana tercih edilir. Âhâd haberde umum-i belvâ ile ilgili olmayan hadis, umum-i belva ile ilgili olana, ravisinin ismi zayıf biriyle karışmayan kimse de karışan kimseye tercih edilir.³⁵⁸

³⁵³ Va'idî; büyük günahları işleyenlerin kafir olduklarını ve ebediyen ateşte kalacaklarını söyleyen *va'idîyye* fırkasına mensup kişidir.

³⁵⁴ Mürçî; imanındil ile ikardan ibaret olduğunu ve ameli kapsamadığına inanır.

³⁵⁵ Yani ravinin rivayetin bazı metin ya da karinelerini söylememesi.

³⁵⁶ Bundan maksat Hasan b. Muhammed er-Resâs'tır.

³⁵⁷ *el-Füsûlü'l-lü'lü'yye* adlı eseri tahkik eden kişi Hafîd'in Ahmed b. Muhammed b. Hasan er-Resâs olduğunu söylemiştir. Bu Zeydîlerin büyük alimlerinden olan bir usûlcüdür. 656/1258'de vefat etmiştir. O bu kitabın neresinde Hafîd ismi zikredildiğinde bu alim kast edildiğini söylemiştir. Vezîr, *el-Fuşûlu'l-lu'lu'yye*, s. 57.

³⁵⁸ Vezîr, *el-Fuşûlu'l-lu'lu'yye*, s. 318-319.

Bu tercih gerekçelerinin İbn Hâcib'in (ö.646/1249) *Muhtasar*'ından alındığı görülmektedir. Bunlar Ahmed b. Yahyâ el-Mürtezâ'nın *Minhâcü'l-vüsûl* adlı eserinde geçen tercih gerekçelerinin aynısıdır. el-Mürtezâ bunları kendi eserinde biraz daha detaylı bir şekilde aynı sıralamayla ele almıştır.³⁵⁹ Herhalde o da İbn Hâcib'in *Muhtasar*'ı ve onun şerhlerinden almıştır. Çünkü cümle akışı ve sıralama bakımından çok az bir fark dışında hiçbir fark yoktur.³⁶⁰

2. Metin Yönünden Tercih Gerekçeleri

Abdullah b. Hamza (ö. 614 /1218) Zeydîlerin ittifak ettiği tercih gerekçesinin haberin Kitâb, sünnet ve kıyâsa uygun olması olduğunu ifade etmiştir.³⁶¹ Daha sonra da metinle ilgili ihtilaflı tercih gerekçelerini zikretmiştir. Bunların çoğunluğun ameli ile haberi arasında, haddi ispat eden ve defeden, yasak ve mübâhlar, azat olmayı ispat eden ve nefyeden haberler arasında tercih yapmak olduğunu belirtmiştir.

O çoğunluğun ameliyle tercihi dikkate almıştır. Haddi ispat eden haberi haddi defedene tercih etmiştir. Burada hocası er-Resâs'ın benimsediği görüşe aykırı davranmıştır. Yasaklayan haberi mubah kılana, azat etmeyi ispat edeni nefyedene tercih etmiştir.³⁶²

Sârimüddin'in aktardığına göre nehiy emre, emir ibâhaya, nehiy ibâhaya, ihtimali az ola çok olana; şer'î, örfî ya da lügavî hakikatler mecaza, şer'î hakikat örfî ve lügavî hakikate, örfî hakikat lügavî hakikate; bir mecazın yönü daha yakın, delili daha racih, kullanımı veya düzelteni daha meşhur olduğu için başka bir mecaza,³⁶³ delaleti teyit edilen böyle olmayana tercih edilir. İbnu'l-Vezîr de *mantûku'd-delâle*, *mefhûmü'd-*

³⁵⁹ İbnu'l-Murtazâ, *Minhâcu'l-vuṣūl*, s. 876.

³⁶⁰ İṣfahânî, *Beyānu'l-muḥtaṣar*, 3/371.

³⁶¹ el-Manşūr Billāh, *Şafvetu'l-iḥtiyār*, s. 222.

³⁶² el-Manşūr Billāh, *Şafvetu'l-iḥtiyār*, 223-229.

³⁶³ Yani mecaz, zikredilen bu şeylerden biriyle başka bir mecaza tercih edilir. *el-Füsûlü'l-lü'lu'iyye* adlı eseri tahkik eden Muhammed Yahya Salim bunu söylemiştir. Vezîr, *el-Fuṣūlu'l-lu'lu'iyye*, 320.

delâleye, mefhûmü 'l-müvâfaka mefhûmü 'l-muhâlefeye, tarihi geç olan âmmın tarihi erken olan hâssın neshine, tahsis edilmeyen âmm has olana, mukayyed, mutlaka, icmâ zan olan nassa, önce olan icmâ sonraki zannî icmâ'a, iktidâ delaletinde doğruluğun zarureti şer'an gerçekleşme zarureti³⁶⁴ imâda abesliğin olmaması diğerine³⁶⁵ iktizâ delaleti işarete, şart olan âmm ifadeler genelde olumsuz olan nekreye ve bunun dışındaki umûm siğalarına³⁶⁶ çoğullar, “من” ve “ما” ifadeleri eliflamalı cins isme³⁶⁷ tercih edildiğini ifade etmiştir.³⁶⁸

Bu anlatılanlardan Zeydîlerin eserlerinde zikredilen tercih gerekçelerinin dört mezheb ulemasının ortaya koymuş olduğu tercih gerekçelerine benzediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Sârimüddin'nin zikrettiği bazı yönler onlarınkinden farklıdır. Akrabaların rivayetinin sahâbe rivayetine, dört masum imâmın rivayetlerinin diğerlerinin rivayetlerine tercih edilmesi buna örnek olarak verilebilir. Onlar dört imâmı masum olarak nitelemektedirler. Fakat Peygamber'den sonra ismet yoktur. Çünkü ismet sıfatı peygamberlikle bağlantılıdır. Onlar akraba rivayetini öne almaktadırlar. Fakat İbnu'l-Vezîr, rivayette fazilet ve takva sahibi olanların öne alınması görüşüne karşı çıkmıştır. Ravilerin bazılarının bazılarına tercih edilmesinde mihenk taşının rivayetin doğru olduğu konusunda güçlü bir zann bulunması olduğunu ifade etmiştir.

³⁶⁴ İsfahânî bunu şöyle açıklamıştır: “Ümmetimden hata yapma kaldırılmıştır.” Hadisinde olduğu gibi doğruluğu kesin olan haber, “Benim adıma köleni azat et” veya “Çatıya çıktım” ifadelerinde olduğu gibi şer'an veya aklen gerçekleşmesi kesin olana tercih edilir. Çünkü Şâri'in sözünde yalan olması uzaktır. Bkz: İsfahânî, *Beyānu'l-muhtaşar*, 3/387.

³⁶⁵ İsfahânî bunu şöyle açıklamıştır: İmâda abes ve gereksiz bir şeyin olmaması imânın diğer kısımlarına tercih edilir. Örneğin Şâri' hükümle birlikte bir vasıf zikretmektedir. Eğer hüküm bu vasıf ile talil edilmezse o vasfın zikredilmesi boş ve gereksiz olur. Hükümden sonra ta'kîb ifade eden fâ harfinin gelmesiyle imâ başka imâyâya tercih edilir. Çünkü Şâri'in ifadelerinde abeslik ve gereksizliği nefyetmek daha önceliklidir. Bkz: İsfahânî, *Beyānu'l-muhtaşar*, 3/387.

³⁶⁶ İsfahânî bunu şöyle açıklamıştır: من ve ما gibi şart olan âmm ifadeler nefiyden sonra gelen nekreye ve eliflamalı isim gibi onun dışındakilere tercih edilir. Çünkü şart olan âmm bir ifadeyi iptal etmek şart ile meydana gelen sebebiyeti de iptal etmeyi gerektirir. Fakat şart olmayan bir âmm ifadeyi iptal etmek onun iptali dışında başka bir mefsedet meydana gelmez. Dolayısıyla şart olan âmm ifade daha evladır. Bkz: İsfahânî, *Beyānu'l-muhtaşar*, 3/389.

³⁶⁷ İsfahânî bunu şöyle açıklamıştır: Eliflamalı çoğul, من ve ما ifadeleri eliflamalı cins isme tercih edilir. Çünkü eliflamalı cins ismin umumu konusunda alimler ihtilaf etmişlerdir. Fakat eliflamalı çoğul, من ve ما ifadelerinin umumunda ihtilaf yoktur. Bkz: İsfahânî, *Beyānu'l-muhtaşar*, 3/389.

³⁶⁸ Vezîr, *el-Fuṣūlu'l-lu'lu' luyye*, s. 320.

İbnu'l-Vezir, erkek ve kadın raviler arasında herhangi bir farklılık gözetilmediğini fakat bunun mutlak anlamda bir eşitlik anlamına gelmediğini belirtir. Zira erkek ile kadının mutlak olarak eşit olduğunu söyleyen alimlerin Kitap ve sünnete aykırı davrandığını ifade eder. Rivayette ikisini eşit görmelerinin sebebi ise rivayetin kabulünde temel esasın galib-i zan olduğunu düşünmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda İbnu'l-Vezir erkek ve kadının zabt ve takvada eşit olduğunu kabul ettiğimizde rivayet birine daha özel değilse zan hususunda birinin haberinin diğerinden daha güçlü olamayacağını belirtir. Buna delil olarak sahâbenin cünüplük konusunda Hz. Aişe'nin haberini Ebû Hüreyre'nin haberinin önüne almalarını getirmektedir.³⁶⁹ Seyyid Ebû Tâlib³⁷⁰ bu görüşü benimsemiştir.

Yukarıda ifade edildiği gibi râvînin doğru söylediği zannının güçlü olması alimler nezdinde rivayetler arasında tercih yapma esaslarından biridir. Bu kural ışığında bidat ehlinin rivayetleri arasında nasıl bir tercih yapılacağını öğrenebiliriz. Nitekim bidat ehli olan kimse ya ircâ görüşünü benimser ya da başka bir şeyi. Eğer o ircâ görüşünü benimserse ve iki ravi bütün tercih gerekçelerinde eşit olup fakat biri mürci'e diğeri va'îdî ise va'îdînin haberi mürnicienin haberine tercih edilir. Çünkü onlar haberlerde muteber olan zannın farklı olmasını gerektiren durumda farklıdır. Eğer iki ravinin tercih gerekçeleri eşit ise bu günah ve diğer günahlardan dolayı azaptan korkan kimsenin günahından dolayı azaptan korkmayan ve sadece küfür günahından korkan kimseden daha çok günahattan uzak olduğu şüphesizdir. Eğer iki ravi tercih gerekçelerinde eşit değilse, örneğin haberi rivayet eden raviler ezber ve iyi kavrama ile meşhur olan bir bidat grubu ise ve onlara muhalefet eden de bidatten uzak adil biri ise fakat onun zapt ve ezberde derecesi onlardan daha düşükse ve tek başına rivayet edip rivayet ettiği şeyde kimse ona uymamışsa bu

³⁶⁹ İbnu'l-Vezir, *el-'Avāşim ve 'l-ḳavāşim*, 2/412.

³⁷⁰ Tam adı, Yahya b. el-Hüseyn b. Hârûn Ebû Tâlib'dir.

durumda zanlar değişmektedir. Söz kurala göre gitmez. Herkes kendi zannını güçlendiren şeyi seçmekle yükümlüdür. Araştıran herkese kendi görüşü vardır.

Eğer bidat ehli, küfrü gerektirmeyecek şekilde ircâ dışındaki bir şeyle bidat ehli olmuşsa bu durumda iki ravi tevilleri sebebiyle oluşan fisk dışında bütün tercih gerekçelerinde eşit olur veya farklı olur. Eğer tercih gerekçelerinde farklı iseler bu konudaki söz tek bir şekilde devam etmez. Bazen tevil fiskından beri olan kimsenin doğru söylediği zannı güçlü olduğu için o kabul edilmeye daha evladır. Çoğu zaman da böyle olmaktadır. Bazen yorumlama fasıkı olan kimse, zan güçlü olduğu için kabul edilmeye daha evladır. Bazen onun sözü, zanda güçlü olmasını gerektiren bazı sebeplerden dolayı daha güçlü olmaktadır. Abdullah b. Hamza (ö. 614 /1218) yalanı küfür olarak gören kimse, kabul edilmede bunu öyle görmeyenden daha öncelikli olduğunu ifade etmiştir. Ahmed er-Ressâs (ö. 656/1258) da bu görüştedir. el-Hâkim, *Şerhu'l-'uyûn*'da bu meseleyi nakletmiştir. Abdullah b. Hamza iki haber çeliştiği zaman güçlü zanna göre amel etmenin gerekli olduğunu belirtmiştir. Çünkü tercihte ravinin faziletli olmasına değil, zannın gücüne bakılmaktadır. Bidat ehli olan kimse bidatten uzak olan kimseye eşit değildir. Onun bir üstünlüğü yoktur. Zapt ve iyi ezberle tercih yapıldığı konusunda icmâ olduğu ifade edilmiştir. Bu konuda icmâ olduğunu Ebû Tâlib'den nakletmiştir. Aynı şekilde Ebû'l-Hasen da ravilerden birinin daha zâbıt olmasıyla tercih edileceğini söylemiştir. Abdullah b. Hamza (ö. 614 /1218) ravinin hadislerle çok meşgul olması, kendini ona çok vermesi ve hadisinde anlam ve lafız bozukluğunun az olması onun daha zâbıt olduğuna delil olmaktadır.³⁷¹

Müraccih olduğuna dair üzerinde icmâ edilen bir müraccih ile tercih yapmak bidatten uzak olmakla tercih yapmaktan daha evladır. Çünkü bununla tercih yapılacağına dair icmâ yoktur ya da bununla tercih yapılacağına dair icmânın olduğu konusunda tartışma bulunmaktadır. Aynı şekilde lafız ile rivayeti vacip ve anlam ile rivayeti de

³⁷¹ İbnu'l-Vezîr, *el-'Avâşım ve 'l-kavâşım*, 2/412.

haram gören kimse tercih edilir. Çünkü onun rivayeti anlam ile rivayete cevaz veren kimsenin rivayetinden daha güçlüdür. Bu yön dışında diğer bütün tercih gerekçelerinde iki ravi eşitse durum böyledir.³⁷²

B. Dört Mezhebe Göre Sünnet Delilinde Tercih Gerekçeleri

Haberler ya da rivayetler arasındaki tercih,³⁷³ senede, metne, bazen de bunlar dışındaki bir duruma itibar etmekle olmaktadır.³⁷⁴

1. Ravilerin Çok Olması

Abdulazîz el-Buhârî'nin ifade ettiğine göre Hanefilerin çoğu ravilerin çok olması yönüyle tercih yapmayı caiz görmemişlerdir. Ancak haber şöhret sınırına ulaşırsa bu durumda mütevâtir gibi olur ve o zaman tercih edilir. Onlar rivayeti, şahâdete kıyas etmişlerdir. Nasıl ki hukuki davalar iki şahitle ispat ediliyorsa ve bundan sonra üçüncü ya da dördüncü kişinin şahitliği oluşan sübutu artırmıyorsa rivayette ravilerin çok olması da hadisin sübut ihtimalini arttırmaz. Bu nedenle ravi sayısının çok olması tercih sebebi sayılmaz.³⁷⁵ Bununla birlikte Abdulazîz el-Buhari, Ebû Abdillâh el-Cürcânî ve Ebû'l-

³⁷² İbnü'l-Vezîr, *el- 'Avâşım ve 'l-kavâşım*, 2/416.

³⁷³ Uşûlcülerin tercih kavramını özellikle şer'î deliller arasındaki te'âruz bağlamında kullanmaktadırlar. Debûsî tercihi şöyle açıklamaktadır: “Tercihin sözlük anlamı iki benzerden birinin asıl bakımından değil, vasıf bakımından diğerinden daha baskın olduğunu ortaya koymaktır. “أرجحت الوزن” denildiğinde; bunun anlamı ‘tartının bir tarafı aşağıya doğru meyledinceye kadar tartılan şeyi artırdım’ demektir.”. Bkz: Debûsî, *Takvîmu 'l-edille*, s. 339; Abdul'azîz el-Buhârî, *Keşfu 'l-esrâr*, 4/77.

³⁷⁴ Muhammed Muhtâr eş-Şenkîti, âhâd haber ve kıyasta tercih yapmakla ilgili bir araştırmada bunları zikretmiştir. Bu çalışma Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nin *'Ulûmü's-Şerî'a ve 'l-Lüğati'l-'Arabîyye ve Âdâbuhâ* adlı dergide yayımlanmıştır. O bu konuda şunu söylemiştir: Âhâd haberlerde tercihin üç türü vardır. Birincisi senedde tercihtir. Senedle ilgili otuz sekiz tercih gerekçesi bulunmaktadır. İkincisi metinde tercihtir. Metinle ilgili otuz tercih gerekçesi bulunmaktadır. Üçüncüsü dış bir durumla tercihtir. Bunun on bir tercih gerekçesi vardır. Böylece âhâd haberlerde üç türün toplam tercih gerekçeleri yetmiş dokuz yöndür. Muhammed el-Muhtâr eş-Şenkîti, “et-Tercih fi ahbâri'l-âhâd ve 'l-kıyâs”, *Câmi'atu Ummi'l-kurâ li- 'ulûmi's-şerî'a ve 'l-lüğati'l-'arabîyye ve âdâbihâ* 16/28 (1424), 368-425.

³⁷⁵ es-Safîyyü'l-Hindî ravilerin çok olması yönüyle tercih yapılmayacağı görüşünü mutlak anlamda Hanefilere nispet etmiştir. Bkz; Hindî, *Nihâyetu 'l-vuşûl*, 8/3656. Fakat bu görüş onların tamamının değil; çoğunluğunun görüşüdür. Abdulazîz el-Buhârî de bu konuda Hanefiler arasında ihtilaf bulunduğunu söylemiştir. Buna misal olarak da İmam Muhammed'in iki kişinin sözünü bir kişinin sözüne tercih etmesini göstermiştir. Bkz; Abdul'azîz el-Buhârî, *Keşfu 'l-esrâr*, 3/102; Emîr Pâdişâh, *Teysiru't-Tahrîr*, 4/92.

Hasen el-Kerhî'nin ravinin çok olmasını bir tercih sebebi olarak kabul ettiğini aktarmaktadır.³⁷⁶

Nizâmüddin el-Ensârî Ebû Hanife (ö. 150/767) ve İmâm Ebû Yûsuf'un (ö. 182 /799) şöhret sınırına ulaşmadığı sürece delillerin ve ravilerin fazla olmasını tercih sebebi görmediklerini fakat İmâm Muhammed (ö.189/805) de dahil olmak üzere çoğunluğun onlara muhalefet ettiğini aktarmıştır. Ebû Hanife ve İmâm Ebû Yûsuf'un delillerini de zikreden Ensârî onların gerekçelerini zayıf bulmuş ve: cumhurla aynı kanaatte olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁷

Mâlikî mezhebinin önemli temsilcilerinden biri olan İbnü'l-Arabî ravilerinin çok olmasının bir tercih sebebi olduğunu belirterek İmâm Mâlik ile İmâm Şâfiî'nin (ö. 204/820) bu görüşte olduğunu aktarmıştır.³⁷⁸ İmâm Şâfiî bunu şöyle açıklar: Hıfz ve zabıt konusunda sağlam iki kişinin rivayeti aynı durumdaki bir kişinin rivayetinden evla ise çok kişinin aktardığı rivayet, pek çok hadis rivayet eden tek kişinin rivayetinden daha çok kabule şâyandır. Çünkü beş kişinin hadisinin kabul edilmesi bir kişinin hadisinin kabul edilmesinden daha evladır.³⁷⁹

İmâm Şâfiî'nin mezhebine göre delillerin çok olması sebebiyle tercih yapılır. Örneğin ravilerin çok olması sebebiyle iki haberden biri diğerine tercih edilir.”³⁸⁰ Şâfiîlere göre esah olan görüş budur. Çünkü bu tevâtüre yakındır. Aynı şekilde sika, ravilerin çokluğuyla çelişirse bu çokluk yönüyle tercih yapılır.”³⁸¹

Hanbelî mezhebinde de isnadların birbirine tercih edilmesi, ravilerin çok olması ve ravilerin güvenilirlik durumlarına göre olur.”³⁸² İbn Kudâme (ö.620/1224), haberlerde

³⁷⁶ Abdul'azîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr*, 3/102.

³⁷⁷ 'Abdul'alî Muhammed b. Nizâmuddîn el-Leknevî, 'Abdullâh Maḥmūd Muhammed, *Fevâtiḥu'r-rahāmūt bi şerḥi muşellemi's-subūt* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 2/258.

³⁷⁸ Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî, *Aḥkâmu'l-Kur'an*, ed. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 2003), 1/621.

³⁷⁹ Şâfiî'î, *er-Risāle*, 1/281.

³⁸⁰ Rāzî, *el-Maḥsūl*, 5/401.

³⁸¹ Tilimsânî, *Şerhu'l-me'alim fi uşûli'l-fıkh*, 2/416.

³⁸² Kelvezânî, *et-Temhîd*, 3/202.

tercihin üç şekilde olduğunu söylemektedir. Bunlardan ilki senedler arasındaki tercihtir. Bu da beş şekilde olmaktadır. Bunlardan biri, ravilerin çok olmasıdır.³⁸³ Zira ravisi çok olan haber, gönülde daha güçlü olur ve yanlış ya da yanılmadan daha uzak olur.”³⁸⁴

2. İsnadın Âlî Olması

Usûlcüler, isnâdın âlî olması gerekçesiyle rivayetler arasında tercih yapılması hususunda ihtilaf etmişlerdir. Hanefilere göre isnad âlî olması tercih gerekçesi değildir. ravinin fakîh olması yönüyle tercih yapılır.³⁸⁵ Nizâmüddin el-Ensârî hanefilerin bu konudaki gerekçesinin aracılardan az olmasının unutkanlık ve hadisin iyi anlaşılmasına yol açacağını düşüncülerinden kaynaklandığını aktarmaktadır. Zira çokluğun ezberi ve zihni güçlü olur. Az aracılardan rivayetindeki zan çok aracılardan rivayetinde oluşan zandan daha zayıftır. Dolayısıyla azlık ve çokluğa değil, fıkıhçılığa ve zabtın güçlü olmasına itibar edilmelidir. Ensârî, Ebû Hanîfe’nin (ö. 150/767) ravinin fakîh olmasına Evzâ’î’nin ise isnadın âlî olmasına itibar ettiğini aktarmaktadır.³⁸⁶

Mâikîler, Şâfiîler ve Hanbelîler âlî isnad gerekçesiyle tercih yapmışlardır.³⁸⁷ Mâlikîlerden İbn Hâcib (ö.646/1249) ve İsfahânî; Şâfiîlerden Zerkeşî (ö.794/1392) ve Hanbelîlerden İbnü’n-Neccâr (ö.972/1565) âlî isnadın tercih sebebi olduğunu beyan etmişlerdir. Çünkü âlî isnadlarda haberi bize kadar ulaştıran halkaların sayısı daha azdır. Az olan araçılarda hata ihtimali de daha az olacaktır. Bu nedenle hafızlar ve büyük alimler

³⁸³ Diğer dördü şunlardır: İkincisi iki raviden birinin daha uyanık olduğu ve az hata yaptığı bilimsidir. Bunun rivayetine daha çok güvenilir. Üçüncüsü: ravilerden birinin daha takvalı, yalandan daha çok uzak duran ve şüpheli rivayetlerden daha çok kaçınan biri olmasıdır. Dördüncüsü: Ravilerden birinin olayı yaşanan kişi olmasıdır. Beşincisi olaya doğrudan müdahil olan kişi olmasıdır. Bkz: İbn Kudâme, *Ravzatu’n-nâzir*, 2/393-394.

³⁸⁴ İbn Kudâme, *Ravzatu’n-nâzir*, 2/391.

³⁸⁵ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsu’l-e’imme es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1414), 1/14, Emîr Pâdişâh, *Teysiru’t-Tahrîr*, 3/163.

³⁸⁶ Leknevî, ‘Abdullah Maḥmūd Muhammed, *Fevâtiḥu’r-raḥamūt*, 2/254.; *Fathu’l-kadîr*’de de böyle geçmektedir. İbnü’l-Humâm, *Fethu’l-kadîr*, 1/311.

³⁸⁷ Maḥmūd b. Ebî Bekr Sirâcuddîn el-Urmevî, *et-Taḥşîl mine’l-maḥşûl*, ed. ‘Abdulḥamîd ‘Alî Ebû Zuneyd (Beyrut: Muessetu Risâle li’l-Ṭabâ’ati ve’n-neşr ve’t-tevzî’, 1408), 2/263.

âlî isnâdın peşine düşmüşler ve bu tür isnatlara sahip rivayetlere ulaşınca bunu önemli bir başarı saymışlardır.³⁸⁸

Zeydî lere gelince Abdullah b. Hamza, âlî isnad sebebiyle tercih yapmayı ne ihtilaflı ne de ittifak edilen tercih gerekçelerine dahil etmiştir. Sârimüddin el-Vezîr (ö. 914/ 1508) ise bundan bahsetmiştir. Daha önce geçtiği gibi o araçların az olması diye bunu ifade etmiştir. Araçların az olması ravilerin az olması demektir. Senedin âlî olmasından maksat budur.

Özetle şöyle diyebiliriz. Tercih yönleri çoktur. Ravinin doğru söylediği zannını en fazla ifade eden gerekçe tercih edilir. Eğer tercih gerekçelerinin bazılarında çelişki meydana gelirse müctehid çelişen tercih gerekçeleri arasında tercih yapar.³⁸⁹

VII. HADİS KAYNAKLARI VE BUNLAR HAKKINDAKİ TUTUMLAR

A. Zeydî lere Göre Hadis Kaynakları ve Hadis Ehlinin Bu Konudaki Tutumu

Hadis alanında Zeydî lere ait eserlerden bazıları şunlardır:

- 1- Zeyd b. ‘Alî’nin *Müsned*’i.
- 2- Ahmed b. İsa’nın (ö. 247/862) *el-Emâlî*’ adlı eseri. Bu eseri Muhammed b. Mansûr el-Mürâdî (ö. 290/903) derlemiştir.
- 3- el-Mü’eyyed Billâh’ın (ö.411/1021) *Şerhu’t-Tecrîd* adlı eseri.
- 4- en-Nâtık Bilhakk’ın (ö. 424/1033) *Emâlî Ebî Tâlib* adlı eseri.

³⁸⁸ Ebû ‘Abdullah Bedruddîn Muhammed Zerkeşî, *Teşnîfu’l-mesâmi‘ bi Cem‘i’l-cevâmi‘*, ed. Seyyid ‘Abdulazîz, ‘Abdullah Rebî‘ (Mekke: Mektebetu Kırtuba li’l-bahşi’l-‘ilmî ve ihyâi’t-turâs, 1418), 3/497;

³⁸⁸ İsfahânî, *Beyānu’l-muhtaşar*, 3/381; İbnu’n-Neccâr, *Muhtaşaru’t-tahrir şerhu’l-Kevkebi’l-munîr*, 4/649.

³⁸⁹ Şevkânî, *İrşādu’l-fuhûl*, 2/268.

5- Ebû Nu‘aym es-Sa‘dî Abdullah b. Hamza’nın *el-Esânidü’l-Yahyeviyye* adlı eseri

Bu kısımda öncelikle Zeydîlerin hadisleri senedleri ile birlikte rivayet eden kaynaklarını tanıtacağız. İmâm Zeyd’in *Müsned*’inin nispeti ile ilgili tartışma olduğu için bu eseri biraz detaylı bir şekilde ele alacağız. Daha sonra da hadis ehlinin bu esere karşı tutumlarını inceleyeceğiz. Diğer eserler henüz o dönemde vücuda gelmedikleri için tartışma konusu edilmemişlerdir.

1. İmâm Zeyd b. ‘Alî’nin *Müsned*’i

Bazı Zeydî alimlerin söylediği gibi bu eser senedleriyle birlikte hadisleri toplayan ilk eserdir.³⁹⁰ Bu Muhammed b. İbrâhîm’in “Ahkam delilleriyle ilgili en eski eser Ahmed b. İsa’nın (ö. 247/862) *Emâli*’sidir.” diye ifade ettikleriyle çelişmemektedir.³⁹¹ Çünkü onun bu sözü, sahipleri tarafından yazılan eserler bakımından böyledir. Zeyd b. ‘Alî’nin *Müsned*’i ise bizzat Zeyd tarafından yazılmamış; öğrencilerinden biri tarafından toplanmıştır. Bu sebeple Zeyd’in *Müsned*’ine *el-Mecmû‘u’l-fikhî ve’l-hadisî* de denilmektedir.

Zeyd b. ‘Alî’nin *Mecmû‘u el-Hâdî*’nin *Müsned*’inden yaklaşık olarak altı yüz rivayet ihtiva etmektedir. Bu miktar *Sünen* sahiplerinin Alî b. Ebî Tâlib’den rivayet ettikleri hadislerin miktarı kadardır.³⁹² Muhtemelen bu hadislerden maksat, tekrarsız olanlardır. Çünkü Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/856) *Müsned*’inde Hz. Alî’nin rivayetleri tekrarlarla birlikte sekiz yüz hadisten fazladır.³⁹³

³⁹⁰ Vezîr, *Hidāyetu’r-rāğibîn*, 201.

³⁹¹ İbnu’l-Vezîr, *el-Avâşım ve’l-kavâşım*, 8/278.

³⁹² İbnu’l-Vezîr, *el-Avâşım ve’l-kavâşım*, 2/423.

³⁹³ *el-Avâşım ve’l-kavâşım* adlı eseri tahkik eden Şu‘ayb el-Arnâvut’un dipnotu. Bkz: İbnu’l-Vezîr, *el-Avâşım ve’l-kavâşım*, 2/423.

Zeydî alimler *Müsned*'e çok büyük önem vermişlerdir. Zira bu eser, dört Zeydî alim tarafından ayrı ayrı çalışmalarda şerh edilmiş hadisleri tahric edilmiş ve incelenmiştir. Bu çalışmalar şunlardır:

1- İmâm Muhammed b. el-Mutahher b. Yahyâ (ö. 728/1328), *el-Minhâc şerhu Mecmû'î'l-İmâm Zeyd b. 'Alî*. Müellif'in bu çalışması geniş kapsamlı bir şerh mahiyetindedir.

2- Tarihçi Yahyâ b. el-Huseyin b. el-Kâsım (ö. 1100/1689), *el-Misbâhu'l-münîr şerhu'l-Mecmû'î'l-kebîr*.

3- Ahmed b. Yûsuf b. el-Huseyin b. el-Hasen b. el-İmâm el-Kâsım b. Muhammed (ö. 1191/1778), *Fethu'l-'alî şerhu Mecmû'î'l-İmâm Zeyd b. 'Alî*.³⁹⁴

4- Kâdî Hüseyin b. Ahmed es-Siyâğî (ö. 1221/1807), *er-Ravdu'n-nadîr şerhu Mecmû'î'l-fikhi'l-kebîr*. Bu eser İmâm Zeyd'in eserine yapılan en geniş şerh olma özelliğine sahiptir.

Bu şerhlerden sadece dördüncüsü yani Kâdî es-Siyâğî'nin *er-Ravdu'n-nadîr* adlı şerhi basılmıştır. Müellif bu şerhinde “Adalet Ehlinin Başkaldıran Grup ile Ne Zaman Savaşması Gerekir” başlıklı bölümüne kadar ulaşabilmiştir. Bazı alimler Kâdî es-Siyâğî'nin yarım kalan şerhi için tetimme yazmışlardır. *el-Minhâcü'l-celî* adlı şerh ise hali hazırda tahkik aşamasındadır.

el-Müsned'in İmâm Zeyd b. 'Alî'ye olan nispeti konusunda Zeydî ye dışındaki bazı çevrelerde bir tartışma meydana gelmiştir. Bu nispetin sıhhati konusunda söylenenlerin çoğu *el-Müsned*'in râvisi olarak bahsedilen Ebû Hâlid el-Vâsitî'yle ilgilidir. Zeydî alimler *el-Müsned*'in Ebû Hâlid el-Vâsitî'nin aracılığıyla İmâm Zeyd'e nispetini gösteren çok sayıda isnad zikretmişlerdir.

³⁹⁴ Ebû Huseyn el-İmâm Zeyd b. 'Alî, *Musnedu Zeyd* (San'a: Mektebetu'l-İmâm Zeyd b. 'Alî, 2002), 21. (Zeyd'in *Müsned*'ini tahkik edenin önsözü).

Mizzî ve onun dışında bazıları birçok alimin Ebû Hâlid el-Vâsitî'yi yalanladıklarını naklederler. Habîb b. Sâbit (ö.119/737), Ebû 'Avâne (ö.176/793) ve Vekî' (ö.196/812) onun çağdaşları olup onu yalanlayan kimselerdir.³⁹⁵

Onun cerh edilmesiyle ilgili olarak başka sözler de nakledilmiştir. Fakat burada zikredilenler yeterlidir. Kâdî es-Siyâğî (ö. 1221 /1807), Ebû Hâlid el-Vâsitî'yi güçlü bir şekilde müdafaa etmiştir. Ondan önce de Sârimüddin (ö. 914/ 1508) onu müdafaa etmiştir.³⁹⁶ Fakat es-Siyâğî'nin savunması daha güçlü ve şiddetlidir. Siyâğî, Vâsitî hakkında söylenen şeylere cevaplar vermiştir. Siyâğî, öncelikle onun hadis uydurduğu iddiasına cevap vermiştir. Verdiği cevabı, İmâm Zeyd'in *Mecmû'u*'nu *Fethu'l-'Alî* adlı eserinde şerh eden Ahmed b. Yûsuf'a nispet etmiştir. Özetle cevap şu şekildedir: Onun hadis uydurduğu iddiasından maksat eğer onun kendi kafasına göre hadis uydurduğu şeklinde ise bu iddia geçersizdir. Çünkü bu iddiaya göre o zaman metnin hiçbir aslı olmaması gerekir. Halbuki Vâsitî'nin rivayet ettiği ve onların onun tarafından uydurulduğunu iddia ettikleri hadislerin metinleri muteber hadis eserlerinde de bulunmaktadır. Eğer onların Ebû Hâlid el-Vâsitî'nin hadis uydurduğunu söylemelerinden kasıtları; onun Zeyd b. 'Alî'ye hadisleri isnad etmede yalan söylediği ve onun bu metinleri 'Alî b. Ebî Tâlib'e bitiştiirdiği şeklindeyse bu iddia da geçersizdir. Çünkü bu hadisler Hz. 'Alî'nin yolundan başka bir yolla da gelmişlerdir.³⁹⁷

Eğer Ebû Hâlid'in rivayet ettiği hadislerin metinleri muteber hadis kaynaklarında geçen sahih hadisler ise onun söyledikleri yerindedir. Çünkü hadis uyduran kişinin yüzlerce hadislerde sika olanlara uyması imkansızdır. Fakat bu söylenenler diğer tenkitlerde Ebû Hâlid'i zayıf görme sorununu ortadan kaldırmaz.

³⁹⁵ el-Kâdî es-Siyâğî, *er-Ravdu'n-neđir* (San'a: Mektebetu'l-Yemeni'l-Kubrâ, 1985), 1/36-37.

³⁹⁶ Vezîr, *el-Feleku'd-devvâr*, 230-231; Demirci, *Zeydî yye ve hadis*, 59-60.

³⁹⁷ Siyâğî, *er-Ravdu'n-neđir*, 1/33.

Kâdî es-Siyâğî, Ebû Hâlid el-Vâsitî'yle aynı dönemde yaşayanları ve onu cerh edenleri araştırmıştır. Bunların üç kişi olduğunu tespit etmiştir. Bunlar Ebû 'Avâne (ö.176/793), Vekî' (ö.196/812) ve Habîb b. Sâbit'tir. Daha sonra bunların her birinin cerhine şu şekilde cevap vermiştir:

Vekî' Râfizîlikle suçlanmaktadır. Râfizîler ve Zeydîler arasında düşmanlık bulunmaktadır. Vekî'in, Vâsitî'yi cerh etmesi hevâ ehli ve milel ve nihâl ehlinin birbirleri hakkında söyledikleri sözler grubuna girer. Bu da onun cerh edilmesinin kabul edilmesine engel olan bir karinedir.

Ebû 'Avâne, Vâsitî'nin cerh sebebini şöyle açıklamıştır: Ebû Hâlid el-Vâsitî, yaprakları sayâdileden³⁹⁸ (kitapları neshedip yazdıklarını anlamayan kimseler) alıp öyle hadis rivayet ediyordu. es-Siyâğî (ö. 1221 /1807), Ebû Hâlid'in yazdıklarını anlamayan nâsihlerin ve onların dükkanlarının yaygınlaştığı bir asırda yaşaması uzak bir ihtimaldir. Bu cerh sığası, o dönemde kitap satışının yapıldığını ve bunun yaygın olduğunu ifade etmektedir. Bu da uzak bir ihtimaldir. Çünkü alimler ilk kitap yazan kişinin kim olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Genel olarak ilk müelliflerin Ebû Hâlid el-Vâsitî zamanında yaşayanlar olduğu ifade edilmektedir. Müellifler bu zamanda meşhur değildi. Kitap satışının yaygın olacak şekilde bulunmasının uzak bir ihtimal olarak görülmesi, Siyâğî'ye göre aklen uzak bir ihtimaldir.

Habîb b. Sâbit, Vâsitî'nin Kûfeli olmasının onun cerh sebebi olduğunu söylemiştir. Kûfeli ifadesi Şî'î ifadesine denk gelmektedir. Bu suçlama kabul edilemez. Çünkü kabul edilen ravilerden Şî'î olan birçok kişi bulunmaktadır. Şî'îlik ravinin reddedilmesi için kabul edilen bir suçlama değildir. Ebû Hâlid el-Vâsitî'yle aynı çağda yaşayanların onun

³⁹⁸ Sayâdile eczacı demektir. Fakat bu kavmrandan maksat yazdığını anlamayan nâsih demektir. Bu kavram yazdığını anlamayanlar için kullanılan mecaz bir ifadedir. İmam Ebû Yûsuf da bu kavramı bu şekilde açıklamıştır. Nitekim fakih olan Hasan b. Ziyâd'ın nasıl biri olduğu ona sorulduğunda o şöyle demiştir: "O bana göre bir adam kendisinden müşil ilacını istediğinde ona kabızlık ilacı veren bir eczacı gibidir." Böylece yazdığını anlamayan kimselere seyâdile denilmiştir. Bkz: *Zehebî, Menâkıbu'l-İmâm Ebû Hanîfe ve şâhibeyhi*, 68.

cerh etme sebepleri sadece bu zikredilenlerdir. Halbuki bunlar çürütülmüştür. Daha sonra gelenler ise onun çağında yaşayanların cerhine binaen onu cerh etmişlerdir. Dolayısıyla onun çağında yaşayanların cerhinin çürütülmesiyle sonrakilerin cerhi de çürütülmüş olmaktadır.³⁹⁹

Muhammed b. İbrâhîm, Zeyd b. ‘Alî’nin *Mecmû’u*’nun hadislerinin sahih olduğunu ifade eden şeyler söylemiştir. Zira o ‘Alî b. Ebî Tâlib’den hadis rivayet edenlerin rivayetlerinin tümünün yaklaşık olarak beş yüz hadis olduğunu, Zeyd b. ‘Alî’nin *Mecmû’u*’nun rivayetleri ve Hadî’nin iki *el-Câmi*⁴⁰⁰ adlı eserinde ‘Alî b. Ebî Tâlib’e isnad edilen hadislerin muhaddislerin rivayetlerini geçmediğini söylemiştir.⁴⁰¹ Bu da Zeyd b. ‘Alî’nin *Mecmû’u*’ndaki rivayetlerin mevzu hadis ya da Vâsitî’nin *Câmi’u’l-Müsne*d’inin yalanlaması üzerine kurulan bu zayıflık konumunda olmadığını göstermektedir. Siyâğî’nin bu konuda söylediklerinin yanı sıra şu da vardır: Bazı raviler Vâsitî’yi ta’dîl etmişlerdir. Hatta İmâm Kudûrî gibi bazı raviler ta’dîl ile yetinmeyip onu cerh edilmeye karşı savunmuşlardır. Kudûrî, Vâsitî’nin cerh edilmesiyle ilgili olarak şunu söylemiştir: “O sikadır. Zeyd b. ‘Alî’nin arkadaşısıdır. Onu mezhepten dolayı cerh etmişlerdir.”⁴⁰² Muhaddislerin İmâm Zeyd’in *Müsne*d’ini ve aynı şekilde Ebû Hâlid el-Vâsitî’yi yalancılıkla nitelemeyi tekrar değerlendirmeleri insafli olacaktır. En azından İmâm Zeyd’in *Müsne*d’inin; *Sünen*, *mecmu’* ve *müsne*d sahiplerinin tahriç ettikleri hadislerle karşılaştırılması gerekmektedir. Bunların çoğunun metinde birbiriyle uyduğu görülecektir. Bu konu özel bir araştırma gerektirmektedir. Bu konuyu araştırma zamanımın olmaması ve bazı el yazma eserlerini elde etme imkanımın bulunmaması Ebû Hâlid el-Vâsitî’nin rivayetlerini araştırmada bu sınırdan durmama sebep olmuştur.

³⁹⁹ Siyâğî, *er-Ravdu’n-neđîr*, 1/36-37.

⁴⁰⁰ Fıkıh ekolleri başlığında Hâdeviyye ekolünün eserleri ele alınırken Hâdî’nin *el-Ahkâm* ve *el-Mütahâb* adlı iki eserine *el-Câmi’ayn* denildiğini daha önce söyledik. Bkz: Vezîr, *Hidâyetu’r-râğibîn*, 271.

⁴⁰¹ İbnu’l-Vezîr, *el-Avâşım ve’l-kavâşım*, 2/423.

⁴⁰² Ahmed b. Muhammed el-Ğudûrî, *et-Tecrîd* (Kâhire: Dâru’s-Selâm, 2006), 2/728.

2. Ahmed b. İsa'nın (ö. 247/862) *Emâli*'si ('Ulûmü Âli Muhammed)

Bu eserin önemi Zeydî lere göre fıkıh ve hadiste yazılan en eski eserlerden biri olmasından gelmektedir. İmâm Ahmed b. İsa, İmâm Buhârî'nin çağdaşlarından. İbnü'l-Vezîr, Ahmed b. İsa'nın *el-Emâli* adlı eserinde Buhârî'nin kendisinden yaptığı rivayetleri bulunmaktadır.⁴⁰³ *el-Emâli*'yi inceleyen kimse Buhârî'den nakledilen onlarca sened görecektir. Bu esere *Re'bu's-sad'* adı verilmiştir. Bu isim eseri tahkik eden kişi tarafından verilmiştir. İmâm Muhammed b. Mansûr el-Mürâdî;⁴⁰⁴ (ö. 290/903) *el-Emâli*'de İmâm Ahmed b. İsa'dan ve onun dışında Ehl-i Beyt'ten yapılan rivayetleri İmâm Zeyd b. 'Alî'nin torunu olan Ahmed b. İsa'dan rivayet ederek toplamıştır. Bu eser Zeydîlerin fıkıh ve hadis ile ilgili bir usûl eseridir. Zeydîler nezdinde bu eserin yeri hadis ehli nezdindeki *Sahîhu'l-Buhârî*'nin konumu gibidir.⁴⁰⁵

3. el-Mueyyed Billah'ın Şerhu't-Tecrîd fî fıkhi'z-Zeydî yye'si

Bu eser Ahmed b. el-Hüseyin el-Mueyyed Billâh'nın⁴⁰⁶ (ö.411/1021) *et-Tecrîd* adlı eserinin şerhidir. Her ne kadar *et-Tecrîd*'in şerhinde iki imâmın yani İbrâhîm b. Kâsım er-Ressî (ö. 246/861) ve onun torunu el-Hâdî Yahyâ b. el-Hüseyin'in (ö. 298/911) görüşleri dışındaki görüşlere yer verilse de *et-Tecrîd*'de sadece bu iki imâmın görüşleri ele alınmıştır. Bu şerh, *et-Tecrîd* metni için büyük bir şerhtir. Fıkhi meseleleri toplamıştır. Fıkhi meseleler âdet olduğu şekilde fıkıh baplarına göre düzenlenmiştir. Bu iki İmâmın

⁴⁰³ İbnü'l-Vezîr, *el-'Avâşım ve'l-ķavâşım*, 2/333.

⁴⁰⁴ Tam adı Ebû Cafer Muhammed b. Mansûr el-Murâdî el-Kûfî'dir. 290/903'te vefat etmiştir. Tefsirci, muhaddis, tarihçi ve fıkıhçıdır. *et-Tefsîrû'l-kebîr*, *Sîretü'l-eimmeti'l-âdile* ve *el-Ahkâm* adlı eserleri vardır. Bkz: 'Umer Rızâ Keĥhâle, *Mu'cemu'l-mu'ellifîn: Terâcimu muşannifi'l-kutubi'l-'Arabîyye* (Beyrut: Mektebetu'l-Muşnâ, ts.), 12/53.

⁴⁰⁵ Ahmed İbn 'İsâ, *Emâli* (Beyrut: Dâru'n-Nefâ'is, 1990), 1/11; Demirci, *Zeydî yye ve hadis*, 233. (*Emâli*'nin önsözü).

⁴⁰⁶ Tam adı; İmam el-Mueyyed Billâh Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. el-Huseyin b. Hârûn b. el-Huseyin el-Hârûnî el-Hasenî'dir. 333/945'te Âmil'de (Taberistan) doğmuştur. Orada yetişmiştir. İnsanlar onu nahiv ve dil alimi, hadisi toplayan, dirayet ve rivayet açısından hadisi eleştiren biri olarak biliyordu. 411/1021'de vefat etmiştir. Bkz: Vecîh, *A'lâmu'l-mu'ellifîn*, 100.

üzerinde ittifak ettikleri ve her birinin kendine özgü görüşlerini açıklamıştır. Hadisler bu şerhte birçok yerde senedleriyle birlikte zikredilmiştir.

Bu eser Zeydîlerin fıkıh ve hadis alanlarındaki en önemli eserlerinden biri sayılmaktadır. Ayrıca müsned hadislerle istidlâl bölümünde fıkhi meselelerin farklı delillerini içermektedir.

Bu eserdeki hadislerin çoğunun İbnü'l-Mukri' diye meşhur olan büyük hafız Muhammed b. İbrâhîm'den rivayet edildiğini görmekteyiz. İbnü'l-Mukri' ise Hanefi olan İmâm Tahâvî'den⁴⁰⁷ (ö. 321/933) rivayet etmiştir. Böylece Zeydîlerin, muhaddislerin eserlerinden rivayet etmeyi esas aldıklarını öğrenmekteyiz.

4. Ebû Tâlib en-Nâtık Bi'l-Hakk'ın (ö. 424/1033) *Emâlî*'si

Bu kitabın adı *Teysîru'l-metâlib fî emâlî Ebî Tâlib*'dir. Müellifi el-İmâm en-Nâtık Bilhakk Ebû Tâlib Yahyâ b. el-Hüseyn b. Hârûn'dur. O *Tecrîd*'i şerh eden Ahmed b. el-Hüseyn el-Müeyyed Billah'ın kardeşidir.

Bu eser Zeydîler nezdinde en önemli hadis kitaplarından biridir. Farklı konularda altmış dört bölüm ihtiva etmektedir. Kâdî Cafer b. Ahmed b. Abdisselâm (ö. 573/1178) bu eserin bölümlendirme ve düzenleme işini yapmıştır.⁴⁰⁸ Bu eserin hadislerinin sayısı sekiz yüzden fazladır. Bunlar terğîb, terhîb ve bazı fıkıh bölümlerindeki fıkhi hükümler gibi farklı konularla ilgili hadislerdir. Müellif bu esere Peygamber'in (s.a.s.) mucizeleriyle başlamıştır. Ondan sonra Ehl-i Beyt'in faziletiyle devam etmiştir. Cennet ve ateş konusuyla eseri sonlandırmıştır.

⁴⁰⁷ Tam adı; Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Seleme, b. Abdülmelik el-Ezdî el-Hacerî el-Mısırî et-Tahâvî el-Hanefî'dir. Eserler sahibidir. 321/933'de vefat etmiştir. Bkz: Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, 15/32.

⁴⁰⁸ Ebû Tâlib Yahyâ b. el-Hüseyn b. Hârûn Nâtık-Bilhakk, *Teysîru'l-metâlib fî emâlî Ebî Tâlib*, ed. 'Abdullah Hâmûd el-İzzî (Amman: Muessesetu'l-imâm Zeyd b. 'Alî eş-Şekâfiyye, 2002), 38. (Tahkik yapanın önsözü.)

5. el-Esânidü'l-Yahyeviyye

Bu senedlerden maksat el-Hâdî Yahyâ b. el-Hüseyin'in (ö. 298/911) kendi senedleriyle rivayet ettiği hadislerdir. Abdullah b. Muhammed b. Hamza b. Ebi'n-Necm es-Sa'dî (ö. 647/1250) bunları toplamış ve *Dürerü'l-ahâdîsi'n-nebeviyye bi'l-esânîdi'l-Yahyeviyye* adlı eserde bunları tahriç etmiştir. Bunların toplamı yaklaşık olarak dört yüz hadistir. Bu eser birçok bölümlere ayrılmıştır. Eser Zeydî lere göre muteber kaynaklardan sayılmaktadır. Zira *el-Ahkâmü'l-Hâdî*'nin eserinden alıntı yapılarak oluşturulmuştur.

Senedli hadislerin bulunduğu başka eserler de bulunmaktadır. Örneğin Deylem sahibi en-Nâsır el-Etrûş'un (ö. 304/917) *el-Bisât*, el-Mürşid Billâh'ın *Emâlî*'si ve bu şekilde olan başka eserler bulunmaktadır. Senedsiz bir şekilde hadisleri ele alan eserler de bulunmaktadır. Bunlar da Zeydîler nezdinde muteber eserlerdir. Örneğin Ahmed b. Süleyman'ın *Usûlü'l-ahkâm*'ı ve el-Emîr el-Hüseyin'in *Şifâ'ü'l-Uvâm*'⁴⁰⁹ ve bu şekilde olan başka eserler bulunmaktadır. Zeydî mezhebine mensup bazı muhakkiklerin önem attığı bazı Zeydî hadis kaynaklarına da yeri gelmişken değinmek isteriz:

- 1- İmâm Ali. Musa er-Rıddâ (ö. 819/203), *Müsned*.
- 2- İmâm el-Kâsım b. İbrâhîm'in (246/861) *el-Ferâid*, *es-Sunen*, *el-Menâsik*, *Şalâtu'l-yevm ve'l-leyle*, *Mesâilu Cehşiyâr*, *Mesâilu'l-Kellârî*, ve *Mesâilu'n-Nîrûsî* adlı eserlerinde yaptıkları rivayetler ve usûlü'd-din konusunda yazdığı *Mecmu'u*'nda yaptığı rivayetler. Bu eserde fıkıh ve akait meseleleriyle ilgili rivayetler diğer konularla ilgili rivayetlerle karışık bir şekildedir.
- 3- el-Hâfız Muhammed b. Mansûr el-Murâdî (ö. 290/903), *ez-Zîkr*.
- 4- el-İmâm en-Nâsır el-Etrûşî (ö. 304/917), *el-Emâlî*.
- 5- Muhammed b. Süleyman el-Kûfî (ö. 322/934), *Menâkıbu Emîri'l-Mu'minîn 'Alî b. Ebî Tâlib*.

⁴⁰⁹ Uvâm'ın sözlük anlamı baş dönmesidir. Bkz: Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 31/253.

- 6- el-İmâm Ebû'l-Abbâs Ahmed b. İbrâhîm el-Hasenî (ö. 353/965), *Şerhu'l-aḥkām*.
- 7- el-İmâm el-Müvaffak Billah el-Hüseyn b. İsmâîl el-Cürcânî (ö. 420/1030), *el-İ'tibâr ve sulvetu'l- 'arîfîn*.
- 8- el-Hâfız Ebû Abdillâh Muhammed b. 'Alî el-'Alevî (ö. 445/1054), *el-Ezân bi-hayye 'ale hayri'l- 'amel*.
- 9- el-İmâm el-Mürşid Billah Yahyâ b. el-Hüseyn el-Cürcânî (ö. 479/1087), *Emâli'l-İmâm el-Murşid Billâh*.
- 10- 'Alî b. Bilâl (ö. V/XI. asrın ortaları). *Şerhu'l-aḥkām*.⁴¹⁰

B. Zeydîlerin Sünnî Hadis Kaynakları Konusundaki Tutumları

Hadis ehlinin temel aldığı çok sayıda ve türde kaynak vardır. Bunlar sahihler, müsnedler, sünenler, hadis cüzleri ve diğer hadis kitaplarıdır. Fakat bunların en meşhurları altı ana kitap olan *Kütüb-i sitte*'dir. Bunların yanında *el-Muvatta'*, Dârimî'nin *Müsned*'i (*Sünen*) gibi eserler de önemlidir. Zeydîlerin bu kaynaklara karşı tutumlarını incelerken *Kütüb-i Sitte*, özellikle de *Sahîhayn* üzerinde daha fazla duracağız. Daha sonra bu eserler dışında başka eserler üzerinde de duracağız.

Dört mezhebin usûlcüleri genel olarak sünnet ile istidlâlde *Kütüb-i sitte* (*Şahîhu'l-Buhârî*, *Şahîhu Muslim*, *Sunenu Ebî Dâvûd*, *Sunenu't-Tirmizî*, *Sunenu'n-Nesâ'î* ve *Sunenu İbn Mâce*) gibi meşhur eserleri esas almaktadırlar.⁴¹¹

⁴¹⁰ Bu eserler ve başka eserler için bkz: Nâṭık-Bilḥaḳ, *Teysîru'l-meâlib fî emâli Ebî Tâlib*, 15. (Muhakkikin önsözü.)

⁴¹¹ Ebû 'Amr Taḳıyyuddîn 'Uṣmân b. Şalâhiddîn 'Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbnu's-Şalâh, *el-Muḳaddime fî ma'rifeti envâ'i 'ulûmi'l-ḥadîs*, ed. Nuruddîn 'İtr (Suriye-Beyrut: Dâru'l-Fikr-Dâru'l-Fikri'l-Mu'aşır, 1986), 111; 'Abdulḥaḳ b. Seyfuddîn ed-Dihlevî, *Muḳaddime fî uşûli'l-ḥadîs*, ed. Süleymân el-Hüseynî en-Nedvî (Beyrut: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 1986), 96; Muştafâ b. 'Abdullah Hâcî Ḥalife Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutub ve'l-funûn* (Bağdâd: Mektebetu'l-Muşnâ, 1941), 2/1473. Bazıları *Kütüb-i sitte* içinde İbn Mâce'nin *Sünen*'i yerine İmam Mâlik'in *el-Muvatta'* adlı eserini saymıştır. Ebu's-Seâdât Mecduddîn İbnu'l-Eşîr, *Câmi'u'l-uşûl li ehâdîsi'r-Resûl*, ed. 'Abdulkâdir el-Arna'ût, Beşîr 'Uyûn (Mektebetu'l-Ḥalvânî-Matba'atu'l-Mellâh-Mektebetu Dâru'l-Beyân, 1969), 1/4.

İbnü'l-Esîr şöyle demiştir: “*Kütüb-i sitte* hadis kitaplarının anasıdır. İnsanlar arasında en meşhur eserlerdir. Alimler bunların hadislerini almışlardır. Fakîhler bunlarla delil getirmişler, hükümleri tespit etmişler ve İslâm'ın temellerini güçlendirmişlerdir. Bunların müellifleri hadis alimlerinin en meşhurlarıdır. En fazla hadis ezberleyenlerdir. Hata ve doğruyu en iyi bilenlerdir. Sonuç ve durak onlarda bitmektedir.”⁴¹²

Hanefi imâmlar sahih hadisleri derlemeye önem veren kaynakların diğer kaynaklardan önce geldiğini ifade etmişlerdir. İbn Emîr Hâc (ö.879/1475); Sahîhayn gibi sahih hadisleri biraraya getirmesiyle bilinen bir eserde rivayet edilen sahih hadisin, *sahih* türünden olmayan kitaplarda geçen hadise tercih edileceğini söyler.⁴¹³

Alimler, Buhârî ve Müslim'in *Sahih*lerindeki hadisleri diğer kaynaklardaki sahih olan hadislerle tercih etme ve onlarda geçen hadislerin hüccet olduğunun kesinliğinde ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda alimlerin iki farklı yaklaşımı vardır. Bu yaklaşımlardan ilkinde göre Sahih türünden eserlerde geçen hadislerin hücciyet önceliği vardır. İbnu's-Salâh, hadislerin yer aldığı kaynaklara göre kabul açısından değerinin değişeceğini belirterek bu eserler arasında şöyle bir sıralama yapar:

Birincisi mertebe, Buhârî ve Müslim'in birlikte rivayet ettikleri sahih hadistir.

İkinci: Buhârî'nin Müslim olmadan tek başına rivayet ettiği sahih hadistir.

Üçüncü: Müslim'in Buhârî olmadan tek başına rivayet ettiği sahih hadistir.

Dördüncü: İkisinin rivayet etmediği, fakat onların şartlarına göre rivayet edilen sahih hadistir.

⁴¹² İbnu'l-Esîr, *Câmiu'l-uşûl*, 1/49.

⁴¹³ İbn Emîr Hâc, *et-Taqrîr ve't-taḥbîr*, 3/30; Emîr Pâdişâh, *Teyisiru't-Tahrîr*, 3/166; Leknevî, 'Abdullah Maḥmûd Muḥammed, *Fevâtiḥu'r-raḥamût*, 2/257.

Beşinci: Buhârî'nin rivayet etmediği fakat onun şartına göre rivayet edilen sahih hadistir.

Altıncı: Müslim'in rivayet etmediği fakat onun şartına göre rivayet edilen sahih hadistir.

Yedinci: Buhârî ve Müslim'in ortaya koymuş olduğu sahihlik şartlarına uygun olmayan fakat başkalarına göre sahih olan hadistir.

İbnu's-Salâh'ın ifade ettiğine göre bunlar, sahih hadisın ana kısımlarıdır. Bunların en üstünü birincisidir. Bu, hadis ehlinin genelde hakkında *müttefekun aleyh* ifadesini kullandığı hadistir. Onlar bundan ümmetin ittifakını değil; Buhârî ve Müslim'in ittifakını kast etmektedirler. Fakat onların ittifak etmesiyle ümmetin ittifakı da gerekmede ve oluşmaktadır. Çünkü ümmet ikisinin üzerinde ittifak ettiğini kabul etmektedir. Bu kısmın tümünün sıhhati kesindir. Yakînî ve nazârî bilgi bununla meydana gelmektedir. Buna karşı çıkanlara göre bu bilgi meydana gelmemektedir. Onlar da şunu gerekçe göstermişlerdir: Aslında bu kısım, sadece zann ifade eder. Ümmet bunu kabul etmiştir. Çünkü ümmetin zan ile amel etmesi vaciptir. Zan ise bazen hatalı olabilmektedir.⁴¹⁴

İbn Hacer İmâmü'l-Haremeyn, İbn Fûrek, Abdülvehhâb el-Mâlikî, Bülkînî ve mezheplerin alimlerinden bir grubun İbnu's-Salâh'ın ileri sürdüğü bu görüşü desteklediğini söylemektedir.⁴¹⁵

Konu ile ilgili ikinci yaklaşım ise *Sahîhayn*'ın hadislerini diğer âhâd haberlerin durumu gibi görür; bunların amel etme gerekliliği konusunda *zann-i gâlib* ifade ettiğini savunur. Bu görüş, genellikle İmâm Nevevî'ye (ö. 631/1234) ait bir görüş olarak bilinir. O şöyle demiştir: “İbnu's-Salâh; Buhârî ve Müslim'in ya da birinin rivayet ettiği haberin sıhhatinin kesin olduğunu ve kesin bilgi ifade ettiğini söyler. Muhakkikler ve çoğunluk

⁴¹⁴ İbnu's-Salâh, *el-Mukaddime*, 27.

⁴¹⁵ Ebu'l-Faḍl Ahmed b. 'Alî el-'Asḳalânî İbn Hacer, *en-Nuket 'alâ kitâbi İbni's-Salâh*, ed. Rebî' b. Hādî 'Umeyr el-Mudhîlî (Medine: 'İmâdetu'l-baḥşî'l-ilmî bi'l-câmi'ati'l-islâmiyye, 1984), 1/139.

ona muhalefet etmiş; mütevâtir olmadığı sürece haberlerin zan ifade ettiğini beyan etmişlerdir.”⁴¹⁶

Nevevî’den önce İbnu’s-Salâh’ın çağdaşı olan el-İzz b. Abdisselâm da İbnu’s-Salâh’a karşı çıkmış, İbn Salâh’ın görüşünün aslında Mu’tezile’nin görüşü ile paralellik arz ettiğini söylemiştir. Nevevî, Mu’tezile’in hadis ile amel edilebilmesi için sıhhatinin kesin olmasını şart koştuğunu belirterek, bunun kötü bir görüş olduğunu ifade eder.⁴¹⁷

Hanefiler de genellikle ikinci yaklaşımı benimsemiştir. Nitekim onlara göre *Sahîhayn*’ın âhâd hadisleri, başka âhâd haberler gibi ‘amel etmeyi gerektiren bir zann-i gâlib’ ifade eder. Kesinlik ifade etmez. Çünkü netice itibariyle bunlar âhâd haberlerdir. Âhâd haberler de zan ifade eder. *Sahîhyan* ile İmâm Mâlik’in *el-Muvatta*’ı ya da diğer hadis kitapları arasında bir fark yoktur.

Hanefî usulcû İbnü’l-Hümâm’ın ifade ettiğine göre eğer bir kimse en sahih hadislerin *Sahîhayn*’da geçen hadisler olduğunu, onlardan sonra en sahih hadisin Buhârî’nin tek başına rivayet ettiği hadisler olduğunu, daha sonra Buhari ve Müslim tarafından belirlenen sıhhat şartlarına uygun olarak başkalarınca rivayet edilen hadisler geldiğini, bunlardan sonra da Buhari ya da Müslim’den sadece birinin sıhhat şartına uygun olarak başkaları tarafından rivayet edilen hadislerin sahih olduğunu söylerse; bu, bir tahakküm (zorlama/gerekçesiz söylem) olur. Böyle bir şeye uymak caiz değildir. Zira ‘en sahih olma’, Buhârî ve Müslim’in ravilerinin ancak onların dikkate aldığı şartları taşımalarından dolayıdır. Bu şartlar bu iki kitap dışında geçen hadislerin ravilerinde bulunursa bu iki kitapta geçen hadislerin en sahih olduğunu söylemek bir zorlama olmaz mı? Ayrıca ikisinin veya birinin belli bir ravinin bu şartları taşıdığına karar vermesi gerçeğe uygun bir şekilde kesin olarak böyle olduğu anlamına gelmez. Gerçekte durum

⁴¹⁶ Nevevî, *et-Takrîb ve ’t-teysîr*, 28.

⁴¹⁷ Celâluddîn es-Suyûtî, *Tedribu ’r-râvî fî şerhi takrîbi ’n-Nevevî*, ed. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâriyâbî (Dâru Taybe, ts.), 1/143.

farklı da olabilir. Nitekim Müslim kendi *Sahîh*'inde cerhin yaralarından kurtulamayan birçok raviden hadis rivayet etmiştir. Aynı şekilde Buhârî'de adı geçen bir grup ravi cerh edilmiştir. Dolayısıyla ravilerin durumu, alimlerin onlar hakkındaki içtihadı ekseninde dönmektedir. Aynı şekilde şartlarda da böyledir. Hatta bir kimse bir şartı dikkate alırsa ve başka biri de onu geçersiz sayarsa o diğerinin bu şartın olmadığı birinden rivayet etmesi bu şartı taşıyana mu'âriz olması için yeterlidir. Aynı şekilde bir kimse bir raviyi zayıf görürse başka biri de onu sika görürse durum böyle olur. Müctehid olmayan ve ravinin durumunu bizzat incelemeyen kimse çoğunluğun dediği şeyde gönlü rahat olur. Fakat şartları dikkate alıp almamada müctehid ve raviyi inceleyen kimse sadece kendi görüşüne başvurabilir.⁴¹⁸

İbn Emîr Hâc⁴¹⁹ (ö.879/1475) ve Emîr Padişah⁴²⁰ (ö.972/1565) da buna benzer şeyler söylemişlerdir. Leknevî de *Sahîhayn* gibi sıhhat ile bilinen iki kitapta geçenlerin tercihe şâyan olduğunu söyler. Fakat ona göre bu iki kitapta geçenler, sadece hiçbir kitapta geçmeyene nispetle tercih edilir. Yoksa bu, *Sahîhayn*'ın rivayetleri, diğer imâmların rivayetlerinden racih olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü akıl ve nakil bunu desteklememektedir. Uygulamalarına itibar edilenlerin uygulaması da bunu desteklemez. Leknevi şöyle ekler: “Daha kötüsü, İbnu's-Salâh'ın ve ona tabi olanların ‘Buhari ve Müslim’in rivayetleri diğer imâmların rivayetlerinden daha racihtir” demesidir. *Sahîhayn*'da geçenlerin, onların ravileri ya da şartlarıyla rivayet edilenlerden-ki bunlar da hadiste İmâmdır-daha racih olduğunu söylemek zorlama bir söylemdir.”⁴²¹

Eski dönemlerdeki Zeydîler ile çağdaş Zeydîler arasında ortaya çıkan ayrılık noktalarından biri hadis kitapları ve *Sünenler* konusunda takınılacak tavır konusundadır. Zeydî nüfusun yoğunlukla yaşadığı Yemen'de yaşayan biri olarak lise yıllarımda Zeydî

⁴¹⁸ İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-kadir*, 1/445.

⁴¹⁹ İbn Emîrî'l-Hâc, *et-Taqrîr ve't-tahbîr*, 3/30.

⁴²⁰ Emîr Pâdişâh, *Teysiru't-Tahrîr*, 3/166.

⁴²¹ Leknevî, 'Abdullah Maḥmūd Muḥammed, *Fevâtiḥu'r-raḥamūt*, 2/257.

ye mezhebini temsil eden bazı kişilerin başta *Sahîhayn* olmak üzere çeşitli hadis kitapları hakkında olumsuz konuşmalarına tanık oldum. Bizzat duyduğum bu kabil sözleri, zaman içinde Zeydî kaynaklarda gördüğüm çeşitli değerlendirmelerle karşılaştırdım. Bu kaynak incelemelerimde geçmiş zamanlarda yaşayan Zeydîler ile günümüz Zeydî leri arasında bir ayrılık olduğunu gördüm.

Zeydî yye tarihinde, *Sahîhayn* gibi hadis kitaplarını karalayan, reddeden ya da zayıf gören hiç kimsenin olmadığı gayet tabii ki iddia edilemez. Bununla birlikte tarihte Zeydîlerin içinde *Sahîhayn*'ı, *Kütüb-i sitte*'yi ya da meşhur hadis kitaplarını tümünden zayıf gören ya da reddeden veya içindekilerin çoğunu güvenilirmez sayan alimlere de denk gelememekteyiz. Oysa çağdaş dönemde bazı Zeydî çevrelerde bu türden bir toptan red olduğu görülmektedir. İbnu'l-Vezîr döneminde yaşayan Cemâlüddîn b. Muhammed (ö. 837/1434) ve es-Seyyid İshak b. Yûsuf⁴²²(ö. 1173/1760) mezkur kaynaklar konusunda bazı sert çıkışları olsa da bu durum Zeydîlerin genel karakteristiği değildir.

İbnu'l-Vezîr, *el-'Avâsım*'da İmâm Ahmed b. Süleyman'ın (ö. 566/1171) döneminden kendi zamanına kadar uzayan süreçte Zeydîlerin *Sahîhayn* da dahil olmak üzere hadis kitapları konusundaki tutumlarından bahsetmekte ve bu kitaplara karşı toptan bir reddin mevzu bahis olmadığını söylemektedir.⁴²³ İbnu'l-Vezîr bu hususu defalarca tekrar etmiş ve bunun sebebini şöyle açıklamıştır: “Bu hususu daha önce açıkladım. Fakat bu zamandaki insanların kargaşalarının durumu gereği bunu tekrar etmek ve çokça açıklamak gerekir.”⁴²⁴

⁴²² Tam adı; İshak b. Yûsuf b. el-İmâm el-Mütevekkil Alallâh İsmail b. el-Kâsım el-Hasenî el-Yememî es-San'ânî'dir. Hafız, alim, kelamcı, muhakkik, edip ve şairdir. 1111/1700'de doğmuştur. Kendi çağındaki meşhur alimlerden eğitim almıştır. Bütün ilimlerde ilerlemiştir. Edebiyat ve şiirle meşhur olmuştur. Yemen şehirlerini dolaşmış ve kendi çağının olaylarına karışmıştır. Islah davetçileri içinde yer almıştır. Zilhicce 1173/1760'da vefat etmiştir. San'a'daki Huzeyme kabristanında defnedilmiştir. Vecîh, *A'lâmu'l-mu'ellifîn*, s. 220.

⁴²³ İbnu'l-Vezîr, *el-'Avâsım ve'l-kavâsım*, 8/279.

⁴²⁴ İbnu'l-Vezîr, *el-'Avâsım ve'l-kavâsım*, 8/281.

es-Seyyid İshak b. Yûsuf (ö. 1173/1760) da bu anlatılanlara benzer şeyleri birkaç yerde⁴²⁵ söylemiş ve benzer gerekçeler sunmuştur: Örneğin o bir yerde şöyle demiştir: “Her mezhep ehlinin hadis kitaplarından hadis aldığı söylenmektedir. Şî‘îlerden aşırı olanların bile hadis ricali oldukları ve sabah-akşam hadis kitaplarını okuttukları buna delil gösterilmektedir. Ravilerin biyografilerini okuyan kimse bunu görür. Yani her mezhep hadis ehlinin kitaplarından hadis almaktadır. Bu kitaplar icmâ ile ümmet arasındaki *el-Kitâbü ’l-Azîz (Kur’an)* gibidir.”⁴²⁶

İshak b. Yûsuf (ö. 1173/1760), başka bir yerde yine Sünni hadis kitaplarını savunurken şöyle demiştir: Hadis ehlinin kitaplarının sahih olduğuyula ilgili icmânın bulunduğundan maksat şudur: Bu kitaplar en sahih olan kitaplardır. Yoksa bunların içindekilerinin hepsi tartışmasız ve *kadihsiz* (kusursuz) değildir. Zira hadis ehli her bir hadise ayrı olarak hüküm vermektedirler. Her bir hadisin kendi başına incelenmesi yoluna ilahi koruma denilmektedir. *Sahîhâyn kadih* bakımından diğer eserlerden daha sağlamdır.⁴²⁷

İshak b. Yûsuf (ö. 1173/1760), Zeydî mezhebinden ilim talebelerini Zeydî alimlerin kervanına katılmaya davet etmiştir. Hadis kitaplarından kopan kimselerin ehl-i beytin yöntem ve yolundan koptuğunu söylemiştir. Selef Zeydî alimlerin tutumunun; hadis kitaplarını hüccet kabul etme, onlara itimat etme, onları okuma ve okutma olduğunu; bu durumun İmâm Abdullah b. Hamza’nın (ö. 614 /1218) döneminden şimdiye kadar (İshak b. Yusûf (ö. 1173/1760) kendi zamanını kastediyor) böyle bilindiğini ve bu eserlerin istidlal etmede kendileri için dayanak olduğunu belirtmiştir.⁴²⁸

İbnü’l-Vezîr de meşhur sahih kitaplarının, onlar hakkında bir uyarı ve bir karalama ilanı olmadan İman en-Nâsır Ahmed b. Yahyâ el-Hâdî’nin (ö.325/937) döneminden kendi

⁴²⁵ İshâk b. Yûsuf b. el-İmâm Mutevekkil-‘Alellah, *el-Vechu’l-ḥasen el-muḥhib li’l-ḥuzn li-men ṭalabe’s-sunnete ve meşā’ala’s-sunen* (San’a: Mektebetu Dâri’t-turâs, 1990), 50, 53, 54, 65.

⁴²⁶ Mutevekkil-‘Alellah, *el-Vechu’l-ḥasen*, 59.

⁴²⁷ Mutevekkil-‘Alellah, *el-Vechu’l-ḥasen*, 62-63.

⁴²⁸ Mutevekkil-‘Alellah, *el-Vechu’l-ḥasen*, 65-66.

zamanına kadar devam ettiğini hatta bu eserlerin nüshalarının en-Nâsır Ahmed b. Yahyâ el-Hâdî'nin kütüphanesinde bulunduğu söylemektedir.⁴²⁹

Bunu destekleyen hususlardan biri de Ebû Tâlib'in *Emâlî*'sinin hadis alimlerden yapılan rivayetlerle ve onların kitaplarından yapılan nakillerle dolu olduğudur. Ebû Tâlib, *Emâlî*'de kendi şeyhi el-Hâfız b. 'Adî'den sözlü olarak doksan hadis rivayet etmiştir. O *Emâlî*'de Ebû Dâvûd, Tirmizî, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/856) ve bunlar dışında birçok meşhur muhaddisin hadislerini rivayet etmiştir.⁴³⁰

İbn'ul-Vezîr'in söylediklerinden şu anlaşılmaktadır: Durum, hadis kitaplarına karşı çıkmadan sadece kabul etmek değildir. Durum bunu aşip bu eserleri benimseme ve bunlara itimat etmeye varmıştır. Zira İbnü'l-Vezîr kendi hocası Cemâlüddîn'e hitap ederek şöyle demiştir:

“Görmüyor musun ki hadis kitapları Zeydî imamların ve alimlerin kütüphanelerinde bulunmaktadır. Bu eserler üzerinde semâ' ya da icazet veya başka bir yolla bunları aldıklarına dair el yazmaları bulunmaktadır. Onlardan bu eserlerden bir şey ele geçiren kimse onu sever, korur, ezberler ve bazen de onu semâ yoluyla başkasına aktarır. Örneğin Abdullah b. Hamza (ö. 614 /1218) bunları semâ yoluyla aktarmıştır. Bunların senedlerini *eş-Şâfi* adlı eserinde zikretmiştir. Ayrıca İmâm en-Nâsır Muhammed b. İmâm el-Mehdî (aleyhimesselem) de bunları semâ yoluyla başkalarına aktarmışlardır. Zeydî lerden müellifler bu eserlerden nakillerde bulunmuşlardır. Örneğin el-Mütevekkil *Usûlü'l-ahkâm*'da, el-Emîr el-Hüseyin *Şifâü'l-evâm*'de böyle yapmışlardır. Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i İmâm Yahyâ b. Hamza (ö.749/1349) için bir dayanaklı.”⁴³¹

İbnü'l-Vezîr daha sonra hocası Cemâlüddîn'i şöyle tenkit etmiştir. “Eğer iddia ettiğin gibi bu kitaplardan almak caiz olmasaydı ve içinde küfür olsaydı ehl-i beytin kendi

⁴²⁹ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâşim ve'l-kavâşim*, 8/280.

⁴³⁰ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâşim ve'l-kavâşim*, 2/136.

⁴³¹ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâşim ve'l-kavâşim*, 2/345.

memleketlerinde bu eserleri yakmaları, bunları okuyanları şiddetli bir şekilde darp edip cezalandırmaları yaygın olurdu. Bu kitapların, ‘içindeki küfür öğrenilsin diye kütüphanelerde bulundurulduğu’ şeklindeki açıklama ise Zeydî alimlerden kimsenin söylemediği bir şeydir.⁴³²”

Zeydîlerin hadisteki ilk eseri Ahmed b. İsa’nın (ö. 247/862) *Emâlî* diye bilinen ‘*Ulûmu Âli Muhammed*’ adlı eseridir. Bu eserde Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî’den, sahih eserlerin ravilerinden ve onlardan daha düşük onlardan rivayetler bulunmaktadır. İmâm el-Mütevekkil Ahmed b. Süleyman *Usûlü’l-ahkâm* adlı eserinin önsözünde Buhârî ve onun dışında et-Tahâvî (ö. 321/933) el-Hanefî ve İmâm Şâfiî’nin (ö. 204/820) öğrencisi el-Müzenî ve Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî gibi fakîhlerin fıkıh kitaplarından nakiller yaptığını söylemiştir.” İbnü’l-Vezîr bunları söyledikten sonra sözlerine şöyle devam etmiştir: “İmâm el-Mütevekkil eserinde onlardan rivayet edilenler ile Ehl-i Beyt’ten rivayet edilenleri birbirine karıştırmıştır. Bunları ne açık bir ifadeyle, ne hattaki bir işaretle ne de kitabın önsüzünde zikrettiği bir kural ile birini diğerinden ayırmıştır. Zeydîler bu kaynağa müracaat etmede icmâ etmişlerdir. Onların müctehidleri dört yüz sene boyunca hükümlerin delillerini öğrenmede bu esere itimat etmişlerdir. Kimse buna karşı çıkmamıştır.⁴³³

Bu noktada tabloyu daha da açık ve net kılmak üzere Zeydî mezhebinin müteahhirin alimlerinin *Kütüb-i sitte*’ye karşı davranışlarıyla ilgili görüş ve tutumlarından bazı örnekler vereceğiz.

Birincisi: Ahmed b. Yahyâ’nın (ö. 840) “Onlar *Buhârî* ve *Müslim* gibi sahih kitapları, onlar dışında meşhur olmayan diğer eserlerde nakledilen habere tercih⁴³⁴

⁴³² İbnü’l-Vezîr, *el-‘Avâşım ve’l-kavâşım*, 2/346.

⁴³³ İbnü’l-Vezîr, *el-‘Avâşım ve’l-kavâşım*, 8/278.

⁴³⁴ Burada bahsettiği tercih metin açısından değil, sened açısından değildir. Çünkü o bu sözü sened ile tercih yapma yönleri bağlamında söylemiştir. O bu yönlerin otuz altı tane olduğunu söylemiştir. Onun burada zikrettiği tercih yirmi sekizinci tercihtir. Bir kimse İmam Mehdî el-Mürtezâ’nın Zeydîlerin değil, Ehl-i Sünnet’in tercih ettiğini naklettiğini söyleyerek ona itirazda bulunmasın diye burada buna dikkat çektim. Buhârî ve Müslim sened bakımından diğerlerine tercih edilmektedir. Bu durum ile başka eserlerin metinleri

etmişlerdir”⁴³⁵ Derken ‘onlar’ zamiri ile Zeydî alimleri kastetmektedir. Bu ifade Buhârî ve Müslim’in Sahihlerinin Zeydîler nezdindeki önemine işaret etmektedir.

İkincisi: İbn Behrân (ö. 957/1551) *el-Kâfil* adlı eserinin onuncu babı olan tercih babında bu konuda şunu söylemiştir: “Meşhûr olan görüşe göre, *tâbi’î*’nin mürseli ve Buhârî ile Müslim gibiler diğerlerine tercih edilir.”⁴³⁶

Üçüncüsü: es-Seyyid İshâk b. Yûsuf (ö. 1173 /1760) mûsned kitaplardan en sahih olanın hangisi olduğu konusunda icmâ bulunduğunu söylemektedir. Onun aktardığına göre alimler *Sahîhayn* dışındaki eserler hakkında konuşmuş, onlarda zayıflığın bulunduğunu söylemişlerdir. Fakat *Sahîhayn*’ın diğer hadis kitaplarından daha az hatalı olduğunu açıklamışlardır.⁴³⁷ Bu, bunlardaki hiçbir şeyde tartışma olmadığı ve hadis ehlinin bu iki kitap hakkında hiç konuşmadığı anlamına gelmemektedir.

Dördüncüsü: Tarihçi Muhammed Zebâre (ö. 1380/1960) bu konuda başka bir tarihi tutum kaydederek şöyle demektedir: “Hocamız Kâdî Yahyâ b. Muhammed el-İryânî ve oğlum Ahmed b. Muhammed Zebâre, Ramazan ayının ilk gecelerinden başlayarak Ramazan ayı sonlarında *Sahîhu’l-Buhârî* dersimizi tamamlamışlardır. Peygamber’in (s.a.s) sahih hadisleri dersini hangi geceyi tamamladıklarını bana sordular. Ben de şöyle dedim: Kadir gecesinin yarısında Buhârî dersinin ecrinin meydana geldiği tarihi not ettim. Yıl 1358/1939.”⁴³⁸

Muhammed Zebâre burada *Sahîhu’l-Buhârî* dersinin Ramazanın mübarek gecelerinde tamamlandığını söylemektedir. Genelde Ramazan ayı geceleri hadis

ya da delillerinin Buhârî ve Müslim’in naslarına tercih edilmeleri arasında bir çelişki yoktur. Çünkü bu durum Zeydî alimlerin o metinleri almalarına sebep olan başka tercih gerekçelerinin olduğunu göstermektedir. Bu durum, onların Sahihlerin içindekilerini reddettikleri ve kabul etmediklerini göstermez. Çünkü bu alimlerin eserleri onların birçok yerde yani hadisleri tahric ettikleri yerler ve başka yerlerde sahihleri kabul ettiğini teyit eden bilgilerle doludur.

⁴³⁵ İbnü’l-Murtazâ, *Minhâcu’l-vuşûl*, 882.

⁴³⁶ Behrân, *Metnu’l-Kâfil bi neyli’s-sûl fi ‘İlmi’l-uşûl*, 58.

⁴³⁷ Mutevekkil-‘Alellah, *el-Vechu’l-ḥasen*, 62-63.

⁴³⁸ Muhammed b. Muhammed b. Yahyâ Zubâre, *el-Enbâ’ ‘an devleti Belkîs ve Sebe’* (San’a: Mektebetu’l-Yemeni’l-Kubrâ, 1984), 80.

kitaplarıyla değil, Kur'an ile geçirilmektedir. Fakat Ramazan gecelerinde teberrük için Buhârî dersleri okunmuştur.

Beşincisi: Hasan ed-Deylemî'nin (1400/1980) Tutumu: Zeydîlerin *Kütüb-i sitte*'ye karşı tavrını gösteren hususlardan biri Hasan b. Zeyd b. 'Alî b. Hasan ed-Deylemî'nin Yahyâ b. Hamîdüddin döneminde Râfîzî düşüncesinin temsilcilerinden olan 'Alî b. Yahyâ Akabât'a karşı tutumudur. Zira Hasan ed-Deylemî *Buhârî* dersini vermek istediğinde onlar arasında tartışma meydana gelmiştir. İmâm Yahyâ b. Hamidüddin onları çağırıştır. Râfîzî 'Alî b. Yahyâ'nın San'a'da kalmasını zorunlu kılmıştır. Hasan ed-Deylemî'yi de Vasâb ilçesine idareci yapmıştır. Çünkü *Hicerü'l-ilmî ve ma'âkiluhu* adlı eserin müellifine göre Râfîzî olan 'Alî b. Yahyâ, fitne sahibiydi.⁴³⁹

Yukarıda Hasan ed-Deylemî ve o dönemde Zeydîlerin İmâmı olan Yahyâ Hamîdüddin'in *Kütüb-i sitte*'ye karşı tutumlarını zikrettik. Hamîdüddin, Râfîzî olanı durduruyor. Hüseyin ed-Deylemî'yi kadı yapıyor. Zeydîlerin bu apaçık olumlu tutumları olmasının yanı sıra Zeydîlerden hadis kitaplarını-ki *Sahîhayn* da bunlar arasındadır-cerh edenler de vardır. Örneğin Ahmed b. Sa'düddin el-Miverî, İbn Behrân'ın hadis kitaplarına (*Kütüb-i sitte*) itimat etmesine karşı çıkmıştır. Zira o şöyle demiştir: Fakîh olan Muhammed b. Yahyâ Behrân, *el-Bahr* adlı eserin tahricini yaparak kaleme aldığı *Cevâhiru'l-ahbâr* adlı eserinin önsözünde şöyle demiştir: *Kütüb-i sitte*'nin rivayetlerini diğer hadis kitaplarına tercih ettim. Onlar dışındaki hadis kitaplarında geçen rivayetleri fıkıh kitaplarında geçen rivayetlere tercih ettim. Çünkü hadis kitaplarının isnadları açıktır. Esasları bilinmektedir. Muhalif de onları kabul etmektedir.⁴⁴⁰

el-Mekbilî'nin (ö.1108/1697), *el-Menâr*'da ve Mecdüddin el-Mü'eyyedî'nin (ö. 1428/2007) *el-Levâmi*' adlı eserinde el-Mehdî'den naklettikleri rivayet de Zeydîlerden hadis kitaplarını cerh edenlerin bulunduğunu göstermektedir. Zira el-Mehdî'den gelen

⁴³⁹ Ekva', *Hiceru'l-ilm ve me'âkiluhu fî'l-Yemen*, 2/676.

⁴⁴⁰ el-Misverî, *er-Risâletu'l-munakkaza*, 20.

rivayete göre el-Hâdî (ö. 298/911), *el-Ğâyât* adlı eserinde şöyle demiştir: “Ehl-i Sünnet’in *Sahîhayn* dedikleri iki kitapları vardır. Ömrüme yemin olsun bu iki eser sahih değildir.” İmâm Mehdî’nin *Sahîhayn* ile ilgili olarak zikrettiği bu rivayette sıkıntı vardır. Çünkü bazı Zeydîler bunda şüpheye girmişlerdir.⁴⁴¹ Ayrıca Buhârî ve Müslim’in kitapları ve başka hadis kitapları İmâm el-Hâdî’nin (ö. 298/911) oğlu olan İmâm en-Nâsır Ahmed b. İmâm el-Hâdî Yahyâ’nın kütüphanesinde bulunmaktaydı.⁴⁴² el-Hâdî’den yapılan bir rivayetin sahih olması şu iki durumdan dolayı uzak bir ihtimaldir.

Birincisi: İmâm Hâdî ve ondan bu rivayeti nakleden İmâm Mehdî arasında uzun bir zaman vardır. Bunun yanı sıra İmâm Mehdî’den önceki Zeydî lerden bu rivayetten bahseden yoktur. Halbuki Muhammed b. İbrâhîm el-Vezîr ve Cemâlüddin ‘Alî b. Muhammed (ö. 837/1434) arasında meydana gelen tartışma gibi tartışmalar ve mücadeleler özellikle yapıldığında bu rivayetin zikredilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Hadis kitapları ve *Sahîhayn*’ın zayıf olduğuyula ilgili yapılan tartışmalarda birçok görüş ve delil vardır. Fakat bu rivayete ihtiyaç duyulmasına rağmen hadis kitaplarının zayıf olduğuyula ilgili gerekçeler ileri sürülürken bu rivayet zikredilmemektedir. Bu durum Hâdî’den (ö. 298/911) yapılan bu rivayetin zayıf olduğunu göstermektedir. Ayrıca Cemâlüddin ‘Alî b. Muhammed (ö. 837/1434) ve Ahmed b. Yahyâ el-Mürtezâ el-İmâm el-Mehdî (ö. 840/1437) arasındaki zaman uzak değildir.

İkincisi: *Sahîhu’l-Buhârî*’nin Yemen’e ilk girişi Ebû Zeyd Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Muhammed el-Kâşânî el-Mervezî⁴⁴³ (ö.371/982) aracılığıyla olmuştur.

⁴⁴¹ Mutevekkil-‘Alellah, *el-Vechu’l-hasen*, 50.

⁴⁴² İbnu’l-Vezîr, *el-‘Avâşım ve’l-kavâşım*, 8/280.

⁴⁴³ Kâşânî, Muhammed b. Yûsuf el-Ferberî’den *Sahîhu’l-Buhârî*’yi rivayet etmiştir. Mekke’de ondan rivayet etmiştir. O yedi yıl Mekke’de kalmıştır. Ali b. Hacer’in öğrencilerinden hadis dinlemiştir. Dârekutnî ve başkaları ondan rivayet etmişlerdir. O fıkıh Ebû İshâk el-Mervezî’den almıştır. Kaffâl el-Mervezî de ondan fıkıh almıştır. Hatîb el-Bağdâdî şöyle demiştir: O Müslümanların imamlarından biridir. Şâfiî mezhebini ezberdi. Görünüşü güzeldi. Zühd ve takva ile meşhurdur. 13 Recep 371’de Merv’de vefat etmiştir. 301’de doğmuştur. Hamza, *el-‘Akdü’s-semîn fî tebyîni ahkâmi’l-eimmeti’l-hādîn*, 2/16.

Kâşânî biyografisinden anlaşıldığına göre bu, Hâdî'nin (ö. 298/911) vefatından birkaç on yıl sonra olmuştur.⁴⁴⁴

Bu konuyu Muhammed b. İbrâhîm el-Vezîr'in hadisleri kabul veya reddetme konusundaki düşüncesiyle bitirmek istiyorum. O bu konuda şunu söylemektedir: Biz Rasûlullah'ın bu hadisleri söylediği veya söylemediği konusunda endişeliyiz. Biz bu iki yönden hangisinin daha hafif olduğuna baktık. Bunları kabul etmede yanılmanın bunları reddetmedeki yanılmadan daha hafif olduğunu gördük. Çünkü biz kabul etmede yanılırsak bu durum, onun o hadisleri söylediğine bağlı bir şekilde onu tasdik olur. Eğer reddetmede yanılırsak bu durum, onun söylemediğine bağlı bir yalanlama olur. Belirsiz bir tasdik, kesin bir yalanlamadan daha hayırlıdır. Nihayetinde kabulde hata etmek onun adına yalan söylemek olur. Reddetmede hata etmek ise onu yalanlamak olur. Allah bundan muhafaza etsin. Fakat şu var ki bilerek onun adına yalan söylemek faktır. Fakat bilerek onu yalanlamak küfürdür. Kasten yapılması fisk olan hata, kasten yapılması küfür olan hatadan daha hafiftir.⁴⁴⁵

⁴⁴⁴ 'Abdullah Kâsım el-Veşlî, *'İlmu'l-ḥadīṣ fi'l-Yemen ve 'ināyetu'l-Yemāniyyīn bi ṣaḥīḥi'l-Buḥārī ve terācimu ricāli isnādih* (Yemen: Cami'atu San'a, ts.), 89.

⁴⁴⁵ İbnu'l-Vezîr, *el-'Avāṣım ve'l-ḳavāṣım*, 8/285.

İKİNCİ BÖLÜM

ZEYDİLERDE TERCİH, TE'ÂRUZ, CEM', ÂMM VE HÂSS LAFZIN İLİŞKİSİNE DAİR UYGULAMALAR

Bu bölümde daha önce geçen teorik araştırmanın pratik sonuçlarına dair bir inceleme yapılacaktır. Bu amaçla Zeydî alimlerin sünnet deliline karşı tutumlarının uygulamalı örneklerden bazı meselelere yer verilecektir. Bu bölüm üç başlıkta ele alınacaktır:

I. TERCİHE İLİŞKİN ÖRNEKLER

A. Zeydî Alimlerin Cumhuriyetine Göre Sünnet Deliline Tutunmanın Tercih Edilmesi

Zeydîlerin bir kısmı tabaklanan derilerin temizlendiği konusunda Zeydî yye mezhebinin icmâi olduğunu, bazıları da çoğunluğun bu şekilde dediğini ifade etmişlerdir.⁴⁴⁶ İmâm Zeyd'in torunu Ahmed b. İsa tabaklama ile derilerin temizlendiğini söylemiştir. Onun bu konudaki dayanağı, derilerin tabaklanmasıyla temizleneceğini açıklayan hadistir.

Ahmed b. İsa (ö. 247/862) şöyle demiştir: Tilki ve onun dışındaki diğer yırtıcı hayvanların derileri tabaklandığı zaman bunların üzerinde namaz kılmakta bir sakınca görmüyorum. Bu deriler tabaklanmakla temizlenir. Nitekim bu konuda Peygamber'den (s.a.s.) rivayet edilen bir hadis vardır.⁴⁴⁷ 'Alî'nin İbn Hârûn'dan Ahmed'den Osman'dan el-Kavmisî'den el-Kâsım'dan rivayet ettiğine göre el-Kâsım şöyle demiştir: Murdarın kemikleri mekruh olduğu gibi derileri de mekruhtur. Çünkü derinin temiz olabilmesi için

⁴⁴⁶ İbn Hâzma, *el-İntisâr*, 1/359.

⁴⁴⁷ Bu hadis şu şekildedir: (إذا دبغ الإهاب فقد طهر) “*Deri tabaklanınca temiz olur.*” Muslim, *Şahîh*, 1/277. Hadis no: 366.

hayvanı boğazlamak gerekir. Aynı şekilde deri dışındaki diğer azaların temiz olabilmesi için hayvanı boğazlamak gerekir. Tilkilerin derileri mekruhtur.” ‘Alî’den de aynı şekilde rivayet edilmiştir. el-Hüseyin’in Zeyd’den, Ahmed’den el-Hasan’dan⁴⁴⁸ rivayet ettiğine göre el-Hasen şöyle demiştir: *‘Yırtıcı hayvanların derilerinden yapılan bir şeyi giymede bir beis yoktur. Tabaklansa dahi onlar üzerinde namaz kılınmaz. Fakat diğer deriler tabaklandığı zaman onlar üzerinde namaz kılınır ve onlar sorgulanmaz.’*”⁴⁴⁹

İmâm Zeyd’in torunu Ahmed’in sünnet deliline tutunmayı Zeydîlerin çoğunun görüşüne tercih ettiğini görmekteyiz. Bu durum, Ahmed b. İsa’ya göre teşrî’in ikinci kaynağı olan sünnet delilinin hüccet olduğunu göstermektedir. Biri şöyle diyebilir: “Bu konuda görülen o ki Zeydîler sünnet deliline tutunmamaktadırlar. Çünkü onların çoğunun görüşü yırtıcı hayvanların derileri tabaklansa dahi bunların temizlenmediği yönündedir. İşte bu görüş hadise aykırıdır.” Buna şöyle cevap verilir: Onların bu görüşte olmalarının birçok sebebi olabilir. Hadis onlara ulaşmamış olabilir. Fakat Ahmed b. İsa (ö. 247/862) hadislerle çok meşgul olduğu için hadis ona ulaşmış da olabilir. *el-Emâlî* adlı eser, bu çalışmanın ikinci bölümünde belirtildiği gibi Zeydî lere göre hadiste yazılan ilk eser sayılmaktadır. Deriler tabaklansa dahi bunların temizlenmediğini söyleyen Zeydî lere göre başka bir delil tercih edilmiş olabilir. Onlar bu delili hadise tercih etmiş olabilirler. Bu sebeple derilerin temizlenmediği görüşündedirler. Bu durum onların sünnet delilini esas almadıkları anlamına gelmemektedir. Diğer taraftan İmâm Zeyd’in torunu Ahmed b. İsa’nın (ö. 247/862) burada hadisi esas alması onun sünnet deliline tutunduğu ve bunu diğer delillere tercih ettiğini göstermektedir. Ayrıca bu görüşte olan kişi Zeydîlerin büyük alimlerindedir.

⁴⁴⁸ el-Hasan: el-Hasan b. Yahya b. el-Hüseyin, b. el-İmâm Zeyd b. Ali’dir. Kûfe’de büyük bir efendi, büyük bir imam ve fıkıhta konuşan bir müctehiddi. el-Kâsım b. İbrahim biatı ve ümmetin işlerini yapmayı ona teklif etti. Fakat o bunu kabul etmedi. Kûfe’de Zeydî yye mezhebindeki şöhreti İmam Ebû Hanife’nin şöhreti gibiydi. Herhalde vefatı 260/874’ten sonraydı. Bkz: İbn Ebi’r-Ricâl, *Ma’la’u’l-budûr ve mecma’u’l-buhûr*, 2/152.

⁴⁴⁹ Muḥammed b. ‘Alî b. ‘Abdurrahman el-‘Alevî, *el-Câmi’u’l-kâfî fî fîkhi’z-Zeydî yye*, vr: 131-132.

B. Sünnet Delillerinde Farklı Anlaşılma İhtimali Çok Olana Tercih Edilmesi

Birinci örnek; Sünnet, Rasûlullah'ın (s.a.s.) devamlı yaptığı ve vücûben değil de nedben emrettiğidir. Abdestin sünnetleri yedi tanedir. Birincisi azaları üç defa yıkamaktır. Çünkü Übeyy b. Ka'b buna dair şu hadisi rivayet etmiştir: *'Peygamber (s.a.s.) birer defa yıkayarak abdest almıştır... Sonra ikişer defa... Sonra üçer defa yıkayarak abdest almıştır.'*⁴⁵⁰ Peygamber üç defa yıkayarak abdest aldığı için üç defa yıkamanın vacip olduğu da söylenmiştir. Peygamber (s.a.s.) hadisin devamında daha sonra şunu söylemiştir: *'Kim bundan fazla veya eksik yaparsa hata ve haksızlık yapmış olur.'* Übeyy'in hadisi daha açıktır. Üç defa yıkamanın vacip olduğu görüşü ise muhtemeldir. *İmam Mâlik;* farz ve sünnet olan bir defa yıkamaktır. Çünkü hadisin devamında *'Bu benim abdestimdir'* demesi birinci abdesttir. O da bir defa yıkamaktır. Biz bunu kabul etmiyoruz."⁴⁵¹

Bu örnekte Zeydîlerin sünnet delillerinden birini sünnetten başka bir delile tercih ettikleri görülmektedir. Zira Zeydî yye mezhebi aynı şekilde Şâfiî ve Hanefilere göre abdeste azaları üçer defa yıkamak sünnettir. Zeydîler bu konuda şu hadise dayanmaktadırlar: *"Peygamber (s.a.s.) biraz su istedi. Birer defa yıkayarak abdest aldı ve şöyle dedi: Bu abdesttir ya da Allah'ın bu şekilde abdest almayanının namazını kabul etmediği kimsenin abdestidir. Daha sonra ikişer defa yıkayarak abdest aldı ve şöyle dedi: Bu, Allah'ın bu şekilde abdest alana iki mükafat verdiği kimsenin abdestidir. Daha sonra*

⁴⁵⁰ Buḥārī, *Şaḥīḥu'l-Buḥārī*, 1/70, Hadis no: 165; Tirmizî'nin Sünen'inde şöyle geçmektedir: Sâbit b. Ebî Safiyye'den rivayet edilmiş o şöyle demiştir. Ben Ebû Câfer'e Câbirin sana Peygamber'in birer birer, ikişer ikişer ve üçer üçer defa yıkayarak abdest aldığı sana aktardı mı diye söyledim. O da evet dedi. Tirmizî, *Sünen*, 1/65, Hadis no: 45; İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, 1/145, Hadis no: 420; Ebû Muhammed 'Abdullah b 'Abdurrahman ed-Dârimî, *Sünen*, ed. Fevḩâz Aḥmed Zemerlî, Hâlid es-Seb' el-'Alemî (Beyrut, 1987), 1/189, Hadis no: 697. Bu son hadisin isnadı sahihtir. Bkz: Ebû Zekerîyyâ Muḩyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Ḩulâşatu'l-Aḩkâm*, ed. Ḩasan İsmâ'îl el-Cemel (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1997), 1/100. İbn Hacer, Ahmed el-Mürtezâ'nın delil olarak gösterdiği Übey b. Ka'b'in hadisinin zayıf olduğunu ifade etmiştir. İbn Hacer, *Fethu'l-Bārī*, 1/233.

⁴⁵¹ Murtaşā, *el-Baḩru'z-zehḩâr*, 2/72.

üçer defa yıkayarak abdest aldı ve şöyle dedi: Bu benim ve benden önceki peygamberlerin abdestidir.”⁴⁵² Bu, Übeyy b. Ka‘b’in rivayet ettiği hadistir.

Abdestte azaları üç defa yıkamanın vacip olduğunu söyleyenler şu hadisi delil göstermişlerdir: Amr b. Şu‘ayb babasından, dedesinden şunu rivayet etmiştir: Peygamber (s.a.s.) üç defa yıkayarak abdest almıştır. Daha sonra şöyle buyurmuştur: “*Abdest bu şekildedir. Kim bunu artırır veya bundan eksiltirse kötülük ve haksızlık yapmıştır.*”⁴⁵³ Bu görüşte olanların bu hadisteki delilleri Peygamber’in üç defadan fazla yapan veya ondan az yapana karşı çıkması ve onu kötülük ve haksızlık yapmakla nitelemesidir. Bu hadis Übeyy’in “*Peygamberi birer, ikişer ve üçer defa yıkayarak abdest aldığı*” şeklinde rivayet ettiği hadisiyle çelişmektedir. Bununla birlikte Ahmed b. Yahyâ el-Mürtezâ’nın verdiği cevapta mu‘âriz olan bu hadisi reddetme yoktur. Bilakis o iki hadis arasında tercih yaparak Übeyy’in hadisini tercih etmiştir. Çünkü bu hadis diğer hadisten daha açıktır. Ahmed b. Yahya’nın Übeyy’in hadisinin daha açık olduğunu söylemesinden maksat şudur: O hadis bir sefer abdestin anlamını açıklamıştır. Ayrıca iki ve üç defa azaları yıkayarak abdest almanın anlamını da açıklamıştır. Bu hadis Amr b. Şu‘ayb’ın hadisinden daha açıktır. Çünkü Amr’ın hadisinde başka ihtimaller de olabilmektedir. Örneğin “eksiltirse” ifadesinin Peygamber’in ifadesi olmayıp ravi tarafından hadise eklenmiş olabilir. Çünkü hadisi Amr b. Şu‘ayb’dan rivayet edenlerin rivayetlerinde “eksiltirse” ifadesi yoktur.⁴⁵⁴ Bu ihtimalin olabilmesinden dolayı Übeyy’in hadisi tercih edilmektedir. Çünkü bu hadis daha açık olup onda bu ihtimaller bulunmamaktadır. Bu, Sârimüddî’nin tercih yollarını zikrederken “ihtimali az olan ihtimali çok olana tercih edilir” şeklinde zikrettiği tercih çeşitlerinden biridir.

⁴⁵² İbn Mâce, *Sunen-i İbn Mâce*, “Vüdû’i Merreten ve Merreteyn ve Selâs” 1/145, Hadis no: 420.

⁴⁵³ Ebû Dâvûd, *Sunen*, 1/95, Hadis no: 135.

⁴⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 11/277, Hadis no: 6684; İbn Mâce, *Sunen*, 1/146, Hadis no: 422; Nesâ’î, *es-Sunen*, 1/88, Hadis no: 140; Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyin b. ‘Alî Beyhaqî, *es-Sunenu’l-kubrâ*, ed. Muḥammed ‘Abdulkâdir ‘Atâ (Beyrut: Dâru’l Kutubi’l-‘İlmiyye, 2003), 1/128, Hadis no: 373.

İkinci örnek; Zeydîler Ramazan ayının tam veya eksik olabileceğini söylemektedirler. İmâmiyye Ramazan ayının sadece 30 gün olarak geldiğini söylerler.⁴⁵⁵

Zeydîlerden el-Kâsım er-Ressî (ö. 246/861), Zeynülabidin'in torunu el-Hasan b. Yahyâ (ö. 260/874), el-Hâdî Yahyâ b. el-Hüseyn (ö. 298/911), Muhammed b. Mansûr el-Mürâdî (ö. 290/903), el-Mü'eyyed Billah (ö.411/1021), Yahyâ b. Hamza (ö.749/1349) ve bunlar dışında başkaları Ramazan ayının bazen 30 gün, bazen de eksik olup 29 gün olduğu görüşündedirler.⁴⁵⁶

Zeydîler bu konuda sünnetten birkaç delil göstermişlerdir. O deliller şunlardır:

Biri *“Ay 30 veya 29 gün olabilir.”*⁴⁵⁷ hadisidir. Bir diğer delil Abdullah b. Mes'ûd'un rivayet ettiği şu hadistir: *“Peygamber'in (s.a.s.) döneminde oruç tuttuğumuz sürede 29 günü 30 günden daha fazla tuttuk.”*⁴⁵⁸

Bir diğer delil Ebû Hüreyre'nin Rasûlullah'tan (s.a.s.) rivayet ettiği şu hadistir: *“Rasûlullah (s.a.s.) aydan kaç gün geçti dedi. Biz de 22 gün geçti kaldı 8 gün dedik. O da 22 geçti kaldı yedi dedi.”*⁴⁵⁹ Burada istidlal yönü şöyledir. Peygamber (s.a.s.) ayın 29 gün olduğuna dikkat çekmektedir. Ramazan da aylardan bir ay olduğu için diğer aylar gibi tam veya eksik olabilir. Ramazan ayının 30 veya 29 gün olduğuna dair başka deliller de bulunmaktadır.⁴⁶⁰

el-Mü'eyyed Billah (ö.411/1021), senediyle birlikte Zeyd b. 'Alî'ye kadar muttasıl bir hadis zikretmiştir. O hadisi Zeyd b. 'Alî babasından, o da dedesinden, o da 'Alî'den (a.s.) rivayet etmiş, Rasûlullah (s.a.s.) şöyle demiştir: *“Ay 29 gün ve 30 gün olabilir.”*

⁴⁵⁵ İbn Hamza, *el-İntişâr*, 6/95; Murtaẓā, *el-Baḥru 'z-zehḥār*, 2/247; Mu'eyyed Billāh, *Şerhu 't-tecrîd*, 2/232.

⁴⁵⁶ Muhammed b. 'Alî b. 'Abdurrahman el-'Alevî, *el-Câmi 'u'l-kâfî fî fıkhi 'z-Zeydî yye* (Muessestu'l-Mustafâ (sav) eş-Şekâfiyye, 2014), 3/221; Mu'eyyed Billāh, *Şerhu 't-tecrîd*, 2/232; Yahyâ b. Huseyin el-Hâdî, *el-Aḥkâm fî'l-ḥelâl ve'l-harâm* (Merkezu Ehli'l-Beyt, 1435), 1/193; İbn Hamza, *el-İntişâr*, 6/95.

⁴⁵⁷ İbn Hibbân, 3/152, Hadis no: 1594 *Şahîhu İbni Hibbân*, 8/234, Hadis no: 3451; Buḥārî, *Şahîhu 'l-Buḥārî*, 3/27, Hadis no: 1913; Muslim, *Şahîh*, 2/795, Hadis no: 1080.

⁴⁵⁸ Ebû Dâvûd, *Sünen*, 4/14, Hadis no: 2322; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 7/260, Hadis no: 4209.

⁴⁵⁹ Beyhakî, *es-Sünenü 'l-kubrâ*, 4/510, Hadis no: 8539; İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef* (Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 1409), 2/332, Hadis no: 9602.

⁴⁶⁰ İbn Hamza, *el-İntişâr*, 6/95; Murtaẓā, *el-Baḥru 'z-zehḥār*, 2/247.

Hil'alî gördüğünüz zaman oruç tutun. Hil'alî gördüğünüz zaman yeyin. Eğer bulutlu ise ayı 30'a tamamlayın."⁴⁶¹

Ramazan ayının eksik olamayacağını, kesinlikle tam olarak 30 gün şeklinde geldiğini söyleyenler şu hadisi delil göstermişlerdir: *"Her iki bayram ayları olan Ramazan ve Zilhicce ayları eksik bir şekilde olmazlar."*⁴⁶² Onlar kendi görüşleri için ayrıca başka sünnet delillerini göstermişlerdir.⁴⁶³

Zeydîler bu görüşte olanların delillerine şu cevapları vermişlerdir:

- Hadiste eksik olmadıklarından maksat bu iki ayla ilgili hükümlerin eksik olmadığıdır. Yani bu aylarda konulan şer'î hükümler eksik olmaz.
- Bu iki ayın birlikte eksik ve birlikte tam olmadıkları, yani biri tam olup diğeri eksik olduğu da kast edilmiş olabilir.
- Hadiste bu iki ayın günlerinin eksik olmadığını gösteren bir şey bulunmamaktadır.⁴⁶⁴

Bu örnekte Zeydîlerin, içinde ihtimallerin bulunmaması sebebiyle ayın tam ve eksik olduğunu ifade eden sünnet delilini, içinde ihtimallerin bulunması sebebiyle iki ayın eksik olmadığını ifade eden sünnet deliline tercih ettikleri görülmektedir. Ayın eksik olmadığını ifade eden hadisin tercih edilmesinin sebebi de ihtimalin bulunmasıdır. Bu kural metnin tercih edilme yollarında ihtimali daha az olanın ihtimali daha fazla olana tercih edileceği şeklinde önceki bölümde geçti.

⁴⁶¹ Mu'eyyed Billāh, *Şerhu't-tecrīd*, 2/232-233.

⁴⁶² Buḥārī, *Şaḥīḥu'l-Buḥārī*, 3/27 Hadis no: 1912; Muslim, *Şaḥīḥ*, 2/766, Hadis no: 1089.

⁴⁶³ Murtaẓā, *el-Baḥru'z-zehḥār*, 2/247.

⁴⁶⁴ Mu'eyyed Billāh, *Şerhu't-tecrīd*, 2/233; İbn Ḥamza, *el-İntişār*, 6/96.

C. Müttasıl Hadisi Delil Göstermede Öne Almak ve Onu Müttasıl Olmayan Hadise Tercih Etmek

Zeydîler kırâat konusunda daha iyi olan veya daha çok fıkıh bilgisine sahip olandan hangisinin imâmlık yapmaya daha öncelikli olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Zeydîlerin çoğu daha fakîh olan kimsenin imamete evla olduğunu söylemişlerdir.⁴⁶⁵ Bazı Zeydîler de kıraati daha iyi olan kimsenin imâmlık yapmaya daha öncelikli olduğunu söylemişlerdir. Bu konuda Rasûlullah'ın (s.a.s.) şu hadisine dayanmışlardır: “*Allah'ın kitabını en iyi okuyan kimse halka imâmlık yapar.*” Bunlar, hadisin devamında da geçtiği gibi insanlar kıraatte eşit iseler sünneti en iyi bilen kimsenin İmâmlık yapacağını söylerler.⁴⁶⁶ Ebû Tâlîb en-Nâtık Bilhakk'ın (ö. 424/1033) dediği gibi bu görüş el-Kâsim er-Ressî'nin (ö. 246/861) görüşüdür.⁴⁶⁷

Burada Zeydîlerin bu konudaki fıkhi istidlâlde hadisi esas aldıklarını görmekteyiz. İbn Behrân bu hadisi tahriç ederken şöyle demiştir: “Bu hadis, Ebû Dâvûd'un rivayetlerinden biridir. Bunu Buhârî ve Nesâ'î (ö.303/916) de rivayet etmişlerdir.⁴⁶⁸ Ayrıca bu hadis İmâm Zeyd'in *Müsned*'inde de geçmektedir.⁴⁶⁹

Ahmed b. İsa (ö. 247/862) bu konuda şunu söylemektedir: Peygamber'den (s.a.s.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “*Allah'ın kitabını en iyi okuyan kimse imâmlık yapar.*” Baba ve oğul kıraatte eşit iseler baba imâmlık yapmaya daha önceliklidir. Oğul babadan daha iyi kârî ise oğul daha önceliklidir. Çünkü Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Allah'ın kitabını en iyi okuyan kimse imâmlık yapar.*” Burada baba ve oğuldan bahsetmemiştir.⁴⁷⁰

⁴⁶⁵ Siyâğî, *er-Ravdu'n-neđîr*, 2/87.

⁴⁶⁶ Murtażā, *el-Baḥru'z-zehḥār*, 1/308.

⁴⁶⁷ Ebû Tâlîb Yahyâ b. el-Ḥuseyn Nâtık-Bilhakk, *et-Taḥrîr* (Urdun: Muessesetu'l-imâm Zeyd b. 'Alî, ts.), 105.

⁴⁶⁸ Sirâcuddîn Muḥammed b. Yahya b. Muḥammed et-Temîmî ez-Zeydî İbn Behrân, *Cevâhiru'l-aḥbâr ve'l-âşâr el-mustaḥrace min lucceti'l-Baḥri'z-zehḥār* (Dâru'l-Ḥikmeti'l-Yemâniyye, 1947), 1/307.

⁴⁶⁹ Zeyd b. 'Alî, *Musnedu Zeyd*, “Men Ye'ummu'n-Nâse ve Men Ehakku bi-Zâlik”, 91, Hadis no: 73.

⁴⁷⁰ Ahmed İbn 'İsâ, *Emâlî*, 1/391.

İmâm Zeyd'in *Müsned*'ini şerh eden Siyâğî, İmâm Zeyd'in *Müsned*'inde yer alan bu hadis üzerine şu açıklamayı yapmıştır: Hadis kitaplarında bu hadisin mevsûl ve merfû' şahitleri bulunmaktadır. Örneğin Ebû Mes'ûd el-Bedrî Peygamber'den şu hadisi rivayet etmiştir: *"Allah'ın kitabını en iyi okuyan kimse İmâmlık yapar. Eğer kıraatte eşitseler sünneti en iyi bilen kimse, eğer sünnette eşitseler ilk önce hicret eden kimse, eğer hicrette eşitseler yaşı en büyük olan kimse İmâmlık yapar."* el-Hâkim şunu rivayet etmiştir: *"Kur'an'ı en fazla bilen kimse İmâmlık yapar."* Bu hadisler kıraati daha iyi olan kimsenin daha fakîh olan kimseye önceleneceğini göstermektedir. Bu görüş Ahnef b. Kays (ö.73/693), İbn Sîrîn (ö.110/729), İmâm Ebû Hanife⁴⁷¹ (ö.150/767), es-Sevrî (ö.161/778), Ahmed b. Hanbel (ö.241/856) ve bu iki İmâmın bazı taraftarlarının görüşleridir. İmâm Şâfiî (ö. 204/820), İmâm M'alîk, onların taraftarları, 'Atâ' (ö. 114/733), el-Evza'î (ö.157/774) ve Ebû Sevr (ö.240/855) daha fakîh olanı daha kurrâ olana öncelemişlerdir. Ehl-i Beyt İmâmlarının bu konudaki görüşleri de bu şekildedir.⁴⁷²

Bu anlatılan örnekte Zeydîlerin hadis ehlinin kaynaklarını Zeydîlerin sünnet delili kaynaklarına tercih ettikleri görülmektedir. Çünkü İmam Zeyd'in *Musned*'indeki hadis müttasıl değildir. Bu örneği es-Siyâğî'den önce Ahmed b. Yahya el-Mürtezâ vermiştir ki bu örnek bir önceki bölümde geçti. Orada geçtiği gibi Ahmed b. Yahya şöyle demektedir: *"Zeydîler, Buhârî ve Müslim gibi herhangi bir sahih kitaptaki hadisi bu iki eser dışında meşhur olmayan diğer kitaplarda nakledilen hadise tercih etmişlerdir."* es-Siyâğî'nin burada bu hadisin Ehl-i sünnetin kitaplarında bu hadisin müttasıl olduğunu söylemesi bu hadisin Zeydîlerin diğer kaynaklarında müttasıl olmadığını göstermektedir.

⁴⁷¹ Ebû Hanife daha kurrâ olanı daha fakîhe olana önceler. Fakat kurrânın sünnet olan kıraati yani tecvitli kıraati iyi bilmesini şart kılmaktadır. Bkz: İbnu'l-Humâm, *Fethu'l kâdir*, 1/348.

⁴⁷² Siyâğî, *er-Ravdu'n-neđîr*, 2/87.

D. İçinde Ziyâde Olan Sünnetin, İçinde Ziyade Olmayan Sünnete Tercih Edilmesi

Bu örnek Zeydîlerin te'âruz olduğu zaman sünnet delillerine karşı yöntemlerini açıklamak için verilecektir. Bu konuda Zeydîler tekbir sayılarının dört tane olduğunu söyleyenlerin ve bu konudaki diğer görüşlerin delillerini tartışmışlardır. İmâm Yahyâ b. Hamza (ö.749/1349) *el-İntisâr* adlı eserinde bu konuda beş görüş nakletmiştir. Onun ifade ettiğine göre bir görüşe göre beş tekbir getirilir. Bu görüş Zeydîlerin görüşüdür. Başka bir görüşe göre dört tekbir getirilir. Bu görüş, bazı Sahâbe'nin, Tâbi'în'in ve Zeyd b. 'Alî'nin görüşüdür. Cenaze Bedir ehline altı tekbir getirilir. Bu görüş 'Alî b. Ebî Tâlib'in (r.a.) görüşüdür. Dört, beş, altı ve yedi tekbirin caiz olduğu görüşü de bulunmaktadır. Bu durumda cemaat imâma uyar. Bu görüş İbn Mes'ûd'un görüşüdür. Beşinci görüşe göre ise üç tekbir getirilir. Bu görüş İmâm Mâlik'in görüşüdür. İbn Abbas'tan da bu şekilde rivayet edilmiştir.⁴⁷³

Biz burada beş tekbir getirilir diyenler ile dört tekbir getirilir diyenlerin kimler olduğunu ve bunların delillerini sunacağız. İlk etapta beş tekbir getirilir diyenleri ele alacağız.

Beş tekbir getirilir diyenler ve delilleri:

Zeydîler 'cenaze namazında beş tekbir getirilir' demektedirler. Sahâbe'nin bir kısmı da bu görüştedir. Zeyd b. Erkam'dan yapılan bir rivayete göre o da bu görüşte olanlardandır.⁴⁷⁴ 'Alî b. Ebî Tâlib de bu görüştedir.⁴⁷⁵ İmâm Ebû Yûsuf'tan (ö. 182 /799)

⁴⁷³ İbn Hamza, *el-İntisâr*, 4/646-650.

⁴⁷⁴ Muslim, *Şahîh*, 2/695, Hadis no: 957.

⁴⁷⁵ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed Tahâvî, *Şerhu me'ani'l-âşâr* ('Alemlü'l-Kutub, 1994), 1/497, Hadis no: 2851; Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyin b. 'Alî Beyhakî, *es-Sunenu'l-kubrâ*, ed. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 4/60, Hadis no: 6944.

yapılan bir rivayete göre o cenaze namazında beş tekbir olduğu görüşündedir.⁴⁷⁶ İbn Ebî Leylâ (ö. 148/766) da bu görüştedir.⁴⁷⁷

Zeydî lerden ve onların dışındakilerden bu görüşte olanlar kendi görüşleri için birkaç hadisi delil olarak göstermişlerdir. O hadislerden biri Zeyd b. Erkam'dan yapılan şu rivayettir: “*Zeyd bir cenaze üzerine namaz kıldı. Beş tekbir getirdi. Ona bu tekbirler soruldu. O da bu Peygamberinizin sünnetidir dedi.*” Aynı şekilde Huzeyfe b. el-Yemân'dan şu rivayet edilmiştir: “*O bir cenaze namazında beş tekbir getirmiştir. Sonra cemaate dönüp şöyle demiştir: Ben yanılmadım ve unutmadım. Fakat Rasûlullah gibi tekbir getirdim.*”⁴⁷⁸

Dört tekbir getirilir diyenler ve delilleri:

Hanefî,⁴⁷⁹ Mâlikî,⁴⁸⁰ Şâfiî⁴⁸¹ ve Hanbelîler⁴⁸² cenaze namazında dört tekbir getirilir diyenlerdir. Bu görüş sahipleri de kendi görüşleri için Peygamber'den ve Sahâbe'den gelen hadisleri delil göstermişlerdir. Onlar Rasûlullah'ın tekbirleri getirme konusunda rivayetlerin farklılık gösterdiğini söylemişlerdir. Onun beş, yedi, dokuz ve bundan daha fazla tekbir getirdiği rivayet edilmiştir. Sahâbe nihayetinde dört tekbir üzerinde icmâ etmiştir. Ömer b. Hattâb onları bu görüş üzerinde toplamıştır. Allah hepsinden razı olsun.⁴⁸³

Bu anlatılanlara bakıldığında Zeydîlerin tekbirlerle ilgili rivayetleri tartışıkları görülmektedir. Böylece onların rivayetlere karşı tutumlarında takip ettikleri yöntemleri

⁴⁷⁶ Seraḥsî, *el-Mebsût*, 2/63.

⁴⁷⁷ Kāsānî, *Bedā'i' u's-šanā'i'*, 1/312.

⁴⁷⁸ İbn Ḥamza, *el-İntişār*, 4/646-647.

⁴⁷⁹ Seraḥsî, *el-Mebsût*, 2/63; Kāsānî, *Bedā'i' u's-šanā'i'*, 1/312; Ebû Muḥammed Faḥruddîn 'Uṣmān b. 'Alî ez-Zeylâ'î, *Tebyînu'l-ḥaḳā'ik şerḥu Kenzu'd-Deḳā'ik* (Kāhire: el-Matba'atu'l- Kubrâ el-Emîriyye, 1313), 1/241.

⁴⁸⁰ 'Abdulvehhâb, *el-Me'ûne*, 348; İbn Ruşd, *el-Beyân ve't-taḥṣîl*, 2/215.

⁴⁸¹ İmāmü'l-Haremeyn Ebu'l-Me'âlî Cuveynî, *Nihāyetu'l-maḳālab fî dirāyet'il-mezheb*, ed. 'Abdulazîm ed-Dîb (Suudi Arabistan: Dâru'l-Minhâc, 2007), 3/54; Ebû Muḥammed Beḡavî, *et-Tehzîb fî fîkhi'l-İmām 'Ş-Şâfi'î*, ed. 'Alî Muḥammed Mu'avviḍ, 'Adil Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 2/433.

⁴⁸² Şemsuddîn Muḥammed b. 'Abdillâh el-Mıṣrî ez-Zerkeşî, *Şerḥu Muḥtaşari'l-Ḥaraḳî* (Dâru'l- 'Ubeykân, 1413), 2/308; Ebû Muḥammed Muvaffaḳuddîn 'Abdullâh b. Ahmed b. Muḥammed İbn Kudâme, *el-Kāfi fî fîkhi'l-İmām Ahmed* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 1/364.

⁴⁸³ Seraḥsî, *el-Mebsût*, 2/63; İbn 'Abdilber, *et-Temhîd limā fî'l-Muvaṭṭa' mine'l-me'ânî ve'l-esānîd*, 6/334.

de ortaya çıkmaktadır. Onlara göre sünnet delili, kendi görüş ve mezheplerine muhalif olsa da onun bir yeri ve değeri vardır.

Cenaze namazındaki tekbirler meselesinde onlara göre sünnetin bir yeri vardır. *Şerhu't-tecrîd* müellifi el-Mü'eyyed Billah (ö.411/1021) Zeydî yye mezhebinin görüşüyle çelişen delilleri zikretmiştir. Onlardan biri şu hadistir: “*İnsanlar Necâşî'nin ölüm haberini Peygamber'e (s.a.s.) verdikleri zaman O Necâşî'nin cenaze namazında dört tekbir getirmiştir.*”⁴⁸⁴ İkincisi Enes'ten rivayet edilen şu hadistir: “*Peygamber (s.a.s.) ölü üzerinde dört tekbir getirirdi.*”⁴⁸⁵ Üçüncüsü Zeyd b. Erkam'dan yapılan şu rivayettir: O Şerîk⁴⁸⁶ üzerinde dört tekbir getirmiştir. Ondan sonra Rasûlullah'ın (s.a.s.) böyle yaptığını gördüğünü söylemiştir.⁴⁸⁷ İbn Ebî Evfâ'dan benzeri rivayet edilmiştir.⁴⁸⁸ el-Mü'eyyed Billah (ö.411/1021) bu delilleri şöyle tartışmış ve cevap vermiştir: “Peygamber'in (s.a.s.) dört tekbir getirdiği şeklinde yapılan rivayette maksat ihram tekbiri dışındaki tekbirler olma ihtimali vardır. Evla olan da budur. Böylece bütün rivayetler cem' edilmiş olur. Rasûlullah (s.a.s.) bir defa dört bir defa da beş tekbir getirmiş de olabilir. Eğer böyleyse bizim görüşümüz daha evla olur. Çünkü bizim görüşte fazlalık vardır. Zeyd b. Erkam'dan rivayet edilen de buna hamledilir.”⁴⁸⁹ Yani Rasûlullah (s.a.s.) bir defa dört bir defa beş tekbir getirdiği için onun söylediği, Rasûlullah'ın getirdiği dört tekbire uymaktadır. Bir çelişki görülmemektedir.

⁴⁸⁴ Tahâvî, *Şerhu me'ani'l-âsâr*, 1/494, Hadis no: 2830. İbnü'l-Kayserânî bu lafızla hadisin sahih yolları olduğunu söylemiştir. Bkz: Ebu'l-Faḍl İbnu'l-Kayserânî, *Zahîretu'l-huffâz el-muhrec 'ale'l-hurûf ve'l-elfâz*, ed. 'Abdurrahman el-Feryevâ'î (Riyad: Dâru's-Selef, 1996), 2/763, Hadis no: 1447.

⁴⁸⁵ Tahâvî, *Şerhu me'ani'l-âsâr*, 1/495, Hadis no: 2844.

⁴⁸⁶ *Şerhu't-tecrîd*'de bu şekilde geçmektedir. *Şerhu me'ani'l-âsâr*'da “Şerîha” şeklinde geçmektedir. Tahâvî, *Şerhu me'ani'l-âsâr*, 1/494, Hadis no: 2835.

⁴⁸⁷ Tahâvî, *Şerhu me'ani'l-âsâr*, 1/494, Hadis no: 2835.

⁴⁸⁸ İbn Ebî Evfâ'nın rivayeti için bkz: İbnu'l-Kayserânî, *Zahîretu'l-huffâz*, 3/1389, Hadis no: 3026; İbn 'Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, 5/468.

⁴⁸⁹ Ahmed b. Huseyin b. Hârûn el-Mu'eyyed Billâh, *Şerhu't-tecrîd fî'l-fikhi'z-Zeydî yye*, ed. Muḥammed Yahyâ Sâlim 'Azân - Hamîd Câbir 'Abîd (Şan'a: Merkezu't-Turâs ve'l-Buḥûs, 1427), 1/581-591.

Her ne kadar Zeydîler cenaze namazı tekbirlerinin beş tane olduğu konusunda icmâ⁴⁹⁰ olduğunu nakletseler de onlar ya kendi görüşleriyle çelişen delilleri tevîl etmektedirler ya da farklı bir anlam ihtimalinin olduğunu zikretmektedirler. Onların tartışmalarında bu delilleri reddetme ya da inkar etme ihtimali bulunmamaktadır. Nitekim Muhammed el-Alevî şöyle demiştir: “Rasûlullah’ın beş, altı, yedi ve dört tekbir getirdiği bize ulaşmıştır. ‘Alî’den (r.a.) onun beş, altı ve dört tekbir getirdiği de bize ulaşmıştır. Bunların tümü bize göre caizdir. Fakat Ehl-i Beyt’in alimleri cenaze üzerinde beş tekbir getirileceği konusunda icmâ etmişlerdir. Bizim görüşümüz de bu şekildedir.”⁴⁹¹

Ahmed b. el-Hüseyn el-Hârûnî’nin, içinde ziyade olması sebebiyle beş tekbir rivayetini tercih etmesinden içinde fazlalık olan haberin bu fazlalığın olmadığı habere tercih edilmesi yöntemini ortaya koymaktadır. Ziyadenin olması sebebiyle haber tercih edildiğinden Muhammed b. Ali el-‘Alevî beş, altı veya yedi tekbirin getirileceğini söyleyen sünnet delili ile amel edilebileceğini söylemiştir. Çünkü bunlar haberde ziyadeyi ihtiva eden delillerdir. Fakat Zeydîlerin alimleri nezdinde uygulama beş tekbir şeklinde olduğundan dolayı racih olan görüşe göre beş tekbir getirilir. Fakat el-Câmi‘l-kâfi’de geçtiği gibi sünnet delillerindeki ziyade ile de amel edilir. İçinde ziyade olan delilin, içinde ziyade olmayan delile tercih edilmesi Zeydî lere göre dikkate alınmaktadır.

⁴⁹⁰ Ehl-i Beyt’in bu konuda icmâ ettiğini iddia etmek isabetli değildir. Halbuki İmam Ali ve Zeyd b. Ali’nin torunu Ahmed b. İsa’nın görüşü beş tekbir görüşünden farklıdır. Bkz: ‘Alevî, *el-Câmi‘u l-kâfi fî fîkhi’z-Zeydî yye*, C. 1, vr: 285; Hamza, *el-İntişâr*, 4/646-653.

⁴⁹¹ ‘Alevî, *el-Câmi‘u l-kâfi fî fîkhi’z-Zeydî yye*, C. 1, vr: 285.

E. Sünnet Delillerinde Hükümleri İspat Edenin Hükümleri Nefyeden Tercih Edilmesi

Zeydîlerin çoğu ziynet eşyalarında zekatın vacip olduğu görüşündedir. Bu görüş İmâm Zeyd (ö. 122/740), el-Kâsım, el-Hâdî (ö. 298/911), en-Nâsır (ö. 304/917), el-Mü'eyyed Billah'ın (ö.411/1021) görüşüdür. Zeydîlerin bir kısmı ziynet eşyasında zekatın vacip olmadığı görüşündedir. Bunlar el-Bâkır ve onun babası 'Alî b. el-Hüseyn'dir. en-Nâsır'dan gelen bir rivayet de bu yöndedir.⁴⁹²

Hanefiler,⁴⁹³ ziynet eşyasında zekatın vacip olduğu konusunda Zeydîlerin çoğuyla aynı görüştedirler. Bu İmâm Şâfiî'nin (ö.204/820) de bir görüşüdür.⁴⁹⁴ Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivayet de bu yöndedir.⁴⁹⁵ İbn Hazm⁴⁹⁶ (ö.456/1064) ve San'ânî⁴⁹⁷ de bu görüştedirler.

el-Hasan el-Basrî şöyle demiştir: Onun zekatı ödünç verilmesidir. Abdullah b. 'Atebe ve Katâde de bu şekilde söylemişlerdir.⁴⁹⁸

Ziynet eşyalarında zekatın vacip olduğunu söyleyen Zeydîler sünnet delillerinden birçok delil getirmişlerdir. Onlardan biri Ümmü Seleme'den rivayet edilen hadistir. O şöyle demiştir: Ben altından bir ziynet eşyası takıyordum. Ey Rasûlullah! Bu kenz (biriktirilen) midir? dedim. O da şöyle dedi: “*Bu kenz değildir. Zekat verebilecek seviyeye (nisap miktarına) ulaştığında zekatını ver.*”⁴⁹⁹ Bir diğer delil Amr b. Şu'ayb'ın,

⁴⁹² Siyâğî, *er-Ravdu'n-neđir*, 2/415-416; İbn Hâmza, *el-İntisâr*, 5/99-100; Murtażâ, *el-Baḥru'z-zehḥâr*, 2/152.

⁴⁹³ Seraḥsî, *el-Mebsûṭ*, 2/192; Kudûrî, *et-Tecrîd*, 3/1323.

⁴⁹⁴ Nevevî, şöyle demiştir: “İmâm Şâfiî ziynet eşyalarının zekatında istihâre yapmış ve onlarda zekatın vacip olduğu görüşünü seçmiştir. Bkz: Ebû Zekeriyâ Muḥyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-muhezzeb (Ma'a Tekmileti's-Subkî ve'l-Mutî'î)* (Dâru'l-Fikr, ts.), 6/32.

⁴⁹⁵ Ebu'l-Hatṭâb Maḥfûz b. Aḥmed b. el-Kelvezânî, *el-Hidâye 'alâ mezhebi'l-İmâm Ebû 'Abdullâh Aḥmed b. Muḥammed b. Hanbel eş-Şeybânî*, ed. 'Abdullaṭîf Ḥumeym, Mâhir Yâsîn el-Faḥl (Kuveyt: Mu'essesetu'l-Girâs li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2004), 138.

⁴⁹⁶ 'Alî b. Aḥmed b. Sa'îd İbn Hâzm, *el-Muḥallâ bi'l-âsâr*, ed. 'Abdulgaffâr Suleymân el-Bendârî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 4/184.

⁴⁹⁷ İbnu'l-Emîr eş-Şan'anî, *Subulu's-selâm* (Dâru'l-Hadîs, ts.), 1/534.

⁴⁹⁸ Ebû Bekr Muḥammed b. İbrâhîm en-Nîsâbü'rî İbnu'l-Munzir, *el-İşrâf 'alâ mezâhibi'l-'ulemâ* (İmârât: Mektebetu Mekketi's-Şekâfiyye, 1425), 3/45.

⁴⁹⁹ Mu'eyyid Billâh, *Şerḥu't-tecrîd*, 2/21; Ebû Dâvûd, *Sunen*, 3/14, Hadis no: 1564.

babasından onun da dedesinden rivayet ettiği şu hadistir: İki kadın Rasûlullah'ın (s.a.s.) yanına geldiler. Onların ellerinde altından iki bilezik vardı. Rasûlullah (s.a.s.) onlara “*Bunların zekatını veriyor musunuz?*” dedi. Onlar da hayır dediler. Bunun üzerinde Rasûlullah (s.a.s.) şöyle dedi: “*Allah'ın sizi ateşten iki bilezikle kuşatmasını ister misiniz?*” Onlar da hayır dediler. O da “*O zaman onun zekatını verin*” dedi.⁵⁰⁰

Ziynet eşyasında zekatın vacip olmadığını söyleyenler de sünnetten deliller gitirmişlerdir. O delillerden biri Ferî'a binti Ebî Ümâme'nin hadisidir. O şöyle demiştir: “*Rasûlullah (s.a.s.) bana altından bir küpe/gerdanlık verdi. Kız kardeşime de ziynet eşyası verdi. Biz onun evinde kalıyorduk. Bizden hiçbir zaman ziynetin zekatını almadı.*”⁵⁰¹ Bir diğer delil Cabir'in Rasûlullah'tan (s.a.s.) yaptığı şu rivayettir: O “*Ziynette zekat yokur*” demiştir.⁵⁰²

Zeydîler ziynette zekatın vacip olmadığını söyleyenlerin delillerini tartışmışlardır. “*Hiçbir zaman bizden zekat almadı*” hadisine şöyle cevap vermişlerdir: Ferî'a'nın ve kız kardeşinin ziynet eşyalarının nisap miktarına ulaşmama ihtimali bulunmaktadır. Bundan dolayı zekat alınmamış olabilir.⁵⁰³

Zeydîler, Şâfiîlerin “Ziynet eşyası haram olduğu zaman onun zekatı vaciptir. Kadınlar için mubah olduğundan dolayı, hayvanları kullanmakla zekatları olmadığı gibi

⁵⁰⁰ Nâtiq-Bilhak, *Teysîru'l-meâlib fî emâli Ebî Tâlib*, 358; Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyin b. 'Alî Beyhakî, *Ma'rifetu's-sunen ve'l-âsâr*, ed. 'Abdumu' tî Emîn Kal'acî (Karaçi: Câmi'atu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1412), 6/141, Hadis no: 8291.

⁵⁰¹ Bu hadis aynı ifadeyle Hanefî Şâfiî ve başka fakihlerin eserlerinde geçmektedir. Bkz: Kudûrî, *et-Tecrîd*, 3/1329; Yahyâ b. Ebu'l-Hayr 'Imrânî, *el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâm's-Şâfi'i*, ed. Kâsim Muḥammed en-Nûrî (Suudi Arabistan: Dâru'l-Minhâc, 2000), 3/297. Beyhakî de bu hadisi *es-Sünenü'l-kübrâ*'da şu ifadeyle rivayet etmiştir: “*Rasûlullah (s.a.s.) Zeyneb'in annesi ve teyzesine ziynet eşyası verdi. Onların babası Ebû Ümâme Es'ad b. Zürrâre Rasûlullâh'ın onlara bakmasını vasiyet etmişti. Rasûlullah (s.a.s.) onlara altından küpe ve gerdanlık türü ziynet eşyaları verdi. Bunun içinde inci de vardı. Zeynep bu ziynet eşyalarına veya bir kısmına yettiğini söylemiştir.*” Bkz: Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 2003, 4/238, Hadis no: 7560. Bu hadis yine *es-Sünenü'l-kübrâ*'da 7535 sayıyla Hz. Aişe yoluyla şöyle rivayet edilmiştir: “*Hz. Aişe kendi evinde kız kardeşinin kızlarına bakardı. Onların ziynet eşyaları vardı. Onlardan zekat çıkarmazdı.*” İbn Hacer, İbn Mendeh'in bu hadisi rivayet ettiğini söylemiştir. O İbn Mendeh'in senedini zikretmiştir. Bu rivayette “*Bizden zekat alınmazdı*” şeklinde geçmektedir. Bkz: Ahmed b. 'Alî b. Muḥammed İbn Hacer el-'Askalânî vd., *el-İşâbe fî temyizi's-Şahâbe* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415), 8/258.

⁵⁰² Ebû Bekr 'Abdullah b. Muḥammed İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef* (Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 1409), 2/383, Hadis no: 10177; Ebu'l-Huseyin 'Alî b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sunen*, ed. Şu'ayb el-Arne'ût vd. (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1424), 2/504, Hadis no: 1967.

⁵⁰³ Murtaẓâ, *el-Baḥru'z-zehhâr*, 2/152.

bunun kullanmasıyla da bunun zekatı olmaz.” şeklindeki görüşlerinde Şâfiîlerle tartışmışlardır.⁵⁰⁴

Siyâğî onların bu görüşlerine şöyle cevap vermiştir: Naslar, âsâr (eserler) ile karşılaştırılmaz. Kadınlara bunun mubah olması Allah’ın hakkının düşmesini gerektirmez. Aynı şekilde altın ve gümüşten yararlanma, ticaret ve benzeri şeylerde onları kullanmak da mubahtır. Halbuki bundan dolayı zekatın vücûbiyeti ortadan kalmamaktadır.⁵⁰⁵

Siyâğî’ye göre burada âsârdan maksat Hz. Aişe’nin şu hadisidir: “*Hz. Aişe kendi evinde kız kardeşinin kızlarına bakardı. Onların ziynet eşyaları vardı. Onlardan zekat çıkarmazdı.*” O bu hadisi zikretmeden önce şöyle demiştir: Şâfiîler Hz. Aişe’nin hadisi gibi seleften eserlerle delil getirmektedirler. O bu hadise eser demektedir. Zeydîlerin ziynette zekatın vacip olduğuna dair delil getirdikleri hadise de nas ve şer’î bir hükmü ortaya koyan bir söz demektedir. Onun eser dediği şey, bir söz değildir. Sadece bir eylemin yapılmamasıdır. Zeydî lere göre bir hüküm ortaya koyan haberler bir hükmü nefyeden haberlerden daha evladır.⁵⁰⁶ Önceki bölümde geçtiği gibi Zeydîlere göre bu hadisi tercih etme yöntemlerinden biridir.

F. Olayın Sahibi Olayı Yaşayan ve Hadisi Dinlemeye Daha Yakın Olan Kimsenin Başkasına Tercih Edilmesi

el-Kâsım er-Ressî (ö. 246/861) bain talak ile boşanan kadına nafaka ve kalma yeri verilmeyeceği görüşündedir. el-Hâdî ve Yahyâ b. el-Hüseyn (ö. 298/911) böyle olan kadına mesken temin edileceği fakat ona nafaka verilmeyeceği görüşündedirler.⁵⁰⁷ el-Hasen ve Muhammed şöyle demişlerdir: “Üç talak ile boşanan ve bain olan her kadına

⁵⁰⁴ Nevevî, *el-Mecmû’*, 6/32.

⁵⁰⁵ Siyâğî, *er-Ravdu’n-neđîr*, 2/416.

⁵⁰⁶ el-Manşûr Billâh, *Şafvetu’l-ihtiyâr*, 226.

⁵⁰⁷ Hâdî, *el-Ahkâm fi’l-ḥelâl ve’l-ḥarâm*, 1/403.

iddeti bitinceye kadar nafaka ve oturma yeri verilecektir.”⁵⁰⁸ el-Mü’eyyed Billâh (ö.411/1021), el-Hâdî ile aynı görüşte olup bain talak ile boşanan kadına nafakanın verilmesi gerektiğini, fakat oturma yerinin verilmesinin gerekmediğini söylemiştir.⁵⁰⁹ Bu görüş el-Kâdî Cafer b. Abdisselâm’ın da görüşüdür.⁵¹⁰

Zeydîler dışındaki mezheplerin fakîhleri ise bain talak ile boşanan kadın meselesinde hamile olan ve olmayanı birbirinden ayırmışlardır.⁵¹¹ Onlar bain talak ile boşanan kadın hamile olduğu zaman ona nafaka ve kalma yerinin verilmesi gerektiği konusunda icmâ olduğunu nakletmişlerdir. Kâsânî⁵¹² (ö.587/1192), İbn Kudâme⁵¹³ (ö.620/1224) Kurtubî,⁵¹⁴ (ö. 671/1273) Zerkeşî⁵¹⁵ (ö.794/1392) ve ‘Aynî⁵¹⁶ (ö.855/1452) bunda icmân olduğunu nakleden alimlerdir.

Eğer bain talak ile boşanan kadın hamile değilse ona nafaka ve kalma yerinin verilmesi konusunda ihtilaf edilmiştir. Hanefiler iddet süresi boyunca ona nafaka ve kalma yerinin verilmesi gerektiğini söylemişlerdir.⁵¹⁷ Şâfiîler ve Mâlikîler nafakaverilmesinin gerekmediğini fakat mesken temin edilmesi gerektiğini söylemişlerdir.⁵¹⁸ Hanbelîlerin⁵¹⁹ ve Şevkânî’nin⁵²⁰ (ö.1250/1853) görüşü de bu şekildedir.

⁵⁰⁸ ‘Alevî, *el-Câmi ‘u’l-kâfî*, 4/368.

⁵⁰⁹ Mu’eyyed Billâh, *Şerhu’t-tecrîd*, 3/420.

⁵¹⁰ Behlûlî, *er-Ravdatu’l-behiyye*, 162.

⁵¹¹ Zeydîlerden bu konuda hamile olan ile olmayanı birbirinden ayıran herhangi bir fakihe denk gelmediğimizi belirtmek isteriz. Nitekim el-Mü’eyyed Billah Ahmed de bu konuda ikisi arasında herhangi bir fark olmadığını açıkça söylemiştir. Bkz: Mu’eyyed Billâh, *Şerhu’t-tecrîd*, 3/421.

⁵¹² Kâsânî, *Bedâ’i ‘u’ş-şanâ’i*, 3/209.

⁵¹³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/232.

⁵¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi*, 18/168.

⁵¹⁵ Zerkeşî, *Şerhu Muhtaşari’l-Harâkî*, 2/21.

⁵¹⁶ ‘Aynî, *el-Bināye şerhu’l-Hidāye*, 5/688.

⁵¹⁷ Mevşilî, *el-İhtiyâr*, 4/8.

⁵¹⁸ Şemsuddîn Ebû ‘Abdullâh el- Haţţâb er-Ru‘aynî, *Mevâhibu’l-celîl fî şerhi muhtaşari Halîl* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1992), 4/19; ‘Abdulkerîm b. Muḥammed Râfî ‘î, *el- ‘Azîz şerhu’l-Vecîz*, ed. ‘Alî ‘İvâd, ‘Adil ‘Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1417), 10/40.

⁵¹⁹ Ebû ‘Abdillâh Şemsuddîn Muḥammed İbn Muflîḥ, *el-Mubdî fî şerhi’l-Mukni* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1997), 8/168.

⁵²⁰ Şevkânî, *Neylu’l-evtâr*, 6/357.

Bain talak ile boşanan kadına gerek nafaka ve kalma yeri yok diyenler, gerekse ona nafaka var, fakat kalma yeri yok diyenler olsun Zeydiler bu konuda sünnet deliline tutunmuşlardır. Her iki grup da kendi görüşleri için hadisleri delil göstermişlerdir. O delil de Fâtıma bt. Kays'ın hadisidir.⁵²¹ el-Mü'eyyed Billah (ö.411/1021) bu konuyu ele alırken bu hadisi tartışmıştır. Onun bu tartışması Zeydilerin hadise karşı tavırlarında takip ettikleri yöntemi ortaya koymaktadır. O *Şerhu't-tecrîd* adlı eserinde bu konuyu şöyle ele almıştır:

“Eğer ‘Fâtıma bt. Kays’tan gelen rivayetsizin kıyasınız ile çelişen açık bir beyandır’ denirse buna şöyle cevap verilir: Rivayete göre kocası Fâtıma bt. Kays’ı boşadığı zaman ona nafaka göndermiştir. Fakat o bunu az bulmuş ve kocasını Rasûlullah’a (s.a.s.) şikayet etmiştir. Onun Peygamber’in (s.a.s.) ona nafaka verilmesini gerekli görmediğini söylemesinden maksat, gönderilen miktardan daha fazla bir nafaka vermeyişi olabilir. Eğer böyleyse muhalif bu delile tutunamaz”.⁵²²

el-Mü'eyyed Billah (ö.411/1021) senetli bir şekilde çeşitli sünnet delilleri zikretmiştir. Onlardan biri de Ebû'z-Zübeyr el-Mekkî'den rivayet edilen hadistir. Bu rivayete göre Ebû Amr onu toplamda üç kere boşadı. Daha sonra Yemen'e gitti. Ardından 'İyâş b. Ebî Rabî'a'yı vekil olarak bıraktı ve onun vasıtasıyla Fâtıma'ya biraz nafaka gönderdi. Fâtıma buna sinirlendi. 'İyâş, Fâtıma'ya; “Senin üzerimizde nafaka ve kalma yeri hakkın yoktur.” dedi. Fâtıma bunu Rasûlullah'a (s.a.s.) sordu. Rasûlullah (s.a.s.) da ona şöyle dedi: “*Sana nafaka ve mesken yoktur. Faydalanılacak uygun bir şeyler vardır.*”⁵²³ el-Mü'eyyed Billah daha sonra şöyle demiştir: Bu durum, Rasûlullah'ın

⁵²¹ 'Alevî, *el-Câmi'u'l-kâfî*, 4/368; Hâdî, *el-Ahkâm fi'l-helâl ve'l-harâm*, 1/403; Mu'eyyed Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, 3/422.

⁵²² Mu'eyyed Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, 3/422.

⁵²³ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed Taḥāwî, *Şerhu muşkili'l-âşâr*, ed. Şu'ayb el-Arne'ût (Mu'essesetu'r-risâle, 1415), 7/55.

(s.a.s.) “*Sana nafaka yoktur*” sözündeki nafakadan maksadın Ebû Amr’ın gönderdiğinden fazla bir nafaka olduğunu göstermektedir.⁵²⁴

el-Mü’eyyed Billah bu konuda Ebûbekir b. Ebi’l-Cehm’den rivayet edilen iki hadis daha zikretmiştir. Bu hadisler de şunlardır:

- Ebûbekir b. Ebi’l-Cehm şöyle demiştir: “Ben ve Ebû Seleme Fâtıma bt. Kays’ın yanına gittik. O şöyle dedi: Kocam beni bain talak ile boşadı. Bana beş vesk nafaka gönderdi. Ben Peygamber’in (s.a.s.) yanına gittim. Kocamın beni boşadığını söyledim. O da mesken ve nafaka talebimi kabul etmedi.”

- Ebûbekir b. Ebi’l-Cehm şöyle demiştir: Fâtıma bt. Kaysın şöyle dediğini işittim: “Kocam Ebû Amr b. Hafs, beni boşamak üzere ‘İyâş b. Ebî Rabî’a’yı gönderdi. Bana beş *sâ’* arpa ve beş *sâ’* hurma gönderdi.”

el-Mü’eyyed Billah bu iki rivayeti naklettikten sonra şöyle demiştir:

“Eğer biri şöyle derse: Birinci hadiste Ebû Amr’ın ona beş vesk gönderdiği geçmektedir. İkinci hadiste ona beş *sâ’* arpa ve beş *sâ’* hurma gönderdiği geçmektedir. Burada bir nevi teâruz vardır. Bu kimseye şöyle cevap verilir: İlk başta on *sâ’* göndermiş ve daha sonra beş vesk göndermiş olabilir. Buna bir engel yoktur. Fâtıma bazen Ebû Amr’ın ona ilk sefer gönderdiğini bazen de ikinci sefer gönderdiğini haber vermiştir. Burada çelişki yoktur. Eğer biri şöyle derse: ‘Eğer Ebû Amr, Fâtıma’ya beş vesk gönderseydi o bunu az görmezdi.’ Buna şöyle cevap verilir: Gönderilenin hepsi iddet nafakası olmayabilir. Bir kısmı boşamadan önce vermesi gereken nafaka da olabilir. Ayrıca Fâtıma’nın adet süreleri uzamış, dolayısıyla iddet süresi de uzamış olabilir. Bunun üzerine bu nafakayı az görmüştür.”⁵²⁵

⁵²⁴ Mu’eyyed Billāh, *Şerhu’t-tecrīd*, 3/422.

⁵²⁵ Mu’eyyed Billāh, *Şerhu’t-tecrīd*, 3/422-423.

Zeydîler, Abdulhamîd b. Abdillâh'ın rivayetine dayanarak nafaka ve mesken verileceği hükmünü vermişlerdir. Onlara göre bu rivayet daha racihtir. Çünkü Abdulhamîd'in dedesi boşamada bulunmuştur. Fâtıma binti Kays da onun dedesinin hanımıdır. Dolayısıyla Abdülhamîd olaya daha yakındır. O aile fertleri dışındakilerin göremediği detayları görebilen aile bireylerinden biridir. Zeydîler diğer görüş sahiplerinin deli gösterdiği diğer hadisi tercih etmemişlerdir. Çünkü o hadiste ihtimal olabilir. Şöyle ki Peygamber (s.a.s.) o kadın için daha önce gönderilen nafakadan fazla nafaka verilmemesini söylemiş olabilme ihtimali de vardır. Bu ihtimalden dolayı muhalif görüşte olanın deli tercih edilmeyen delil olmaktadır. Abdulhamîd olaya daha yakın olduğu için onun rivayet ettiği hadis tercih edilmektedir.

G. Sünnetin Delâletinin Kur'an'ın 'Umûmuna Tercih Edilmesi

Zeydîlerin bir kısmı bu konuda azatlı kölenin varislerinden pay sahipleri ya da zevi'l-erhâm bulunduğu halde pay sahipleri paylarını aldıktan sonra mirastan geriye mal kaldığı durumda onun efendisi ve efendisinin asabelerinin ona varis olduğunu ifade etmişlerdir. Bunu söyleyenlerden biri de Cafer es-Sâdık'tır. Ona kızı ve efendisi olan birinin mirası sorulmuştur. O da "Kıza mirasın yarısı vardır. Geri kalan efendininindir." demiştir. Muhammed b. Abdillâh b. Hasan⁵²⁶ da bu şekilde fetva vermiştir. Ahmed b. İsa (ö. 247/862) pay sahipleri olduğu halde mirastan geriye bir şey kaldığında efendinin asabelerine miras vermiştir. Bu Zeydîlerin görüşüdür. Onlardan şu nakledilmiştir: Azatlı köle geride pay sahibi olanları ve efendisinin asabelerini bıraktığı zaman pay sahipleri kendi paylarını alır. Geri kalan efendinin asabelerinedir. Hatta azatlı kölenin zevi'l-erham olan akrabaları olsa dahi geriye kalan onun efendisinin ve efendisinin asabelerininindir. Pay

⁵²⁶ Bu en-Nefsü'z-Zekîyye diye bilinen Muhammed'dir.

sahipleri paylarını aldıktan sonra geriye kalan mal azatlı kölenin zevi'l-erhâm olan akrabalarına gitmez.⁵²⁷

Bu konuda Zeydî lere muhalefet edenlerden biri en-Nâsır el-Etrûşî'dir (ö. 304/917). O azatlı kölenin zevi'l-erhâm ve akrabaları varsa onun efendisinin varis olamayacağını söylemiştir.⁵²⁸ Ahmed b. Yahyâ bu konuda 'Alî b. Ebî Tâlib'den iki rivayet geldiğini söylemiştir. Bunlardan biri azatlı kölenin zevi'l-erhâm akrabaları olduğu halde onu azat edenin varis olduğudur. Diğer zevi'l-erhâm bulunduğu halde onu azat edenin varis olmadığıdır.⁵²⁹ el-Mü'eyyed Billah (ö.411/1021), 'Alî'den (r.a.) gelen birinci rivayeti tercih etmiştir.⁵³⁰

Diğer mezheplerin bu konudaki görüşü ise şöyledir: Hanefî,⁵³¹ Mâlikî,⁵³² Şâfiî,⁵³³ Hanbelî⁵³⁴ ve Zâhirîler⁵³⁵ pay sahipleri olduğu halde mirastan bir şey arttığı durumda efendinin asabeleri varis olurlar.

Pay sahipleriyle birlikte efendinin asabelerinin varis olmayacağı görüşü Hz. Ömer ve İbn Mes'ûd'un (r.a.) görüşüdür. Onlar pay sahipleri kendi paylarını aldıktan sonra mal kalırsa bunun azatlı kölenin zevi'l-erhâm ve akrabalarına gideceğini ve efendinin asabelerine gitmeyeceğini söylemektedirler.⁵³⁶

Ahmed b. Yahyâ bu konuda şöyle söylemiştir: Azatlı köle geride pay sahipleri ve efendisinin asabelerini bırakırsa bu miras pay sahiplerinin olur. Geri kalan ise efendisinin

⁵²⁷ 'Alevî, *el-Câmi'u'l-kâfî*, 7/20; Murtazâ, *el-Baḥru'z-zehḥâr*, 4/231.

⁵²⁸ Cemâluddîn Muḥammed b. 'Abdullah er-Rîmî, *el-Me'âni'l-bedi'a fî ma'rifeti ihtilâfi ehli's-şeri'a* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999), 2/177.

⁵²⁹ Murtazâ, *el-Baḥru'z-zehḥâr*, 4/231; İbn Kudâme, *el-Muḡnî*, 6/409.

⁵³⁰ Mu'eyyed Billâh, *Şerḥu't-tecrîd*, 6/62.

⁵³¹ Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. el-Ḥasen b. Ferḳad eş-Şeybânî, *el-Aşl (el-Mebsût)*, ed. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî (Karaçi: İdâretu'l-Kur'ân ve'l-'ulûmu'l-İslâmiyye, ts.), 4/166.

⁵³² Ebû Bekir Muḥammed b. 'Abdillâh et-Temîmî eş Şakâlî, *el-Câmi' li-mesâ'ili'l-Mudevvene* (Mekke: Ma'hadu'l-Buḥûşî'l-İlmiyye ve İhyâu't-Turâşî'l-İslâmî, 1434), 21592.

⁵³³ Ebu İshâk İbrâhîm b. 'Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *el-Muhezzeb fî fıkhi'l-İmâmi's-Şâfi'i* (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 2/401.

⁵³⁴ İbn Kudâme, *el-Muḡnî*, 9/240-241.

⁵³⁵ İbn Ḥazm, *el-Muḥallâ*, 8/330.

⁵³⁶ Şeybânî, *el-Aşl*, 4/166; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-râik şerḥu Kenzi'd-daḳâik*, 8/76; İbn Kudâme, *el-Muḡnî*, 6/409.

asabelerinin olur. Çünkü Peygamber (s.a.s.) Binti Hamza'nın azatlı kölesinin mirasında böyle yapmıştır.⁵³⁷

el-Mütevekkil Alellâh bu hadisi velâ' bölümünde ele almıştır. Onun ifade ettiğine göre Binti Hamza b. Abdilmutt'Alîb bir köle azat etmiştir. O köle vefat etti ve geride bir kız bırakmıştır. Peygamber (s.a.s.) mirasın yarısını Binti Hamza'ya diğer yarısını da azatlı kölenin kızına vermiştir.”⁵³⁸ Muhammed el-‘Alevî de azatlı kölenin varisleri olduğu halde miras arttığı durumda efendinin varislerinin varis olduğuna dair delil olarak göstermiştir.⁵³⁹

el-Mü'eyyed Billâh (ö.411/1021) yukarıda zikredilen delili kadınlardan velâyı hak edenler meselesini ele alırken zikretmiştir. Kadın bir köle azat ettiği zaman onun velâ ile mirası hak ettiğine dair bunu delil göstermiştir. Ayrıca bu konuda “*Azat edene velâ vardır.*” hadisini de delil göstermiştir.⁵⁴⁰ Yukarıda zikredilen Binti Hamza'nın hadisini “*Velâ Yönünden Asabeler*” konusunda delil kılmıştır. Ayrıca “*Velâ nesep akrabalığı gibi bir akrabalıktır.*” hadisini de buna delil göstermiştir. Bu hadisi, azat eden ve onun asabelerinin varis kılınması ve bunların azat edilen kölenin zevi'l-erhâmının önüne alınması konusunda dayanak kılmıştır. O bu meseleyi tartışarak şöyle demiştir: Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Velâ nesep akrabalığı gibi bir akrabalık olup satılmaz ve hibe edilmez.*” Peygamber (s.a.s.) velâyı nesep gibi kılmıştır. Böylece kişi velâ ile varis olması gerekmektedir. Ölenin nesepten akrabaları yoksa efendinin ona varis olduğu konusunda ihtilaf yoktur. Efendinin ancak varis ayette isimleri geçenler olma, zevi'l-erhâm olma ya da asabe olma bakımından varis olabilir. Çünkü nesep ile varis olanlar ancak bu üç yönden varis olurlar. Peygamber (s.a.s.) de şöyle demiştir: “*Velâ nesep akrabalığı gibi bir akrabalıktır.*” Efendinin adı ayette zikredilmemiştir. O zevi'l-

⁵³⁷ Murtaẓā, *el-Baḥru 'z-zehḥār*, 4/231.

⁵³⁸ Mutevekkil-‘Alellah, *Uṣūli 'l-aḥkāmī 'l-cāmi'*, 2/137.

⁵³⁹ ‘Alevī, *el-Cāmi 'u 'l-kāfi*, 5/528.

⁵⁴⁰ Mu'eyyed Billāh, *Şerḥu 't-tecrīd*, 5/75.

erhâm da değildir. Dolayısıyla ancak asabe olma yönünden varis olabilmektedir. Onun asabe olma bakımından varis olması sabit olduktan sonra pay sahiplerinden artan malın efendiye verilmesi gerekir. Çünkü Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *“Malı pay sahiplerine verin. Eğer mal kalırsa o mal erkek asabelerinin olur.”*⁵⁴¹

Bu, Zeydî alimlerin fıkhi görüşlerinin oluşmasında sünnet delilinin rolünü gösteren tablolardan biridir. el-Mü’eyyed Billâh’ın az önce zikredilen hadis sebebiyle efendi ve onun asabelerinin varis olması ve azat edilen kölenin zevi’l-erhâm olan akrabalarının önüne alınması görüşünü benimsemiştir. O sünnet delilinin delaletini Kur’an’ın delaletinin önüne almıştır. Nitekim onun görüşüne *“Aralarında rahim bağı bulunanlar Allah’ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”* [Enfâl, 8/75] ayeti ile itiraz yapıldığında ve bu ayetin zevi’l-erhâmın efendiden daha öncelikli olduğunu gösterdiği ona söylendiğinde o buna şu cevabı vermiştir:

Şer‘ velâyı zevi’l-erhâmdan daha önce kılmıştır. Çünkü Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *“Velâ nesep akrabalığı gibi bir akrabalıktır.”*⁵⁴² Ayetin, hicret etmeyen kimsenin hicret edene varis olmadığı dönemde indiği rivayet edilmiştir. Daha sonra bu hüküm neshedilmiştir. Ölenin asabeleri ve pay sahibi olan varisler olmadığı durum da kastedilmiş olabilir. Böylece zevi’l-erhâm diğer Müslümanlardan daha evla olur. Zeyd ise buna muhalefet etmiştir. İmam Mâlik ve İmam Şâfiî de bu konuda ona tabi olmuşlardır. Ayetin bu anlama hamledilmesi daha evladır. Ayetten maksat yardım da olabilir. Bu örnek Zeydî lerin; mevlâ ve asabelerinin varis kılınması ve ölenin zevi’l-erhâmının önüne alınmasını ifade eden sünnet delillerinin delâletini, *“Aralarında rahim bağı bulunanlar Allah’ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”* [Enfâl, 8/75] ayetinin ‘umûmuna öncelediklerini göstermektedir.

⁵⁴¹ Mu’eyyed Billâh, *Şerhu’t-tecrîd*, 6/63.

⁵⁴² Mu’eyyed Billâh, *Şerhu’t-tecrîd*, 6/64.

el-Mü'eyyed Billâh burada ayeti için itiraz konusu olan birkaç ihtimal zikretmiştir. O sünnetin delâletine tutunmuş ve onu ayetin 'umûmunun önüne almıştır.

II. TE'ÂRUZ VE CEM'E LİŞKİN ÖRNEKLER

A. Mütevâtir Sünnet Delilinin Kitâb'ın 'Umûmu İle Teâruz Etmesi

Zeydîler Mekke'nin barış ile mi yoksa zorla mı fethedildiği konusunda Mekke'nin zorla fethedildiği görüşündedirler.⁵⁴³ Hanefîler,⁵⁴⁴ Mâlikîler⁵⁴⁵ ve Hanbelîler⁵⁴⁶ de bu konuda onlar ile aynı görüştedirler. Şâfiîler ise Mekke'nin barış ile fethedildiği görüşündedirler.⁵⁴⁷

Mekke'nin barış ile fethedildiği görüşünde olanlar kendi görüşleri için birkaç delil öne sürmüşlerdir. O delillerden biri şu ayetin 'umûmudur: “*Biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, peygambere...*” [Enfâl, 8/41]. Bu görüşte olanlar Peygamber'in (s.a.s.) ganimetleri Mekke'nin fethinde dağıtmadığını, bunda Mekke'nin barış ile fethedildiğini gösterdiğini ve eğer zorla fethedilseydi savaşanların ganimet hakkını olacağını söylemektedirler.⁵⁴⁸ el-Mü'eyyed Billâh bu delili öne sürenlerin deliliyle ilgili olarak şunu söylemiştir: Eğer Rasûlullah'ın (s.a.s.) “*Biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, peygambere...*” [Enfâl, 8/41] ayetine rağmen Mekke'nin toprağını, mallarını ve esirlerini ganimetçiler arasında dağıtmadığı ve beşe bölmediği, bunun da Mekke'nin barışla fethedildiğini gösterdiği söylenirse buna şöyle cevap verilir:

⁵⁴³ Mu'eyyed Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, 2/123; Mutevekkil-‘Alellah, *Uşûli'l-aḥkâmi'l-câmi'*, 1/263; Murtaẓâ, *el-Baḥru'z-zeḥḥâr*, 5/430.

⁵⁴⁴ Kudûrî, *et-Tecrîd*, 12/6189; Seraḥsî, *el-Mebsûṭ*, 3/7; Kāsânî, *Bedâ'i'ü's-şanâ'i'*, 2/58.

⁵⁴⁵ Karâfî, *ez-Zeḥîra*, 3/417; ‘Alîş, *Menḥu'l-celîl şerhu Muḥtaşari Ḥalîl*, 3/180.

⁵⁴⁶ İbn Kudâme, *el-Muḡnî*, 4/197.

⁵⁴⁷ Cuveynî, *Nihâyetu'l-Maṭlab*, 17/505-506; Ebû Zekerîyyâ Muḥyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Minḥâcu't-tâlibî ve ‘umdetu'l-muftî*, ed. ‘Aved Kâsım Ahmed ‘Aved (Daru'l-Fikr, 1425), 310.

⁵⁴⁸ Mâverdî, *el-Ḥâvi'l-kebîr*, 14/230.

Yüce Allah; Peygamber’e (s.a.s.) ve devlet başkanına bir beldeyi fethettiği zaman o belde halkına iyilikte bulunup mülklerini onlara bırakma ve mülklerini beşe bölüp ganimetçiler arasında dağıtma arasında muhayyer kılmış olabilme ihtimali vardır. Eğer bu ihtimal varsa ve mütevâtir haberler Rasûlullah’ın (s.a.s.) kılıç zoruyla Mekke’yi fethettiğini ifade ediyorsa o zaman bu haberler ve ayeti cem‘ ederiz. Ayeti bu haberlerle tahsîs ederiz. Böyle yapmak Kitâb’ın ‘umûmu için mütevâtir haberleri geçersiz kılmaktan daha iyidir.⁵⁴⁹

el-Mü’eyyed Billâh’ın Mekke’nin zorla fethedildiğine dair mütevâtir hadisler ve bunlar çelişen ayetin ‘umûmunu cem‘ ettiğini görmekteyiz. el-Mü’eyyed Billâh’ın ifadelerini dikkatli bir şekilde incelediğimizde onun önceliği sünnetin delâletini Kitâb’ın ‘umûmuna öncelediğini görmekteyiz. Eğer cem‘ etme imkanı olmasaydı onun “Böyle yapmak Kitâb’ın ‘umûmu için mütevâtir haberleri geçersiz kılmaktan daha iyidir.” demesinden anlaşıldığına göre sünnetin delâleti Kitâb’ın ‘umûmuna tercih edilir. O burada Kitâb’ın delâletinin düşme ve sünnetin delâletinin olma ihtimalini vermektedir.

B. Sünnet Delili Başka Bir Delil İle Teâruz Ettiği Zaman Sünnetin Anlamını Haramdan Kerâhete Çevirmek

Zeydî lerden İmâm Yahyâ b. Hamza (ö.749/1349) Ka‘be, İslâm ve Peygamberler dahil olmak üzere Allah dışında hiçbir şey üzerine yemin etmenin mekruh olduğu görüşündedir.⁵⁵⁰ el-Kâsım er-Ressî⁵⁵¹ (ö. 246/861) ve el-Hâdî’nin⁵⁵² (ö. 298/911) görüşü de bu yöndedir. Muhammed b. Mansûr el-Mürâdî (ö. 290/903) de Allah dışındaki bir şeyle yemin etmenin mekruh olduğunu söylemiştir.⁵⁵³ el-Mütevekkil Alellâh Ahmed b. Süleyman Allah dışındaki bir şeyle yemin etmenin mekruh da olabilir, haram da olabilir

⁵⁴⁹ Mu’eyyed Billâh, *Şerhu’t-tecrîd*, 2/128.

⁵⁵⁰ Murtaẓā, *el-Baḥru’z-zehḥār*, 4/235.

⁵⁵¹ ‘Alevî, *el-Câmi‘u’l-kâfî*, 6/9.

⁵⁵² Hâdî, *el-Aḥkâm fî’l-ḥelâl ve’l-ḥarâm*, 2/119.

⁵⁵³ ‘Alevî, *el-Câmi‘u’l-kâfî*, 6/9.

demıştır.⁵⁵⁴ O bununla şunu kast etmiştir: Aslında Allah dışındaki bir şeyle yemin etmek mekruhtur. Fakat eğer yemin eden kişi o şeyi tazim etmeyi niyet ederse o zaman yemin haram olur. el-Mü'eyyed Billah'ın (ö.411/1021) ifadesinden de bu anlaşılmaktadır.⁵⁵⁵ Ahmed b. Yahyâ el-Mürtezâ Allah dışında yemin ettiği şeyi tazim eden kimsenin kafir olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵⁶

Diğer mezheplerin fakîhleri ise eğer Allah dışındaki bir şeyle yemin etmekten maksat Allah'ın tazim edilmesi gibi onu tazim etmekse bunun haram olduğu ve bunun şirke girdiği konusunda ittifak etmişlerdir.⁵⁵⁷

Bir kimse Allah dışındaki bir şey ile yemin ederse ve onu tazim etmezse bunun hükmü konusunda ihtilaf edilmiştir. Mezheplerin bu konudaki görüşleri bu şekildedir:

Hanefilerin çoğu bunun mekruh olmadığını, bazıları ise bunun mekruh olduğunu söylemiştir.⁵⁵⁸ Mâlikîler⁵⁵⁹ ve Şâfiîler⁵⁶⁰ bunun mekruh olduğunu söylemişlerdir. Hanbelîler bunun haram olduğunu söylemiştir.⁵⁶¹

Zeydîlerin bu konuda sünnet delillerinden dayanakları:

Zeydîler bu konudaki görüşlerinde birtakım sünnet delillerine dayanmışlardır.

Onlardan bazıları şunlardır:

Mü'eyyid Billâh Yüce Allah dışındaki bir şeyle yemin etmenin türlerini zikrettikten sonra şunu söylemiştir: “Bunlarla yapılan yeminlerin tümü mekruhtur. Rasûlullah (s.a.s.)

⁵⁵⁴ Mutevekkil-‘Alellah, *Uşûli'l-aḥkāmī'l-cāmī*, 2/138.

⁵⁵⁵ Mu'eyyed Billāh, *Şerḥu't-tecrīd*, 5/113.

⁵⁵⁶ Murtaẓā, *el-Baḥru'z-zehḥār*, 4/236.

⁵⁵⁷ İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-rāiḳ şerḥu Kenzi'd-daḳāiḳ*, 4/301; Şihābuddīn Ahmed b. Ğanīm b. Sālim en-Nefrāvī, *el-Fevākiḥu'd-Devvānī 'alā Risāleti İbn Ebī Zeyd el-Ḳayravānī* (b.y.: Dāru'l-Fikr, 1415), 1/418; Nevevī, *Ravḍatu't-tālibīn*, 11/6; Ebū Yahyā Zeynuddīn Zekerīyyā el-Enşārī, *Esna'l-meṭālib fişerḥi ravḍi'l-meṭālib* (Dāru'l-Kutubi'l-İslāmī, ts.), 4/242; 'Abdurrahman b. Muḥammed 'Avḍ el-Cezīrī, *el-Fiḳḥ 'alā mezhebi'l-erba'a* (Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 2/71.

⁵⁵⁸ Zeylā'ī, *Tebyīnu'l-ḥakā'ik*, 3/107; Muḥammed b. 'Alīel-Ma'ruf bi 'Alaüddīn el-Ḥaşkefī, *ed-Durru'l-muḥtār şerḥu tenviri'l-eḃşār ve cāmī'i'l-biḥār*, ed. 'Abdilmun'im Ḥalīl İbrāhīm (Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 280.

⁵⁵⁹ Ebū Bekr b. Ḥasen b. 'Abdullah el-Keşnānī, *Eshelu'l-medārik şerḥu İrşādu's-sālik fi mezhebi İmāmi'l-eimmeti'l-Mālik* (Beyrut: Dāru'l-Fikr, ts.), 2/21.

⁵⁶⁰ Nevevī, *Ravḍatu't-tālibīn*, 11/6.

⁵⁶¹ İbn Ḳudāme, *el-Muġnī*, 9/488; İbn Teymiye, *Mecmu'u'l-fetāwā*, 35/243.

şöyle buyurmuştur: *“Kim yemin ederse Allah ile yemin etsin ya da sussun.”*⁵⁶² İbn Ömer’den rivayet şu rivayet edilmiştir: İbn Ömer bir adamın Ka‘be ile yemin ettiğini gördü. Ona şöyle dedi: Rasûlullah’ın (s.a.s.) şöyle söylediğini işittim: *“Kim Allah dışındaki bir şeyle yemin ederse Allah ortak koşmuş olur.”*⁵⁶³ Ayrıca Rasûlullah’tan (s.a.s.) şöyle rivayet edilmiştir: *“Babalarınız, anneleriniz ve putlar ile yemin etmeyin. Sadece Allah ile yemin edin.”*⁵⁶⁴

el-Mütevekkil Alellâh bu konuda sünnetten birtakım deliller zikretmiş ve bunlar hakkında açıklamalar yapmıştır. Zikrettiği deliller şunlardır:

Peygamber’den (s.a.s.) rivayet edilmiş, o şöyle demiştir: *“Kim yemin ederse Allah ile yemin etsin veya sussun.”*

İbn Ömer’den şöyle rivayet edilmiştir: O bir adamın Ka‘be üzerine yemin ettiğini görmüştür. Bunun üzerine Rasûlullah’ın şöyle dediğini işittiğini söylemiştir: *“Kim Allah dışındaki bir şeyle yemin ederse ortak koşmuş olur.”*

Bu haberler Allah dışındaki bir şeyle yemin etmenin mekruh veya haram olduğunu göstermektedir.⁵⁶⁵

Mütevekkil Alellâh’ın “mekruh veya haram olduğu” sözü, Allah dışındaki bir şeyle yapılan yeminde Allah’ı tazim etmek gibi bir tazimin bulunmadığı durumda yeminin mekruh olduğunu, Allah dışındaki bir şey ile yemin etmede Allah’ı tazim etmek gibi bir tazimin olduğu durumda ise yeminin haram olduğunu ifade etmektedir. Ahmed b. Yahyâ Allah dışındaki bir şeyle yemin etmenin haram olmayıp mekruh olduğunu ifade eden sünnet delilleri olduğu için bunun haram olmadığını söylemiştir. Nitekim o, Rasûlullah’ın

⁵⁶² Buḥārī, *Şaḥīḥu’l-Buḥārī*, 8/132, Hadis no: 6646; Muslim, *Şaḥīḥ*, 3/1267, Hadis no: 1646.

⁵⁶³ Ebū Dāwūd, *Sunen*, 5/154, Hadis no: 3251; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 9/275, Hadis no: 5375; Tirmizī, *Sunen*, 4/110, Hadis no: 1535.

⁵⁶⁴ Mu’eyyid Billāh, *Şerḥu’t-tecrīd*, 5/112-113.

⁵⁶⁵ Mutevekkil-‘Alellah, *Uşūli’l-aḥkāmī ‘l-cāmī*, 2/138.

(s.a.s.) “Eğer o doğru söylüyorsa babasına yemin olsun kurtulmuştur.” hadisinden dolayı Allah dışındaki bir şeyle yemin etmenin haram olmadığını ifade etmiştir.⁵⁶⁶

Bu konuda zikredilen birçok itiraz yapılmıştır. Onlardan biri de Kur'an'da apaçık bir şekilde güneş, yıldızlar ve bunların dışındaki şeyler gibi yaratıklarla yemin edilmesidir. Hâlbuki sünnetteki delilleri Allah dışındaki bir şeyle yemin etmeyi yasaklamaktadır. Zeydî alimlerin bu itiraza cevabı; te'âruzu giderme, sünnet delilinin anlamı üzerine bırakma ve meselenin hükmünde onunla amel etme şeklinde olmuştur. Bunu *Şerhu't-tecrîd* ve *Usûlü'l-ahkâm* adlı eserlerde görmekteyiz.

Yüce Allah gökyüzü, târik (gece çakıp görününe), karanlığı delen yıldız, incir, zeytin, tur dağı, zâriyât (savuranlar) ve benzeri şeylerle yemin etmektedir. Alimlerin çoğu bu tür yerlerde Rab kelimesinin takdir edildiğini söylemiştir. Böylece yemin Allah ile yapılmış olur. Bazı alimler şöyle demişlerdir: Allah dilediği şeyle yemin edebilir. Bu tür şeyler onun yarattığı şeylerdir. Allah bunlar ile bize büyük ihsanlarda bulunmuştur. Çünkü bunlarda bizim için yararlar ve dikkat edilmesi gereken yönler vardır. Allah için güzel olan bir şeyin bizim için kötü olmasına bir engel yoktur. Çünkü biz *Kadîm*⁵⁶⁷ olan Allah tarafından yapıldığı gibi o şeyi yapamayız.⁵⁶⁸ el-Mütevekkil Alellâh bu konuda buna benzer bir cevap vermiştir.⁵⁶⁹

Zeydîler burada Allah dışındaki bir şeyle yemin etme hakkında iki hüküm vermişlerdir. Biri bunun haram olduğu diğeri ise bunun mekruh olduğudur. Bunun sebebi haram hükmünü bazı durumlarda mekruha çevirmeyi gerektiren başka delillerinin bulunmasıdır. Bu delillerden biri “Babasına yemin olsun eğer doğru söylüyorsa kurtulur.”

⁵⁶⁶ Muslim, *Şahîh*, 1/41, Hadis no:11; Murtaẓā, *el-Baḥru'z-zehḥār*, 4/235.

⁵⁶⁷ Alimler Yüce Allah için Kadîm sıfatının kullanılmasında ihtilaf etmişlerdir. Beyhakî gibi bazı alimler bunu caiz görmüşlerdir. Zira o şöyle demiştir: “el-Kadîm ezelden beri var olandır. Kendi zatıyla o bu sifata müstehaktır.” Bkz: Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyin b. ‘Alî Beyhakî, *el-İ'tikād ve'l-hidāye ilā sebîli'r-reşād 'alā mezhebi's-selefi ve aşḥābi'l-ḥadîs*, ed. Ahmed 'İşām el-Kâtib (Beyrut: Dāru'l-Afāki'l-Cedide, 1401), 68; Ebu'l-'Avn Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed es-Seffārî, *Levāmi'u'l-envāri'l-behiyye ve sevāti'u'l-esrāri'l-eşeriyye şerhu'd-Durreti'l-muḍiyye fî 'akdi firkati'l-marḍiyye* (Dimeşk: Muessetu'l-Hāfikîyn ve Mektebetuha, 1982), 1/38.

⁵⁶⁸ Mu'eyyed Billāh, *Şerhu't-tecrîd*, 5/113-114.

⁵⁶⁹ Mutevekkil-'Alellāh, *Uşûli'l-ahkāmî'l-cāmi'*, 2/139.

Hadisidir. Bu delil sebebiyle Ahmed b. Yahya el-Mürtezâ bu hüküm diğer delillerin hükümlerini haramdan kerahete çevirdiğin söylemiştir. Zeydîlerin yöntemi sünnet Kur'an'ın zahiriyle teâruz ettiği zaman bu teâruzu çözmek ve sünnet delilin anlamı üzerine bırakmak ve o kounuda sünnet ile amel etmektir.

C. Muâriz Olan Delili Tevil Ederek Çelişen Delilleri Cem' Etme

Birinci örnek; Zeydîler köpek satmanın hükmünde ihtilafa düşmüşlerdir. el-Kâsım (ö. 246/861) çiftçilik, hayvancılık ve avlamak için olursa köpeğin satışını caiz görmüştür. el-Hâdî Yahyâ ise (ö. 298/911) köpek satışını caiz görmemiştir. en-Nâsır el-Etrûşî (ö. 304/917) de el- Kâsım ile aynı görüştedir. Bu görüş onlardan önce olan İmâm Zeyd b. 'Alî'nin de görüşüdür. el-Mü'eyyed Billah (ö.411/1021) el-Hâdî Yahyâ'nın görüşünü Kâsım'ın görüşüyle birleştirmek istemiştir. Fakat meseleyi düşündükten sonra el-Hâdî'nin ifadesinden bunun olamayacağını görmüştür. Meselenin o ikisi arasında ihtilaflı kalmasını tercih etmiştir.⁵⁷⁰ el-Mütevekkil Alellâh Ahmed b. Süleymân da bu görüşte ona tabi olmuştur.⁵⁷¹

Mezheplerin fakîhleri köpeği satmanın hükmü konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hanefiler bunun caiz olduğunu,⁵⁷² Mâlikîler,⁵⁷³ Şâfiîler⁵⁷⁴ ve Hanbelîler⁵⁷⁵ bunun caiz olmadığını söylemişlerdir.

Zeydîlerin bu konuda sünnet delillerinden dayanakları:

Konuyu Zeydîlerin eserlerinde incelediğimizde onların kendi görüşlerinde bazı delillere dayandıklarını görmekteyiz. Bunların en önemlisi de hadistir. Zeydîlerden

⁵⁷⁰ Mu'eyyed Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, 4/54; Murtażâ, *el-Baḥru'z-zehḥâr*, 3/307.

⁵⁷¹ Mutevekkil- 'Alellah, *Uşûli'l-aḥkâmî'l-câmi'*, 2/19.

⁵⁷² Ṭahâvî, *Şerhu me'ani'l-âşâr*, 4/57; Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî er-Râzî Ceşşâş, *Şerhu Muḥtaşaru Ṭahâvî*, ed. Sa'id Bektaş (Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye; Dâru's-Sirâc, 2010), 3/104; Kudûrî, *et-Tecrîd*, 5/2621.

⁵⁷³ Mâlik, *Muvaṭṭa'*, 2/656; 'Abdusselâm b. Sa'id et-Tenûḥî Saḥnûn, *el-Mudevvenetu'l-kubrâ li'l-İmâm Mâlik rivâyetu Saḥnûn* (Lubnân: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 1/551.

⁵⁷⁴ Şâfi'î, *el-Umm*, 3/11; Nevevî, *el-Minhâc*, 10/232.

⁵⁷⁵ İbn Kudâme, *el-Muġnî*, 4/189.

köpeğin satışının caiz olduğunu söyleyenler de caiz olmadığını söyleyenler de hadise dayanmaktadırlar. el-Mü'eyyed Billah (ö.411/1021), el-Hâdî Yahyâ b. el-Hüseyn'in (ö. 298/911) köpeğin satışının caiz olmadığı görüşünün gerekçelerinin hadis olduğunu söylemiştir. O bu konuda şu üç tane hadisi zikretmektedir:

Birincisi: Ebû Mes'ûd'un şu hadisidir: *“Peygamber (s.a.s.) köpeğin parasını, zina mehrini (parasını) ve kahinin ücretini yasaklamıştır.”*

İkincisi: İbn Abbâs'ın şu hadisidir: Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *“Köpeğin parası haramdır.”*

Üçüncüsü: İbn Ömer'den rivayet edilen şu hadistir: *“Peygamber (s.a.s.) eğitilmiş olsa dahi köpeğin parasını yasaklamıştır.”* el-Mü'eyyed Billah (ö.411/1021) zikrettiği bütün bu delilleri kendi senediyle sonuna kadar senedlerini zikretmiştir.⁵⁷⁶

Köpeğin satışının caiz olmadığını söyleyen Zeydî lerden ikinci grup da kendi görüşü için sünnet delilini göstermiştir. el-Bahru'z-zehhâr'da şöyle geçmektedir: “Zeyd b. Ali, el-Kâsım, en-Nâsır el-Etrûşî (ö. 304/917), el-Mü'yyid, ve Ebû Tâlib'e göre av, çiftçilik ve hayvancılık için olan köpeğin satışı sahihtir. Nitekim Câbir'in *“Av köpeği hariç”* diye hadisi vardır. Ayrıca Peygamber'in (s.a.s.) *“Tarım ve havan için olan hariç”* şeklinde sözü vardır.⁵⁷⁷

Muhammed b. 'Alevî, Muhammed b. Mansûr el-Mürâdî'nin (ö. 290/903) köpeğin caiz olduğuna dair görüşünü zikrettikten sonra şunu söylemiştir: “Muhammed kendi isnadı ile İbn Mes'ûd, İbn Abbâs, Ebû Hüreyre ve Râfi' b. Hadîc'den onların şöyle dediğini rivayet etmiştir: *“Rasûlullah (s.a.s.) köpeğin parasını yasaklamıştır.”* Câbir'den rivayet edilmiş, o şöyle demiştir: *“Rasûlullah (s.a.s.) av köpeği hariç köpeğin ve kedinin parasını yasaklamıştır.”*⁵⁷⁸

⁵⁷⁶ Mu'eyyed Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, 4/54-55.

⁵⁷⁷ Murtaẓâ, *el-Bahru'z-zehhâr*, 3/307.

⁵⁷⁸ 'Alevî, *el-Câmi'u'l-kâfi*, 5/25.

Kâdî Cafer b. Abdisselâm bu iki grubun görüşünü ve delillerini zikretmiştir. O şöyle demiştir: “el-Hâdî’nin (ö. 298/911) görüşüne göre köpeğin satışı yasaktır. Bunun gerekçesi Peygamber’den rivayet edilen şu hadistir: *‘Köpeğin parası haramdır.’* Köpeğin kendisi necis olduğu için murdar gibi onun satışı caiz değildir. Ayrıca şu hadis de rivayet edilmiştir: *‘Köpek eğitilmiş olsa dahi Rasûlullah (s.a.s.), onun parasını yasaklamıştır.’* el-Kâsım’dan (ö. 246/861) nakledildiğine göre köpek tarım ya da hayvancılık içinse satışı caizdir. Bunun gerekçesi Peygamber’in (s.a.s.); hayvancılık, tarım ve av için köpeğin edinmesine izin vermesidir. Bu durumlarda köpeği satın alma, bağış ile veya başka bir yolla edinilmesi arasında ayırım yapılmamıştır. Köpeğin edinilmesi ve onunla av yapılması caiz olduğu için çitada olduğu gibi satışı da caizdir.”⁵⁷⁹

el-Mü’eyyed Billâh (ö.411/1021), köpeğinin satışının caiz olduğunu söyleyenlerin delillerini tartışmış ve bu konuda el-Hâdî’nin (ö. 298/911) köpeğin satışının caiz olmadığı yönündeki görüşüne eğilim göstermiştir. O bunun caiz olduğunu söyleyenlerin delillerinden maksadın satış olmadığı, edinme olduğu şeklinde tevil etmiştir. Zira o şöyle demiştir: Köpekle ilgili izin, onu edinme hakkındadır. Onu satın alma hakkında değildir. Köpeğin satışına izin verildiğiyle ilgili hiçbir haber varit olmamıştır.⁵⁸⁰ Ahmed b. Yahyâ da av ve hayvancılık için olan köpeklerin cevazıyla ilgili sünnet delillerinde maksadın onların satışı olmadığı, onların edinilmesi olduğu şeklinde delilleri tevil etmiştir. Böylece sünnet delilleri arasında cem’ yapılmıştır.⁵⁸¹

Burada tevil hadis metninin siyakına uygun değildir. Yer de delillerden racih olan kabul etme yeri değildir. Burada maksat Zeydîlerin teâruz eden sünnet delillerine karşı tutumlarını açıklamaktır. Zeydîlerin burada bu meselenin caiz olup olmama görüşünde sünnet delillerini cem’ etme yöntemini esas aldıklarını görmekteyiz. Köpeğin satışına cevaz verenlerin delillerini tartışırken sünnet delilleri arasında cem’ yapmak amacıyla

⁵⁷⁹ Behlûlî, *er-Ravdatu’l-behiyye*, 20.

⁵⁸⁰ Mu’eyyed Billâh, *Şerhu’t-tecrîd*, 4/55.

⁵⁸¹ Murtaẓâ, *el-Baḥru’z-zehḥâr*, 3/307.

hadisi tevil etmişlerdir. Muâriz olan delili tevil ederek sünnet delilleri arasında cem‘ yapmak Zeydîlerin sünnet delilleri teâruz ettiği zaman takip ettikleri yöntemlerindendir.

İkinci örnek; Zeydîler mükâteb köle efendisine ödediği miktar⁵⁸² kadar ona haddin uygulanacağı görüşündedirler. Eğer henüz hiçbir şey ödememişse onun haddi kölenin haddi gibi olur.⁵⁸³ Zeydîlerin müteahhirîn alimlerinden olan el-Kâdî el-‘Ansî, İmâm (devlet başkanı) olmadığı zaman mükâtebe had uygulanmayacağını söylemiştir.⁵⁸⁴ Muhammed el-Mürâdî bu konuda şöyle demiştir: “Eğer mükateb köle bir cariyeye satın alırsa ve onunla ilişkiye girerse şüphe bulunduğu için ondan had düşer.”⁵⁸⁵

Mükateb kölenin haddiyle ilgili diğer mezheplerin görüşü ise şöyledir: Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî alimlerinin cumhuru mükateb kölenin haddinin köle haddi gibi olduğu görüşündedir.⁵⁸⁶

Zeydî ler, mükatebe had uygulanması konusundaki görüşlerini İbn Abbâs’ın hadisine dayandırmışlardır. Onun rivayetine göre Hz. Peygamberşöyle buyurmuştur: “*Mükatebe bir miras düşer veya bir had gerekirse azat olduğu kadar miras alır ve azat olduğu kadar ona had uygulanır.*” Zeydîlerin eserlerinde birden fazla yerde bu hadis delil olarak gösterilmiştir.⁵⁸⁷

Zeydîlerin bu konuda delil gösterdiği sünnet deliline başka bir delil ile itiraz edilmiştir. Şöyle ki Ehl-i Beyt’e göre mükateb köleye recim yoktur. Ödediği miktar kadar hür gibi ona had uygulanır. Geri kalan kısımda ise köle gibidir. Çünkü Peygamber (s.a.s.)

⁵⁸² Yani mükateb köle mükatebe sözleşmesinde anlaşılan meblağı ödediği miktarda ona had uygulanır. Örneğin paranın yarısını ödemişse haddin yarısı uygulanır. Bu da kırktır. Eğer üçte bir ödemişse üçte bir, dörde bir ödemişse dörtte bir had uygulanır. Bkz: ‘Ansî, *et-Tâcu’l-müzheb*, 4/208. Fakat mükateb kölenin recim gibi bölünmeyen hükümlerde durumu köle gibidir. Bkz: Murtażâ, *el-Baḥru’z-zehḥâr*, 4/221.

⁵⁸³ Mu’eyyed Billâh, *Şerḥu’t-tecrîd*, 5/173; Murtażâ, *el-Baḥru’z-zehḥâr*, 5/142; Şevkânî, *Neylu’l-evtâr*, 6/86.

⁵⁸⁴ ‘Ansî, *et-Tâcu’l-müzheb*, 4/208.

⁵⁸⁵ Muḥammed b. Es‘ad Murâdî, *el-Muhezzeb fî fetâva’l-İmâmi’l-Manşûr-Billâh b. Hamza* (San‘a: Merkezu’n-Nehreyn, 2001), 410.

⁵⁸⁶ Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-şanâ’i’*, 4/153; Saḥnûn, *el-Mudevvenne*, 4/492; Beḡavî, *et-Tehzîb*, 7/349; Ebû Muḥammed Muvaffaḡuddîn ‘Abdullâh b. Ahmed b. Muḥammed İbn Kudâme, *eş-Şerḥu’l-kebîr ‘alâ metni’l-Mukni’* (Dâru’l-Kutubi’l-‘Arabî, ts.), 10/175; Şevkânî, *Neylu’l-evtâr*, 7/147.

⁵⁸⁷ Ahmed İbn ‘İsâ, *Emâlî*, 3/1386; Mu’eyyid Billâh, *Şerḥu’t-tecrîd*, 5/174; Murtażâ, *el-Baḥru’z-zehḥâr*, 4/221.

şöyle buyurmuştur: “Mükatebe bir miras düşer veya bir had gerekirse azat olduğu kadar miras alır ve azat olduğu kadar ona had uygulanır.”⁵⁸⁸ Buna benzer hadisler de vardır. Hanefî ve Şâfiîlere göre kölenin haddi mutlaklıdır. (Yani mükateb olan ve olmayan arasında fark yoktur.) Çünkü Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Mükatebin üzerinde bir dirhem kalsa dahi o köledir.” Bizim görüşümüz daha açık ve sarihler. Herhalde bu hadiste maksat; bir dirhem kalsa dahi onun köleliğe maruz kaldığıdır.⁵⁸⁹

Bu meselede verilen örnek sünnet delili çeliştiği zaman Zeydîlerin bu durumdaki tutumlarında takip ettikleri yöntemi vurgulamaktadır. Onlar kendi delilleriyle çelişen sünnet delilini tevil etmişlerdir. Ondan maksadın mükateb kölenin köle olduğu değil, köleliğe dönmeye maruz kaldığıdır. Böylece Zeydî ler, sünnet delilini reddetmemiş olmaktadırlar. Sünnet delili, kendi görüşlerine aykırı olsa dahi onu tevil etmektedirler. Zeydîlerin aleyhine başka bir delil gösterildiği ve onların birçok sünnet delilinde bu şekilde davrandıkları daha önce defalarca geçti.

III. ÂMM VE HÂSS LAFZIN İLİŞKİSİNE DAİR ÖRNEKLER

A. Sünnet Delillerinde Âmmın Hâss Üzerine Binâ Edilmesi

Zeydîlerin cumhuru Cuma günü tek başına oruç tutmanın mekruh olduğu görüşündedir.⁵⁹⁰ Zeydî lerden el-Hasan b. Yahyâ (ö. 260/874) sadece Cuma günü oruç tutmanın caiz olduğu görüşündedir. O “Cuma günü oruç tutmada bir beis yoktur demiştir.”⁵⁹¹

⁵⁸⁸ Tirmizî, *Sunen*, 3/552, Hadis no: 1259; Nesâ’î, *es-Sunen*, 5/51, Hadis no:5001. Nesâ’î’nin ifadesi biraz farklı olup aynı anlamdadır.

⁵⁸⁹ Murtaẓā, *el-Baḥru’z-zehḥār*, 4/221.

⁵⁹⁰ İbn Ḥamza, *el-İntişār*, 6/281.

⁵⁹¹ ‘Alevî, *el-Cāmi’u’l-kāfî*, 3/273.

Şâfiîler,⁵⁹² Hanbelîler,⁵⁹³ bazı Hanefîler⁵⁹⁴ ve Şevkânî⁵⁹⁵ (ö.1250/1853) sadece Cuma günü oruç tutmanın mekruh olduğu görüşündedirler.

Cuma günü tek başına oruç tumanın mekruh olduğunu söyleyen Zeydîler kendi görüşleri için sünnetten birkaç delil göstermişlerdir. Onlardan biri Ebû Hüreyre'nin hadisidir. O şöyle demiştir: *“Bu evin Rabbine yemin ederim ben Cuma günü oruç tutmayı yasaklamadım. Fakat Muhammed (s.a.s.) yasaklamıştır.”*⁵⁹⁶ Bir diğer delil şu hadistir: *“Sizden biriniz kasten Cuma günü oruç tutmasın. Bir kimse Cuma günü oruçlu olmak istiyorsa Cuma gününden bir gün önce de oruç tutsun. Böylece Allah iki iyi gününü bir araya getirmiş olur. Biri oruç tuttuğu gün diğeri Müslümanlarla yaptığı ibadet günüdür.”*⁵⁹⁷ Bir diğer delil Câbir'in şu hadisidir: *“Bir adam Câbir'e Cuma günü oruç tutulmasını, Rasûlullah'ın (s.a.s.) bunu yasaklayıp yasaklamadığını sordu. O da bu evin Rabbine yemin ederim evet [yasakladı] dedi.”*⁵⁹⁸ el-Mü'eyyed Billah (ö.411/1021) senediyle birlikte şu hadisi nakletmiştir: *“Sizden kim ayın bazı günlerinde sünnet olarak oruç tutmak istiyorsa Perşembe günü oruç tutsun. Cuma günü oruç tutmasın. Çünkü o gün yeme, içme ve zikir günüdür. Böylece Allah onun için iki iyi günü bir araya getirmiş olur. Bir günü oruç günü, bir gün de Müslümanlarla birlikte ibadet etme ve bayram günüdür.”* Zeydîler bunlar dışında başka hadisleri de kendi görüşleri için delil göstermişlerdir.⁵⁹⁹

⁵⁹² Nevevî, *el-Mecmû'*, 6/637.

⁵⁹³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/170.

⁵⁹⁴ Muhammed Emîn b. 'Omer b. 'Abdilazîz el-Huseynî ed-Dımeşkî İbn 'Abidîn, *Raddu'l-muhtâr 'ale'd-Durri'l-muhtâr* (Mısır: Mektebetu ve Matba'atu Muştafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî, 1386), 2/375.

⁵⁹⁵ Muhammed b. 'Ali b. Muhammed b. 'Abdullah eş-Şevkânî el-Yemenî Şevkânî, *Neylu'l-evtâr* (Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1993), 4/296.

⁵⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 15/48, Hadis no: 9097 .

⁵⁹⁷ Abdurrezzâk es-San'ânî bu hadisi Hz. Ali'den mevkuf olarak rivayet etmiştir. O Hz. Ali'nin şöyle dediğini işittiğini söylemiştir: *“Sizden kim ayın bazı günlerinde sünnet orucunu tutmak istiyorsa Perşembe günü oruç tutsun. Kasten sadece Cuma günü oruç tutmasın. Çünkü Cuma günü bayram, yeme ve içme günüdür. Böylece onun için iki iyi gün bir araya gelmiş olur. Bir oruç tuttuğu gün diğeri Müslümanlarla birlikt ibadet ettiği gündür.”* Bkz: Ebû Bekr 'Abdurrezzâk eş-Şan'ânî, *el-Muşannef*, ed. Hâbîbu'r-Rahmân el-A'zamî (Hindistan: el-Meclisu'l-İlmî, ts.), 4/282, Hadis no: 7813.

⁵⁹⁸ Muslim, *Şahîh*, 2/1033, Hadis no: 1143.

⁵⁹⁹ Mu'eyyed Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, 2/268; 'Alevî, *el-Câmi'u'l-kâfî*, 3/273; İbn Hamza, *el-İntişâr*, 6/281-282.

Sadece Cuma günü oruç tutmanın caiz olduğunu söyleyenler kendi görüşleri için sünnetten başka delilleri göstermişlerdir. Onlardan biri şu hadistir: “*Kim Cuma günü oruç tutarsa Allah onun için on tane güzel ve parlak gün yazar.*”⁶⁰⁰ Bir diğer delil şu hadistir: “*Oruç benim içindir. Onun mükâfatını ben vereceğim.*”⁶⁰¹ Bu görüşte olanlar sünnetten başka deliller de göstermişlerdir.⁶⁰²

Zeydî ler, cuma gününü tek başına oruç tutmanın caiz olduğunu söyleyenlerin delillerine şu şekilde cevap vermişlerdir: “Sizin görüşünüze göre Cuma günü tek başına oruç tutmanın caiz olduğuna dair hadisler âmmîdir. Bizim görüşümüze göre bu günün tek başına tutulmasının mekruh olduğuna dair hadisler hâssîdir. Âmmînin hâss üzerine hamledilmesi gerekir. Böylece hâssın kapsadıkları âmmînin dışına çıkmaktadır. Hâssın dışındakilerde âmm ile amel edilir. Böylece âmm ve hâss delil ile amel edilmiş olur. Fakat size göre hâss ile amel geçersiz olmaktadır. Bunun yapmanın ise bir yolu yoktur.”⁶⁰³

Bu verilen örnek, sünnet delilinde âmmînin hâss üzerine bina edildiğini göstermektedir.

B. Sünnet Delilinin Kur'an'ın 'Umûmunu Tahsîs Etmesi

Sünnet delilinin Kur'an'ın 'umûmunu tahsîs etmesi şu örnek verilebilir: Bir adam nesep veya süttan olan iki kız kardeşle veya kadın ve onun halasıyla ya da kadın ve onun teyzesiyle aynı anda evlenemez.”⁶⁰⁴ Bu el-Hâdî⁶⁰⁵ (ö. 298/911) ve el-Kâdî Cafer b. Abdisselâm'ın⁶⁰⁶ da görüşüdür. Hatta *el-Câmi 'u'l-kâfi* adlı eserde bu konuda Zeydîlerin

⁶⁰⁰ Yahyâ b. Huseyn el- Curcânî eş-Şecerî, *Emâli el-Hamîsiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 1/366; Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyin b. 'Alî Beyhakî, *Şu'abu'l-imân*, ed. 'Abdul'aliyy 'Abdulhamîd (Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 1423), 5/380.

⁶⁰¹ Buḥārî, *Şaḥîḥu'l-Buḥārî*, 9/157, Hadis no: 7538.

⁶⁰² 'Alevî, *el-Câmi 'u'l-kâfi*, 3/273; İbn Ḥamza, *el-İntişâr*, 6/282.

⁶⁰³ İbn Ḥamza, *el-İntişâr*, 6/282.

⁶⁰⁴ 'Alevî, *el-Câmi 'u'l-kâfi*, 4/12.

⁶⁰⁵ Hâdî, *el-Aḥkâm fî'l-ḥelâl ve'l-ḥarâm*, 1/285.

⁶⁰⁶ el-Kâdî Ca'fer b. 'Abdisselâm el-Behlûlî, *er-Ravḍatu'l-behiyye fî'l-mesâ'ili'l-marḍiyye - Şerḥu nuketi'l-İbādât*, ed. el-Murṭazâ b Zeyd el-Maḥaṭverî (San'a: Matbu'ātu Merkezi Bedri'l-İlmi ve's-Şekâfî, 2002), 149.

icmâ olduğu nakledilmiştir. Zira Muhammed el-‘Alevî şöyle demiştir: “Rasûlullah’ın (s.a.s.) Ehl-i Beyt’i, ümmetin bununla amel etmesi ve böyle hükmetmesinin gerekli olduğu, hiç kimsenin bunu terk edemeyeceği ve muhalefet edemeyeceği konusunda icmâ etmişlerdir.”⁶⁰⁷

Diğer mezheplerin cumhuru kadın ve halası ya da teyzesini aynı anda nikah altında bulundurmanın haram olduğu görüşündedirler. İbn Hazm (ö.456/1064) bu konuda şunu söylemiştir: “İnsanların cumhuru bu görüştedir. Osman el-Bettî ise bu görüşte değildir. O bunu mubah görmektedir.”⁶⁰⁸ Kâsânî (ö.587/1192) de bunu nakletmiştir.⁶⁰⁹ İbnü’l-Münzir⁶¹⁰ (ö. 318/931), İbn Abdilber⁶¹¹ (ö.463/1071) ve Nevevî⁶¹² (ö. 631/1234) kadın ve halasını ya da teyzesini aynı anda nikah altında bulundurmanın haram olduğu konusunda icmâ olduğunu söylemişlerdir.

Zeydîler bu konuda kendi görüşleri için birçok rivayeti göstermişlerdir. el-Mü’eyyed Billah (ö.411/1021) bu delilleri zikretmiştir. O şöyle demiştir: Birbirlerinin mahremi olan iki kadını aynı anda nikah altında bulundurmanın haram olduğunu söyleriz. Zira Zeyd b. ‘Alî, babasından dedesinden Hz. ‘Alî’den rivayet etmiş, o Rasûlullah’ın (s.a.s.) şöyle dediğini söylemiştir: “*Adam kadınla birlikte onun halası, teyzesi, erkek kardeşinin kızı ve kız kardeşinin kızı ile evlenmesin. Küçük olan kadın büyükle ve büyük olan kadın küçük olanla birlikte olmaz.*”⁶¹³ Ebü’l-Hüseyin Abdullah b. Sa’îd el-Bürücerdî bize rivayet etmiş, şöyle demiştir: Ebûbekir Muhammed b. Ömer ed-Dînûrî bize rivayet etmiş, şöyle demiştir: Ebû Kilâbe er-Rikâşî bize rivayet etmiş, şöyle demiştir: Ebû ‘Âsım en-Nebîl, Hümâm’dan Katâde’den Sa’îd b. el-Müseyyib’den Ebû Hüreyre’den bize şunu rivayet etmiştir: “*Peygamber (s.a.s.) kadınla birlikte halasıyla ya*

⁶⁰⁷ ‘Alevî, *el-Câmi ‘u’l-kâfî fî fıkhi’z-Zeydî yye*, 4/13.

⁶⁰⁸ İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, 9/136.

⁶⁰⁹ Kâsânî, *Bedâ’i ‘u’ş-şanâ’i*, 2/262.

⁶¹⁰ Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbü’rî İbnu’l-Munzir, *el-İḳnâ’*, ed. ‘Abdullah b. ‘Abdilazî el-Cibrîn, 1408, 1/305.

⁶¹¹ İbn ‘Abdilber, *el-İstizkâr*, 5/451.

⁶¹² Nevevî, *el-Minhâc*, 9/190.

⁶¹³ Zeyd b. ‘Alî, *Musnedu Zeyd*, 212.

da teyzesiyle evlenilmesini yasaklamıştır.” Ebû Dâvûd kendi senediyle ‘Âmir’den Ebû Hüreyre’den rivayet etmiş, o Rasûlullah’ın (s.a.s.) şöyle dediğini söylemiştir: “Kadınla birlikte onun halası, hala ile birlikte onun erkek kardeşinin kızı, kadınla birlikte teyzesi, teyze ile birlikte onun kız kardeşinin kızı, büyükle birlikte küçük ve küçük ile birlikte büyük ile evlenilmez.”⁶¹⁴

el-Mü’eyyed Billah (ö.411/1021), Zeydîlerin bu görüşte olmalarının sebebinin gösterdikleri sünnet delilleri olduğunu nasıl belirttiği görülmektedir. Bu örnek Zeydîlerin, Kur’an’da geçmeyen zait bir hükmü koyan sünnet deliline karşı tutumlarını ortaya koymaktadır. Bu örnek Zeydîlerin sünnet deliline karşı tavırlarının bu şekilde olduğunu teyit etmektedir:

1- Yukarıda verilen örnekte olduğu gibi Sünnet Kur’an’ın ‘umûmunu tahsis etmektedir. Ahmed b. Yahyâ evlenilmesi haram olanlar konusunda bunu apaçık bir şekilde ifade ederek şöyle demiştir: “Çoğunluğa⁶¹⁵ göre kadının halası ve teyzesi onun kız kardeşi gibidir. Çünkü Rasûlullah (s.a.s.) şöyle demiştir: ‘Kadın ile birlikte onun halasıyla evlenilmez.’ Bu Osman el-Bettî’nin rivayet ettiği hadistir. Bazı Hariciler ve Rafiziler ‘Bunlardan başkası size helal kılındı.’ [Nisâ, 4/24] ayetindeki ‘umûmdan dolayı bunun helal olduğunu söylemişlerdir. Biz haberin bu ayeti tahsis ettiğini söylüyoruz.”⁶¹⁶

2- Kâsım (ö. 246/861) ve Hâdî’nin (ö. 298/911) âhâd hadisın kabul edilmesi için onun aslının Kur’an’da bulunmasını şart koşmaları⁶¹⁷ Kur’an’da geçmeyen ve sünnetin getirdiği yeni bir hükmün kabul edilmeyeceği ve âhâd haberin Kur’an’ın ‘umûmunu tahsis etmeyeceği anlamına gelmemektedir. Çünkü onlar da bu kadınlarla aynı anda evli olmanın haram olduğunu söylemektedirler. Ahmed b. Yahyâ sünnet delilinin “Bunlardan başkası size helal kılındı.” [Nisâ, 4/24] ayetindeki ‘umûmu tahsis ettiğini söylemektedir.

⁶¹⁴ Ebû Dâvûd, *Sunen*, 3/409, Hadis no: 2065; Mu’eyyid Billâh, *Şerhu’t-tecrîd*, 3/13.

⁶¹⁵ Çoğunluktan maksat Zeydîler ve dört mezhep fakihleridir. Bkz: Murtaẓâ, *el-Baḥru’z-zehḥâr*, s. 8.

⁶¹⁶ Murtaẓâ, *el-Baḥru’z-zehḥâr*, 3/33-34.

⁶¹⁷ Mansûr-Billâh, *el-İ’tisām*, 1/10.

C. Sünnet Delilinin İcmâ Delili İle Tahsîs Edilmesi

Zeyd b. ‘Alî’den gelen bir rivayete göre Hz. ‘Alî kaçan ele geçmediği için uzaktan silahla vurulan bir deve ya da bir inekle ilgili olarak “*Bunun etinde bir beis yoktur.*”⁶¹⁸ demiştir. Muhammed b. Mansûr el-Mürâdî (ö. 290/903) bu konuda şunu söylemiştir: “Eğer bir koyun kesileceği zaman kaçarsa bunun üzerine kişi ona kılıç, mızrak ya da bıçak atarsa ve bu atış onun bir yerini keserse, onun karnına ulaşırsa ya da onu kanatırsa ya da onun boynuna, baldırına ya da ayağına batarsa ve değdiği yeri kesip kanatırsa bu hayvanın eti yenir.”⁶¹⁹ el-Hâdî (ö. 298/911) bu konuda şunu söylemiştir: Bir adam bir deve ya da başka bir hayvan kesmek isterse bu hayvan kaçarsa o kişi de onu yakalayıp boğazlama imkanı bulamazsa ona kılıç ya da ok atarsa ya da ona mızrak batırırsa hayvan da kanayıp yaralanırsa ve ölürse bunu yapan kişi de atış yaptığı ya da ona bir şey batırdığı esnada besmele çekerse bunun etini yemede bir beis yoktur. Eğer onu boğazlamaya imkan bulamazsa durum böyledir. Fakat eğer boğazlama imkanı olduğu halde boğazlamaya karşı çıkmak ya da hayvanın cesedini bozmak için bunu yaparsa bunun yeti yenmez.⁶²⁰ el-Mü’eyyed Billâh (ö.411/1021) da bunu nakletmiş ve bunu esas almıştır.⁶²¹ İbn Miftâh gibi Hâdevîlerin müte’ahhirîn alimleri bu görüşü mezhebin görüşünün özeti saymışlardır.⁶²²

Burada Zeydîlerin ihtiyaç olduğu zaman hayvanı yaralayacak şekilde atış yapma ya da bir kesici alet batırma ile boğazlanmış olacağı konusunda ittifak ettiklerini görmekteyiz.

⁶¹⁸ Zeyd b. ‘Alî, *Musnedu Zeyd*, "Kaçan İnek ve Deve", 72, Hadis no: 309.

⁶¹⁹ ‘Alevî, *el-Câmi ‘u’l-kâfî*, 8/37.

⁶²⁰ Hâdî, *el-Ahkâm fi’l-helâl ve’l-harâm*, 2/290.

⁶²¹ Mu’eyyed Billâh, *Şerhu’t-tecrîd*, 6/401.

⁶²² İbn Miftâh, *Şerhu’l-ezhâr*, 8/192; ‘Ansî, *et-Tâcu’l-müzheb*, 3/463.

Diğer mezheplerin bu konudaki görüşleri şu şekildedir: Hanefiler sahrada kaçan ile yerleşim alanı içinde kaçan hayvanların boğazlanmasını birbirinden ayırmışlardır. Onlar sahrada kaçan hayvan için mecburi boğazlamayı helal kılmışlar, yerleşim alanında kaçan hayvan için mecburi boğazlamayı helal görmemişlerdir.⁶²³ Mâlikîler kaçan hayvana bir şey batırarak ya da atarak boğazlamayı helal görmemişlerdir.⁶²⁴ Şâfiîler⁶²⁵ ve Hanbelîler⁶²⁶ bunu helal görmüşlerdir.

Hanefî, Şâfiî ve Hanbelîlerin cumhurunun görüşü bir grup Sahâbe ve Tâbi‘în’in de görüşüdür. ‘Alî b. Ebî Tâlib, İbn Ömer, İbn Abbâs, Tâvus, el-Hasan el-Basrî ve ‘Atâ’ (ö. 114/733) bunlar arasında yer almaktadır. Zâhirîlerin de görüşü bu şekildedir.⁶²⁷ Mâlikîlerin benimsediği görüş Sâ‘id b. el-Müseyyib ve Rabî‘a’nın da görüşüdür.⁶²⁸

Zeydîlerin bu konudaki sünnet delilinden dayanakları:

Zeydîler bu konuda hadise dayanmışlardır. O da Râfi‘ b. Hadîc’in şu hadisidir: Peygamber (s.a.s.) Zü’l-Huleyfe’de ganimeti bölüştürürken bir deve kaçtı. Müslümanlardan bir adam onun peşine düştü. Onu bir mızrak ile yaraladı ve öldürdü. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Bu develerin vahşi havanların yabaniliği gibi yabani tarafları vardır. Bunlardan kaçan olursa yabani hayvanlara yaptığınızı bunlara da yapın.*” el-Mü‘eyyed Billâh (ö.411/1021) ve başkaları bu hadisi delil göstermişlerdir.⁶²⁹

Bu konuda boğazlamanın ancak boğazın kesilmesiyle olduğu şeklinde bir itiraz yapılmıştır. Ahmed b. Yahyâ bu itiraza şöyle cevap vermiştir: “Bizim delilimiz

⁶²³ Ceşşâs, *Şerhu Muhtaşaru Tahâvî*, 7/270; Serahsî, *el-Mebsût*, 11/253; Kāsânî, *Bedâ’i ‘u’s-şanâ’i*, 5/43; Nizâmuddîn el Belhî, Âherûn, *el-Fetâva ‘l-Hindiyye* (Dâru’l-Fikr, 1310), 5/285.

⁶²⁴ Ebû ‘Ömer Yûsuf b. ‘Abdillâh el-Kurtubî İbn ‘Abdilber, *el-Kâfî fi fıkhi ehli ‘l-Medîne*, ed. Muhammed el-Morîtânî (Riyâd: Mektebetu’r-Riyâdi’l-Hadîse, 1980), 1/434; Ebu’l-Velîd Muhammed b. Aḥmed b. Muhammed el-Ḥafîd İbn Ruşd, *Bidāyetu ‘l-muctehid ve nihāyetu ‘l-mukteşid* (Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 1425), 3/5-6; Mûsâ el-Cundî Ḥalîl b. İshâk, *et-Tavḏîḥ fî şerhi Muhtaşari İbni ‘l-Hâcib*, ed. Aḥmed b. ‘Abdulkerîm Necîb (Merkezu Nuceybiyye li’l-Maḥtûṭât ve Ḥıdmetu’t-Turâs, 2008), 3/195.

⁶²⁵ Beğavî, *et-Tehzîb*, 8/14; Nevevî, *Ravḍatu’t-tâlibîn*, 3/240; Nevevî, *el-Mecmû’*, 9/123.

⁶²⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/389.

⁶²⁷ İbn Ḥazm, *el-Muḥallâ*, 6/133; Nevevî, *el-Mecmû’*, 9/126.

⁶²⁸ ‘İmrânî, *el-Beyân*, 4/555.

⁶²⁹ Mu‘eyyed Billâh, *Şerhu’t-tecrîd*, 6/401; Murtaẓâ, *el-Baḥru ‘z-zeḥḥâr*, 4/308.

Rasûlullah'ın “*Bu hayvanların yabani yönleri vardır.*” hadisi ve benzeri hadislerdir. Ayrıca Rasûlullah (s.a.s.) kuyuya düşen hayvan ile ilgili şunu söylemiştir: “*Eğer onu baldırından yaralaysaydın. Bu senin için yeterli olurdu.*”⁶³⁰ Ahmed b. Yahyâ adeti olduğu üzere kısa bir şekilde cevap vermiştir. Fakat el-Mü'eyyed Billâh (ö.411/1021) detaylı bir şekilde cevap vererek şöyle demiştir: Ebû'l-'Aşrâ' ed-Dârimî'den rivayet edilmiştir. O Peygamber'in (s.a.s.) yanına gelerek şöyle söylemiştir: Ey Allah'ın Rasûlü! Boğazlama sadece boğazdan mı olur. Rasûlullah (s.a.s.) ona şöyle söylemiştir: “*Eğer onun baldırını yaralaysaydın bu senin için yeterli olurdu.*”⁶³¹ Bu hadis bütün durumlarda bu şekilde boğazlamanın caiz olmasını gerektirmektedir. Fakat alimler boğazlama imkanı olduğu zaman bu şekilde yapmanın caiz olmadığı konusunda icmâ ettiklerinden dolayı onu kesme imkanı olmadığı zaman bunun caiz olduğu hükmü kalmaya devam etti.⁶³²

el-Mü'eyyed Billâh (ö.411/1021) şu açıklamayı yapmıştır: “*Eğer onun baldırını yaralaysaydın yeterli olurdu.*” hadisin delaletinin ‘umûmu bütün durumlarda bu şekilde yapmanın caiz olduğunu gerektirmektedir. Fakat bu ‘umûmu tahsis eden şey alimlerin icmâdır ki onlar imkan olduğu zaman hayvanın boğazından kesilmesi gerektiğini konusunda icmâ etmişlerdir. İşte üzerinde icmâ edilen bu konu hadisin ‘umûmunun kapsamı dışına çıkmaktadır. Sünnetin delâleti boğazlama imkanı olmayan durumları kapsamaya devam eder. Böylece Zeydî lere göre sünnet delilinin ‘umûmunun icmâ ile tahsis edildiği sonucu buradan çıkmaktadır.

⁶³⁰ Murtaẓā, *el-Baḥru 'z-zehḥār*, 4/309.

⁶³¹ Ebû Dāwūd, *Sunen*, 4/446, Hadis no: 2825; Tirmizî, *Sunen*, 4/75, Hadis no: 1481; Nesā'î, *es-Sunen*, 7/228, Hadis no: 4408; İbn Mâce, *Sunen*, 2/1063, Hadis no: 3184; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 31/278, Hadis no: 18947. Ahmed Şâkir bu hadisin sahih olduğunu belirtmiştir. Bkz: Ahmed Şâkir, *'Umdetu't-tefsîr 'ani'l-ḥāfiẓ İbn Kesîr* (Manşûra: Dâru'l-Vefâ', 2005), 1/627.

⁶³² Mu'eyyed Billâh, *Şerḥu't-tecrîd*, 1/627.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZEYDİLERDE SÜNNETİN KUR'AN'A ARZI, SÜNNETİN KIYASA TERCİHİ VE HADİS EHLİNİN KİTAPLARINA MÜRACAATA DAİR UYGULAMALAR

I. ZEYDİLERE GÖRE HADİSİN KUR'AN'A ARZ ETME ÖRNEKLERİ

A. Haber-i vâhid Delilinin Kur'an'a Arz Etmesi (Uzlaştırma)

Bu kısımda sunulan örneklerin hepsi haber-i vâhid türündendir.

Birinci örnek: Zeydilere göre her namaz için abdesti yenilemek müstehaptır. Bu konuda sünnet deliline dayanılmıştır. Nitekim sünnet yirmi tanedir. Her namaz için abdesti yenilemek de müstehaptır. İbn Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre o Rasûlullahtan (s.a.s.) şöyle işittiğini söylemiştir: “*Kim abdestli olduğu halde abdest alırsa Allah bunun için ona on iyilik yazar.*”⁶³³ Bu görüş Zeydî, Hanefî ve Şâfiîlerin görüşüdür. İmâm Mâlik'in bir görüşü de bu yöndedir.”⁶³⁴ Bu görüş için “*Nur üzerine nurdur.*”⁶³⁵ hadisini ve “*Biz namazları bir abdest ile kılardık.*”⁶³⁶ hadisi delil gösterilmiştir.

el-Kâsım er-Ressî (ö. 246/861) her namaz için abdesti yenilemenin müstehap olduğunu söylemiştir.⁶³⁷ Yahyâ b. Hamza (ö.749/1349) ise bu konuda başka bir görüş

⁶³³ Ebû Dâvûd, *Sunen*, 1/16, Hadis no: 62. Irâkî İhyâ'nın hadislerini tahrîc ederken bu hadisin zayıf olduğunu belirtmiştir. Bkz: Ebu'l-Faḍl Zeynuddîn 'Abdurrahîm el-'Irâkî, *el-Muḡnî 'an ḥamli'l-esfâr* (Beyrut: Dâru İbn Hâzim, 2005), 159.

⁶³⁴ İbn Hâzma, *el-İntişâr*, 1/784.

⁶³⁵ Hâmûd 'Abbâs el-Mu'eyyed, *en-Nûru'l-esnâ* (Urdun: Muessesetu'l-imâm Zeyd b. 'Alî eş-Şekâfiyye, 2002), 42. Ebû'l-Faḍl el-'Irâkî “*Abdest üzerine abdest almak nur üzerinde nurdur*” hadisinin bir aslını olmadığını söylemiştir. Bkz: 'Irâkî, *el-Muḡnî*, 1/84.

⁶³⁶ Tirmizî, *Sunen*, 188, Hadis no: 60. Bu hadis sahihtir. *Müslim*'de şöyle geçmektedir. “*Peyamber (s.a.s.) fetih günü namazları bir abdest ile kıldı ve mestleri üzerine mesh yaptı.*” Muslim, *Şahîḥ*, 1/232, Hadis no: 277. el-Elbânî, İbn Mâce'nin *Sünen*'inde geçen 411 numaralı birinci hadisin sahih olduğunu ifade etmiştir.

⁶³⁷ 'Alevî, *el-Câmi'u'l-kâfi fî fîkhi'z-Zeydîyye*, vr. 52.

nakletmiştir. O da her namaz için abdestin vacip olmasıdır. Bu görüşte olanların şu delili öne sürdüklerini ifade etmiştir: “*Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın.*” [Mâide: 5/6]. Yahyâ b. Hamza onların bu delilini ve diğer delilleri tartışmıştır. Bu konuda Peygamber’den gelen hadislerin abdesti yenilemenin vacip olmadığını ifade etmiştir. Buna dair şu delilleri ileri sürmüştür:

Birinci delil: Peygamber’den (s.a.s.) rivayet edilen “*O her namaz için abdest alırdı. Fetih gününde ise bir abdest ile bütün namazları kılmıştır.*” hadisinde abdestin her namaz için tekrar edilmesini fazilet ve sünnete hamlederiz. Buna aykırı olan şeyi ise aykırı olan o şeyin de caiz olduğu şeklinde açıklama yaparız. Böylece bu şekilde deliller birbirleriyle uyumlu hale getirilir ve onlarla amel edilir.

İkinci delil: Câbir b. Abdullah’tan rivayet edilmiş, o şöyle demiştir: “*Rasûlullah (s.a.s.) Ensâr’dan bir kadının evini ziyaret etti. Onunla birlikte ashâbı da var. Kadın ona kızartılmış bir koyun ikram etti. O ve biz bundan yedik. Sonra öğlen namazı vakti geldi. Peygamber (s.a.s.) abdest aldı ve namaz kıldı. Daha sonra arta kalan yemeğe tekrar döndü. Yemek yedi. Sonra ikindi vakti geldi. Namaz kıldı ve abdest almadı.*”⁶³⁸

Üçüncü delil: Kıyastır. Şöyle ki abdest alan kimse, abdest aldıktan sonra abdesti bozan şeyler gerçekleşmediği sürece abdesti bozulmaz. Kişi sadece mubah şeyler yapmaktadır. Mubah şeyler yapmak da normalde ve şer‘ bakımından abdesti bozmaz. Böylece abdest hiçbir şekilde bozulmaz. Dolayısıyla başka bir namaz için kişinin yeniden abdest alması gerekmez.

Muhalliflerin delillerinin geçersiz kılınması:

⁶³⁸ İbn Hibbân’ın *Sahîh*’inde şu ifadeyle geçmektedir: “Cabir b. Abdullah’tan rivayet edilmiş, o şöyle demiştir: Ensâr’dan bir kadın bizi yemeğe davet etti. Bize bir koyun kesip yemek yaptı. Hurma salkımlarını serdi. Rasûlullah (s.a.s.) su istedi. Abdest aldı. Sonra namaz kıldı. Daha sonra arta kalan yemeği getirdik. Onu yedi. Rasûlullah (s.a.s.) namaz kıldı. Abdest almadı.” Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed İbn Hibbân, *Şahîhu İbni Hibbân*, ts., 3/420, Hadis no: 1139.

Her namaz için abdestin yenilenmesi gerektiğini söyleyenler abdest ayetinin her namaz için abdest alınması gerektiğine delalet ettiğini söylemektedirler. Böyle söyleyenlerin görüşleri iki yönden fasittir.

Birincisi: Ayet abdestsiz olan kimseden bahsetmektedir. Abdestli olan kimsenin ise ayetin kapsamı dışında olduğu konusunda icmâ vardır.

İkincisi: Bu görüşte olanlar zikrettiğimiz haberlerle çelişmektedirler. Bu haberleri uzlaştırmamanın yolu haberleri müstehap olmaya hamletmek ve ayetin zahirini de abdesti olmayan kimseye hamletmektir. Bu doğru yoldur. Yani çelişkiden ve delilleri geçersiz kılmaktan uzak durarak delilleri uzlaştırmak doğru olanıdır.⁶³⁹

Bu anlatılanlardan bu konuda haber-i vâhidten iki sünnet delili, icmâ delili ve akli bir delil (kıyas delili) olan dördüncü bir delilin ileri sürüldüğü görülmektedir. Diğer görüşün delili olan ayet ele alınırken sünnet delillerinin ayetin zahirinden her namaz için abdestin gerekli olduğunun anlaşılmasına engel olduğu belirtilmiştir. Aynı şekilde icmâ delili de ayetten bunun vacip olduğunun anlaşılmasına engeldir. Bu anlatılanlardan Zeydîlerin sünnet delilleri ayetin zahiriyle teâruz ettiği zaman bu delilleri cem' etme yöntemlerinin nasıl olduğu ortaya çıkmaktadır ki burada sünnet delilleri şu ayetin zahiriyle teâruz etmektedir: *“Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın”*⁶⁴⁰ Böylece Zeydîlerin sünneti Kur'an'a arz bağlamında haber-i vahid ile ayetler arasında nasıl bir ilişki kurdukları anlaşılmaktadır.

İkinci örnek: Zeydî lere göre sünnetin Kur'an'a arz edilmesi durumunda sünnetin Kur'an'da olmayan artı bir hükmü getirmesi ya da sünnetin Kur'an'ın zahiriyle çelişmesi Zeydî lere göre sünnet delillerinin kabul edilmesine engel olmadığını ifade etmektedir. *el-Bahru'z-zehhâr*'da vasînin ölenin borcunu ödemek için geride bıraktığı mirası satabilmesi için varislerin rızasının şart olup olmadığı konusu şöyle ele alınmıştır:

⁶³⁹ İbn Hamza, *el-İntişâr*, 1/785-786.

⁶⁴⁰ Mâide, 5/6.

Mesele: (Ehl-i Beyt, Hanefî ve Şâfiîlere göre; vasî borcu ödemek için ölenin geride bıraktığı mirası satabilir. Varisler küçükse vasiyetler yerine getirilir. (Ehl-i Beyt, İmam Şâfiî, İmam Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî ve İmâm Ebû Yûsuf'a (ö. 182 /799) göre eğer varisler büyüklerse vasî onların rızası olmadan mirası satamaz. İbn Ebî Leylâ (ö. 148/766), İmam Ebû Hanifeye (ö. 150/767), göre onların rızasına itibar edilmez. Çünkü borçlar ödendikten ve vasiyetler yerine getirildikten sonra ancak onların hakkı doğmaktadır. Zira Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “...yapacağınız borçtan ve vasiyetten sonra...” [Nisâ, 4/12]. Bizim görüşümüze göre mal onlara geçer. Çünkü Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Kim bir mal bırakırsa o mal o kişinin ailesinindir.”⁶⁴¹ Varisler borç ve vasiyetleri bundan karşılama ya da başka bir şeyden karşılamada muhayyerdirler.⁶⁴²

Buradaki mesele şudur: Kişinin sırf ölmesiyle malı varislere geçer mi? Yoksa malın onlara geçebilmesi için öncelikle vasiyetin yerine getirilmesi ve borcun ödenmesi mi gerekir? Bu konuda tartışma bulunmaktadır. Ebû Hanife (ö. 150/767) ve İbn Ebî Leyla şu görüşteler: Varisler gerek ergenlik çağına gelmiş olsun gerek küçük olsun mirası hemen hak etmezler. Vasiyet yerine getirilmediği ve borç ödenmediği sürece bu mal onların mülküne girmez. Ahmed b. Yahyâ onların bu görüşü için Kur'an'dan “...yapacağınız borçtan ve vasiyetten sonra...” [Nisâ, 4/12] ayetini delil olarak zikretmiştir. Ayetin nassı, mirasın varislere bölüştürülmesi için vasiyetin yerine getirilmesi ve borcun ödenmesinin şart olduğu konusunda apaçıktır. Ebû Hanife'nin (ö. 150/767) bu şartı ayet ile desteklenmektedir. Fakat Ahmed b. Yahyâ burada sünnet ayetin ‘umûmu ile teâruz ettiği halde sünnet deliline dayanarak kişinin sırf ölmesiyle onun malının ergenlik çağına girmiş varislerin mülküne girdiğini tercih etmiştir. Buradan Zeydîlerin sünnet delili Kur'an'a arz ettiği zaman takip ettikleri yöntemleri ortaya çıkmaktadır. Zeydî ler, rivayet edilen hadis

⁶⁴¹ Tirmizî, *Sunen*, 4/413, Hadis no: 2090; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 13/250, Hadis no: 7861.

⁶⁴² Murtaẓâ, *el-Baḥru 'z-zehḥâr*, 5/333.

mütevâtir olmadığı halde sünnetin delâletini ayetin ‘umûmunun önüne almışlardır. Bu mesele, el-Kâsım ve el-Hâdî’nin “Hadisin aslının Kur’an’da olması” şartlarının anlamına açıklık getirmektedir bu şartın anlamı; hadisin ele aldığı konunun Kur’an’da geçmesi gerektiği değil, hadisin genel kurallara ve Kur’an’daki esaslara uygun olmasıdır.

Üçüncü örnek: Hayvanın boğazlanmasıyla onun karnındaki ceninin de boğazlanmış kabul edilmesi konusunda Zeydî İmâmlar ihtilaf etmişlerdir. İmâm Zeyd b. ‘Alî, onun torunu Ahmed b. İsa (ö. 247/862), el-Hasan b. Yahyâ (ö. 260/874) ve Muhammed b. Mansûr (ö. 290/903) ceninin tüyleri çıkmışsa onun boğazlanması annesini boğazlanmasıyla gerçekleşmiş kabul edilmektedir. el-Kâsım b. İbrâhîm(ö. 246/861), onun torunu el-Hâdî (ö. 298/911), el-Mü’eyyed Billâh (ö.411/1021) ve onlar dışındakiler ceninin boğazlanmasının annesinin boğazlanmasıyla gerçekleşmediği görüşündedirler.⁶⁴³

Bu konudaki tartışmanın neticesi şudur: Ceninin boğazlanmasının annesinin boğazlanmasıyla olduğu görüşüne göre hayvan kesildikten sonra onun karnındaki cenin ölü olarak çıkarsa onun etinin yenmesi helaldir. Hayvanın boğazlanmasıyla onun karnındaki ceninin boğazlanmadığı görüşüne göre annesinin boğazlanmasından sonra cenin ölü olarak çıkarsa etinin yenmesi haramdır. Çünkü bu görüşte olanlara göre ceninin boğazlanması bağımsızdır. Annesine bağlı değildir.

Diğer mezheplerin bu konudaki görüşlerine gelince İmâm Ebû Hanîfe, Züfer, el-Hasan b. Ziyâd ve bunlar dışındaki Hanefiler ceninin boğazlanmasının annesinin boğazlanmasıyla gerçekleşmediği görüşündedirler. İmâm Ebû Yûsuf (ö. 182 /799) ve İmâm Muhammed (ö.189/805) ise cenin boğazlanmasının annesinin boğazlanmasıyla olduğu görüşündedirler.⁶⁴⁴

⁶⁴³ ‘Alevî, *el-Câmi‘u’l-kâfî*, 8/43; Mu’eyyed Billâh, *Şerhu’t-tecrîd*, 6/396; Hâdî, *el-Ahkâm fi’l-helâl ve’l-harâm*, 2/286; Ebu’l-Hasan Abdullhâh b. Ebil-Kâsım İbn Miftâh, *Şerhu’l-ezhâr* (Yemen: Mektebetu Ehli’l-Beyt, 2019), 8/192.

⁶⁴⁴ Ceşşâs, *Şerhu Muhtaşaru Tahâvî*, 7/261; ‘Abdulvehhâb, *‘Uyûnu’l-Mesâi’l*, 120; Kudûrî, *et-Tecrîd*, 12/6307; Serahsî, *el-Mebsût*, 12/6-7.

İmâm Mâlik ve Mâlikîlerin cumhuru ceninin boğazlanmasını annesini boğazlanmasıyla olduğu görüşündedirler. Ceninin tüylerinin çıkmasını şart kılmışlardır.⁶⁴⁵

İmâm Şâfiî (ö. 204/820) ve bütün Şâfiîler ceninin boğazlanmasının annesinin boğazlanmasıyla olduğu görüşündedirler. Bazı Şâfiîler bu konuda icmâ olduğunu nakletmişlerdir. Şâfiîler, Mâlikîlerin şart kıldığı gibi ceninin tüylerinin çıkmasını şart kılmamışlardır.⁶⁴⁶

Ahmed b. Hanbel (ö.241/856) ceninin boğazlanmasını annesinin boğazlanmasıyla olduğu görüşündedir. Ona göre cenin tüylerinin çıkması ya da çıkmaması arasında bir fark yoktur.⁶⁴⁷

Zeydî lerden ceninin boğazlanmasının annesinin boğazlanmasıyla olduğunu söyleyenler Peygamber'in (s.a.s.) şu hadisini delil göstermişlerdir: “*Ceninin boğazlanması annesinin boğazlanmasıdır.*”⁶⁴⁸ Muhammed Mansûr el-Mürâdî bu hadisin açıklamasını şöyle yapmıştır: Peygamber'in (s.a.s.) “*Ceninin boğazlanması annesinin boğazlanmasıdır.*” sözünün anlamı şudur: Anne boğazlanır. Karnında ise cenin vardır. Onun annesi boğazlanınca ya da boğazlandıktan sonra cenin ölür. Sonra cenin ölü olarak çıkar. Eğer tüyleri çıkmışsa o da boğazlanmış sayılır. Bu durumda annesinin boğazlanması ceninin boğazlanması için yeterlidir. Bunun eti yenir. Eğer tüyleri çıkmamışsa eti yenmez.⁶⁴⁹

⁶⁴⁵ Ebû Muhammed el-Kayravânî, *en-Nevâdir ve 'z-ziyâdât 'alâ mâ fi'l-Mudevvene min gayrihâ mine'l-ummehât*, ed. 'Abdulfettâh Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1999), 4/363; 'Abdulvehhâb, *el-Me'ûne*, 694.

⁶⁴⁶ Şâfiî, *el-Umm*, 2/257; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 15/148; Nevevî, *el-Mecmû'*, 9/128.

⁶⁴⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/401; Ebû 'Abdullah Sirâcuddîn Huseyin b. Yûsuf b. Ebi's-Serî ed-Duceylî, *el-Vecîz fi'l-fîkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 2004), 500.

⁶⁴⁸ Bu hadisi Ebû Sa'îd el-Hudrî rivayet etmiştir. Hadisin tümü şu şekildedir: “*Biz şöyle dedik: Ey Allah'ın Rasûlü! Biz deveyi kesiyoruz. İneği ve koyunu kesiyoruz. Bunların içindeki cenini atalım mı? Yoksa yiyelim mi? Bunun üzerine Rasûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurdu: Dilerseniz yeyin. Çünkü ceninin boğazlanması annesinin boğazlanmasıdır.*” Ebû Dâvûd, *Sunen*, 4/448, Hadis no: 2827; İbn Mâce, *Sunen*, 2/1067, Hadis no: 3199; Tirmizî, *Sunen*, 4/72 Hadis no: 1476; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 17/442, Hadis no: 11343. Şevkânî bu hadisin hasen olduğunu söylemiştir. Bkz: Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, 8/164.

⁶⁴⁹ 'Alevî, *el-Câmi'u'l-kâfi*, 8/44.

Ceninin annesinin boğazlanmasının cenin için yeterli olduğunu söyleyenlerin delili Peygamber'in (s.a.s.) şu sözüdür: “*Cenin tüylenmişse onun boğazlanması annesinin boğazlanmasıdır.*”⁶⁵⁰ Bu İmâm Zeyd'in ve İmâm Mâlik'in delilidir.⁶⁵¹

Hayvanın boğazlanmasıyla onun karnındaki ceninin boğazlanmadığını söyleyen Zeydîler boğazlandığını söyleyenlerin delillerini tevil etmişlerdir. el-Kâsım er-Ressî (ö. 246/861) “*Ceninin boğazlanması annesinin boğazlanmasıdır.*” hadisini şöyle tevil etmiştir: Cenin canlı ise annesiyle birlikte boğazlanır. Çünkü annesinin hayatı onun hayatı değildir. Annesinin ölümü onun ölümü değildir. Cenin annesinin karnında da ölebilir. Allah büyük veya küçük olsun murdarları haram kılmıştır.⁶⁵² el-Hâdî (ö. 298/911) de *el-Ahkâm* adlı eserinde bunu babasından nakletmiştir.⁶⁵³

el-Mü'eyyed Billâh (ö.411/1021) hayvanın boğazlanmasıyla ceninin de boğazlandığını söyleyenlerin delilini şöyle tevil etmiştir: Eğer biri Peygamber'den (s.a.s.) “*Ceninin boğazlanması annesinin boğazlanmasıdır.*” hadisi rivayet edilmiştir derse ona şöyle deriz: Bundan maksat onun boğazlanması annesinin boğazlanması gibi olduğu ihtimalî vardır. Yani annesi boğazlandığı gibi onun da boğazlanması gerekir. O da annesi gibi başkasının boğazlanması onun boğazlanması olmaz. Ayrıca eğer maksat onların görüşü ise Peygamber'in (s.a.s.) şöyle demesi gerekirdi: “Annenin boğazlanması ceninin boğazlanmasıdır.”⁶⁵⁴

⁶⁵⁰ Bu hadisin Arapçası şu şekildedir: “ذَكَاتُهَا ذَكَاءُ أُمِّهَا إِنْ أَشْعُرَتْ”. Fakat bu ifadeyi hadis kitaplarında görmedim. el-Mevsilî'nin *Müsned*'inde Câbir'in Peygamber'den (s.a.s.) rivayet ettiği hadis olarak şu ifadeyle geçmektedir:

“ذَكَاءُ الْجَنِينِ ذَكَاءُ أُمِّهِ إِذَا أَشْعُرَ”. Bkz: Ebû Ya'îlâ Ahmed b. 'Alî Mevşilî, *el-Musned* (Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1404), 3/343. İbn Behrân *el-Baḥru 'z-zehhâr*'ın hadislerini tahriç ederken “إِذَا أَشْعُرَتْ” ifadesini *el-Câmi*'in hadisleri arasında görmediğini söyler. Daha sonra bu hadisin İmam Mâlik'in *el-Muvaṭṭa*' adlı eserinde geçtiği gibi İbn Ömer üzerinde mevkûf olduğunu söyler. Bkz: Muḥammed b. Yaḥyâ İbn Behrân, *Ḥaṣiyyetu'l-Baḥri 'z-zehhâr el-câmi' li-mezâhibi 'ulemâ'i'l-emşâr* (Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1947), 4/301.

⁶⁵¹ Murtaẓâ, *el-Baḥru 'z-zehhâr*, 4/301.

⁶⁵² 'Alevî, *el-Câmi 'u'l-kâfi*, 8/43.

⁶⁵³ Hâdî, *el-Ahkâm fi'l-ḥelâl ve'l-ḥarâm*, 2/286.

⁶⁵⁴ Mu'eyyed Billâh, *Şerḥu't-tecrîd*, 6/396.

el-Mütevekkil Alellâh bazı itirazlar zikretmiş ve hayvanın boğazlanmasıyla ceninin boğazlanmadığını söyleyenlere destek olarak bu itirazlara cevaplar vermiştir. Onun bu cevapları tevil şeklindedir. O bu konudaki hadisi reddetmemektedir. hadis Zeydîlerin başka rivayete dayanan görüşüne muhalif olduğu zaman onların sünnet deliline karşı yöntemleri bu şekildedir. Bu apaçık bir şekilde görülmektedir. Çünkü Zeydîler burada kendi görüşleri için başka bir delile dayanmadan rivayetleri tevil etmiyorlar. Onlar sadece kendi delillerini tercih ediyorlar. Onların delili de “*Murdar hayvan size haram kılındı.*” [Mâ’ide, 5/3] ayetinin umumudur. Onlar bu delili başka yaklaşımlardan dolayı tevil ettikleri sünnet deliline tercih ediyorlar. Örneğin Ahmed b. Yahyâ annenin boğazlanması ceninin boğazlanması olduğunu söyleyenlerin delilini zikrederken şöyle demiştir: “Eğer haberin ayetten sonra olduğu bilinirse bu delil güçlüdür.”⁶⁵⁵

Annenin boğazlanması ceninin de boğazlanması anlamına geldiğini kabul etmeyen Zeydîler Kur’an’ın delâletini zikredilen sünnete öncelemişlerdir. O da “*Murdar hayvan size haram kılındı.*” [Mâ’ide, 5/3] ayetinin ‘umûmudur. Onlar sünnet delili Kur’an’a arz edildiğinde Kur’an’ın delâletini öncelemişlerdir. Halbuki onlar, ölenin zevi’l-erhâmı bulunduğu halde mevlâ ve onun asabelerini varis kılma meselesinde sünneti öncelemişlerdi. Bu da Zeydîlerin her zaman sünnet delilini ayetin ‘umûmunun önüne almadıklarını göstermektedir. Burada sünnetin delâletinin Kur’an’ın delâletinin önüne almanın engeli, Ahmed b. Yahya el-Mürtezâ’nın ifadesinden anlaşıldığına göre sünnetin delilinin ayetten sonra olduğunun bilinmemesidir.

Dördüncü örnek: Örnekleri ayıramadığımız için bu noktada birdan fazla örnek vardır.

Bir yemin ve bir şahit ile hüküm verme konusunda Zeydî mezhebinin İmâmı Zeyd b. ‘Alî bir şahit ve bir yeminle hüküm verilemeyeceği görüşündedir. O bu görüşü için şu

⁶⁵⁵ Murtażā, *el-Baḥru 'z-zehḥār*, 4/301.

ayeti delil göstermiştir: “Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar.” [Bakara, 2/282]. O şahitliği iki erkek veya bir erkek ve iki kadınla sınırlı kılmıştır.⁶⁵⁶ Zeydîlerin cumhuru bir şahit ve bir yeminle hüküm verilebileceği görüşündedir. el-Mü’eyyed Billâh (ö.411/1021) ve en-Nâtık Bilhakk (ö. 424/1033) da cumhurun arasında yer almaktadır. Zeydîlerde mutemet olan görüş budur. Fakat onların İmâmları olan Zeyd b. ‘Alî bu görüşte değildir.⁶⁵⁷

Muhammed b. Mansûr el-Mürâdî (ö. 290/903) bu konuda şunu söylemiştir:

“Hadler, nikah, talak ve ric‘atte bir yemin ve bir şahit ile hüküm vermek caiz değildir. Erkek, iddet bittikten sonra iddet süresi içinde dönüş yaptığını iddia ederse onun bu sözü kabul edilmez. ‘Alî’nin -sallallâhu aleyh-⁶⁵⁸ hukuklarda bir şahitle birlikte bir yemini kabul ettiği bize nakledilmiştir.”⁶⁵⁹

Diğer mezhepler ise Mâlikî,⁶⁶⁰ Şâfiî⁶⁶¹ ve Hanbelîler’den⁶⁶² oluşan cumhur bir şahit ve bir yeminle hüküm verilebileceği görüşündedirler. Hanefîler ise bunu kabul etmemektedirler.⁶⁶³

Zeydîlerin bu konuda sünnet delilinden dayanakları:

Zeydîlerin delillerinden biri biri Muhammed b. Mansûr el-Mürâdî’nin (ö. 290/903) rivayetiyle Câbir, Ebû Hüreyre ve Sa’d b. ‘Ubbâde’ye nispet ettiği şu hadistir:

⁶⁵⁶ Zeyd b. ‘Alî, *Musnedu Zeyd*, 204.

⁶⁵⁷ Hâdî, *el-Ahkâm fi’l-helâl ve’l-harâm*, 2/333; Mu’eyyid Billâh, *Şerhu’t-tecrîd*, 6/145; Murtaẓâ, *el-Baḥru’z-zehḥâr*, 4/403; ‘Ansî, *et-Tâcu’l-müzheb*, 4/67.

⁶⁵⁸ Alıntının yapıldığı ilgili kaynakta tire arasında böyle geçmektedir. Peygamberler dışındakilere salavatın getirilmesi konusu alimler arasında tartışmalı bir konudur. Bkz: Ebu’l-‘Avn Şemsuddîn Muḥammed b. Ahmed es-Seffârîni, *Ğıẓâ’u’l-elbâb şerhu Manzûmeti’l-âdâb* (Mısır: Muessesetu Kurtuba, 1993), 1/32.

⁶⁵⁹ ‘Alevî, *el-Câmi’u’l-kâfi*, 7/329.

⁶⁶⁰ Zurkânî, *Şerhu’z-Zurkânî ‘alâ muḥtaşari Ḥalîl*, 7/357; Muḥammed ‘Alîş, *Menḥu’l-celîl şerhu Muḥtaşari Ḥalîl* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1409), 8/449.

⁶⁶¹ Heytemî, *Tuḥfetu’l-muḥtâc*, 6/273; Ebû ‘Abdullah Şemsuddîn er-Remlî, *Nihâyetu’l-muḥtâc ilâ şerhi’l-Minhâc* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1984), 8/313; Enşârî, *Esna’l-meṭâlib fi şerhi ravḍi’l-meṭâlib*, 4/406.

⁶⁶² Ebu’l-Ḥasan ‘Alâ’uddî ‘Alî b Suleymân el-Murâdî, *el-İnşâf fi ma’rifeti’r-râcihi mine’l-ḥilḥâf* (Daru İḥyâi’t-Turâşî’l-‘Arabî, ts.), 12/80.

⁶⁶³ Ceşşâş, *Şerhu Muḥtaşaru Ṭaḥâvî*, 8/69; el-Kâdî Ebû Muḥammed ‘Abdulvehhâb, *Uyûnu’l-Mesâi’l*, ed. ‘Alî Muḥammed İbrâhîm (Beyrut: Dâru İbn Ḥazm, 2009), 316; Zeyla’î, *Tebyînu’l-ḥakâ’ik*, 4/294; Mevşilî, *el-İḥtiyâr*, 2/111.

“*Peygamber (s.a.s.) bir şahit ve bir yemin ile hüküm vermiştir.*” Bir diğer delil Cafer’den babasından dedesinden rivayet edilen şu hadistir: “*Peygamber (s.a.s.) hukuklarda bir şahitlikle birlikte bir yeminle hüküm vermiştir.*”⁶⁶⁴

el-Mü’eyyed Billâh (ö.411/1021) da bu konuda sünnetten delil getirmiştir. Bu konuda gelen haberlerin *meşhur* ve *müstefiz* olduğunu söylemiştir. O İbn Abbâs, Ebû Hüreyre, Zeyd b. Sâbit ve Câbir’in rivayet ettikleri ve Peygamber’e (s.a.s.) dayandırılan merfû‘ hadisleri zikretmiştir. Bu hadislerden biri şudur: “*Peygamber (s.a.s.) bir şahitle birlikte yemin ile hüküm vermiştir.*” el-Mü’eyyed Billâh (ö.411/1021) hadisin birçok farklı ifadesini nakletmiş, bir şahit ve bir yeminle hüküm verileceğini söyleyen Sahâbe ve Tâbi‘în’den bir grup zikretmiş ve Sahâbe’den bu konuda bir ihtilafın rivayet edilmediğini söylemiştir.⁶⁶⁵

el-Mü’eyyed sünnet delillerine muhalefet edenlerin gerekçelerini dört noktada ele almıştır: 1- Hadisin senedlerini ta’n etmek (tenkit). 2- Sünnet delinin Kitab’a ziyadeyi gerektirmesi ve ona ziyade yapmasının nesih olması. 3- Muhaliflerin bu konudaki hadisin esaslara aykırı olması. 4- Muhaliflerin bu konudaki hadisi tevil etmeleri. el-Mü’eyyed sünnet deliline muhalif olanların gerekçelerini tartışmıştır. Bu konudaki itirazlara ve cevaplara çok yer vermiştir.⁶⁶⁶ Bu konuda bizi ilgilendiren hususları ele alacağım. el-Mü’eyyed Billâh burada verdiği örnek ve anlattıklarıyla sünnet deliline tutunmada neredeyse taassup derecesine ulaşan bir bağlılık hissini okuyucuya vermektedir. Bu konuda söylediklerinin bir kısmını sunmaya çalışacağım.

⁶⁶⁴ ‘Alevî, *el-Câmi‘u ‘l-kâfî*, 7/328-329.

⁶⁶⁵ Mu’eyyed Billâh, *Şerhu’t-tecrîd*, 6/146-147.

⁶⁶⁶ Mu’eyyed Billâh, *Şerhu’t-tecrîd*, 6/147.

Sünnet delillerinin senedine yapılan itiraz ve buna verilen cevaplar:

1. Durumu Belirsiz Olan Ravi İle Durumu Belli Olan Ravinin Rivayetlerinin Teâruz Etmesi

el-Mü'eyyed Billah'ın burada tartıştığı şey, bu konuda İbn Abbâs yoluyla gelen hadisin senedine yapılan itirazlardır. Buna iki şekilde itiraz edilmiştir. Biri şudur: Kays b. Sa'îd'in bu hadis dışında Amr b. Dînâr'dan rivayet ettiği bilinmemektedir. Dolayısıyla bu hadisin düşmesi gerekir. İkinci itiraz şudur: Hadisin ravisi olan Seyf b. Süleyman zayıf biridir. el-Mü'eyyed Billâh (ö.411/1021) bu iki itiraza cevaplar vermiştir. Birinci itiraz için şu cevabı vermiştir: Kays b. Amr'ın sadece bu konuda rivayetinin olması onun ta'n (karalanması/tenkit edilmesi) için bir sebep değildir. Çünkü bu tenkitten bahseden kişi, Gavrek es-Sa'dî'nin atların zekatıyla ilgili olarak Cafer'den rivayet ettiği hadisi⁶⁶⁷ hüccet olarak kabul etmektedir. Halbuki Gavrek meçhul biridir. Onun Cafer'den sadece bu hadisi rivayet ettiği bilinmektedir. Bu konuda Kays b. Amr'ın rivayetinin kabul edilmesi daha evladır. Nitekim Kays'ın hadisi bundan daha iyidir. Çünkü Kays bilinen ve meşhur olan biridir. Ayrıca bir hocadan bir hadis ya da iki hadis rivayet eden hocalar vardır.

el-Mü'eyyed Billâh, Seyf b. Süleymân'ın zayıf olduğu şeklinde hadisin senedine yapılan itiraza şöyle cevap vermiştir: Buna iltifat edilmez. Çünkü alimler bu ravinin hadisini almışlardır. Ayrıca İbn Hanbel onun sika olduğunu belirtmiştir.⁶⁶⁸

⁶⁶⁷ Câbir b. Abdillâh'ın Peygamber'den (s.a.s.) rivayet ettiği hadis şudur: "Sâime olan (otlaklarda otlayan) atlarda at başına bir dinar zekat vardır." Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed Taberânî vd., *el-Mu'cemu'l-evsa't* (Kahire: Daru'l-Haremeyn, 1415), 7/338, Hadis no: 7665;; Dârekuṭnî, *Sünen*, 3/35 Hadis no: 2019; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kubrâ*, 4/201, Hadis no: 7419. Dârekuṭnî şöyle demiştir: "Gavrek tek başına bu hadisi rivayet etmiştir ve o zayıf biridir." Bkz: Ebu'l-Faḍl Ahmed b. 'Alî el-'Asḳalânî İbn Hacer, *ed-Dirâye fi tahrici ehâdisi'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/255.

⁶⁶⁸ Mu'eyyed Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, 6/147-148.

2. Sünnet Delilinde Mürsel

Bu konudaki hadise yapılan bir itiraz da şöyledir: Bu konudaki hadis Cafer yoluyla babasından Peygamber'den (s.a.s.) rivayet edilmiştir. Bu hadis mürseldir. el-Mü'eyyed bu ta'na (tenkide) acayip bir (ta'n) tenkit demiştir. Zira ravinin mürsel hadis rivayet etmesi senedinin düştüğü anlamına gelmez. Çünkü mürseller hem senedi tenkit edenlerin nezdinde hem de bu hadisle delil getirenler nezdine kabul edilmektedir. Hadisin mürsel olması sebebiyle yapılan tenkit kabul edilmez.⁶⁶⁹

Burada Zeydî lerin, diğer fakîhler gibi mürsel hadisleri kabul ettiği apaçık bir şekilde görülmektedir. Onların bu hadisleri kabul ettiği daha önceki bölümde ifade edilmişti.

3. Akli Delile Muâriz Olan Sünnet Delili

Bir şahit ve bir yeminde hüküm vermayla ilgili sünnet delilleri Kur'an'a hüküm ilave etmeyi gerektirdiği ve bunun da nesh olduğu şeklinde yapılan itirazlar ve bunlara verilen cevaplar şu şekildedir:

Bir şahit ve bir yemin ile hüküm verilmesini kabul etmeyenler şöyle söylemektedirler: 'Ayet iki erkek veya bir erkek ile iki kadının şahitliğiyle sınırlı kalmıştır. Başka bir şahitlikten bahsetmemiştir. Siz bir şahit ve bir yemini neye dayanarak söylüyorsunuz. Siz ayetteki sınırlamayı hadis ile ortadan kaldırıyorsunuz. Bu ise nesh anlamına gelmektedir'. el-Mü'yyid Billah böyle söyleyenlere şu cevabı vermektedir:

“Şahitliğin iki adam ya da bir adam ile iki kadınla sınırlı olduğu, ayetin muktezası ve içeriğinden değildir. Çünkü akıl ilk etapta şahitliklerle hiçbir şeyle hüküm vermemeyi gerektirmektedir. Ne zaman ki Kitab iki erkek ya da bir erkek ve iki kadının şahitliğiyle hüküm vermeyi getirdi. Biz buna hükmettik. Bunun dışındaki şeyi, aklın kararına göre

⁶⁶⁹ Mu'eyyed Billāh, *Şerhu't-tecrīd*, 6/149.

yani ayette belirtilen şahitlik dışında bir şahitlikle hüküm vermeme şeklinde bıraktık. Ne zaman ki sünnet bir şahit ve bir yeminle hüküm verdi; bunda aklın menettiği şey ortadan kalkmış oldu. Biz bunu da Kitab'ın gerektirdiği hükme ekledik. Bunun benzerini “*De ki: "Bana vahyedilende, murdar et (meyte) veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimse için yasaklanmış bir şey bulamıyorum."* [En'âm, 6/145] ayetinde haram olan şeylerin sayılması gibi tartışmasız olan meselelerde de görmekteyiz. Zira akıl her şeyin helal olmasını gerektirmektedir. Fakat ayet bu şeyleri haram kılınca biz de haram kıldık. Bunlar dışındakileri aklın hükmüyle hükmettik ki o da onların mubah olmasıdır. Daha sonra sünnet köpek dişi ve pençesi olan bütün hayvanları yasaklayınca bunu ayetin hükmüne ekledik. Sünnetin bu yasakladığı şeyi aklın mubah kıldıklarından ayırdık. Bir şahit ve bir yemin meselesi de bu şekildedir.”⁶⁷⁰

Bu konuda hadisi Kur'an'a arz etme kuralının Zeydî lere göre nasıl uygulandığı açıkça ortaya çıkmaktadır. Onlar hadisin Kitab'a ek olan hükmünü kabul etmektedirler. Buna ilaveten aralarında çelişki görülen Kur'an ve hadisi cem' etme yoluna başvurmaktadırlar. Meseleyi inceleyen kimsenin zannettiği te'âruz yönlerini ortadan kaldırmaktadırlar. Bu konuda olduğu gibi bu durum apaçık bir şekilde görülmektedir.

el-Kâsım (ö. 246/861) ve el-Hâdî'nin (ö. 298/911) “Hadisin bir aslının Allah kitabında olması gerekir.” şeklindeki şartlarının anlamını; hadisin Kur'an'daki genel kural ve esaslara uygun olması gerektiği şeklinde anlamamız gerekir. Bu şartı, hadisin getirdiği hükmün Kur'an'da bulunması gerektiği anlamında anlamamız gerekir. İkinci bölümde Zeydî lere göre hadisi Kur'an'a arz etme kuralını tartıştığımızda el-Mansûr Billâh el-Kâsım b. Muhammed'in sünnetin Kur'an'a arz edilmesiyle ilgili söylediklerini ele almıştık. el-Kâsım b. Muhammed bir şahit ve bir yeminle hüküm verme konusundaki sünnet delillerini, *el-Câmi 'u'l-kâfi* ve *Şerhu't-tecrîd* adlı eserde geçen sünnetin delillerini

⁶⁷⁰ Mu'eyyed Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, 6/149-150.

zikrettikten sonra önsözde hadisin Kur'an'a arz edilmesi gerektiğini söylemesine rağmen *"Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar."* [Bakara, 2/282] ayetinin bir şahit ve bir yeminle hüküm vermekle çelişmediği için burada bir çelişkinin bulunmadığını söylemiştir.⁶⁷¹ Zeydî lere göre hadisin Kur'an'a arz edilmesi kuralının anlamı burada açıklandığı gibidir. Yani sünnetin Kur'an'ın genel kural ve esaslarına aykırı olmamasıdır. Yoksa sünnetin Kur'an'a ek bir hüküm getiremeyeceği anlamında değildir.

4. Sünnet Delinin Kur'an İle Teâruz Etmesi

Bir şahit ve bir yeminle hüküm verme konusunda muhalif olanlar şu itirazı yapmaktadırlar: Ayet iki erkek şahit ya da bir erkek ve iki kadın şahitten bahsetmektedir. Bir şahit ve bir yemin ile hüküm vermek Kur'an'a aykırıdır. Aynı şekilde yemin olmadan sadece bir şahit ile hüküm vermek de Kur'an'a aykırıdır. Bu itiraza şöyle cevap verilmektedir: Bir şahit ve bir yeminle hüküm verilebileceğini ifade eden hadisin Kur'an'a ve esaslara aykırı olduğunu söylemekten maksat ancak şunlardan biri olur: Birincisi onların bundan maksadı sünnetin Kur'an'ın içermediği bir hükmü getirdiği olabilir. İkincisi: Sünnet Kur'an'ı tahsis etmiş olabilir. Üçüncüsü: Sünnet Kur'an'ı nesh etmiş olabilir. Eğer sünnet Kur'an'a ilave bir hüküm ortaya koymuşsa bu tartışmanın olmadığı bir durumdur. Nitekim çok sayıda hüküm Kur'an ile konulmadığı halde sünnet ile konulmuştur. Aynı şekilde Kur'an'ın sünnet ile tahsis edilmesi de birçok meselede tartışmanın olmadığı bir durumdur. Eğer onlar bundan sünnetin Kur'an'ı nesh ettiğini kast ediyorlarsa daha önceki itirazda buna cevap verildi. Bu sebeple muhaliflerin sünnetin esaslara aykırı olduğu şeklinde yaptıkları iddia düşer.⁶⁷² el-Mü'eyyed Billâh (ö.411/1021)

⁶⁷¹ Mansûr-Billâh, *el-I'tisâm*, 4/488.

⁶⁷² Mu'eyyed Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, 6/152.

ayrıca şunu da söylemiştir: “Onların bu konudaki hadisın esaslara aykırı olduğunu söylemesinin bir anlamı yoktur. Çünkü ümmet, sünnet bir hüküm koyduğunda bu hükmün esaslara aykırı olmasının caiz olduğu konusunda icmâ etmiştir.”⁶⁷³

Bu konudaki hadise muhalif olanlar şu itirazı yapmaktadırlar: “Peygamber’in (s.a.s.) bir şahit ve bir yeminle hüküm verdiği olayın hangi olay olduğu bilinmemektedir. Bu sebeple hiçbir şekilde böyle hüküm verilemez.”⁶⁷⁴ Bu itiraza şöyle cevap verilmektedir: “Peygamber’in bir olayda bu şekilde hüküm verdiği rivayet edilmişse bu şekilde yapılamayacağına dair bir delil yoksa her olayda bu şekilde hüküm verilebilmesi gerekir. Buna dair delillerden biri şudur: Peygamber (s.a.s.) nine için altıda bir hüküm vermiştir. Bunu yasaklayan bir delil bulunmadığı sürece her durumda nineye altıda bir verilir. Ayrıca Peygamber (s.a.s.) namazda yanılmış ve bunun için secde yapmıştır. Dolayısıyla yasaklayıcı bir delil bulunmadığı sürece bütün sehivler için secde gerekir. Ayrıca Peygamber’in (s.a.s.) mallarda bir şahit ve bir yeminle hüküm verdiği varit olmuştur. Bu sebeple bu itiraz yersizdir.”⁶⁷⁵

el-Mü’eyyed Billâh’ın bu meseleyi tartışmada uzun bir şekilde ele aldığı sünnet deliliyle ilgili uygulamalar çeşitlilik arz etmektedir. Bu da Zeydîlerin hadisleri kabul ve reddetme kuralları hakkında söylediklerinin fıkhi meselelerde uygulandığını göstermektedir. Bu meselede Zeydîlerin mürsel hadis ve ravilerin cerh ve ta’dîl edilmesi bakımından hadisın senedine yaklaşımlarına dair örnekler bulduk. Ayrıca kurallar, esaslar ve te’âruz bakımından sünnete yaklaşımları ve te’âruz yöntemlerine dair örnekler gördük. Onların hadisi Kur’an’a arz etme kuralının doğru anlamı ortaya kondu. Dördüncü itirazda el-Mü’eyyed Billâh’ın bir şahit ve bir yeminle hüküm vermeye dair sünnet delilini nasıl

⁶⁷³ Mu’eyyed Billâh, *Şerhu’t-tecrîd*, 6/153.

⁶⁷⁴ Mu’eyyed Billâh, *Şerhu’t-tecrîd*, 6/154.

⁶⁷⁵ Mu’eyyed Billâh, *Şerhu’t-tecrîd*, 6/155.

savunduğu görüldü. Bu meselenin birçok yerinde sünnetin Kur'an'a arz edildiğinde delâletinin öncelendiği ortaya çıktı. Bu yerleri şöyle özetleyebiliriz:

1- el-Mü'eyyed Billâh sünnet delini bir şahit ve bir yeminle hüküm vermede delil kılmıştır. Bir şahit ve bir yeminle hüküm vermenin delili bu konuda varit olan hadislerdir ki bunlar meşhur ve müstefiz olmuşlardır.⁶⁷⁶

2- O sünnetin esaslara aykırı hüküm koyması meselesinde şöyle demiştir: Ümmet, sünnet bir hüküm koyduğunda bu hükmün esaslara aykırı olmasının caiz olduğu konusunda icmâ etmiştir.

II. SÜNNET İLE KIYAS DELİLİNİN İLİŞKİSİNE DAİR ÖRNEKLER

A. Sünnetin 'Umûmunun Kıyas İle Tahsîs Edilmesi

Ahmed b. İsa (ö. 247/862) ve Muhammed b. Mansûr el-Mürâdî (ö. 290/903) babanın evladına verdiği hibeden dönebileceği görüşündedirler.⁶⁷⁷ Ahmed el-Mürtezâ, Zeydî lere göre evlat büyükse babanın ona verdiği hibesinden dönemeyeceğini söylemiştir.⁶⁷⁸

Diğer mezheplere gelince Mâlikî,⁶⁷⁹ Şâfiî,⁶⁸⁰ Hanbelî⁶⁸¹ ve Zâhirîlerden⁶⁸² oluşan cumhur babanın evladına verdiği hibeden dönmesinin caiz olduğu görüşündedirler. Hanefiler ise babanın evladına verdiği hibeden dönmesinin caiz olmadığı görüşündedirler.⁶⁸³

⁶⁷⁶ Mu'eyyed Billâh, *Şerhu't-tecrîd*, 6/146, 153.

⁶⁷⁷ 'Alevî, *el-Câmi'u'l-kâfi*, 5/449.

⁶⁷⁸ Murtażâ, *el-Baḥru'z-zehḥâr*, 4/139.

⁶⁷⁹ Muḥammed b. Aḥmed b. 'Arefe ed-Desûkî, *Hâşiyetu'd-Desûkî 'ala's-Şerhi'l-kebîr* (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, ts.), 4/110.

⁶⁸⁰ Ebû Zekerîyyâ Muḥyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Ravḍatu't-tâlibîn ve 'umdetu'l-muttaḳîn*, ed. Zuheyr eş-Şâfi (Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1412), 5/379; Aḥmed b. Muḥammed b. 'Alî b. Ḥacer el-Heytemî, *Tuḥfetu'l-muḥtâc fî şerhi'l-Minhâc* (Kâhire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, 1983), 6/309.

⁶⁸¹ İbn Muflîḥ, *el-Mubdi' fî şerhi'l-Mukni'*, 5/289.

⁶⁸² İbn Ḥazm, *el-Muḥallâ*, 8/71.

⁶⁸³ Kudûrî, *et-Tecrîd*, 8/3821.

Zeydîler bu konuda sünnet delilini esas almışlardır. Zira Muhammed el-‘Alevî şöyle demiştir: Muhammed, Peygamber’den (s.a.s.) şunu rivayet etmiştir: “*Babanın evladına verdiği hibe hariç hiç kimse verdiği hibeden dönemez.*”⁶⁸⁴

Mü’eyyid Billah bu konuda Nu‘mân’ın hadisini delil olarak göstermiştir. Nitekim şöyle demiştir: Nu‘mân’ın babası Beşîr oğluna hibe vermiştir. Rasûlullah (s.a.s.) onun hibesinden dönmesini emretmiştir. Rasûlullah’ın (s.a.s.) “*Ondan dön*”⁶⁸⁵ ve “*Onu geri al*”⁶⁸⁶ demesi üzerine Beşîr hibeden dönmüştür. Rasûlullah’ın (s.a.s.) “*Benim dışımda birini şahit kıl*”⁶⁸⁷ demesi hibeden dönmeyi emretmesinin mendup olduğunu, hibenin gerçekleştiğini ve onu geri almanın sahih olduğunu göstermektedir.⁶⁸⁸

Mü’eyyid Billâh şunu söylemiştir: Sadakadan dönmenin haram olduğu sabit olduktan sonra ‘umuma göre bu görüş benimsenmiştir. Fakat Nu‘mân’ın hadisi ve “*Babanın evladına hibe ettiği hariç hibede bulunan kimsenin hibesinden dönmesi helal değildir*” hadisiyle bu ‘umum tahsis edilmiş ve babanın küçük çocuğuna verdiği hibeden dönmesi caiz görülmüştür.⁶⁸⁹

Zeydîlerin babanın hibesinden dönmesinin caiz olmasında büyük oğulları değil de küçüğü tahsis etmeleri sünnet deliline dayanmamaktadır. Bu kıyas ve ictihada dayanmaktadır. Bu sebeple İmâm en-Nâsır el-Etrûşî (ö. 304/917), küçüğün tahsis edilmesine karşı çıkmıştır. Çünkü bu konuda varit olan sünnet delili âmm olup tahsis edilmemiştir. Ahmed b. Yahyâ da en-Nâsır’ın, Zeydîlerin bu konuda küçüğü tahsis etme görüşlerine muhalefet etmesini desteklemiştir.⁶⁹⁰

⁶⁸⁴ ‘Alevî, *el-Câmi ‘u’l-kâfî*, 5/450.

⁶⁸⁵ Mâlik, *Muvatta’*, 2/751, Hadis no:39.

⁶⁸⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 6/234, Hadis no: 30990.

⁶⁸⁷ Ebû Bekr Ahmed b ‘Amr el-Bezzâr, *Musned* (Medine: Mektebetu’l-‘Ulüm ve’l-Hikem, 2009), 8/214.

⁶⁸⁸ Mu’eyyed Billâh, *Şerhu’t-tecrîd*, 4/472.

⁶⁸⁹ Mu’eyyed Billâh, *Şerhu’t-tecrîd*, 4/472.

⁶⁹⁰ Murtażâ, *el-Baḥru’z-zehḥâr*, 4/139.

B. Kıyasa Aykırı Olan Sünnet Delilinin Öncelenmesi

Zeydîler kişinin hasmı lehine şahitliğinin kabul edileceği konusunda ittifak etmişlerdir. Fakat bir kişinin hasmı aleyhine yaptığı şahitliğin geçerliliği konusunda ihtilaf vardır. Zeydîlerden Kâsımîler hasmın aleyhte şahitliğini kabul etmemektedirler.⁶⁹¹ el-Kâdî el-‘Ansî de bu görüştedir.⁶⁹² el-Hâdî (ö. 298/911), *el-Ahkâm* adlı eserinde “Şahitliği Kabul Edilen ve Edilmeyen Kimseler” konusunu ele alırken hasmın şahitlik yaparken menfaati kendine çekebileceğinden dolayı hasmın sadece husumet konusu olan olayda yaptığı şahitliğin kabul edilmediği görüşündedir. Fakat husumete konu olan olay dışındaki durumlarda onun şahitliğinin kabul edileceği görüşündedir.⁶⁹³ el-Mü’eyyed Billâh (ö.411/1021) da hasmın şahitliğini kabul etmiştir. Ahmed b. Yahyâ da onun bu görüşte olduğunu belirtmiştir. el-Mü’eyyed Billâh’ın “Şahitliği Kabul Edilmeyen” meselede hasmın şahitliğini şahitliği kabul edilmeyenler arasında saymamasından anlaşıldığı gibi o bu görüştedir.⁶⁹⁴ Ahmed b. Yahyâ hasmın şahitliğinin kabul edildiği görüşünü Zeydîlere nispet etmiştir.⁶⁹⁵ Görülen o ki o bunlardan Kâsımîye dışındaki Zeydîleri kast etmektedir. Nitekim Kâsımîler hasmın şahitliğinin kabul edilmediği görüşündedirler.

Diğer mezheplerin bu konudaki görüşlerine geçmeden önce alimlerin üzerinde icmâ olduğunu naklettikleri görüşe değinmek isteriz. O da hasmın husumet konusu olan olayda kendi hasmı aleyhine yaptığı şahitliktir.⁶⁹⁶ Şimdi hasmın şahitliği konusunda Zeydîlerin dışındaki diğer mezheplerin görüşlerine yer vereceğiz. Özetle onların görüşleri şu şekildedir:

⁶⁹¹ Murtaẓā, *el-Baḥru’z-zehḥār*, 5/34.

⁶⁹² ‘Ansî, *et-Tācu’l-müzheb*, 4/75.

⁶⁹³ Hādî, *el-Ahkâm fî’l-ḥelāl ve’l-ḥarām*, 2/116.

⁶⁹⁴ Mu’eyyed Billâh, *Şerḥu’t-tecrîd*, 6/215; Murtaẓā, *el-Baḥru’z-zehḥār*, 5/35.

⁶⁹⁵ Murtaẓā, *el-Baḥru’z-zehḥār*, 5/34.

⁶⁹⁶ İbnu’l-Munzir, *el-İknâ*, 2/528; İbnu’l-Munzir, *el-İcmâ*, 78; Usâme b. Sa‘id el-Ḳaḥṭânî, *Mevsu‘atu’l-İcmâ‘ fî fîḫhi’l-İslāmî* (Riyâd: Dāru’l-Fadīyle, 2012), 7/306.

İmâm Serahsî (ö.483/1091) Hanefîlerin bu konuda ihtilaf ettiğini söylemiştir. O hasmın kendi hasmı aleyhine şahitliği kabul etmemeyi tercih etmiştir.⁶⁹⁷ İbn ‘Âbidîn (ö.1198/1784) bu meseleyi şöyle özetlemiştir:

“Özetle bu konuda iki mutemet görüş vardır:

Birincisi: Düşman aleyhine şahitlik kabul edilmez. Bu müte’ahhirîn görüşüdür. *el-Kenz* ve *el-Mültekâ*’nın müellifleri de bu görüştedirler. Bunun illeti fisk değil, düşmanlıktır. Eğer illet fisk olsaydı düşmanın dışındaki biri üzerinde de şahitliği kabul edilmezdi. Buna binaen düşmanın düşmanı aleyhine hüküm vermesi sahih değildir.

İkincisi: Düşmanın düşmanı aleyhine şahitlik yapması kabul edilir. Ancak bu düşmanlıkla fasık olursa fisk sebebiyle kabul edilmez. İbn Vehbân ve İbnü’ş-Şihne bu görüşü seçmişlerdir. Şahitlik kabul ediliyorsa düşmanın düşmanı aleyhine hüküm vermesi de zorunlu olarak kabul edilir. Tabi hüküm veren kişi adil olduğu zaman bu kabul edilir. Şeyhân bunun sahih olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Düşmanın kendi düşmanı aleyhine şahitliğinin kabul edildiğini söyleyen kimse onun hakkında hüküm vermesinin de sahih olduğunu söylemektedir. Onun şahitliğini kabul etmeyen hüküm vermesini de kabul etmemektedir.”⁶⁹⁸

Diğer mezheplerin görüşleri ise şu şekildedir: Mâlikîler düşmanın düşmanı üzerine şahitliğini kabul etmemişlerdir. Şâfiîler ve Hanbelîler dini ve dünyevi düşmanlığı⁶⁹⁹ birbirinden ayırmışlardır. Onlar dini düşmanlıkta düşmanın düşmanına şahitliğini kabul etmemiş, fakat dünyevi düşmanlıkta bunu kabul etmişlerdir.⁷⁰⁰

⁶⁹⁷ Serahsî, *el-Mebsûṭ*, 16/133.

⁶⁹⁸ İbn ‘Âbidîn, *Raddu’l-muḥtâr ‘ale’ d-Durri’l-muḥtâr*, 5/358.

⁶⁹⁹ Düşmanlık iki kısımdır. Biri dini diğeri dünyevidir. Dini düşmanlık; Müslümanların kafirlere, hak ehlinin bâtil ehline düşman olması gibidir. Bu, şahitliğin kabul edilmesine engel değildir. Fakat dünyevi düşmanlık ise şahitliğin kabul edilmesine engeldir. Örneğin bir adam bir adama zina iftirası atmaktadır. İftira atılan şahıs iftira atan üzerinde şahitlik etmektedir. Bu durumda onun şahitliği kabul edilmez. Bkz: ‘İmrânî, *el-Beyân*, 13/310.

⁷⁰⁰ ‘İmrânî, *el-Beyân*, 13/310; Şâfi‘î, *el-Umm*, 7/60; Cuveynî, *Nihâyetu’l-Maṭlab*, 19/12; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 10/167.

Hasmın şahitliğini kabul etmeyen Zeydîlerin bu konudaki sünnet delili dayanakları:

Hasmın kendi hasmı aleyhine şahitliğini kabul edenler kıyası delil göstermişlerdir. Zira bunu Müslüman'ın kafire şahitliğinin kabul edilmesine kıyas etmişlerdir. Bu görüşte olanlar Müslüman ile kafir arasındaki düşmanlığın adaleti ortadan kaldırmadığını ve aynı şekilde hasım ve hasmı arasında da adaletin mevcut olduğunu söylemektedirler. Buna karşı çıkanlar iki hasmın şahitliğinin kabul edilmediğine dair sünnet delili ile bu kıyasa cevap vermişlerdir ki Ahmed b. Yahyâ hadisin kıyasa engel olduğunu söylemiştir.⁷⁰¹ Bu, Zeydîlerin sünnet delilini ictihâd ve kıyasın önüne aldıklarına örnektir.

C. Kıyasın Sünnet Delilinin ‘Umûmuna Tercih Edilmesi ve Kur’an’ın ‘Umûmunun Sünnet Delili İle Tahsîs Edilmesi

Zeydîler kadın, çocuk, rahip ve yaşlı olanın cihatta öldürülmeyeceği görüşündedir. Bunun sebebi bunların savaşla işi olmamasıdır. Eğer bunlar savaşlırlarsa ya da savaşta görüşlerinden istifade edilen kimseler iseler o zaman bunlar da öldürülür.⁷⁰²

Diğer mezheplerin bu konudaki görüşleri şu şekildedir:

Özetle dört mezhep; kadın ve çocuklar savaşa yardım etmedikleri sürece cihatta onların öldürülmesinin haram olduğu konusunda ittifak etmiştir. Hatta bu konuda icmâ olduğu nakledilmiştir. Eğer bunlar savaşlırlarsa alîmlerin cumhuru bunların öldürüleceğini söylemiştir.⁷⁰³ Burada dört mezhebin görüşünden farklı olan zayıf bir görüş vardır ki bu zayıf görüşe göre kadın ve çocuklar öldürülür. Hâfız İbn Hacer bu görüşün garip bir görüş olduğunu söylemiştir.⁷⁰⁴ Cumhura göre rahip ve yaşlı kimse ise öldürülmez. Fakat Şâfiîlere göre daha önce geçtiği gibi bunlar öldürülür.

⁷⁰¹ Murtaẓā, *el-Baḥru 'z-zehḥār*, 5/34-35.

⁷⁰² Mu'eyyed Billāh, *Şerḥu 't-tecrīd*, 6/504-505; Murtaẓā, *el-Baḥru 'z-zehḥār*, 5/397-398.

⁷⁰³ Nevevî, *el-Minhâc*, 12/48.

⁷⁰⁴ İbn Hacer, *Fetḥu 'l-Bārī*, 6/148.

İmâm Zeyd b. ‘Alî’nin Mûsned’inde “Gazve ve Siyer” bölümünde uzun bir hadis geçmektedir. O hadis şudur: “Eğer Allah sizi onlara muzaffer kılsa çocuk, kadın ve sizinle savaşmayan yaşlıyı öldürmeyin...”⁷⁰⁵

Bu hadis *el-Câmi’u’l-kâfi*’de⁷⁰⁶ şöyle geçmektedir: Muhammed kendi isnadıyla Peygamber’den (s.a.s.) rivayet etmiştir. Peygamber (s.a.s.) bir ordu göndermiş ve onlara şu tavsiyede bulunmuştur: “Çocuk, kadın ve savaşmayan yaşlı öldürülmesin.”⁷⁰⁷

el-Mü’eyyed Billâh (ö.411/1021) bu konuda sünnetten birkaç delil zikretmiştir. Onlardan biri şudur: İbn Ömer’den şu rivayet edilmiştir: “Peygamber (s.a.s.) kadın ve çocukların öldürülmesini yasaklamıştır.”⁷⁰⁸ Bir diğer delil şudur: İkrime’den İbn Abbâs’tan şöyle rivayet edilmiştir: Rasûlullah (s.a.s.) ordusunu savaşa gönderdiği zaman şöyle derdi: “Manastırdakileri öldürmeyin.”⁷⁰⁹ Bir diğer delil Hanzale’nin şu hadisidir. O şöyle demiştir: Ben Rasûlullah (s.a.s.) ile birlikteydim. O, elbisesi eski olan bir kadının yanından geçti. İnsanlar onun başında toplanmışlardır. Rasûlullah (s.a.s.) gelince insanlar açıldılar. Rasûlullah (s.a.s.) şöyle dedi: “Bu kadın savaşmıyordu.” Daha sonra Rasûlullah (s.a.s.) “kadının ve ücretle çalışan kişinin öldürülmeyeceğini”⁷¹⁰ söylemek için Hâlid’i gönderdi. el-Mü’eyyed Billâh bu (ö.411/1021) konuda haberlerin çok olduğunu söylemiştir.⁷¹¹

⁷⁰⁵ Zeyd b. ‘Alî, *Musnedu Zeyd*, “es-Siyer”, 237, Hadis no: 537. Bu hadis *Teysîru’l-metâlib* adlı eserde bu ifadelerle benzer bir şekilde geçmektedir. Bkz: Nâtık-Bilhâk, *Teysîru’l-metâlib fî emâlî Ebî Tâlib*, 398-399.

⁷⁰⁶ ‘Alevî, *el-Câmi’u’l-kâfi*, 8/230.

⁷⁰⁷ Beyhakî bu hadisi Ali b. Ebî Tâlib’den şu ifadeyle rivayet etmiştir: Peygamber (s.a.s.) Müslümanlardan bir orduyu müşriklere gönderdiği zaman şöyle derdi: “Allah’ın adıyla yola çıkın.” Beyhakî hadisi zikretmiştir. Orada şöyle geçmektedir: “Çocuk, kadın ve yaşlıyı öldürmeyin. Hiçbir pınarı kurutmayın. Savaşmanıza engel olan ya da sizinle müşrikler arasında engel teşkil eden ağaçlar hariç hiçbir ağacı kesmeyin. İnsan ve hayvanların bazı organlarını keserek cesetlerini bozmayın. İhanet etmeyin. Aşırıya gitmeyin.” Beyhakî bu hadisi zikrettikten sonra şunu söylemiştir: Bu isnadda mürsel ve zayıflık vardır. Bu hadis içinde âsar da olan şahitleriyle birlikte güçlenmektedir. Allah daha iyi bilir. Bkz: Beyhakî, *es-Sunenu’l-kubrâ*, 2003, 9/154.

⁷⁰⁸ Tahâvî, *Şerhu me’ani’l-âsâr*, 3/221, Hadis no: 5159.

⁷⁰⁹ Tahâvî, *Şerhu me’ani’l-âsâr*, 3/225, Hadis no: 5185.

⁷¹⁰ Tahâvî, *Şerhu me’ani’l-âsâr*, 3/222, Hadis no: 5172.

⁷¹¹ Mu’eyyed Billâh, *Şerhu’t-tecrîd*, 6/504.

Zeydîler bu konuda öldürülmeleri yasaklamakla ilgili delilleriyle çelişen sünnet delillerini tartışmışlardır. Örneğin *Şerhu 't-tecrîd'* de şöyle geçmektedir:

Eğer biri şöyle derse: Evtâs savaşında Düreyd b. es-Sammeh öldürülmüştür. Halbuki çok yaşlı biriydi. Rasûlullah (s.a.s.) buna karşı çıkmamıştır.

Ona şöyle denir: Mâlik b. Avf, Huneyn savaşında Düreyd'i getirmişti. Çünkü görüş ve akıl sahibiydi. Mâlik, savaş önlemi konusunda onunla istişare etmek için onu getirmişti. Savaşta görüş sahibi olan kimse bedenen kuvvetli olan kimseden daha tehlikeli ve güçlüdür. Böyle olan kimse öldürülür. Böylece eğer kadın savaşırsa ya da savaşın önlemi konusunda görüş ve tecrübesi varsa o da öldürülür. Kıyasa göre böyle olan kadın öldürülür. Çünkü böyle olan kimse savaşan kimse gibidir. Fakîhlerin hepsi böyle söylemişlerdir.⁷¹²

Ahmed b. Yahyâ râhibin öldürülmemesi konusunda sünnet delilini Şâfiîlerin delil olarak gösterdiği “*Müşrikleri öldürün*” [Tevbe, 9/5] ayetinin ‘umûmuna tercih etmiştir. O bu konuda şöyle söylemiştir: Rahipler öldürülmez. Çünkü Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Kadın ve manastır sahiplerini öldürmeyin.*” İmam Şâfiî’ye göre bunlar öldürülür. Çünkü “*Müşrikleri öldürün*” ayeti âmmdır. Ayrıca Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Müşrikleri öldürün. Nesillerini canlı bırakın.*”⁷¹³ Nesilden maksat çocuk ve kadınlardır. Bizim delilimiz olan haber apaçıktır.⁷¹⁴

Zeydîlerin, savaşan kadına kıyas ederek savaşta tecrübe ve görüş sahibi olan çok yaşlı kişinin öldürülmesinde kıyası sünnet deliline öncelediklerini görmekteyiz. Ayrıca râhibin öldürülmemesinde sünnet delilini Kur’an’ın ‘umûmuna öncelemişlerdir. Onlara göre Râhip “*Müşrikleri öldürün*” [Tevbe, 9/5] ayetinin ‘umûmundan tahsîs edilmiştir.

⁷¹² Mu’eyyed Billâh, *Şerhu 't-tecrîd*, 6/505.

⁷¹³ Hadis metni *el-Bahru 'z-zehhâr*’da böyle geçmektedir. Fakat Şâfiîlerin delil olarak gösterdikleri hadiste yaşlılar ifadesi vardır. Bu hadisin ifadesi onlarda şöyledir: “*Müşriklerin yaşlılarını öldürün. Nesillerini canlı bırakın.*” Bkz: Cuveynî, *Nihâyetu 'l-Mağlab*, 17/464; İmrânî, *el-Beyân*, 12/132; Râfi’î, *Şerhu 'l-Kebîr*, 11/391.

⁷¹⁴ Murtaẓā, *el-Bahru 'z-zehhâr*, 5/397-398.

III. ZEYDİLERİN HADİS KAYNAKLARINDAN YARARLANMALARI:

Bu bölüm Zeydî yye'nin yeterli hadis kaynaklarının ve rivayetlerinin olmaması nedeniyle birçok hukukî-fikhi meselede Sünnî hadis kaynaklarını zorunlu bir şekilde kullandığını göstermektedir.

A. Zeydîlerin Kaynaklarında Delil Bulunmadığı İçin Hadis Ehlinin Kaynaklarındaki Hadisleri Delil Göstermeleri

Birinci örnek; Zeydîler oruçlunun mazmaza ve istinşakta aşırıya gitmemesinin müstehap olduğu ve oruçlunun bunları yapmada aşırıya gitmesinin mekruh olduğu görüşündedirler.⁷¹⁵

Zeydîlerin dışında dört mezhebin cumhuru bunları yapmada aşırıya gitmenin mekruh olduğu görüşündedir.⁷¹⁶ Kâdî Ebû Tayyib Tahir b. Abdillâh, oruçlunun mazmaza ve istinşâk yapmada mübalağa yapmasının haram olduğu görüşündedir. İbnu's-Sabbâğ mübalağa yapmayı terk etmenin müstehap olduğu görüşündedir.⁷¹⁷ Şâfiîlerden Saymerî (ö.386/997) ve Mâverdî (ö.450/1059), oruçlunun mazmaza ve istinşâkta aşırıya gitmesinin caiz olduğu görüşündedirler.⁷¹⁸

Zeydîler oruçlunun mazmaza ve istinşâkta aşırıya gitmenin mekruh olduğuna dair hadisten deliller ileri sürmüşlerdir. Onlardan biri şudur:

“Abdest aldığın zaman istinşâkta mübalağa yap. Fakat oruçluysan böyle yapma.”

Bu hadisi ‘Âsım b. Lâkîl babasından rivayet etmiştir. Babası şöyle demiştir: Ben Ey Allah’ın elçisi bana abdesti anlat dedim. O da şöyle dedi: *“Abdesti tam al. Parmakları*

⁷¹⁵ Mu’eyyed Billâh, *Şerhu’t-tecrîd*, 2/249; İbn Hâmza, *el-İntişâr*, 6/65; Murtaşâ, *el-Baḥru’z-zehḥâr*, 2/241.

⁷¹⁶ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 3/1691-1693.

⁷¹⁷ Taḳıyyuddîn Ebûbekir b. Muḥammed el-Ḥusnî, *Kifāyetu'l-aḥyâr fî ḥalli Ġāyeti'l-iḥtişâr*, ed. ‘Alî ‘Abdulḥamîd Baltacı ve dğr (Dımaşk: Dâru'l-Ḥayr, 1994), 28.

⁷¹⁸ *el-Mevsû'atu'l-fıkhıyye el-Kuveytiyye* (Mısır: Vezâratu'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye-Metâbi'u Dâri's-Şafve, ts.), 38/107.

hilalle. İstinşakta mübalağa yap. Fakat oruçluysan böyle yapma.”⁷¹⁹ el-Mü’eyyed Billah (ö.411/1021), *Şerhu’t-tecrîd* adlı eserinde bu hadisi delil olarak göstermiştir. Aynı şekilde Yahyâ b. Hamza (ö.749/1349) ve Ahmed b. Yahyâ da bunu delil olarak göstermişlerdir.⁷²⁰

el-Mü’eyyed Billah (ö.411/1021), mazmaza yaparken suyun mideye girmesiyle orucun bozulup bozulmaması konusunda “*Fakat oruçluysan böyle yapma*” hadisine muhalefet edenlerin görüşlerine karşı çıkmıştır. Muhalif olanlar,⁷²¹ mazmazayla orucun bozulmadığına dair şu hadisi delil göstermektedirler: “*Ümmetimden hata, unutma ve zorlama altında yaptıkları şey kaldırılmıştır.*” el-Mü’eyyed Billah bu görüşte olanlara şöyle cevap vermiştir: Onların bu hadise tutunmaları doğru değildir. Çünkü bu hadisin zahirine tutunmak doğru değildir. Bu hadis günahın kaldırıldığına yorumlanır. Orucu bozmadığına yorumlanmaz. Nitekim yemeye ve içmeye zorlanan kimse ikrah altında yer veya içerse orucunun bozulduğu konusunda ihtilaf yoktur. Burada düşen şey günahtır.⁷²²

“*Fakat oruçluysan böyle yapma*” hadisi İbnü’l-Vezîr’in, Ehl-i Beyt mürsel hadisi kabul ettikleri için onların kitaplarında müelliflerin senedleri zikretmediğini söylemesine örnektir. Daha önceki bölümde Zeydîlerin bu konudaki durumunun da diğer mezhep fakîhleri gibi olduğunu söylemiştik. Fakat ben İbnü’l-Vezîr’in Zeydîlerin Ehl-i Sünnet’in delillerinin çoğunda muhaddislerin kitaplarına itimat ettikleri diye söylediğini⁷²³ tasdik etme babından bunu burada zikrediyorum. Zeydîlerin delil olarak gösterdiği bu hadisi muhaddisler sadece ‘Asım b. Lakî’ten rivayet etmişlerdir. O da babasından rivayet etmiştir. Hatta bu hadis *İ’lâmü’l-a’lâm bi-edilleti’l-ahkâm* adlı eserde senedli olarak

⁷¹⁹ Ebû Dâvûd, *Sunen*, 1/99, Hadis no: 142; Tirmizî, *Sunen*, 2/146, Hadis no: 788; Nesâ’î, *es-Sunen*, 1/66, Hadis no: 87; İbn Mâce, *Sunen*, 1/142, Hadis no: 407; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 29/388, Hadis no: 17846.

⁷²⁰ Mu’eyyed Billâh, *Şerhu’t-tecrîd*, 2/297; İbn Hamza, *el-İntişâr*, 6/65; Murtaẓâ, *el-Baḥru’z-zeḥḥâr*, 2/241.

⁷²¹ Ahmed el-Hârûnî bu konuda muhalefet edenlerin kimler olduğunu belirtmemiştir. Sanırım mazmaza ile orucun bozulmadığını söyleyen Hanbelîlerin görüşünü kast etmektedir. Ayrıca bu İmam Şâfiî’nin de bir görüşüdür. Bkz: İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/123; İmrânî, *el-Beyân*, 3/511.

⁷²² Mu’eyyed Billâh, *Şerhu’t-tecrîd*, 2/297.

⁷²³ İbnü’l-Vezîr, *el-‘Avâşım ve’l-ḳavâşım*, 1/327.

geçtiğinde senedi İbn Ebî Hâtim (ö.327/939) yoluyla gelmiştir.⁷²⁴ Bur anlatılanlar Zeydîlerin kendi kaynaklarıyla yetinmediklerini ve onların hadis kaynaklarındaki sünnet delillerinin onlara göre fıkhi meselelerinin tümü için yeterli olmadığını göstermektedir.

İkinci örnek; Zeydî ler, Mekke halkının hacdaki mikatının Mekke'nin kendisi olduğu görüşündedirler. Mekke halkı Mekke'de telbiye getirir. Muhammed el-‘Alevî bu konuda şunu söylemiştir: “Mekke halkı ve orada ikamet edenlerin mikat yeri Harem bölgesidir. En faziletli olanı onların Mescid-i Haram’dan ihrama girmeleridir.”⁷²⁵

Yahyâ b. Hamza (ö.749/1349) bu konuda şunu söylemiştir: “Mekkeli olsun afakî⁷²⁶ olsun Mekke’de ikamet eden kişinin ihrama girme mikatı Mekke’dir.”⁷²⁷ Ahmed b. Yahyâ da Mekke halkının Mekke’de telbiye getireceklerini söylemiştir.⁷²⁸

Diğer mezhepler Mekke halkının mikat yerinin Mekke olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Birden fazla ‘Alimden bu konuda icmâ olduğu nakledilmiştir. İbnü’l-Münzir⁷²⁹ (ö. 318/931), İbn Hazm⁷³⁰ (ö.456/1064), Nevevî⁷³¹ (ö. 631/1234) ve Kurtubî⁷³² (ö. 671/1273) bu konuda icmâ olduğunu nakletmişlerdir.

Zeydîler bu konuda hadise itimat etmişlerdir.⁷³³ Zeydîlerin kaynaklarında delil şu ifadeyle geçmektedir: “*Mekke halkı Mekke’de telbiye getirirler.*”

⁷²⁴ Muhammed b. Hasan el-‘Acrî, *İ’lāmu’l-a’lām bi edilleti’l-aḥkāmî’l-muntezi’ati min şerhi’l-aḥkām* (Muessesetu’l-imām Zeyd b. ‘Alî, 2002), 66.

⁷²⁵ ‘Alevî, *el-Cāmi’u’l-kāfî*, 3/356.

⁷²⁶ Afākî ifadesi ufka nispet edilmektedir. *رجل أفقي* denilmektedir. Yani ufukta, harem dışındaki kalan adam demektir. Dilciler, fıkıhçıların Ensârî ve benzeri ifadelerle kıyasla afākî demelerini tartışmışlardır. Bazıları bunun caiz olmadığını, bazıları ise bunun caiz olduğunu söylemiştir. Zebîdî de buna cevaz verenlerdendir. Bkz: Zebîdî, *Tācu’l-‘arūs*, 25/12-13.

⁷²⁷ İbn Hamza, *el-İntişār*, 6/365.

⁷²⁸ Murtaẓā, *el-Baḥru’z-zehḥār*, 2/288-289.

⁷²⁹ Ebū Bekr Muhammed b. İbrāhîm en-Nisābūrî İbnu’l-Munzir, *el-İcmā’*, ed. Fuād ‘Abdilmun‘im Aḥmed (Dāru’l-Muslim li’n-Neşri ve’t-Tevzî‘, 1425), 51.

⁷³⁰ Ebū Muhammed ‘Alî b. Aḥmed b. Sa‘îd b. Hazm el-Endelüsî İbn Hazm, *Merātibu’l-icmā’* (Beyrut: Dāru’l-Kutubî’l-İlmiyye, ts.), 42.

⁷³¹ Ebū Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu şaḥîhi Muslim b. El-Haccâc* (Beyrut: Dāru İhyâ’i’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1972), 8/84.

⁷³² Kurtubî, *el-Cāmi’*, 2/367.

⁷³³ İbn Hamza, *el-İntişār*, 6/365; Murtaẓā, *el-Baḥru’z-zehḥār*, 2/288.

el-Emîr el-Hüseyn bu konuda şunu söylemiştir: Hacda Mekke halkının mikatı Harem'dir. Umrede ise Hill bölgesidir. Bu görüş el-Hâdî (ö. 298/911), el-Mü'eyyed Billâh (ö.411/1021) ve Abdullah b. Hamza'nın (ö. 614 /1218) görüşüdür. Bu görüşün delili Buhârî'nin kendi senediyle Peygamber'den (s.a.s.) rivayet ettiği şu hadistir: “*Mekke halkı orada telbiye getirirler.*”⁷³⁴ Bu hadis ‘Alî’den (r.a.) de rivayet edilmiştir.⁷³⁵

Bu konuda gösterilen sünnet delili, gerek Ahmed b. İsa'nın (ö. 247/862) *el-Emâlî* adlı eseri gibi hadisleri toplayan hadis kitapları gerekse *Şerhu't-tecrîd* gibi müelliflerine dayandırılan hadisleri ele alan ve Zeydî lere göre hadis kaynakları sayılan eserler olsun Zeydîlerin hadis kitaplarında geçmeyen bir hadise örnektir. Çünkü “*Mekke halkı Mekke'de telbiye getirir.*” hadisi sadece hadis ehlinin kaynaklarında geçmektedir. Zeydîlerin kaynaklarında bu hadis geçmemektedir. Zeydîlerin kaynaklarında geçen hadis, hac mikatları dışında olanların mikatından bahseden hadistir. Bu hadis İmâm Zeyd b. ‘Alî’nin *Müsned*’i ve başka eserlerde geçmektedir. Fakat mikatların dışında olanların mikatı meselesi Mekke halkının mikatı meselesiyle aynı değildir. Durumun böyle olduğuna dair gerekçe ise şudur: Zeydîlerin nezdinde mutemet olan fıkıh kitaplarının çoğunda birbirinden ayrı iki meseleden bahsedilmektedir. Örneğin *Şifâ’ü'l-evâm* adlı eserde şöyle geçmektedir:

Buna iki başka mikat ilhak edilir. Bunlarda ihtilaf edilmiştir. Birincisi: Evi bu mikatlardan daha çok Mekke’ye yakın olan kimsenin mikatıdır ki o da evidir. İkincisi: Mekke halkının mikatıdır. Onun halkı dışındakilerin burayı mikat olarak kullanması caiz değildir. Mekke halkının mikatı hac için Harem'dir. Umr içinse Hill bölgesidir. O da Harem’in dışıdır.⁷³⁶ Zeyd b. ‘Alî’nin *Müsned*’inde zikredilen hadis birinci meseleyle

⁷³⁴ Buhârî, *Şahîhu'l-Buhârî*, 2/134, Hadis no: 1526.

⁷³⁵ el-Emîr el-Hüseyn b. Bedruddîn Muḥammed el-Ḥasenî, “Şifâ’u'l-evâm fî aḥādîsi'l-aḥkâm li't-temyîzi beyne'l-ḥalâli ve'l-ḥarâm”, <https://al-majalis.org/books/?s=%D8%B4%D9%81%D8%A7%D8%A1+%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%88%D8%A7%D9%85> (09 Eylül 2022), 2/14-15.

⁷³⁶ Ḥasenî, “Şifâ’u'l-evâm” (09 Eylül 2022), 2/15.

ilgilidir. İkinci meselenin delili ise *Buhârî*'de ve hadis ehlinin kitaplarında geçen hadistir. O hadis Zeydîlerin kitaplarında geçmemektedir. Bu sebeple bu mesele, Zeydîlerin hadis kitaplarına ihtiyaç duydukları ve onlardan müstağni olmadıklarını gösteren delillerden biridir. Daha önceki bölümde geçtiği gibi birçok Zeydî alim bunu söylemişlerdir.

Üçüncü örnek; Bu konuda ihramlı olan ve olmayan kimse aynıdır. Hatta ihramlı olmayan kimse Hill bölgesinde olduğu için bunu yapabilmeye daha evladır. Zeydîlere göre ihramlı olan kimse Harem'de beş zararlı hayvanı öldürmesi caizdir. Hadislerde geçtiği gibi bu beş hayvan şunlardır: Çaylak, karga, fare, akrep ve ısıran köpektir.⁷³⁷ el-Hâdî İlelhakk Yahyâ b. el-Hüseyn,⁷³⁸ (ö. 298/911) el-Mü'eyyed Billah⁷³⁹ (ö.411/1021) ve onun kardeşi en-Nâtık Bilhakk⁷⁴⁰ (ö. 424/1033) bundan bahsetmişlerdir. Hatta el-Emir el-Hüseyn⁷⁴¹ ve Ahmed b. Yahyâ⁷⁴² bunları öldürmenin caiz olduğu konusunda icmâ olduğunu nakletmişlerdir.

Diğer mezhepler ihramlı olan kimsenin bu beş zararlı hayvanı öldürebileceği görüşündedirler. Hanefî,⁷⁴³ Mâlikî,⁷⁴⁴ Şâfiî⁷⁴⁵ ve Hanbelî⁷⁴⁶ mezheplerinin tümü bu konuda ittifak etmişlerdir.

Zeydîler bu konuda kendi görüşlerinde hadise dayanmışlardır. Diğer mezheplerin dayanağı da bu sünnet delilidir. *el-Bahru'z-zehhâr*'da şöyle geçmektedir: İhramlı olan

⁷³⁷ Isıran köpekten maksat; aslan, kaplan, çita ve kurt gibi insanları ısıran, korkutan ve onlara saldırandır. Cumhur bu görüştedir. Burada köpekten maksadın sadece köpek olduğu ve bu hükümde kurt dışında başka bir şeyin ona ilhak edilmediği söylenmiştir. Bkz: İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 4/39.

⁷³⁸ Hâdî, *el-Ahkâm fî'l-helâl ve'l-harâm*, 1/231.

⁷³⁹ Mu'eyyed Billah, *Şerhu't-tecrîd*, 2/459.

⁷⁴⁰ Nâtık-Bilhakk, *et-Tahrîr*, 138.

⁷⁴¹ Hasenî, "Şifâ'u'l-evâm" (09 Eylül 2022), 2/89.

⁷⁴² Murtaẓā, *el-Bahru'z-zehhâr*, 2/311.

⁷⁴³ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn 'Alî b. Ebî Bekr b. 'Abdilcelîl el-Fergânî Mergînânî, *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mubtedî*, ed. Tallal Yûsuf (Beyrut: Daru'l-İhyâ'i Turâşî'l-'Arabî, ts.), 1/172; Zeynuddîn b. İbrâhîm b. Muḥammed İbn Nuceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-daḳâik* (Dâru'l-Kutubi'l-İslâmî, ts.), 3/36.

⁷⁴⁴ Karâfî, *ez-Zehîra*, 3/314; Ebü'Abdillâh Muḥammed b. 'Abdillâh Hâreşî, *Şerhu Muḥtaşari Ḥalîl* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 2/366.

⁷⁴⁵ Nevevî, *el-Mecmû'*, 7/333-334.

⁷⁴⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/314.

kimse beş zararlı hayvanı öldürebilir. Çünkü Rasûlullah (s.a.s.) şöyle demiştir: “*Bunları öldürene bir günah yoktur.*”⁷⁴⁷

el-Mütevekkil Alellâh Ahmed bu konuda birçok sünnet delilin zikretmiştir. Onların bir kısmı şunlardır:

Hz. Ömer’den rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Şu beş hayvanı öldürmenin günahı yoktur: Akrep, fare, ısırın köpek, karga ve çaylak.*” Ebû Sa’îd el-Hudrî’den rivayet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*İhramlı olan kimse bunları öldürebilir: Yılan, akrep, saldırgan yırtıcı hayvan, ısırın köpek ve fare.*” el-Mütevekkil Alellâh sünnetten başka deliller de zikretmiştir.⁷⁴⁸

Bu örnekte Zeydîlerin hadis ehlinin eserlerine ne kadar itimad ettikleri, bu delillere ve sünnet delillerinin kaynaklarına karşı tutumlarının nasıl olduğu ortaya çıkmaktadır. Zeydî bir muhaddis olan ‘Alî b. Bilâl bu konuda bir hadis naklediyor ve kendi isnadıyla bunu Peygamber’e (s.a.s.) isnat ediyor. Nitekim o şöyle diyor: es-Seyyid Ebû’l-‘Abbâs bize haber verip şöyle dedi: Ahmed b. Sa’îd es-Sekafî bize haber verip şöyle dedi: Muhammed b. Yahyâ ez-Zühelî, Abdurrezzâk’tan o da Ma’mer’den, o da Zührî’den, o da ‘Urve’den, o da Hz. Aişe’den rivayet etmiş, Hz. Aişe şöyle demiştir: “*Rasûlullah (s.a.s.) ihramlı ve ihramsızken beş zararlı hayvanın öldürülmesini emretmiştir. Bunlar; çaylak, karga, fare ve ısırın köpektir.*” Muhaddis olan ‘Alî b. Bilâl’in *Şerhu’l-ahkâm* adlı eserinden *Î’lâmu’l-A’lâm* adlı eseri oluşturan el-‘Acrî, ‘Alî b. Bilâl’in kendi senediyle rivayet ettiği bu hadis hakkında şöyle demiştir: Bu hadisin metninde düşüklük vardır. Hadiste dört tane zikredilmiştir. Beşincisi metinde yoktur. Bu düşüklük nâsihten (eseri yazan) kaynaklanmış olabilir. el-‘Acrî daha sonra hadis ehlinin eserlerine müracaat ederek burada düşüklüğün olduğunu ortaya koymuştur.⁷⁴⁹

⁷⁴⁷ Murtaẓā, *el-Baḥru’z-zehḥār*, 2/311.

⁷⁴⁸ Mutevekkil-‘Alellah, *Uşûli’l-ahkâmi’l-câmi’*, 1/366-367.

⁷⁴⁹ ‘Acrî, *Î’lâmu’l-a’lâm*, 188-189.

Zeydîlerin Ehl-i sünnetin kaynaklarına müracaat etmesi onlara göre bu kaynakların müracaat edilen temel kaynaklar olduğunu göstermektedir.

IV. GENEL BAŞLIK ALTINA ALINMAYAN TEKİL ÖRNEKLER

A. Mutlakın Mukayyede Hamledilmesi

Zeydîler bu konuda ihtilaf etmişlerdir. İçlerinde el-Kâsım (ö. 246/861), el-Hâdî (ö. 298/911) ve el-Mü'eyyed Billah'ın⁷⁵⁰ (ö.411/1021) da bulunduğu Zeydîlerin çoğu malların zekatında yıllanmanın şart olduğu görüşündedirler. Bazı Zeydî ler, eline bir mal geçen kimsenin bir yıl geçmeden o malın zekatını vermesi gerektiği görüşündedirler. Bu görüş, en-Nasır⁷⁵¹ ve onun dışında bazılarının görüşüdür.⁷⁵² Hanefi,⁷⁵³ Mâlikî,⁷⁵⁴ Şâfiî⁷⁵⁵ ve Hanbelîler⁷⁵⁶ de zekatta yıllanmayı şart koşmuşlardır.

Zeydîler yıllanmanın şart olmasında bu konuda varit olan sünnet delilini delil göstermişlerdir. Yahyâ b. Hamza'nın zikrettiği gibi buna dair delil 'Alî b. Ebî Tâlib, Enes b. Mâlik ve Aişe'nin (r. a.) rivayet ettikleri "*Bir sene geçmediği sürece mallarda zekat yoktur.*"⁷⁵⁷ hadisidir. Yıllanmanın şart olmadığını söyleyenler "*Gümüşte kırkta bir vardır. Yirmi miskalde yarım miskal vardır.*"⁷⁵⁸ hadisini delil göstermişlerdir. Bu görüşte olanlar bu hadisin yıldan bahsetmediğini ve bunun yıllanmanın dikkate alınmadığını gösterdiğini söylemişlerdir.⁷⁵⁹

⁷⁵⁰ el-Mü'eyyed Billah, *Şerhu't-tecrîd* adlı eserin müellifi olan Ahmed b. el-Hüseyin el-Hârûnî'dir.

⁷⁵¹ en-Nâsır; lakabı el-İmam en-Nâsır el-Etrûşî olan el-Hasan b. Ali'dir. Deylem'in idarecisidir. Daha önceki bölümde onun bahsi geçti.

⁷⁵² İbn Hamza, *el-İntişâr*, 5/27.

⁷⁵³ Ebu'l-Fazl Mecduddîn 'Abdullâh b. Maḥmūd b. Mevdūd el-Mevşilî, *el-İhtiyâr li ta'lîl-i-Muhtâr* (Beyrut: Matba'atu'l-Halebî, 1937), 1/100; Kāsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i*, 2/13.

⁷⁵⁴ Ebu'l-'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs Qarâfî, *ez-Zehîra li'l-Qarâfî*, ed. Muḥammed Ḥacî (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994), 2/32.

⁷⁵⁵ Beğavî, *et-Tehzîb*, 3/22.

⁷⁵⁶ Zerkeşî, *Şerhu Muhtaşari'l-Harâkî*, 2/419.

⁷⁵⁷ Ebū Dâvūd, *Sunen*, 3/24, Hadis no: 1573; İbn Mâce, *Sunen*, 1/571, Hadis no: 1792.

⁷⁵⁸ Tirmizî, *Sunen*, 3/7, Hadis no: 620; Nesâ'î, *es-Sunen*, 5/37, Hadis no: 2477; İbn Mâce, *Sunen*, 1/570, Hadis no: 1790; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 2/118, Hadis no: 711.

⁷⁵⁹ İbn Hamza, *el-İntişâr*, 5/27.

Bu örnekte teâruz eden sünnet delilleri arasında cem‘ yapılmıştır. Bu da mutlakın mukkayede hamledilmesiyle olmuştur. Yani mutlak, multak olduğu anlamıyla, mukayyed de kayıtlı olduğu anlamıyla amel edilmiştir. Bu, İmâm Yahyâ b. Hamza’nın meseleyi ele almasından anlaşılmaktadır. Zira o şer‘î delillerin zekatta mutlak (yıl kaydı koyulmaksızın) olduğunu, zekatta bir yılın geçmesine itibar edilmediğini ve bir yılın geçmesinin muteber olmadığını söyleyenlere iki şekilde cevap vererek şöyle demiştir:

Birincisi: Sizin zikrettiğiniz hadisler gibi deliller zekatın vacip olduğu konusunda mutlak (kayıtsız) olsa da başka haberlerde yıl kaydı bulunmaktadır. Biz zekatın vacip olmasına delalet eden ve bir yılı dikkate alan haberleri cem‘ ederiz. Bu doğru yoldur. Yani şer‘î delillerin çelişkisinden uzak durup onları cem‘ etmek doğru olan yoldur.

İkincisi: Sizin zikrettiğiniz deliller, bizim zikrettiğimiz ve yılın itibar edilmesinin gerekli olduğunu gösteren haberlerle çelişmektedir. Deliller çeliştiği zaman tercih yapmak gerekir. Bizim zikrettiğimiz hadis, yıla itibar etmesi suretiyle fazla bir şeyi kapsadığı için daha racihtir. Zikrettiğiniz hadiste ise buna delalet eden bir şey yoktur. Böylece bizim hadisimiz kabul edilmeyi daha çok hak eder.⁷⁶⁰

Bu örnekte mukayyed mutlaka öncelenmiştir. Mukayyed in mutlaka öncelenmesi Zeydî lere göre tercih yollarından biridir. Daha önce bölümde tercih yollarından bahsederken bundan da bahsedildi.

⁷⁶⁰ İbn Hamza, *el-İntișâr*, 5/28.

SONUÇ

Bu çalışmada Zeydî mezhebinde sünnet delilinin yeri ve önemi nazari ve tatbiki olarak incelenmiştir. Konu önemli ölçüde başta dört mezhep olmak üzere diğer fıkıh mezheplerinin görüşleri ile karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Araştırmanın ilk bölümü Zeydîlerin sünnet delili konusndaki yaklaşımlarının nazari yönünü ortaya koymaya yöneliktir. Araştırma neticesinde ulaşılan sonuçlar şunlardır:

Zeydî mezhebinin iki yönü bulunmaktadır. Biri sabit olmayan ve diğer dört mezheple karşılaştırdığımız yöndür. Şöyle ki dört mezhebin sabit bir sistemi bulunmaktadır. Mezhep imâmları ve onlara tabi olanların çoğu bu sistem üzerinde yürümektedirler. Mezhebe uyanlar mezhep imâmının görüşü dışına çıktıkları zaman ya da müte’ahhirin alimler mütekaddimîn alimlerinin mezhep içinde esas aldıklarının dışına çıktıkları zaman burada mezhebe uyanların kendi imâmları ya da mütekaddimînin mezhep içindeki görüşlerine muhalif görüşlerinin kabul veya reddedilmesini kontrol eden kurallar bulunmaktadır. Zeydî mezhebinde ise İmâmın görüşü ve mezhebi, mezhebe tabi olanlar için bağlayıcı değildir. Zira her bir fakîh ve müctehidin kendi görüşü ile vardığı şeyle amel edebilir. Bu sebeple mezhebe tabi olanların görüşlerinin birçok fıkhi meselede İmâmın görüşlerine muhalif olduğunu görmekteyiz. Meselelerde birbirine uyan görüşler; taklit etme ya da tabi olma bakımından değildir. O görüşü benimsediği içindir. Çünkü Zeydî lere göre müctehidin taklit etmesi haramdır. Hatta taklit eden kişi mezhep imâmı olsa dahi bu haramdır. Bu sebeple İmâm Zeyd b. ‘Alî’nin görüş belirttiği ve daha sonra Zeydîlerin ona muhalefet ettiği meselelerin olduğunu görmekteyiz. Örneğin bir şahit ve bir yeminle hüküm vermede böyle olmuştur. İmâm Zeyd bunu kabul etmezken Zeydîlerin cumhuru ona muhalefet edip bir şahit ve bir yeminle hüküm vermeyi kabul etmektedir.

Zeydîlerin sabit yönü ise onların bütün ekollerini toplayan genel yönleridir. Örneğin Zeydîler İmâm ‘Alî’yi diğer sahabilere üstün tutmada birleşmişlerdir. Zalim yöneticiye karşı çıkmanın gerekli olduğu görüşünü benimsemeye devam etmektedirler. Zeyd b.

‘Alî’nin İmâm olduğunu söylemektedirler. İctihâd kapısının açık olduğu görüşündedirler. Bazı mezheplere göre ictihâd kapası kapanmıştır. Fakat onlara göre kapanmamıştır. Bunlar dışında Zeydî lere özgü bir kimliği ortaya koyan başka genel meseleler de vardır. Fıkıhtaki detaylı meselelerde ise mukallitler amel etme bakımından Zeydîlerin mezhepsel yönünü sabit tutmaktadırlar. Onlar Zeydîlerin fıkhi ekollerinde kabul edilen şeylere tutunmaktadırlar.

Zeydîlerin gerek sened, gerekse metin ya da başka bir şeyle ilgili olsun hadisi kabul veya reddetme konusunda zikredilen kurallarının tümü, onların hadisi kabul etme veya reddetmedeki yönteminin belirlenmesinde temel sayılmaktadır.

el-Hâdînin (ö. 298/911) zamanına kadar hadisi kabul etme şartları bir elin parmakları kadardı. Daha sonra Abdullah b. Hamza (ö. 614 /1218) zamanında bu şartlar arttı. O kendi zamanında en fazla bu şartları artıran kimse sayılmaktadır. Ondan sonra gelenler genelde başkalarından nakletmektedirler.

Zeydîler hadisi kabul ya da reddetme şartlarını zikretmektedirler. Bu şartların bazıısı her ne kadar bir şart olarak zikredilse de gerçek zeminde şart değil, yani kendine yer bulamamaktadır. Hz. Muhammed’in (s.a.s.) Ehl-i Beyt’inin rivayetlerinin sahih kabul edilmesi bunlardan biridir. Çünkü Zeydî alimlerin amel ettiği bazı hadisler vardır. Halbuki bu hadislerle ilgili olarak Ehl-i Beyt’in önceki alimleri tarafından ne sahih ne zayıf olduğuna dair bir şey nakledilmiştir. Hatta Zeydî alimlerin, hadis İmâmlarının riva sıhhat konusundaki değerlendirmelerine tabi oldukları hadisler bulunmaktadır. Ayrıca Zeydîlerin kendileri arasında ihtilaf olunan yerlerde de bazı Zeydî alimler Ehl-i Beyt dışındaki hadis alimlerinin görüşlerine uymuşlardır.

Hadis kitaplarını tümüyle tenkit eden günümüz çağdaş Zeydî leri ile eski dönemdeki Zeydîler arasında apaçık bir ayrılık bulunmaktadır. Bu ayrılık geçmiş asırlarda bireysel çıkışlar şeklinde olmuştur. Günümüz Zeydîlerinde olduğu gibi genel bir olgu değildi. Önceki ve sonraki Zeydîler arasındaki kırılma noktası hadis ehlinin

kitaplarını, özellikle de başta Sahîhayn olmak üzere Kütüb-i Sitte'yi kabul etmede olmuştur. Dördüncü asrın başlarından itibaren birkaç on yıl öncesine kadar Zeydî alimlerin hadis kitaplarıyla ilgili tutumları bunları kabul etme ya da bunun yanı sıra anlamlarını tevil etme şeklinde olmuştur.

Genelde Zeydî alimleri Zeydîlerin büyük alimlerinin görüşlerinde taassup yapmamaktadırlar. İtidalli olmaları ve taassup yapmamalarının sebebi onların gerek sem'î gerekse aklî olsun delillere tabi olmalarıdır. Bunun yanı sıra onlar alimin başka bir müçtehidî taklit etmesini yasaklamaktadırlar. Onların birçok konuda taassup yapmadıkları görülmektedir.

Zeydîlerin sünnet delilleri çeliştiği zaman bunlar arasında tercih yapma yönlerindeki kurallarında tutarlılık vardır. Âmmın hâssa hamledilmesi gerekir. Böylece hâssın kapsadığı şey âmmın 'umûmundan çıkmış olur. Hâssın kapsadığı şey dışında âmm ile amel edilir. Böylece her iki delille yani âmm ve hâss ile amel edilmiş olur.

Sünnet delilleri te'âruz ettiği zaman Zeydî fakîhin bunlara karşı yöntemi bunları tevil etmektir. İshak b. Yusuf bu yöntemden bahsetmiştir. O Zeydî mezhebinin sünnet delilleri çeliştiği zaman Zeydî alimlerinin yönteminin tevil olduğunu, sünenlerde varit olan hadisleri reddetmek ve inkar etmek olmadığını söylemiştir. Bu da çelişen hadisleri başka bir anlamda açıklayarak tevil etmek, onlarda bulunabilecek ihtimalleri zikretmek ya da diğer tevil yönlerinden birini yapmakla olmaktadır.

Zeydîlerin hadisi Kur'an'a arz etme ve onun bir aslının Kur'an'da bulunmasından maksatları hadis ile Kur'an'ı cem' edemeyecek şekilde hadisin Kur'an'a aykırı olmamasıdır. Zeydî sünnet ve Kur'an arasında cem' edilmeyecek şekilde te'âruz varsa o zaman Kur'an'ın delaleti sünnetin delaletinin önüne alınır. Fakat ikisini cem' etme imkanı varsa sünnetin delaleti ile amel edilir. Zeydîlerin Kur'an ve hadisler arasında çelişki görüldüğü zaman Zeydîler bir ifadeyi takdir etme yani zikredilmeyen bir ifadenin var olduğunu sayarak ayet ve hadisi cem' etme yoluna başvurmaktadırlar.

Zeydîler hadis ehlinin hadis kaynaklarından yararlanmışlardır. Onlar bazı konularda bazı hadisleri delil göstermektedirler. Fakat bu hadisler onların (Zeydî ler) hiçbir hadis kaynağında geçmemektedir. Bu hadisler hadis ehlinin eserlerinde geçmektedir.

Ayrıca Zeydîler kendilerinin rivayet ettikleri bazı hadislerin metninde bir ifadenin düştüğünü ortaya koyabilmek için hadis ehlinin eserlerine başvurmuşlardır.

KAYNAKÇA

- Abdul‘azîz el-Buḥārî, ‘Alāuddîn ‘Abdulazîz b. Aḥmed. *Keşfu’l-esrār şerhu Uşûli’l-Pezdevî*. b.y.: Dāru’l-Kitābi’l-islāmiyye, ts.
- Aḥmed b. Ḥanbel, Ebû ‘Abdillāh Aḥmed b. Muḥammed. *Musnedu’l-İmām Aḥmed b. Ḥanbel*. ed. Şu‘ayb el-Arna‘ût; ‘Ādil Murşid. Beyrut: Mu‘essestu’r-Risāle, 2001.
- Āmidî, Ebu’l-Ḥasen Seyfuddîn ‘Alî b. Muḥammed b. Sâlim es-Sa‘lebî el-. *el-İhkām fî uşûli’l-aḥkām*. ed. ‘Abdurrezzâk Afîfî. Beyrut: el-Mektebu’l-İslāmî, 1402.
- Bâ Maḥreme, ‘Abdullah Tayyib. *Ḳilâdetu’n-naḥr fî vefeyâti a’yāni’d-dehr*. ed. Bû Cum‘a Mukrî, Ḥâlid Zuvārî. Cidde: Dāru’l-Minhâc, 2008.
- Bābertî, Muḥammed b. Maḥmūd b. Aḥmed. *er-Rudūd ve’n-nukūd şerhu muḥtaşari İbnî’l-Hācib*. thk. Dayfullāh ‘Amrî - Terḥîb Dūserî. Mısır: Muştafâ el-Bābî el-Ḥalebî, 1351.
- Bācî, Ebu’l-Velîd Suleymân b. Ḥalef. *el-İşārât fî uşûli’l-Mālikiyye*. el-Maṭba‘atu’t-Tunūsiyye, 3. Basım, ts.
- Bācî, Ebu’l-Velîd Suleymân b. Ḥalef. *İhkāmü’l-fuşûl fî aḥkāmî’l-uşûl*. thk. Abdullāh b. Muḥammed Cebūrî. Beyrut: Müessesetu’r-risāle, 1. Basım, 1409.
- Bācî, Ebu’l-Velîd Suleyman b. Ḥalef b. Sâ’d el-. *el-Ḥudūd fî’l-uşûl*. ed. Muḥammed Ḥasan. Beyrut-Lubnan: Dāru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1. Basım, 2003.
- Beğavî, Ebû Muḥammed. *et-Tehzîb fî fîkhi’l-İmām’ş-Şāfi’î*. ed. ‘Alî Muḥammed Mu’avviḍ, ‘Adil Aḥmed. Beyrut: Dāru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1997.
- Behlûlî, el-Ḳādî Ca‘fer b. ‘Abdisselām el-. *er-Ravḍatu’l-behiyye fî’l-mesā’ili’l-marḍiyye - Şerhu nuketi’l-İbādât*. ed. el-Murṭazâ b Zeyd el-Maḥaṭverî. San‘a: Matbu‘ātu Merkezi Bedri’l-İlmi ve’ş-Şeḳāfi, 2. Basım, 2002.
- Behrân, Muḥammed b. Yaḥyâ b. Muḥammed b. Aḥmed et-Temîmî. *el-Kāfil bi neyli’s-sûl fî ‘ilmi’l-uşûl*. ed. el-Velid b. ‘Abdurrahman b. Āl Feryân. b.y.: Daru ‘Alimi’l-Fu‘ad, ts.

- Behrân, Muḥammed b. Yahyâ b. Muḥammed b. Aḥmed et-Temīmî. *Metnu'l-Kāfil bi neyli's-sûl fî 'İlmi'l uşûl*. Sa'dah: Mektebetu Ehli'l-Beyt, 2014.
- Belhî, Nizâmuddîn el, Âḥerûn. *el-Fetâva'l-Hindiyye*. Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1310.
- Beyhakî, Ebû Bekr Aḥmed b. el-Ḥuseyin b. 'Alî. *el-İ'tikâd ve'l-hidâye ilâ sebîli'r-reşâd 'alâ mezhebi's-selefi ve aşhâbi'l-hadîs*. ed. Aḥmed 'İşâm el-Kâtıb. Beyrut: Dâru'l-Afâki'l-Cedide, 1401.
- Beyhakî, Ebû Bekr Aḥmed b. el-Ḥuseyin b. 'Alî. *el-Medḥal ile's-suneni'l-kubrâ*. ed. Muḥammed 'Avvame. Kâhire: Dâru'l-Yusr, 2017.
- Beyhakî, Ebû Bekr Aḥmed b. el-Ḥuseyin b. 'Alî. *es-Sunenu'l-kubrâ*. ed. Muḥammed 'Abdulkâdir 'Atâ. Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-'İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Aḥmed b. el-Ḥuseyin b. 'Alî. *es-Sunenu'l-kubrâ*. ed. Muḥammed 'Abdulkâdir 'Atâ. Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-'İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Aḥmed b. el-Ḥuseyin b. 'Alî. *Ma'rifetu's-sunen ve'l-âsâr*. ed. 'Abdulmu'tî Emîn Kal'acî. Karaçi: Câmî'atu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1412.
- Beyhakî, Ebû Bekr Aḥmed b. el-Ḥuseyin b. 'Alî. *Şu'abu'l-imân*. ed. 'Abdul'aliyy 'Abdulḥamîd. Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 1423.
- Beyhakî, Ebû Bekr Aḥmed b. el-Ḥuseyin b. 'Alî el-Ḥüsrevcirdî el-. *Delâ'ilu'n-nubuvve ve ma'rifetu ahvâli şāhibi's-şerî'a*. ed. 'Abdulmu'tî Kal'acî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye; Dâru'r-Reyyân, 1408.
- Bezzâr, Ebû Bekr Aḥmed b 'Amr el-. *Musned*. Medine: Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 2009.
- Billâh, İbrâhîm b. el-Ḳâsım el-Mu'eyyed. *Ṭabakātu'z-Zeydî yyeti'l-kubrâ (Buluğu'l-murâd ilâ ma'rifeti'l-isnâd)*. ed. 'Abdusselâm el-Vecîh. Muessesetu'l-imâm Zeyd b. 'Alî eş-Şekâfî, 1. Basım, 2001.

- Billāh, Yahyā b. el-Ḥuseyin el-Mürşid. *Sīretü'l-İmām el-Mu'eyyed Billāh Aḥmed b. el-Ḥuseyin el-Hārūnī*. thk. Şālih °Abdullāh Aḥmed Ḳurbān. Müessesetü'l-İmām Zeyd b. °Alī, 1. Basım, 1424.
- Billāh, °Abdullah b. Ḥamza el-Manşūr. *Şafvetu'l-iḥtiyār*. Merkezu Ehli'l-Beyt li'd-Dirāsāti'l-İslāmiyye, 2002.
- Buḥārī, Ebū °Abdillāh Muḥammed b. İsmā'īl. *el-Cāmi'u'l-musnedi's-şahīhi'l-muḥtaşar min umūri Rasūlillāh sallallāhu 'aleyhi ve sellem ve sunenihi ve eyyāmihi*. ed. Muḥammed Zuheyr b Nāşır. b.y.; Dāru Tavḳ en-Necāt, 1., 1422.
- Cāḥız, Ebū °Osmān °Amr b. Baḥr b. Maḥbūb. *el-Beyān ve't-tebyīn*. Beyrut: Dāru ve Mektebetu'l-Hilāl, 1423.
- °Alīş, Muḥammed. *Menḥu'l-celīl şerḥu Muḥtaşari Ḥalīl*. Beyrut: Dāru'l-Fikr, 1409.
- °Aynī, Maḥmūd b. Aḥmed b. Mūsā b. Aḥmed Bedruddīn el-. *el-Bināye şerḥu'l-Hidāye*. Beyrut: Dāru'l Kutubi'l-°İlmiyye, 1420.
- Celāl el-Yemenī, Ḥasan b. Aḥmed b. Muḥammed. *Nizāmu'l-fuṣūl Şerḥu'l-fuṣūli'l-lu'lu'ıyye*. ed. Aḥmed °Alī Nuruddīn. Merkezu't-Turās ve'l-Buḥūşī'l-Yemenī, ts.
- Ceşşās, Ebū Bekr Aḥmed b. °Alī er-Rāzī. *el-Fuṣūl fi'l-uṣūl*. ed. °Uceyl Cāsım en-Neşemī. Kuveyt: Vizāratu'l-evkāfi'l-Kuveytiyye, 2. Basım, 1994.
- Ceşşās, Ebū Bekr Aḥmed b. °Alī er-Rāzī. *Şerḥu Muḥtaşaru Ṭaḥāwī*. ed. Sa'id Bektaş. Dāru'l-Beşā'iri'l-İslāmiyye; Dāru's-Sirāc, 1. Basım, 2010.
- Cezīrī, °Abdurrahman b. Muḥammed °Avḍ el-. *el-Fıḫḫ 'alā mezhebi'l-erba'a*. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-°İlmiyye, 2003.
- °Ukaylī, Ebū Muḥammed b. Ömer. *ed-Ḍu'afāi'l-kebīr*. ed. °Abdulmu'ṭī Emīn Ḳal°acī. Beyrut: Dāru'l-Fikr, 1404.
- Curcānī, Ebu'l-Ḥasen °Alī b. Muḥammed b. °Alī es-Seyyid eş-Şerīf el-. *et-Ta'rīfāt*. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-°İlmiyye, 1983.

- Cuveynî, İmāmu'l-Ḥaremeyn Ebu'l-Me'ālî. *Nihāyetu'l-maṭlab fî dirāyet'il-meẓheb*. ed.
- ‘Abdulaẓîm ed-Dîb. Suudi Arabistan: Dāru'l-Minhāc, 2007.
- Cuveynî, İmāmu'l-Ḥaremeyn Ebu'l-Me'ālî ‘Abdumelik b. ‘Abdillāh. *el-Burhān fî uşûli'l-fikḥ*. ed. Şalāh b. Muḥammed b. ‘Uveyde. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1418.
- Cuveynî, İmāmu'l-Ḥaremeyn Ebu'l-Me'ālî ‘Abdumelik b. ‘Abdillāh. *et-Telḥîş fî uşûli'l-fikḥ*. thk. ‘Abdullāh Nebālî - Beşîr ‘Amrî. Beyrut: Dāru'l-Beşāiri'l-İslāmiyye, ts.
- Dāreḳuṭnî, Ebu'l-Ḥuseyin ‘Alî b. Aḥmed ed-. *Sunen*. ed. Şu‘ayb el-Arne‘ût vd. Beyrut: Mu‘essesetu'r-Risāle, 1424.
- Dārimî, Ebū Muḥammed ‘Abdullah b ‘Abdurrahman ed-. *Sunen*. ed. Fevvāz Aḥmed Zemerlî, Hālid es-Seb‘ el-‘Alemî. Beyrut, 1987.
- Debūsî, Ebū Zeyd ‘Abdillāh b. Muḥammed b. ‘Umer b. İsâ. *Taḳvîmu'l-edille*. ed. Ḥalîl Muḥyiddîn el-Meys. b.y.: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2001.
- DEMİRCİ, Kadir. *Zeydî yye ve hadis*. Gece Akademi, 1. Basım, 2019.
- Desūkî, Muḥammed b. Aḥmed b. ‘Arefe ed-. *Hāşiyetu'd-Desūkî ‘ala's-Şerḥi'l-kebîr*. Beyrut: el-Mektebetu'l-‘Asriyye, ts.
- Dihlevî, ‘Abdulḥak b. Seyfuddîn ed-. *Muḳaddime fî uşûli'l-ḥadîş*. ed. Suleymān el-Ḥuseynî en-Nedvî. Beyrut: Dāru'l-Beşā'iri'l-İslāmiyye, 1986.
- Duceylî, Ebū ‘Abdullah Sirācuddîn Ḥuseyin b. Yūsuf b. Ebi's-Serî ed-. *el-Vecîz fî'l-fikḥ ‘alā meẓhebi'l-İmām Aḥmed b. Ḥanbel*. Riyād: Mektebetu'r-Ruşd, 2004.
- Ebū Dāvūd, Ebū Dāvūd Süleymān b. el-Eş‘as b. İşḥāk es-Sicistānî. *Sunen*. ed. Muḥammed Muḥyiddîn ‘Abdulḥamîd. Beyrut: el-Mektebetu'l-‘Asriyye, ts.
- Ebū Firās b. Da‘sem, Fāḍıl b. ‘Abbās. *es-Sîretu's-şerîfe el-manşûriyye sîretu'l-İmām el-Manşû Billāh ‘Abdullāh b. Ḥamza*. Menşûrātu Merkezi'l-İmām el-Manşûr Billāh, 1. Basım, 1441.

- Ebū Ya'ālā, Muḥammed b. el-Ḥuseyin el-Ferrā' el-Kādī. *el-ʿUdde fī uşūlī'l-fıkh*. thk. Aḥmed b. ʿAlī Mubârekī, 1410.
- Ebū Yūsuf, Ya'kūb b İbrāhīm. *er-Redd 'alā siyeri'l-Evzā'ī*. ed. Ebu'l-Vefā el-Afgānī. Haydarâbâd: Lecnetu İhyāi'l-Me'ārifi'n-Nu'māniyye, 1. Basım, ts.
- Ebū Zehra, Muḥammed. *el-İmām Zeyd hayatuhu ve aşruhu ve ārāuhu'l-fıkhıyye*. Kāhire: Dāru'l-Fikri'l-'Arabī, 1425.
- Ebū Zehre, Muḥammed. *İbn Hanbel Hayātuhu ve aşruhu ve ārāuhu'l-fıkhıyye*. Kāhire: el-Maṭbaatu'n-Numūzeciyye, ts.
- Ekva', İsmā'īl b. 'Alī. *Hiceru'l-'ilm ve me'ākiluhu fī'l-Yemen*. Beyrut: Dāru'l-Fikri'l-Mu'asıra, 1995.
- Emīr, Emetulḡafūr 'Abdurrahman el-. *el-Evdā'u's-siyāsiyye fī'l-Yemen fī'n-nısfı's-sānī mine'l-ḡarni'l-ḡādī 'aşeri'l-hicriyyi's-sābi'i'l-'aşeri'l-milādī ma'a behceti'z-zemen fī tārīḡi'l-Yemen*. Muessesetu'l-imām Zeyd b. 'Alī eş-Şekāfī, 2008.
- Emīr Pādişāh, Muḥammed Emīn b. Muḥammed el-Buḡārī. *Teysiru't-Tahrīr*. Mısır: Muştafā el-Bābī el-Ḥalebī, ts.
- Enşārī, Ebū Yahyā Zeynuddīn Zekerıyyā el-. *Esna'l-meṭālib fīşerḡi ravḡi'l-meṭālib*. Dāru'l-Kutubī'l-İslāmī, ts.
- Esmendī, el-ʿAlā' Muḥammed b. ʿAbdilḡamīd. *Bezlu'n-nazar fī'l-uşūl*. thk. Muḥammed Zekī Abdalberr. Kāhire: Mektebetu't-turās, 1. Basım, 1412.
- Faḡīl, 'Alī b. 'Abdulkerīm Şerefuddīn el-. *el-Aḡşān li-muşeccerāti'l-ensāb*. Riyāḡ: Mektebetu'l-'Azīziyye li't-Tevzi', 2. Basım, 1995.
- Fuḡayl, 'Alī b. 'Abdulkerīm Şerefuddīn el-. *ez-Zeydī yyetu't-tā'ife ve'l-mezheb*. Taşdıru'l-Kitāb min ḡilālī mevki'i'z-Zeydī yye, 1419.
- Ġazzālī, Huccetu'l-İslām Ebū Ḥāmid Muḥammed b. Muḥammed el-. *el-Menḡūl min ta'līḡāti'l-uşūl*. ed. Muḥammed Ḥasan Heyto. Dımeşḡ: Dāru'l-Fıkr, 3. Basım, 1998.

- Ğazzālī, Huccetu'l-İslām Ebū Hāmid Muḥammed b. Muḥammed el-. *el-Mustasfā*. ed. Muḥammed 'Abdusselām 'Abduşşāfī. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- Hādī, Yaḥyā b. Huseyin el-. *el-Aḥkām fi'l-ḥelāl ve'l-ḥarām*. Merkezu Ehli'l-Beyt, 2. Basım, 1435.
- Ḥalīl b. İshāk, Mūsā el-Cundī. *et-Tavdīh fi şerḥi Muḥtaşari İbni'l-Hācib*. ed. Aḥmed b. 'Abdulkerīm Necīb. Merkezu Nuceybiyye li'l-Maḥtūṭāt ve Hıdmetu't-Turās, 2008.
- Ḥamidān b. Yaḥyā, Ebū 'Abdillāh. *Mecmu'u'l-İmām Ḥamidān el-Kāsimī*. Mektebetu Ehli'l-Beyt, 2. Basım, 1436.
- Ḥamza, 'Abdullah b. *el-'Aḳdu's-şemīn fī tebyīni aḥkāmi'l-eimmeti'l-hādīn*. ed. 'Abdusselām el-Vecīh. Muessesetu'l-imām Zeyd b. 'Alī eş-Şekāfiyye, 2001.
- Ḥamza, 'Abdullah b. *eş-Şāfī*. Sa'dah: Mektebetu Ehli'l-Beyt, 2008.
- Ḥareşī, Ebū 'Abdillāh Muḥammed b. 'Abdillāh. *Şerḥu Muḥtaşari Ḥalīl*. Beyrut: Dāru'l-Fikr, ts.
- Ḥasan, el-Hādī Yaḥyā b. *Mecmu'u resā'il*. ed. 'Abdullah eş-Şāzelī. Muessesetu'l-İmām Zeyd b. 'Alī, 2001.
- Ḥasenī, el-Emīr el-Huseyin b. Bedruddīn Muḥahmmmed el-. “Şifā'u'l-evām fī aḥādīsī'l-aḥkām li't-temyīzi beyne'l-ḥalāli ve'l-ḥarām”. <https://al-majalis.org/books/?s=%D8%B4%D9%81%D8%A7%D8%A1+%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%88%D8%A7%D9%85>. 09 Eylül 2022
- Ḥaşkefī, Muḥammed b. 'Alīel-Ma'ruf bi 'Alaüddīn el-. *ed-Durru'l-muḥtār şerḥu tenviri'l-ebşār ve cāmi'i'l-biḥār*. ed. 'Abdulmun'im Ḥalīl İbrāhīm. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- Ḥatīb el-Bağḍādī, Ebū Bekr Aḥmed b. 'Alī b. Şābit b. Aḥmed b. Mehdī el-. *el-Faḳīh ve'l-mutefaḳkīh*. ed. Ebū 'Abdurrahman Ādil b. Yūsuf el-Ġarrāzī. Suudi Arabistan: Dāru İbnu'l-Cevzī, 2. Basım, 1421.

- Ḥaṭīb el-Baġdādī, Ebū Bekr Aḥmed b. ‘Alī b. Ṣābit b. Aḥmed b. Mehdī el-. *el-Kifāye fī ‘ilmi’r-rivāye*. ed. Ebū ‘Abdullāh es-Suverķī, İbrāhīm Ḥamdīel-Medenī. Medine: Mektebetu’l-‘İlmiyye, ts.
- Ḥaṭīb el-Baġdādī, Ebū Bekr Aḥmed b. ‘Alī b. Ṣābit b. Aḥmed b. Mehdī el-, Beṣṣar ‘Avvad Ma‘rūf. *Tārīḥu Baġdād*. Beyrut: Dāru’l-Ġarbi’l-İslāmī, 2002.
- Ḥaṭṭabī, Ebū Suleymān Ḥamd b. Muḥammed. *Me ‘ālimu’s-sunen*. Halep: Maṭba‘atu’l-‘İlmiyye, 1. Basım, 1932.
- Hemdānī, İbnu’l-Ha’ik Ḥasan b. Aḥmed b. Ya‘ķūb. *Şıfatı Cezīreti’l-‘Arab*. Leiden: Matba‘atu Brill, 1884.
- Heytemī, Aḥmed b. Muḥammed b. ‘Alī b. Ḥacer el-. *Tuḥfetu’l-muḥtāc fī şerḥi’l-Minhāc*. 10 Cilt. Kāhire: el-Mektebetü’t-Ticāriyyetu’l-Kubrā, 1983.
- Hindī, Şafiyuddīn Muḥammed b. ‘Abdurrahīm. *Nihāyetu’l-vuṣūl fī dirāyeti’l-uṣūl*. ed. Şaliḥ b. Suleymān el-Yūsuf / Sa’d b. Sālim es-Suveyḥ. 9 Cilt. Mekke: el-Mektebetu’l-Ticāriyyet bi Mekketi’l-Mukerreme, 1. Basım, 1416.
- Hucrī, el-Ķādī Muḥammed el-. *Mecmu‘u’l-budāni’l-Yemen ve kabā’iluhā*. San‘a: Mektebetu’l-İrşād, 2011.
- Ḥusnī, Taḳiyyuddīn Ebūbekir b. Muḥammed el-. *Kifāyetu’l-aḥyār fī ḥalli Ġāyeti’l-iḥtişār*. ed. ‘Alī ‘Abdulḥamīd Balṭacī ve dğr. Dımaşķ: Dāru’l-Ḥayr, 1994.
- Irākī, Ebū Zur‘a Aḥmed b. ‘Abdirrahīm. *et-Taḥşīl fī zikri ruvvāti’l-merāsīl*. ed. ‘Abdullāh Nevvāre. Riyāḍ: Mektebet’u-Ruşd, 1999.
- İbn ‘Abidīn, Muḥammed Emīn b. ‘Omer b. ‘Abdilazīz el-Ḥuseynī ed-Dımeşķī. *Raddu’l-muḥtār ‘ale’d-Durri’l-muḥtār*. Mısır: Mektebetu ve Maṭba‘atu Muṣṭafa el-Bābī el-Ḥalebī ve Evlādihi, 2. Basım, 1386.
- İbn Behrān, Muḥammed b. Yahyā. *Ḥāşiyetu’l-Baḥri’z-zehḥār el-cāmi‘ li-meżāhibi ‘ulemā’i’l-emşār*. Dāru’l-Ḥikmeti’l-Yemāniyye, 1947.

- İbn Behrân, Sirâcuddîn Muḥammed b. Yahya b. Muḥammed et-Temīmī ez-Zeydî. *Cevâhîru'l-aḥbâr ve'l-âşâr el-mustahrace min lucceti'l-Baḥri'z-zehhâr*. Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1. Basım, 1947.
- İbn °Akîl, Ebu'l-Vefâ °Alî b. °Akîl b. Muḥammed. *el-Vâdih fî uşûli'l-fikh*. thk. °Abdullâh b. °Abdilmuḥsin Türkî. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1. Basım, ts.
- İbn Cuzey, Muḥammed b. Aḥmed el-Kelbî el-Ġirnâfî. *Takrîbu'l-vuşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl*. ed. Muḥammed Ḥasan. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-°İlmiyye, 1. Basım, 1424.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr °Abdullah b. Muḥammed. *el-Muşannef*. Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 1409.
- İbn Ebi'r-Ricâl, Aḥmed b. Şâlih. *Maṭla'u'l-budûr ve mecma'u'l-buhûr*. San'a: Merkezi Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2004.
- İbn Emîr Ḥâc, Ebu °Abdullah Şemsuddin Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥammed el-Ma'ruf. *et-Takrîr ve't-taḥbîr*. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-°İlmiyye, 2. Basım, 1983.
- İbn Fend, Muḥammed b. °Alî b. Yûnus ez-Zehîf. *Me'âşîru'l-ebrâr fî tafşîli mucmelâti cevâhiri'l-aḥbâr*. San'a: Mu'essesetu'l-imâm Zeyd b. °Alî eş-Şekâfî, 2002.
- İbn Ḥacer, Ebu'l-Faḍl Aḥmed b. °Alî el-°Asḳalânî. *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdişi'l-Hidâye*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İbn Ḥacer, Ebu'l-Faḍl Aḥmed b. °Alî el-°Asḳalânî. *en-Nuket 'alâ kitâbi İbni's-Şalâh*. ed. Rebî' b. Hâdî °Umeyr el-Mudḥilî. Medine: °İmâdetu'l-baḥşi'l-ilmi bi'l-câmi'ati'l-islâmiyye, 1984.
- İbn Ḥacer, Ebu'l-Faḍl Aḥmed b. °Alî el-°Asḳalânî. *Fethu'l-bârî şerḥu Şaḥîhi'l-Buḥârî*. ed. Muḥammed Fu'ad °Abdu'l-Bâkî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Ḥacer, Ebu'l-Faḍl Aḥmed b. °Alî el-°Asḳalânî. *Nuzhetu'n-naẓar fî tavdîhi nuḥbeti'l-fiker*. ed. Nuruddîn °Itr. Dîmeşq: Matba'atu'l-Mısbâh, 3. Basım, 2008.

- İbn Hacer, Ebu'l-Faḍl Aḥmed b. 'Alī el-'Asḳalānī. *Nuzhetu'n-naẓar fī tavḍīhī nuḥbeti'l-fiker*. ed. 'Abdullah b. Ḍayfullah er-Raḥīlī. Medine: Cāmi'atu Ṭayyibe, 2. Basım, 2008.
- İbn Hacer, Ebu'l-Faḍl Aḥmed b. 'Alī el-'Asḳalānī. *Tehzību't-tehzīb*. Hind: Maṭba'atu Daireti'l-Ma'ārifī'n-Nizāmiyye, 1909.
- İbn Hacer el-'Asḳalānī, Aḥmed b. 'Alī b. Muḥammed vd. *el-İṣābe fī temyīzi's-Şahābe*. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1415.
- İbn Ḥallikān, Ebu'l-'Abbas Şemsuddīn Aḥmed b. Muḥammed. *Vefeyātu'l-a'yân ve enbâ'u ebnâ'i'z-zamân*. ed. İḥsân 'Abbās. Beyrut: Dāru's-Şadr, 1990.
- İbn Ḥamza, Yahyâ. *el-İntişār 'alâ 'ulema'i'l-emsār*. ed. 'Abdulvehhâb b. 'Alī el-Mueyyed, 'Alī b. Aḥmed Mufaḍḍal. San'a: Mektebetu İmām Zeyd b. Alī, 2. Basım, 2005.
- İbn Ḥazm, 'Alī b. Aḥmed b. Sa'īd. *el-Muḥallâ bi'l-âṣār*. ed. 'Abdulgaffâr Suleymân el-Bendārī. Beyrut: Dāru'l-Fikr, ts.
- İbn Ḥazm, Ebū Muḥammed 'Alī b. Aḥmed b. Sa'īd b. Hazm el-Endelūsī. *Merātibu'l-icmâ'*. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.
- İbn Ḥibbân, Ebū Ḥātim Muḥammed b. Aḥmed. *Meşāhīr 'ulemâ'i'l-emşār*. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1959.
- İbn Ḥibbân, Ebū Ḥātim Muḥammed b. Aḥmed. *Şahīhu İbni Hibbân*, ts.
- İbn Ḥibbân, Ebū Ḥātim Muḥammed b. Ḥibbân b. Aḥmed et-Temīmī. *eş-Şikât*. thk. es-Seyyid Şerefuddīn Aḥmed. Beyrut: Dāru'l-Fikr, 1395.
- İbn İbrāhim, el-Ḳāsim. *Mecmū'u kutub ve resā'ili'l-İmāmi'l-Ḳāsim er-Ressī*. ed. Abdulkerīm Cedbân. Dāru'l-Ḥikmeti'l-Yemāniyye, 1. Basım, 2001.
- İbn Ḳudāme, Ebū Muḥammed Muvaffaḳuddīn 'Abdullāh b. Aḥmed b. Muḥammed. *el-Kāfī fī fıkhi'l-İmām Aḥmed*. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1994.

- İbn udāme, Ebū Muḥammed Muvaffauddīn ‘Abdullāh b. Aḥmed b. Muḥammed. *el-Muḡnī*. ed. Tāhā ez-Zeynī vd. āhire: Mektebetu’l-āhire, 1. Basım, 1388.
- İbn udāme, Ebū Muḥammed Muvaffauddīn ‘Abdullāh b. Aḥmed b. Muḥammed. *eş-Şerḥu’l-kebīr ‘alā metni’l-Muḡni’*. Dāru’l-Kutubi’l-‘Arabī, ts.
- İbn udāme, Ebū Muḥammed Muvaffauddīn ‘Abdullāh b. Aḥmed b. Muḥammed. *Ravḍatu’n-nāẓır ve cunnetu’l-munāẓır fī uşūli’l-fıkh ‘alā mezhebi’l-İmām Aḥmed b. Ḥanbel*. ed. ‘Abdulkerīm b. ‘Alī b. Muḥammed en-Nemle. 2 Cilt. Riyad: Mu’essesetu’r-Reyyān, 2. Basım, 2002.
- İbn uṭlubegā, āsım. *Ḥulāṣatü’l-efkār şerḥu muḥtaşari’l-menār*. thk. Hāfız Şenāullāh Zāhidī. Dāru İbn Ḥazm, 1. Basım, 1424.
- İbn uṭlubogā, Ebu’l-Fidā’. *Tācu’t-terācīm*. ed. Muḥammed Ḥayr Ramazān Yūsuf. Dımeşk: Dāru’l-alem, 1992.
- İbn Māce, Ebū ‘Abdillāh b Yezīd el-azvīnī. *Sunen*. ed. Muḥammed Fu’ād b ‘Abdilbākī. b.y.: Dāru İḥyāi’l-Kutubi’l-‘Arabiyye, ts.
- İbn Manzūr, Ebu’l-Faḍl Cemāluddīn Muḥammed b. Mukerrem. *Lisānu’l-‘Arab*. Beyrut: Dāru Şādir, 1414.
- İbn Miftāḥ, Ebu’l-Ḥasan Abdullhāh b. Ebil-āsım. *Şerḥu’l-ezhār*. Yemen: Mektebetu Ehli’l-Beyt, 1. Basım, 2019.
- İbn Muflīḥ, Ebū ‘Abdillāh Şemsuddīn Muḥammed. *el-Mubdi’ fī şerḥi’l-Muḡni’*. Beyrut: Dāru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1997.
- İbn Muflīḥ, Ebū ‘Abdillāh Şemsuddīn Muḥammed. *Uşūli’l-fıkh*. thk. Fehd b. Muḥammed Sedeḥān. Mektebetu ‘Abīkān, 1. Basım, 1420.
- İbn Nuceym, Zeynuddīn b. İbrāhīm b. Muḥammed. *el-Bahru’r-rāiḳ şerḥu Kenzi’d-daḳāiḳ*. Dāru’l-Kutubi’l-İslāmī, 2. Basım, ts.

- İbn Ruşd, Ebu'l-Velîd Muḥammed b. Aḥmed b. Muḥammed b. Aḥmed Ḳurṭübî el-Endelusî. *el-Beyân ve't-taḥşîl ve's-şerḥu ve't-tevcîhu ve't-ta'lîl li mesâili'l-mustehrace*. ed. Muḥammed Ḥaci. Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1988.
- İbn Ruşd, Ebu'l-Velîd Muḥammed b. Aḥmed b. Muḥammed el-Ḥafîd. *Bidāyetu'l-muctehid ve nihāyetu'l-mukteşid*. Ḳāhire: Dâru'l-Ḥadîs, 1425.
- İbn Ruşd, Ebu'l-Velîd Muḥammed b. Aḥmed b. Muḥammed el-Ḥafîd. *ed-Ḍarūrî fî uşûli'l-fikḥ*. ed. Cemāludîn el-'Alevî. Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1994.
- İbn Teymiye, Taḳiyyuddîn Ebu'l-'Abbās Aḥmed b. 'Abdulḥalîm b 'Abdusselām b. 'Abdullah b. Ebî'l-Ḳāsım b. Muḥammed. *Mecmu'u'l-fetāwā*. Medine: Mecma'u Melik Fehd li Tabāati'l-Muşḥafî's-Şerif, 1995.
- İbn Teymiye, Taḳiyyuddîn Ebu'l-'Abbās Aḥmed b. 'Abdulḥalîm b 'Abdusselām b. 'Abdullah b. Ebî'l-Ḳāsım b. Muḥammed. *Minḥācu's-sunneti'n-nebeviyye fî naḳḍi kelāmi's-Şi'ati'l-Ḳaderiyye*. ed. Muḥammed Rāşid Sālīm. Cāmi'atu'l-İmām Muḥammed b. Su'ûd, 1986.
- İbn 'Abdilber, Ebû 'Ömer Yūsuf b. 'Abdillāh el-Ḳurṭübî. *Cāmi'u beyāni'l-'ilm ve faḍlihi*. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1414.
- İbn 'Abdilber, Ebû 'Ömer Yūsuf b. 'Abdillāh el-Ḳurṭübî. *el-İstizkār*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421.
- İbn 'Abdilber, Ebû 'Ömer Yūsuf b. 'Abdillāh el-Ḳurṭübî. *el-Kāfî fî fikḥi ehli'l-Medîne*. ed. Muḥammed el-Morîtānî. Riyāḍ: Mektebetu'r-Riyādi'l-Hadîse, 2. Basım, 1980.
- İbn 'Abdilber, Ebû 'Umer Yūsuf b. 'Abdillāh el-Ḳurṭübî. *et-Temhîd limā fi'l-Muvaṭṭa' mine'l-me'ānî ve'l-esānîd*. ed. Muşṭafâ b Aḥmed el-'Alevî, Muḥammed 'Abdulkerîm el-Bekrî. Mağrib: Vizāratu 'Umūmi'l-Evḳāfî ve's-Şu'unu'l-İslāmiyye, 1387.

- İbn 'Adî, Ebû Aḥmed 'Abdullāh b. 'Adî b. 'Abdillāh el-Curcānî. *el-Kāmil fî du 'afā'i'r-ricāl*. ed. 'Adîl Aḥmet Abdulmevcûd, 'Alî Muḥammed Mu'avved. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1997.
- İbn 'İsâ, Aḥmed. *Emālî*. Beyrut: Dāru'n-Nefā'is, 1990.
- İbnu Keşîr, Ebu'l-Feidâ İsmâil b. Ömer. *el-Bidāye ve'n-nihāye*. Beyrut: Mektebetu'l-Ma'ārif, 1986.
- İbnu'l-Bezzārî, Muḥammed b. Muḥammed b. Şihāb. *Menāḳibu'l-İmāmi'l-A'zam*, 1321.
- İbnu'l-°Arabî, Ebûbekir Muḥammed b. °Abdillāh. *el-Maḥşûl fî uşûli'l-fîkh*. thk. Hüseyn °Alî Yedrî - Sa'îd Fûde. Amman: Dāru'l-Beyārîk, 1. Basım, 1420.
- İbnu'l-Eşîr, Ebu's-Seādât Mecduddîn. *Cāmi'u'l-uşûl li ehādîşi'r-Resûl*. ed. 'Abdulkâdir el-Arna'ût, Beşîr 'Uyûn. Mektebetu'l-Ḥalvānî-Matba'atu'l-Mellāḥ-Mektebetu Dāru'l-Beyân, 1. Basım, 1969.
- İbnu'l-Humām, Kemāluddîn Muḥammed b. 'Abdulvāhid es-Sivāsî. *Fethu'l kadir*. b.y.: Dāru'l-Fikr, ts.
- İbnu'l-Ḳaşşār, Ebu'l-Ḥasan °Alî b. °Omer. *el-Muḳaddime fî uşûli'l-fîkh*. thk. Muḥammed Ḥasan İsmā'îl. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424.
- İbnu'l-Ḳayserānî, Ebu'l-Faḍl. *Zahîretu'l-huffāz el-muḥrec 'ale'l-ḥurûf ve'l-elfâz*. ed. 'Abdurrahman el-Feryevā'î. Riyad: Dāru's-Selef, 1. Basım, 1996.
- İbnu'l-Ḳayyim, Ebu'l-Faḍl. *eṭ-Ṭuruḳu'l-ḥukmiyye fî's-siyāseti's-şer'iyye*. ed. Nayif b. Aḥmed el-Ḥamd. Mekke: Dāru 'Alemlî'l-Feva'id, 1428.
- İbnu'l-Ḳayyim, Ebu'l-Faḍl. *İ'lāmu'l-muvakkî'in 'an rabbi'l-'alemîn*. Suudi Arabistan: Dāru İbni'l-Cevzî, 1423.
- İbnu'l-Munzir, Ebû Bekr Muḥammed b. İbrāhîm en-Nîsābūrî. *el-İcmā'*. ed. Fuād °Abdulmun°im Aḥmed. Dāru'l-Muslim li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1. Basım, 1425.
- İbnu'l-Munzir, Ebû Bekr Muḥammed b. İbrāhîm en-Nîsābūrî. *el-İknā'*. ed. °Abdullah b. °Abdilazî el-Cibrîn, 1408.

- İbnu'l-Munzir, Ebū Bekr Muḥammed b. İbrāhīm en-Nīsābūrī. *el-İşrāf 'alā mezāhibi'l-ulemā*. İmārāt: Mektebetu Mekketi's-Şekāfiyye, 1425.
- İbnu'l-Murtazā, Aḥmed b. Yahyā. *Minhācu'l-vuṣūl ilā me'anī mi'yāri'l-ukūl fī ilmi'l-uṣūl*. ed. Maḥmūd Sa'd. Mu'essesetu'l-İhlās, 2002.
- İbnu'l-Murtazā, Aḥmed b. Yahyā. *Ṭabaḳātu'l-Mu'tezile*. ed. Susanna Diwald-Wilzer, ts.
- İbnu'l-Mu'allim, Muḥammed b. Muḥammed en-Nu'man el-Baḡdādī. *el-İrşād fī ma'rifeti hucecillah 'ala'l-ibād*. Lubnan: Muessesetu Ālu'l-Beyt li ihyā'i't-Turās, 2. Basım, 2008.
- İbnu'l-Vezīr, Muḥammed b. İbrāhīm. *el-'Avāşım ve'l-ḳavāşım fī'z-zebbi 'an sunneti Ebī'l-Ḳāşım*. ed. Şu'ayb el-Arnā'ût. Beyrut: Muessesetu'r-Risāle, 3. Basım, 1994.
- İbnu'l-Vezīr, Muḥammed b. İbrāhīm. *er-Ravḍu'l-bāşım fī'z-zibbi 'an sunneti Ebī'l-Ḳāşım*. ed. °Alī b. Muḥammed el-°İmrān. Dāru 'Alemlī'l-Fevā'id, ts.
- İbnu'l-Vezīr, Muḥammed b. İbrāhīm. *İşāru'l-ḥaḳ 'ale'l-ḥalk fī reddi'l-ḥilāfāt 'alā mezāhibi'l-ḥaḳ min uṣūli't-tevhīd*. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1978.
- İbnu'l-'Arabī, Ebu Bekir. *Aḥkāmu'l-Ḳur'an*. ed. Muḥammed 'Abdulkādīr 'Atā. Beyrut: Dāru'l-kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- İbnu'n-Neccār, Taḳıyyuddīn Muḥammed b. Aḥmed el-Futūḥī. *Muḥtaşaru't-taḥrır şerḥu'l-Kevkebi'l-munīr*. ed. Muḥammed Zuḥaylī, Nezīh Ḥammād. Mektebetu Abīyḳān, 2. Basım, 1418.
- İbnu'n-Neccār, Taḳıyyuddīn Muḥammed b. Aḥmed el-Futūḥī. *Şerḥu'l-kevkebi'l-munīr*. ed. Muḥammed ez-Zuḥaylī, Nezīh Ḥammād. Mektebetu Abīyḳān, 2. Basım, 1997.
- İbnu'l-Ḳaşşār, °Alī b. Ömer. *°Uyūnu'l-edille fī mesāili'l-ḥilāf beyne fuḳahāi'l-emşār*. thk. °Abdulḥamīd b. Sa'd Su'ūdī. Riyad: Mektebetu'l-Melik Fehd el-Vaṭaniyye, 1426.
- İbnu's-Sa'ātī, Muẓafferuddīd Aḥmed b. Alī. *Nihāyetu'l-vuṣūl ilā °ilmi'l-uṣūl*. thk. Sa'd b. Ġarīr Silmī. Cāmi'ātu Ümmi'l-Ḳurā, 1405.

- İbnu's-Şalāh, Ebū 'Amr Taqıyyuddīn 'Uṣmān b. Şalāhiddīn 'Abdirrahmān b. Mūsā eş-Şehrezūrī. *el-Mukāddime fī ma'rifeti envā'i 'ulūmi'l-ḥadīṡ*. ed. Nuruddīn 'Itr. Suriye-Beyrut: Dāru'l-Fikr-Dāru'l-Fikri'l-Mu'aşır, 1986.
- İşfahānī, Ebu's-Senā'i Maḥmūd b. 'Abdurrahman. *Beyānu'l-muḥtaşar Şerhi muḥtaşari İbni'l-Hacib*. ed. Muḥammed Mazhar Beḳâ. Suudi Arabistan: Dāru'l-Medenī, 1. Basım, 1406.
- İsnevī, Ebū Muḥammed Cemāluddīn. *Nihāyetu's-sül şerhu Minhācu'l-vuşul*. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1420.
- Kaḍī 'Abdulcebbār, Ebu'l-Ḥasen Kāḍī'l-Ḳudāt el-Hemedānī el-. *Faḍlu'l-i'tizāl ve ṭabāḳti'l-mu'tezile*. ed. Fuad es-Seyyid. Dāru't-Tunusiyye, ts.
- Kaḥṭānī, Usāme b. Sa'id el-. *Mevsu'atu'l-İcmā' fī fıkhi'l-İslāmī*. Riyād: Dāru'l-Fadīyle, 2012.
- Karāfī, Ebu'l-'Abbās Şihābuddīn Aḥmed b. İdrīs. *ez-Zehīra li'l-Karāfī*. ed. Muḥammed Hacı. Beyrut: Dāru'l-Ġarbi'l-İslāmī, 1994.
- Karāfī, Ebu'l-'Abbās Şihābuddīn Aḥmed b. İdrīs. *Nefāisu'l-uşul fī şerhi'l-Maḥşul*. ed. 'Âdil 'Abdulmevcūd. b.y.: Mektebetu Nizār Muştafā el-Bāz, 1. Basım, 1416.
- Karāfī, Ebu'l-'Abbās Şihābuddīn Aḥmed b. İdrīs. *Nefāisu'l-uşul fī şerhi'l-maḥşul*. thk. 'Âdil 'Abdulmevcūd. Mektebetu Nezār Muştafā el-Bāz, 1. Basım, 1416.
- Karāfī, Ebu'l-'Abbās Şihābuddīn Aḥmed b. İdrīs. *Şerhu Tenḳīhi'l-Fuşul*. ed. Tāha 'Abdurra'ūf Sa'id. y.y.: Şirketu't-Tabā'ati'l-Fenniyyeti'l-Mutteḥide, 1. Basım, 1393.
- Kāsānī, 'Alāuddīn Ebū Bekr b. Mes'ūd b. Aḥmed el-. *Bedā'i'u's-şanā'i fī tertibi's-şerā'i*. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1986.
- Kāsimī, Ḥasan b. Yaḥyā b. 'Alī el-. *el-Feva'idu't-tāmme fī 'ilmi uşuli'l-fıkh*. San'a: Merkezu'n-Nūr li'd-Dirāsāt ve'l-Buḥūs, 1996.

- Kātib Çelebî, Muşţafâ b. ‘Abdullah Hâcî Hâlife. *Keşfu’z-zunûn ‘an esâmi’l-kutub ve’l-funûn*. Bağdād: Mektebetu’l-Muşnâ, 1941.
- Kayravânî, Ebû Muhammed el-. *en-Nevâdir ve’z-ziyâdât ‘alâ mâ fî’l-Mudevvene min gayrihâ mine’l-ummehât*. ed. ‘Abdulfettâh Muhammed. Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1999.
- Kebsî, Muhammed b. Aḥmed b. Muhammed el-. *el-Furûki’l-vâdîhati’l-behiyye beyne’l-fıraki’l-İmâmiyyeti ve beyne’l-fırkati’z-Zeydiyye*. ed. ‘Abdulḥalîk b. ‘Abdullah. Dâru’l-Kutubi’l-Vaṭaniyye, 3. Basım, 2010.
- Kehhâle, ‘Umer Rızâ. *Mu‘cemu’l-mu‘ellifîn: Terâcimu muşannifi’l-kutubi’l-‘Arabiyye*. Beyrut: Mektebetu’l-Muşnâ, ts.
- Kelvezânî, Ebu’l-Hattâb Maḥfûz b. Aḥmed b. el-. *el-Hidâye ‘alâ mezhebi’l-İmâm Ebû ‘Abdullâh Aḥmed b. Muḥammed b. Ḥanbel eş-Şeybânî*. ed. ‘Abdullaṭîf Ḥumeym, Mâhir Yâsîn el-Faḥl. Kuveyt: Mu‘essesetu’l-Ğirâs li’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, 2004.
- Kelvezânî, Ebu’l-Hattâb Maḥfûz b. Aḥmed b. el-. *et-Temhîd fî uşûli’l-fıkh*. ed. Mufîd Muhammed Ebû ‘Amşe, Muhammed b. ‘Alî b. İbrâhîm. Cidde: Merkezu’l-Baḥşî’l-‘İlmî ve’l-ihyâi’t-Turâşî’l-İslâmî, 1406.
- Keşnânî, Ebû Bekr b. Ḥasen b. ‘Abdullah el-. *Eshelu’l-medârik şerḥu İrşâdu’s-sâlik fî mezhebi İmâmi’l-eimmeti’l-Mâlik*. Beyrut: Dâru’l-Fıkr, 2. Basım, ts.
- Qudûrî, Aḥmed b. Muhammed el-. *et-Tecrîd*. Kâhire: Dâru’s-Selâm, 2006.
- Qurṭubî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Aḥmed b. Ebî Bekir b. Feraḥ el-Anşârî el-Ḥazracî Şemsuddîn. *el-Câmi‘ li-aḥkâmi’l-Ḳur‘ân*. ed. Aḥmed el-Berdûnî, İbrâhîm Eṭfîş. Kâhire: Dâru’l-Kutubi’l-Mişriyye, 1964.
- Lâlekâ’î, Ebu’l-Ḳâsım Hibetullâh b. Ḥasen. *Şerḥu uşûli i’tikâdi Ehli’s-sunne ve’l-cemâ‘a*. ed. Aḥmed b. Sa‘d b. Hamdân el-Ğâmidî. Suudi Arabistan: Dâru Taybe, 2003.

- Leknevî, ‘Abdul‘alî Muḥammed b. Nizāmuddîn el-, ‘Abdullah Maḥmūd Muḥammed. *Fevātiḥu’r-raḥamūt bi şerḥi muşellemi’s-subūt*. Beyrut: Dāru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2002.
- Luḳmān, Aḥmed b. Muḥammed. *el-Kāşif li zevi’l-‘uḳūl ‘an vucūhi’l-Kāfil bi neyli’s-se’ul*. ed. el-Murṭazā b Zeyd el-Maḥaṭverî. Mektebetu Merkezi Bedr, 2., 2004.
- Maḥallî, Ḥamîd b. Aḥmed b. Muḥammed. *el-Ḥadā’iḳu’l-verdiyye fî menāḳibi’l-e’immeti’z-Zeydî yye*. ed. el-Murṭazā b Zeyd el-Maḥaṭverî. Matbu‘ātu Mektebeti Merkezi Bedri’l-İlmi ve’s-Şekāfî, 2002.
- Maḳrîzî, Ebu’l-‘Abbās Aḥmed b. ‘Alî el-Ḥuseynî el-. *el-Mevā’iz ve’l-i’tibār bi zikri’l-ḥuṭaṭi ve’l-‘āşār*. Beyrut: Dāru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1418.
- Mālik, Ebū ‘Abdullah Mālik b. Enes b. *Muvatta’*. ed. M. Fuad ‘Abdulbāḳî. Ḳāhire: Dāru İḥyā’i’t-Turāşî’l-‘Arabî, 1406.
- Manşūr-Billāh, Ḳāsım b. Muḥammed b. ‘Alî. *el-İ’tişām bi-ḥablillāhi’l-metîn*. San‘a: Mektebetu’l-Yemeni’l-Kubrā, 1987.
- Manşūr-Billāh, ‘Abdullah b. Hamza. *Mecmu‘u resā’ili’l-İmām Manşūr-Billāh ‘Abdullah b. Hamza*. ed. ‘Abdusselām el-Vecîḥ. San‘a: Muessesetu’l-imām Zeyd b. ‘Alî eş-Şekāfiyye, Merkezu’n-Nehārîli’t-ṭab‘a, 2002.
- Māverdî, ‘Alî b Muḥammed. *el-Ḥāvi’l-kebîr fî fikhi mezhebi’l İmām’s-Şāfi’î ve huve Şerḥi Muḥtaşar el-Muzenî*. ed. Şeyḫ ‘Alî Muḥammed Mu’avviḍ ve dğr. Beyrut: Dāru’l-Kutubi’l-‘ilmiyye, 1999.
- Meclisî, Muḥammed Bāḳır el-. *Biḥārü’l-envār*. ed. Muḥammed Mehdî es-Seyyid Ḥasan el-Ḥorosān, Muḥammed el-Bāḳır. Beyrut: Muessesetu’l-Vefā, Dāru İḥyā’i’t-Turāşî’l-‘Arabî, 1983.
- Meclisî, Muḥammed Bāḳır el-. *Mir‘ātu’l-‘uḳūl fî şerḥi aḥbāri āli’r-resūl*. Tahran: Dāru’l-Kutubi’l-İslāmiyye, 2. Basım, 1370.

- Merdāwī, ‘Alauddīn Ebu’l Ḥasan ‘Alī b. Suleymān ed-Dimeşkī es-Şālihī el-. *et-Tehbīr şerhu’t-Taḥrīr*. ed. ‘Avḍ el-Ḳarnī ‘Abdurrahman el-Cibrin. Riyād: Mektebetu’r-Ruşd, 2000.
- Merdāwī, ‘Ala’uddīn Ebu’l Ḥasan ‘Ali b. Suleymān ed-Dimeşkī es-Şālihī el-Ḥanbeli el-. *et-Tehbīr şerhu’t-Taḥrīr*. ed. ‘Abdurrahman el-Cibrīn, ‘Avḍ el-Ḳarnī. Riyād: Mektebetu’r-Ruşd, 1421.
- Merğīnānī, Ebū’l-Ḥasen Burhānuddīn ‘Alī b. Ebī Bekr b. ‘Abdilcelīl el-Fergānī. *el-Hidāye fī Şerhi Bidāyeti’l-Mubtedī*. ed. Tallal Yūsuf. Beyrut: Daru’l- İhyā’i Turāşī’l-‘Arabī, ts.
- Mevşilī, Ebū Ya‘lā Aḥmed b. ‘Alī. *el-Musned*. Dimeşk: Dāru’l-Me‘mūn li’t-Turās, 1. Basım, 1404.
- Mevşilī, Ebu’l-Faẓl Mecduddīn ‘Abdullāh b. Maḥmūd b. Mevdūd el-. *el-İḥtiyār li ta’līl’l-Muḥtār*. Beyrut: Matba‘atu’l-Ḥalebī, 1937.
- Misverī, Aḥmed b. Sa’duddīn el-. *er-Risāletu’l-munakkaza mine’l-ğivāye fī ṭuruḳi’r-rivāye*. ed. Ḥamūd ‘Abdullāh b. el-Ehnumī. Şan’a: Mektebetu Bedr, 1997.
- Mizzī, Yūsuf b. ‘Abdurrahman. *Tehzību’l-kemāl fī esmā’i’r-ricāl*. ed. Beşşār ‘Avvad Ma’ruf. Beyrut: Muessesetu’r-Risāle, 1. Basım, 1980.
- Mu’eyyed Billāh, Ahmed b. Ḥuseyin b. Hārūn el-. *Şerhu’t-tecrīd fī’l-fıḳhi’z-Zeydī yye*. ed. Muḥammed Yaḥyā Sālim ‘Azān - Ḥamīd Cābir ‘Abīd. Şan’a: Merkezu’t-Turās ve’l-Buḥūs, 1. Basım, 1427.
- Mueyyedī, Mecduddīn el-. *et-Tuḥaf şerhu’z-zulef*. Mektebetu Bedr, 3. Basım, 1417.
- Mu’eyyid, Ḥamūd ‘Abbās el-. *en-Nūru’l-esnā*. Urdun: Muessesetu’l-imām Zeyd b. ‘Alī eş-Şekāfiyye, 2002.
- Mueyyidī, Mecduddīn el-. *el-Cāmi‘atu’l-muhimme li esānīdi kutubi’l-ei’imme*. Sa’dah: Merkezu Ehli’l-Beyt, ts.

- Mueyyidî, Mecduddîn el-. *Levâmi 'u'l-envâr fî cevâmi'il-'ulûm ve'l-âşâr ve terâcimi uli'l-'ilmi ve'l-enzâr*. Sa'dah: Merkezu Âlu'l-Beyt, ts.
- Muhammed, el-Huseyin b. Kâsım b. *Hidâyetu'l-'ukûl ilâ gâyeti's-sûl fî'ilmî'l-uşûl*. el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1401.
- Muhyiddîn el-Hanefî, Ebû Muhammed °Abdulkâdir b. Muhammed. *el-Cevâhiru'l-muđîe fî tabakâti'l-Hanefiyye*. Karaçi: Mîr Muhammed Kutubhâne, ts.
- Murâdî, Ebu'l-Hasan °Alâ'uddî °Alî b Suleymân el-. *el-İnşâf fî ma'rifeti'r-râcihi mine'l-hilhâf*. Daru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2. Basım, ts.
- Murâdî, Muhammed b. Es'ad. *el-Muhezzeb fî fetâva'l-İmâmi'l-Manşûr-Billâh b. Hamza*. San'a: Merkezu'n-Nehreyn, 2001.
- Murtazâ, Ahmed b. Yahyâ el-. *el-Baḥru'z-zehḥâr el-câmi' li-mezâhibi 'ulemâ'i'l-emşâr*. Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, 1947.
- Muslim, Ebû'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc. *Şaḥîḥu Muslim*. ed. Muhammed Fu'âd 'Abdulbâki. Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî, ts.
- Mutevekkil-'Alellah, Ahmed b. Suleymân b. Muhammed b. Mutahhar. *Haḳâiku'l-ma'rife*. ed. Hasan b Yahyâ el-Yüsufî. San'a: Muessesetu'l-imâm Zeyd b. 'Alî eş-Şekâfî, 2003.
- <http://ktp2.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=61026&wYazarlar=m%C3%BCtevekkil>
- Mutevekkil-'Alellah, Ahmed b. Suleymân b. Muhammed b. Mutahhar. *Uşûli'l-aḳkâmi'l-câmi' li edilleti'l-ḥelâl ve'l-ḥarâm*. ed. 'Abdullah b Ḥamûd el-'İzzî. Urdun: Muessesetu'l-imâm Zeyd b. 'Alî eş-Şekâfiyye, ts.
- Mutevekkil-'Alellah, İshâk b. Yüsuf b. el-İmâm. *el-Vechu'l-ḥasen el-muḫhib li'l-ḥuzn li-men ṭalabe's-sunnete ve meşâ'ala's-sunen*. San'a: Mektebetu Dâri't-turâs, 1990.
- Nâtık-Bilḥaḳ, Ebû Tâlib Yahyâ b. el-Huseyn. *el-Muczî fî uşûli'l-fikḥ*. ed. Abdulkarîm Cedbân, 2013.

- Natık-Bilhak, Ebū Tālib Yahyā b. el-Hüseyn. *et-Taḥrīr*. Urdun: Muessesetu'l-imām Zeyd b. 'Alī, ts.
- Natık-Bilhak, Ebū Tālib Yahyā b. el-Hüseyn b. Hārūn. *el-İfāde fī tārīhi'l-e'immeti's-sāde*. Sa'dah: Mektebetu Ehli'l-Beyt, 2014.
- Natık-Bilhak, Ebū Tālib Yahyā b. el-Hüseyn b. Hārūn. *Teysīru'l-meṭālib fī emālī Ebī Tālib*. ed. 'Abdullah Ḥamūd el-'İzzī. Amman: Muessesetu'l-imām Zeyd b. 'Alī eş-Şekāfiyye, 2002.
- Nefrāvī, Şihābuddīn Aḥmed b. Ğanīm b. Sālīm en-. *el-Fevākiḥu'd-Devvānī 'alā Risāleti Ibn Ebī Zeyd el-Ḳayravānī*. b.y.: Dāru'l-Fikr, 1415.
- Nesā'ī, Ebū 'Abdirrahmān Aḥmed b. Şu'ayb en-. *es-Sunenu'l-kubrā*. ed. Ḥasan 'Abdulmun'im eş-Şelebī. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risāle, 2001.
- Nevevī, Ebū Zekerıyyā Muḥyiddīn Yahyā b. Şeref en-. *İrşādu ṭullābi'l-ḥakā'ik ilā ma'rifeti suneni ḥayri'l-ḥalā'ik şallallāhu 'aleyhi ve sellem*. Medine-i Munevvere: Mektebetu'l-İmān, 1987.
- Nevevī, Ebū Zekerıyyā Muḥyiddīn Yahyā b. Şeref en-. *el-Mecmū' şerhu'l-muhezzeb (Ma'a Tekmileti's-Subkī ve'l-Mutī'ī)*. Dāru'l-Fikr, ts.
- Nevevī, Ebū Zekerıyyā Muḥyiddīn Yahyā b. Şeref en-. *el-Minhāc şerḥu şaḥīḥi Muslim b. El-Ḥaccāc*. Beyrut: Dāru İhyā' i't-Turāşī'l-'Arabī, 2. Basım, 1972.
- Nevevī, Ebū Zekerıyyā Muḥyiddīn Yahyā b. Şeref en-. *et-Taḳrīb ve't-teysīr*. ed. Muḥammed 'Uşmān el-Ḥaşṭ. Beyrut: Dāru'l-Kitābi'l-'Arabī, 1., 1985.
- Nevevī, Ebū Zekerıyyā Muḥyiddīn Yahyā b. Şeref en-. *Ḥulāşatu'l-Aḥkām*. ed. Ḥasan İsmā'īl el-Cemel. Beyrut: Muessesetu'r-Risāle, 1997.
- Nevevī, Ebū Zekerıyyā Muḥyiddīn Yahyā b. Şeref en-. *Minhācu't-ṭālibī ve 'umdetu'l-muftīn*. ed. 'Aved Ḳāsım Aḥmed 'Aved. Daru'l-Fikr, 1. Basım, 1425.
- Nevevī, Ebū Zekerıyyā Muḥyiddīn Yahyā b. Şeref en-. *Ravḍatu't-ṭālibīn ve 'umdetu'l-muttaḳīn*. ed. Zuheyr eş-Şāşī. Beyrut: el Mektebetu'l-İslāmī, 3. Basım, 1412.

- Rāfi'ī, 'Abdulkerîm b. Muḥammed. *el-'Azîz şerḥu'l-Vecîz*. ed. 'Alî 'Ivâd, 'Adil 'Abdulmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417.
- Rāzî, Ebû 'Abdillâh Faḥruddîn Muḥammed er-. *el-Maḥsûl*. ed. Taha Cābir Feyyâz el-'Alvānî. Riyad: Mu'essesetu'r-Risâle, 3. Basım, 1997.
- Rāzî, Zeynuddîn Muḥammed b. Ebû Bekr. *Muḥtâru's-Şihâh*. ed. Yûsuf eş-Şeyḥ Muḥammed. Beyrut, Şaydâ: Mektebetu'l-Mu'asıra, Dâru'n-Numûzeciyye, 2006.
- Remlî, Ebû 'Abdullah Şemsuddîn er-. *Nihāyetu'l-muḥtâc ilâ şerḥi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.
- Rîmî, Cemāluddîn Muḥammed b. 'Abdullah er-. *el-Me'āni'l-bedi'a fî ma'rifeti iḥtilāfi ehli's-şeri'a*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999.
- Ru'aynî, Şemsuddîn Ebû 'Abdillâh el- Ḥaṭṭâb er-. *Mevāhibu'l-celîl fî şerḥi muḥtaşari Ḥalîl*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 3. Basım, 1992.
- Şafedî, Şalāhuddîn b. Ḥalîl b. Aybeg eş-. *el-Vāfî bi'l-vefeyât*. ed. Aḥmed Arnâ'ût, Turkî Muştafâ. Beyrut: Dâru İḥyai't-Turâs, 2000.
- Şafîyyuddîn el-Ḥazrecî, Aḥmed b. 'Abdullâh b. Ebi'l-Ḥayr el-Yemenî. *Ḥulâşatu tezhîbi Tehzîbi'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. 'Abdulfettâḥ Ebû Ğudde. Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1416.
- Şahnûn, 'Abdusselâm b. Sa'îd et-Tenûḥî. *el-Mudevvenetu'l-kubrâ li'l-İmâm Mâlik rivāyetu Şahnûn*. Lubnân: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- Şakalî, Ebû Bekir Muḥammed b. 'Abdillâh et-Temîmî eş. *el-Cāmi' li-mesā'il-l-Mudevvene*. Mekke: Ma'hadu'l-Buḥûşî'l-İlmiyye ve İhyâu't-Turâşî'l-İslāmî, 1. Basım, 1434.
- Şalāhuddîn, Muḥammed b. Şâkir el-Mulaḥḥab bi. *Fevātu'l-vefeyât*. ed. İhsân 'Abbās. Beyrut: Dâru Şādir, 1974.
- Şan'ānî, Ebû Bekr 'Abdurrezzâk eş-. *el-Muşannef*. ed. Ḥabîbu'r-Raḥmân el-A'zamî. Hindistan: el-Meclisu'l-İlmî, 2. Basım, ts.

- Şan'anî, İbnu'l-Emîr eş-. *Şemerātu'n-naẓar fî 'ilmi'l-eşer*. Riyad: Dāru'l-'Asime li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1996.
- Şan'anî, İbnu'l-Emîr eş-. *Subulu's-selām*. Dāru'l-Hadîs, ts.
- Seffārîni, Ebu'l-'Avn Şemsuddîn Muḥammed b. Aḥmed es-. *Ğızā'u'l-elbāb şerḥu Manzūmeti'l-ādāb*. Mısır: Muessesetu Kurtuba, 2. Basım, 1993.
- Seffārîni, Ebu'l-'Avn Şemsuddîn Muḥammed b. Aḥmed es-. *Levāmi'u'l-envāri'l-behiyye ve sevāṭi'u'l-esrāri'l-eşeriyye şerḥu'd-Durreti'l-muḍiyye fî 'aḳdi fırḳati'l-marḍiyye*. Dimeşk: Muessetu'l-Hāfīkīyn ve Mektebetuha, 1982.
- Sem'anî, Ebu'l-Muẓaffer Maṣṣūr b. Muḥammed es-. *Ḳavāṭi'u'l-edille fî'l-uşūl*. ed. Muḥammed eş-Şāfi'î. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1418.
- Seraḥsî, Muḥammed b. Aḥmed b. Ebî Sehl Şemsu'l-e'imme. *Uşūlu's-Seraḥsî*. ed. Ebû'l-Vefā el-Afgānî. Beyrut: Dāru'l-Ma'rife, 1973.
- Seraḥsî, Muḥammed b. Aḥmed b. Ebî Sehl Şemsu'l-e'imme es-. *el-Mebsūt*. Beyrut: Dāru'l-Ma'rife, 1414.
- Sindî, Muḥammed b. 'Abdulhādî Ebu'l-Ḥasan es-. *Hāşiye 'alā suneni İbn Māce*. Beyrut: Dāru'l-Cıl, 2. Basım, ts.
- Siyāğî, el-Ḳādî es-. *er-Ravḍu'n-neḍîr*. San'a: Mektebetu'l-Yemeni'l-Kubrā, 2. Basım, 1985.
- Subkî, Ebu'l-Ḥasan 'Alî b. 'Abdulkāfi Taḳiyuddîn es-. *el-İbhāc fî şerḥi'l-Minhāc*. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1416.
- Sulemî, 'Iyāz b. Nāmî es-. *Uşūlu'l-fıḳḳh ellezî lâ yese'u'l-faḳihu cehlehu*. Riyād: Dāru't-Tedmuriyye, 2005.
- Suyūṭî, Celāluddîn es-. *Tedribu'r-rāwî fî şerḥi taḳrîbi'n-Nevevî*. ed. Ebû Ḳuteybe Naẓar Muḥammed el-Fāriyābî. Dāru Taybe, ts.
- Şāfi'î, Ebû 'Abdullah Muḥammed b. İdrîs eş-. *el-Umm*. Beyrut: Dāru'l-ma'rife, 1990.

- Şāfi 'ī, Ebû 'Abdullah Muḥammed b. İdrīs eş. *er-Risāle*. ed. Aḥmed Muḥammed Şākir. Mısır: Mektebetu'l-Ḥalebî, 1938.
- Şākir, Aḥmed. *'Umdetu't-tefsîr 'ani'l-ḥāfiẓ İbn Kesîr*. Manşûra: Dāru'l-Vefā', 2005.
- Şāşî, Nizāmuddîn eş-. *Uşûlu's-Şāşî*. ed. Şeyḥ Ḥalîl el-Meys. Beyrut: Dāru'l-Kitābi'l-'Arabî, 1982.
- Şāṭibî, Ebû İshāk İbrāhîm b. Mūsā. *el-Muvāfakāt*. ed. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Ḥasan. Dāru İbn 'Affān, 1417.
- Şecerî, Yahyâ b. Ḥuseyn el- Curcānî eş-. *Emālî el-Ḥamîsîyye*. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2001.
- Şehristānî, Muḥammed b. 'Abdulkerîm eş-. *el-Milel ve'n-niḥal*. Muessesetu'l-Ḥalebî, ts.
- Şemsuddîn es-Seḥāwî, Ebu'l-Ḥayr Muḥammed b. 'Abdirrahmān b. Muḥammed. *et-Tuḥfetu'l-laṭîfe fî târîhi'l-Medîneti's-Şerîfe*. Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1414.
- Şenķîṭî, Muḥammed el-Muḥtâr eş-. "et-Tercîḥ fî aḥbârî'l-âhād ve'l-kıyās". *Cāmi'atu Ummi'l-kurā li-ʿulūmi's-şeri'a ve'l-luġati'l-'arabiyye ve âdābihā* 16/28 (1424).
- Şerefî, 'Abdullah b. Aḥmed eş-. *el-Meşabîḥu's-sāfi'ati'l-envār*. ed. Muḥammed Kāsım el-Veşlî, 'Abdusselām el-Vecîḥ. Sa'dah: Mektebetu't-Turāşî'l-İslāmî, 3. Basım, 2012.
- Şevkānî, Muḥammed b. 'Ali b. Muḥammed b. 'Abdullah eş-Şevkānî el-Yemenî. *el-Bedru't-tālî 'bi-meḥāsini min ba'de'l-ḳarni's-sābi'*. Beyrut: Daru'l Ma'rife, ts.
- Şevkānî, Muḥammed b. 'Ali b. Muḥammed b. 'Abdullah eş-Şevkānî el-Yemenî. *Irşādu'l-fuḥūl ila teḥḳîki'l-Haḳ min 'İlmi'l-uşūl*. ed. eş-Şeyḥ Aḥmed 'Azve 'Ināye. 2 Cilt. Dimeşk: Dāru'l-Kitābi'l-'Arabî, 1. Basım, 1999.
- Şevkānî, Muḥammed b. 'Ali b. Muḥammed b. 'Abdullah eş-Şevkānî el-Yemenî. *Neylu'l-evtār*. Mısır: Dāru'l-Hadîş, 1. Basım, 1993.

- Şeybānī, Ebū ‘Abdillāh Muḥammed b. el-Ḥasen b. Ferḫad eş-. *el-Aşl (el-Mebsūt)*. ed.
- Ebu'l-Vefā el-Afgānī. Karaçi: İdāretu'l-Kur'ān ve'l-'ulūmu'l-İslāmiyye, ts.
- Şīrāzī, Cemāluddīn İbrāhīm b. ‘Alī b. Yūsuf Ebu İshāk eş-. *el-Luma^c fī usūli'l-fikḫ*.
Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2. Basım, 1424.
- Şīrāzī, Cemāluddīn İbrāhīm b. ‘Alī b. Yūsuf Ebu İshāk eş-. *et-Tebşıra fī uşūli'l-fikḫ*. ed.
Muḥammed Ḥasan Heyto. Dimeşk: Dāru'l-Fikr, 1. Basım, 1403.
- Şīrāzī, Ebu İshāk İbrāhīm b. ‘Alī b. Yūsuf eş-. *el-Muhezzeb fī fikḫi'l-İmāmi'ş-Şāfi'ī*.
Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.
- Taberānī, Ebu'l-Kāsım Suleymān b. Aḥmed. *el-Mu‘cemu'l-evsaṭ*. ed. Ebū Mu‘āz Ṭārık
b. ‘İvedullāh İbn Muḥammed - Ebu'l-Faḍl ‘Abdulmuḥsin b. İbrāhīm Ḥuseynī.
Kahire: Daru'l-Haremeyn, 1415.
- Ṭaberī, ‘Alī b. Şalāh b. ‘Alī b. Muḥammed eş-. *Muḡnī zevi'l-'uḫūl ilāma'rifeti'l-uşūl*. ed.
Muḥammed Yaḥyā Sālim ‘Azān. San‘a: Dāru't-Turāşī'l-Yemenī, 1992.
- Ṭaberī, ‘Alī b. Şalāh b. ‘Alī b. Muḥammed eş-. *Şifā'u ḡalīli's-sā'il 'ammā
taḥḥammelehu'l-kāfil*. Sa‘dah: Mektebetu Ehli'l-Beyt, 1436.
- Ṭahāwī, Ebū Ca‘fer Aḥmed b. Muḥammed. *Şerḫu me‘ani'l-āşār*. ‘Alemlu'l-Kutub, 1.
Basım, 1994.
- Ṭahāwī, Ebū Ca‘fer Aḥmed b. Muḥammed. *Şerḫu muşkili'l-āşār*. ed. Şu‘ayb el-Arne‘ūt.
Mu‘essesetu'r-risāle, 1. Basım, 1415.
- Tilimsānī, Ebū ‘Abdullāh Muḥammed b. Aḥmed el-Ḥasan et-. *Miftāḫu'l-vuşūl ilā
binā'i'l-furū'ala'l-uşūl*. Mekke, Beyrut: el-Mektebetu'l-Mekkiyye,
Mektebetu'r-Reyyān, 1998.
- Tilimsānī, Abdullāh b. Muḥammed b. Ahmed ibni Şerif et-Tilimsānī. *Şerḫu'l-me‘alim fī
uşūli'l-fikḫ*. ed. ‘Adīl Ahmet Abdulmevcūd, ‘Ali Muḥammed Mu‘avîd. Beyrut,
Lübnan: ‘Alemlu'l-Kutub li'n-Neşr ve't-Tevzī', 1. Basım, 1999.

- Tirmizî, Ebû 'İsâ Muḥammed b. 'İsâ et-. *el- 'İlelu 'l-kebîr*. ed. Ebu'l-Ma'âti en-Nûrî - Maḥmûd Ḥalîl es-Sa'dî. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1409.
- Tirmizî, Ebû 'İsâ Muḥammed b. 'İsâ et-. *Sunen*. ed. Beşşar 'Avvad Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Tûfî, Suleymân b. 'Abdulkavî b. Kerîm eṭ-. *Şerhu Muḥtaşari'r-ravza*. ed. 'Abdullah b. 'Abdulmuḥsîn et-Turkî. Muessetu Risâle, 1. Basım, 1407.
- Urnevî, Maḥmûd b. Ebî Bekr Sirâcuddîn el-. *et-Taḥşîl mine'l-maḥşûl*. ed. 'Abdulḥamîd 'Alî Ebû Zunejd. Beyrut: Muessetu Risâle li'l-Ṭabâ'ati ve'n-neşr ve't-tevzî', 1. Basım, 1408.
- Vecîh, 'Abdusselâm b. 'Abbâs el-. *A'lâmu'l-mu'ellifîn*. Muessetu'l-imâm Zeyd b. 'Alî es-Şekâfiyye, 1999.
- Veşlî, 'Abdullah Kâsım el-. *'İlmu'l-ḥadîs fi'l-Yemen ve'inâyetu'l-Yemâniyyîn bi şaḥîhi'l-Buḥârî ve terâcimu ricâli isnâdih*. Yemen: Cami'atu San'a, ts.
- Vezîr, el-Hādî b. İbrâhîm el-. *Hidâyetu'r-râgibîn ilâ mezhebi'l-'itrati't-tâhire*. Merkezu Ehli'l-Beyt li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 3. Basım, 2002.
- Vezîr, Şârimuddîn İbrâhîm b. Muḥammed el-. *el-Feleku'd-devvâr fî 'ulûmi'l-ḥadîs ve'l-fikḥ ve'l-âşâr*. ed. Muḥammed Sâlim 'Azân. Sa'dah, San'a: Mektebetu't-Turâşî'l-İslâmî, Dâru't-Turâşî'l-Yemenî, ts.
- Vezîr, Şârimuddîn İbrâhîm b. Muḥammed el-. *el-Fuṣûlu'l-lu'lu'iyye fî uşûli fikḥi'l-'itrati'z-zekiyye ve alâmu'l-ummeti'l-Muḥammediyye*. ed. Muḥammed Sâlim 'Azân. Merkezu't-Turâş ve'l-Buḥûşî'l-Yemenî, ts.
- Yücel, Fatih. *Zeydî Usulcülerin Kaynak Anlayışı*. Ankara Üniversitesi, 2008.
- Zebîdî, Muḥammed Murtaẓâ ez-. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kāmûs*. ed. Mecmu'atun mine'l-muḥakkiḳîn. Dâru'l-Hidâye, ts.

- Zehabî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed. *Menâkıbu'l-İmâm Ebû Hanîfe ve şâhibeyhi*. ed. Muhammed Zâhid el-Kevserî, Ebu'l-Vefâ el-Afgânî. Haydarâbâd: Lecnetu İhyâi'l-Me'ârifî'n-Nu'mâniyye, 1408.
- Zehabî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed. *Mizânu'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. ed. 'Alî Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1963.
- Zehabî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*. ed. Şu'ayb el-Arnâ'ût, Huseyin el-Esed. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 3. Basım, 1985.
- Zehabî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İslâm ve vefâyâti'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. ed. Beşşâr 'Avvad Ma'ruf. Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003.
- Zehabî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed. *Tezkiretu'l-huffâz*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Zerkeşî, Ebû 'Abdullah Bedruddîn Muhammed. *el-Baḥru'l-muḥîṭ fî uşûli'l-fikḥ*. Kâhire: Dâru'l-Kutubî, 1. Basım, 1414.
- Zerkeşî, Ebû 'Abdullâh Bedruddîn Muhammed. *en-Nuket 'alâ Muḥaddimetî İbni's-Şalâh*. ed. Zeynulâbidîn b. Muhammed b. Bilâferîc. Riyâd: Eḍvâ'u's-Selef, 1998.
- Zerkeşî, Ebû 'Abdullah Bedruddîn Muhammed. *Teşnîfu'l-mesâmi' bi Cem'i'l-cevâmi'*. ed. Seyyid 'Abdulazîz, 'Abdullah Rebî'. Mekke: Mektebetu Kurtuba li'l-bahşi'l-ilmî ve ihyâi't-turâs, 1. Basım, 1418.
- Zerkeşî, Şemsuddîn Muhammed b. 'Abdillâh el-Mısrî ez-. *Şerḥu Muḥtaşari'l-Haraḳî*. Dâru'l-'Ubeykân, 1. Basım, 1413.
- Zeyd b. 'Alî, Ebû Huseyn el-İmâm. *Mecmu'u'l-kutub ve resâ'ili'l-imâm Zeyd b. 'Alî*. ed. İbrâhîm ed-Deresî. Yemen: Merkezu Ehli'l-Beyt, 2001.
- Zeyd b. 'Alî, Ebû Huseyn el-İmâm. *Musnedu Zeyd*. San'a: Mektebetu'l-İmâm Zeyd b. 'Alî, 1. Basım, 2002.
- Zeyla'î, Ebû Muhammed Faḥruddîn 'Uşmân b. 'Alî ez-. *Tebyînu'l-ḥaḳâ'ik şerḥu Kenzu'd-Deḳâ'ik*. Kâhire: el-Matba'atu'l-Kubrâ el-Emîriyye, 1., 1313.

- Ziriklî, Hayruddîn b. Maḥmûd b. Muḥammed b. ‘Alî b. Fâris ed-Dîmeşkî. *el-A’lām*. Beyrut: Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.
- Zubâre, Muḥammed b. Muḥammed b. Yahyâ. *el-Enbâ’ ‘an devleti Belkîs ve Sebe’*. San‘a: Mektebetu’l-Yemeni’l-Kubrâ, 1984.
- Zuhaylî, Vehbe ez-. *el-Fıkhü’l-İslāmî ve edilletuh*. Dîmaşk: Dâru’l-Fıkr, 4. Basım, ts.
- Zurkânî, ‘Abdulbâkî b Yûsuf ez-. *Şerḥu’z-Zurkânî ‘alâ muḥtaşari Ḥalîl*. ed. ‘Abdusselam Muḥammed Emîn. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2002.
- ‘Abdullaṭîf, ‘Abdulazîz b. Muḥammed. *Ḍavābiṭu’l-cerḥ ve’t-ta’dîl*. Mektebetu ‘Abyikân, ts.
- ‘Abdulvehhâb, el-Ḳāḍî Ebû Muḥammed. *el-Me’ûne ‘alâ mezhebi ‘âlimi’l-Medîne*. ed, Hamîş ‘Abdulḥak. Mekke: el-Mektebetu’t-Ticâriyye, ts.
- ‘Abdulvehhâb, el-Ḳāḍî Ebû Muḥammed. *‘Uyûnu’l-Mesâî’l*. ed. ‘Alî Muḥammed İbrâhîm. Beyrut: Dâru İbn Ḥazm, 2009.
- ‘Acrî, Muḥammed b. Ḥasan el-. *İ’lâmu’l-a’lâm bi edilleti’l-aḥkâmî’l-muntezi‘ati min şerḥi’l-aḥkâm*. Muessesetu’l-imâm Zeyd b. ‘Alî, 2002.
- ‘Akberî, Ebû ‘Alî el-Ḥasan b. Şihâb b. el-Ḥasan el-Ḥanbelî el-. *Risāletu’l-‘Akberî fî uşûli’l-fıkh*. ed. Bedr b. Nâşır es-Sebi‘î. Urdun: Letā’if li Neşri’l-Kutub ve’r-Resā’ili’l-‘İlmiyye, 2017.
- ‘Alevî, Muḥammed b. ‘Alî b. ‘Abdurraḥman el-. *el-Cāmi‘u’l-kāfî fî fıkhî’z-Zeydî yye*. Muessesetu’l-Muştafâ (sav) eṣ-Şekāfiyye, 2014.
- ‘Alevî, Muḥammed b. ‘Alî b. ‘Abdurraḥman el-. *el-Cāmi‘u’l-kāfî fî fıkhî’z-Zeydî yye*.
- ‘Alî el-Vezîr, Aḥmed b. Muḥammed. *el-Muşaffâ fî uşûli’l-fıkh*. Beyrut: Dâru’l-Fikri’l-Mu‘asır, 1996.
- <http://ktp2.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=117265&tarama=el+Musaffa>

‘Ansī, el-Kāḍī Aḥmed el-. *et-Tācu’l-müzheb fī aḥkāmi’l-mezheb*. San‘a: Dāru’l-Hikmeti’l-Yemāniyye, 1414.

‘Irāḳī, Ebu’l-Faḍl Zeynuddīn ‘Abdurrahīm el-. *el-Muḡnī ‘an ḥamli’l-esfār*. Beyrut: Dāru İbn Hāzm, 2005.

‘İmrānī, Yahyā b. Ebu’l-Ḥayr. *el-Beyān fī Mezhebi’l-İmām’ş-Şāfi’ī*. ed. Kāsım Muḥammed en-Nūrī. 13 Cilt. Suudī Arabistan: Dāru’l-Minhāc, 2000.

‘İzzī, Abdullah Ḥamūd el-. *‘Ulūmu’l-ḥadīş inde’z-Zeydī yyeti ve’l-muḥaddişīn*. Urdun: Muessesetu’l-imām Zeyd b. ‘Alī eş-Şekāfiyye, 2001.

el-Mevsū‘atu’l-fikḥiyye el-Kuveytiyye. Mısır: Vezāratu’l-Evḳāf ve’ş-Şu’ūni’l-İslāmiyye-Metābi‘u Dāri’ş-Şafve, 1. Basım, ts.

ÖZET

AL-MASAWA, Ali, ZEYDİLİKTE SÜNNET DELİLİNİN USUL VE UYGULAMA YÖNÜNDEN MUKAYESELİ OLARAK İNCELENMESİ, Doktora Tezi (Danışmanı: Doç. Dr. Oğuzhan TAN), Ankara Üniversitesi, 2022, 233 sayfa.

Bu çalışmada, hükümlerin delillerinden ikincisi olan sünnet deliliyle ilgili Zeydîlerin görüşleri ve onların sünnet delilinin hücciyetiyle ilgili görüşleri İbnü'l-Vezîr'in *el-Avâsım ve'l-kavâsım* adlı eseri ekseninde ele alınmıştır. Mutemet kaynaklar incelenerek Zeydîlerin görüşleri incelenmiştir. Ayrıca Zeydîlerin sünnet deliline karşı tutumları özetle ortaya konmaya çalışılmıştır. Klasik kaynaklarda geçen Zeydî mezhebi ile günümüzdeki Zeydîlerin durumu karşılaştırılmıştır. Örnek olarak verilen meselelerde gerek teorik gerekse uygulama yönünden Zeydî mezhebi ile dört mezhebin görüşleri karşılaştırılmıştır.

Bu çalışma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde kuramsal çerçeve üzerinde durulmuştur. Ayrıca İmâm Zeyd'in hayatı, Zeydî mezhebi, Zeydîlerin fıkhi ekolleri, İbnü'l-Vezîr ve diğer Zeydî alimlerin hayatı ele alınmıştır. Birinci bölümde Zeydîlerin sünnet deliline karşı tutumları ve onu delil olarak kullanma yöntemleri incelenmiştir. İki ve üçüncü bölümde ise Zeydîlerin usulü'l-fıkıh meselelerinde sünnet delilini delil olarak kullanmalarına dair örneklerle yer verilmiştir. Böylece Zeydîlere göre sünnet deliliyle ilgili teorik ve uygulama yönlerinin birbirleriyle ne kadar uyumlu olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zeydî yye, Zeydî mezhebi, Sünnet, Delil, İbnü'l-Vezîr.

SUMMARY

AL-MASAWA, Ali, A Comparative Analysis of Sunnah Evidence in the Zaydi Sect in Terms of Procedure and Practice, Doctoral Thesis (Supervisor: Associate Prof. Dr. Oğuzhan TAN), Ankara University, 2022, 233 pages.

In this study, the views of Zaydis about the proof of sunnah, which is the second of the proofs of the decrees, and their views on the validity of the proof of sunnah are discussed in the axis of Ibn al-Wazir's work *al-Avâsım ve'l-kavâsım*. By examining the trustee sources, the views of the Zaydis were examined. In addition, the attitudes of the Zaydis towards the evidence of sunnah have been tried to be summarized. The situation of Zaydi sect in classical sources and today's Zaydis was compared. On the issues given as examples, the views of the Zaydi sect and the four sects were compared in terms of both theory and practice.

This study consists of an introduction and three parts. In the introduction, the theoretical framework is emphasized. In addition, the life of Imam Zayd, the Zaydi sect, the fiqh schools of Zaydis, the life of Ibn al-Wazir and other Zaydi scholars are discussed. In the first chapter, Zaydis' attitudes towards the evidence of Sunnah and their methods of using it as evidence are examined. In the second and third chapters, examples of Zaydis' use of Sunnah evidence as evidence in the issues of util al-fiqh are given. Thus, according to Zaydis, it has been tried to reveal how compatible the theoretical and practical aspects of Sunnah evidence are with each other.

Keywords: Zaydiyya, Zaidi sect, Sunnah, Evidence, Ibn al-Wazir.